

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**UDDETÜ'L-MÜRİDİ'S-SÂDIK İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA
AHMED ZERRÛK'UN SÛNNETE İTTİBÂ VE BİD'ATLERLE
MÛCADELE ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Mesut UZUN

Sivas
Kasım 2018

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**UDDETÜ'L-MÜRİDİ'S-SÂDİK İSİMLİ ESERİ BAĞLAMINDA
AHMED ZERRÛK'UN SÛNNETE İTTİBÂ VE BİD'ATLERLE
MÛCADELE ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Mesut UZUN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Yüksel GÖZTEPE

Sivas
Kasım 2018

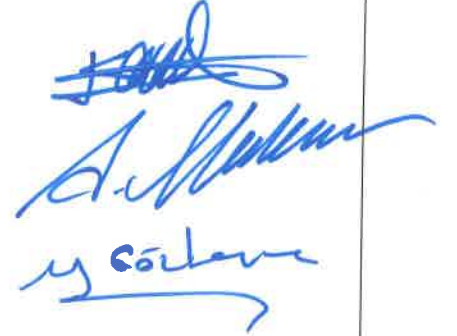
KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tasavvuf
Tezin Başlığı : Uddetü'l-Mürîdi's-Sâdık İsimli Eseri Bağlamında Ahmed Zerrûk'un Sünnete İttibâ ve Bid'atlarla Mücadele Anlayışı
Savunma Tarihi : 03.10.2018
Danışmanı :

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE
Üye : Prof. Dr. Ahmet Cahid Haksever
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Göztepe

Oy Birliği
Oy Çokluğu

Mesut Uzun tarafından hazırlanan *Uddetü'l-Mürîdi's-Sâdık İsimli Eseri Bağlamında Ahmed Zerrûk'un Sünnete İttibâ ve Bid'atlarla Mücadele Anlayışı* başlıklı tez, kabul edilmiştir.
...../...../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam hâlinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

11.12.2018

Mesut UZUN

ÖNSÖZ

Tasavvuf, İslâmî hayatın ve kültürümüzün bir parçasıdır. Ortaya çıkışından bu yana daima ilgi odağı olmuş, bugün de gerek düşünce sistemi gerekse hayat tarzı ve terbiye metodu olarak ilgi çekmekte ve çeşitli tartışmalara konu olmaktadır. Tasavvufu tartışan ve tenkit eden çevreler, tasavvufla bid'ati yan yana gösterme çabasına girmekte ve onu mahkum etme yoluna gitmektedirler.

Bu bağlamda hem ilmî hem de tasavvufî kimliği ile tanınan Ahmed Zerrûk'un, sahih tasavvufun dayanaklarını tespit etmesi, onu hurafe gibi şaibelerden arındırmaya çalışması ve bu uğurda mücadele etmesi, çalışmamıza örnek teşkil edecektir.

Çalışmamızda Ahmed Zerrûk'un *Uddetü'l-mürîdi's-sâdik* isimli eserini esas alarak, sünnete ittibâ' ve bid'atlarla mücadele konusundaki hassasiyetini, görüş ve düşüncelerini açıklamaya çalıştık.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Ahmed Zerrûk'un yaşadığı dönemde Kuzey Afrika'nın siyasî, içtimâî, ilmî ve kültürel durumundan bahsettik. Birinci bölümde Ahmed Zerrûk'un hayatı, eserleri ve tasavvufî düşüncesini ortaya koymaya çalıştık. Daha önce Ali Tenik tarafından "Ahmed Zerrûk'un Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" ile ilgili bir Yüksek Lisans çalışması yapıldığından bu bölümü genel çerçevede ele aldık. Çalışmamızın temelini oluşturan ikinci bölümde ise Ahmed Zerrûk'un bid'atlarla mücadele anlayışını, İdris Azûzi'nin tahkik ettiği *Uddetü'l-mürîdi's-sâdik* isimli eseri bağlamında ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde Ahmed Zerrûk'un tasavvuf ve tarikatlarda gördüğü bid'atlere karşı gerçekleştirmek ve hayata geçirmek istediği ıslahat esaslarından, zamanındaki tasavvufî zümrelerde ortaya çıkan Kur'ân ve sünnet dışı uygulamalara yönelik eleştiri ve tenkitlerini şeyh, mürid, intisap, zikir, semâ, duâ, örf ve ibadet başlığı altında incelemeye çalıştık. İmkân dahilinde Zerrûk'un diğer eserlerinden ve onun beslendiği eserlerden de yararlanmaya gayret gösterdik.

Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapmak sûretiyle tezimizi sonlandırdık.

Çalışmamız boyunca her türlü bilgi, tecrübe ve fikirlerinden istifade ettiğim tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Yüksel GÖZTEPE'ye, tez konusunun belirlenmesinde ve hazırlanmasında yol gösterici fikirleriyle tezimize yön veren Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE'ye, üzerinde çalışmış olduğumuz eserin tercüme edilmesinde yardımcı olan Tokat'ın Başçiftlik İlçe Müftüsü Abdullah RENÇBER'e, her türlü fedakârlık ve anlayışını esirgemeyen eşim Aysel Hanım'a ve aileme teşekkürü borç bilirim.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Mesut UZUN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ	1
AHMED ZERRÛK'UN YAŞADIĞI DÖNEMDE KUZAY AFRİKA'NIN GENEL DURUMU	1
1. Siyasî Durum.....	1
2. İçtimâî Durum.....	3
3. İlmî ve Tasavvufî Durum.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	7
AHMED ZERRÛK'UN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ DÜŞÜNCESİ	7
1. AHMED ZERRÛK'UN HAYATI.....	7
1.1. Doğumu ve Çocukluğu.....	7
1.2. Eğitimi.....	8
1.3. Tasavvufa İntisabı.....	10
1.4. Hocaları.....	11
1.5. İrşad Faaliyetleri.....	13
1.6. Öğrenci ve Müridleri.....	14
1.7. Seyahatleri.....	15
1.8. Vefatı.....	15
2. AHMED ZERRÛK'UN ESERLERİ.....	16
2.1. Tasavvufa İlmine Dair Eserleri	16
2.2. Fıkıh İlmine Dair Eserleri.....	17
2.3. Hadis İlmine Dair Eserleri.....	17
2.4. Kelâm İlmine Dair Eserleri.....	17
2.5. Tefsir İlmine Dair Eserleri.....	18
3. ZERRÛKİYYE TARİKATI.....	18

4. ZERRÛK'UN ETKİ SAHASI VE TESİR HALKASI.....	21
5. ZERRÛK'UN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCESİ.....	23
5.1. Vücûda Dair Yaklaşımı.....	26
5.2. Marifet Anlayışı.....	28
5.3. Mürid-Mürşid İlişkisi	29

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED ZERRÛK'UN SÜNNETE İTTİBÂ VE BİD'ATLERLE

MÜCADELE ANLAYIŞI.....33

1. SÜNNET KAVRAMI.....	34
1.1. Sünnetin Lügat Anlamı.....	33
1.2. Sünnetin İstılâh Anlamı.....	35
2. BİD'AT KAVRAMI.....	37
2.1. Bid'at in Lügat Anlamı.....	37
2.2. Bid'at in İstılâh Anlamı.....	38
3. AHMED ZERRÛK'A GÖRE BİD'ATIN KISIMLARI VE ÖZELLİKLERİ.....	42
3.1. Zerrûk'a Göre Bid'at in Kısımları.....	45
3.1.1. Açık-Sarih Bid'at ler.....	46
3.1.2. İzâfî Bid'at ler.....	46
3.1.3. Duruma Göre Değişen (Hilafî) Bid'at ler	47
3.2. Bid'at lerin Özellikleri.....	48
4. AHMED ZERRÛK'UN BİD'AT ANLAYIŞINDA ISLAHAT ESASLARI.....	52
4.1. Ahmed Zerrûk Öncesi Tasavvufî İslahat Girişimleri.....	53
4.2. Ahmed Zerrûk'da Tasavvufî Düşüncenin İslahat Esasları.....	56
4.2.1. Kitap ve Sünneti Hayata Geçirmek.....	57
4.2.2. Emr-i Bi'l Maruf ve'n-Nehyi Ani'l-Münker.....	59
4.2.2.1. Zerrûk'un Bid'atlere Dair Reddiyesi.....	60
4.2.3. İbadetlere Dair İslahat Esasları.....	62
4.2.4. Nefis ve Kalplerin İslahı.....	65
4.2.4.1. Nefislerin İslahı.....	65

4.2.4.2. Kalplerin Islahı.....	69
5. SÛFÎLERİN SÛNNETE UYMA TEZAHÛRLERİ	71
6. AHMED ZERRÛK'UN ZAMANE DERVİŞLERİNE YÖNELTİĞİ TENKİTLER.....	73
7. ZERRÛK'A GÖRE SÛFÎLERİN BİD'ATLARA YÖNELME SEBEPLERİ.....	77
8.ŞEYHLİKLE İLGİLİ BİD'ATLAR.....	78
8.1. İzin İstemeye İlgili Bid'at lar	87
8.2. Sorumluluk Yükleme İlgili Bid'at lar.....	94
9.MÜRİDLE İLGİLİ BİD'ATLAR.....	97
10.İNTİSAPLA İLGİLİ BİD'ATLAR.....	106
11.İLİMLERLE İLGİLİ BİD'ATLAR.....	111
12. ZİKİR, SEMÂ VE DUAYLA İLGİLİ BİD'ATLAR.....	123
12.1. Zikir.....	124
12.2. Semâ.....	132
12.3. Duâ.....	138
13. İTİKADİ KONULARLA İLGİLİ BİD'ATLAR.....	140
14. VELÂYETLE İLGİLİ BİD'ALAR.....	145
15. İBADETLERLE İLGİLİ BİD'ATLAR.....	147
15.1. Tahâret	151
15.2. Namaz.....	153
15.3. Oruç	159
16.NAFİLE VE FAZİLETLE İLGİLİ BİD'ATLAR.....	163
17.ÖRF VE ÂDETLERLE İLGİLİ BİD'ATLAR.....	167
18. KILIK-KIYAFETLERLE İLGİLİ BİD'ATLAR.....	171
19. YEME-İÇMEYLE İLGİLİ BİD'ATLAR.....	175
SONUÇ.....	179
KAYNAKÇA.....	183
ÖZGEÇMİŞ.....	191

KISALTMALAR

age.	: Adı Geçen Eser
agm.	: Adı Geçen Madde
bkz.	: Bakınız
b.	: İbn, bin
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
der.	: Dergisi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
h.	: Hicri
no.	: Numara
ra.	: radiyallahu anhu
sav.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
ss.	: Sayfa sayısı, sayfa sayıları
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme, Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkik eden
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: ve Diğerleri
vr.	: Varak
yay.	: Yayın, Yayınları

ÖZET

Ahmed Zerrûk, 846/1442 yılında Fes'te dünyaya geldi. Merînîler Devletinin (831-946/1428-1549) son dönemlerinde, Vattâsîler Devletinin kuruluş yıllarında Fes, Cezâyir, Tunus, Trablus ve Tilemsen gibi Mağrib'in önemli şehir merkezlerinde hayatını sürdürmüştür.

Farklı İslâmî ilimlerdeki tekâmülünü tamamlayarak tasavvuf ilminde en üst seviyeye yükselen, fıkıh usûlü ile tasavvufî sülûk gibi iki farklı eğilimi birleştirip bir ekol oluşturan Ahmed Zerrûk, insanların şer'î esaslara riayet etmesini, Kur'ân ve sünnete uymayan din anlayışlarının ıslah edilmesini gaye edinmiştir.

Fitne ve fesadın, bid'at ve hurafelerin yaygın olduğu, pek çok tarikatların ve tasavvufî zümrelerin bid'atbatağına saplandığı, toplumsal bozulmaların arttığı dönemde Zerrûk, bir ıslah projesi hazırlayıp "Uddetü'l-müridi's-sâdik" isimli eserini kaleme alarak çözüm yolu üretmeye çalışmıştır. Zamanındaki Kur'ân ve sünnet dışı akımlara karşı eleştiriler ve tenkitler yönelterek, sünnetin ihyası için çalışmış, bu uğurda bid'atlerle mücadele etmiştir.

Ahmed Zerrûk, tasavvuf içerisindeki özden kopuşlara, bozulmalara karşı ıslahat ve tecdid fikrini ikame etmeye çalışmış bir sûfidir. Zerrûk'un gerçekleştirmek ve başarmak istediği ıslahat girişimi, Peygamber Efendimizin; "*Dinimizde kim sonradan yeni bir iş ortaya çıkarırsa, o dinden değildir ve o reddedilmiştir*" hadisinde öngörüldüğü üzere sonradan ortaya çıkarılan asılsız, mesnetsiz tutumların ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Böylesi bir anlayışı benimseyen Ahmed Zerrûk'un görüşlerinin tamamı, Cüneyd-i Bağdâdî'nin; "*Bizim yolumuz, Kur'ân ve sünnetle kayıtlıdır*" anlayışının bir ifadesi niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Zerrûk, Zerrûkiyye, Sünnet, Bid'at, Mağrib

ABSTRACT

Ahmed Zerrûk was born in Morocco in 1442 (Hijri 846). During the last years of the Marinid dynasty (831-946/1428-1549) and the foundation years of the Vattasid State, he lived in major city centres of Maghreb such as Morocco, Algeria, Tunisia, Tripoli and Tilimsan.

Ahmed Zerrûk, who rose to the highest degree in Islamic mysticism by achieving perfection in different Islamic sciences and formed a cult by combining two different disciplines like fiqh and mystical sülûk, aimed to ensure that people obey Sharia principles and to reform the understanding of religion that do not conform to the Qur'an and the Sunnah.

In a period when fitna, trickery, bid'ah and superstitions were common, many sects and mystic communities were stuck in the Bid'ah sink and social deterioration increased, Zerrûk prepared a reformation project and tried to find out a solution with his work entitled "Uddetü'l-müridi's-sâdik" . He directed criticisms against the sects outside the Qur'an and Sunnah of his time and worked for the betterment of Sunnah, fighting struggling with bid'ahs for this cause goal.

Ahmed Zerrûk was a sufi who tried to replace the idea of reform and novation against losing essence and the corruption in Sufism. The reform initiative that Zerrûk wanted to achieve aimed at getting rid of the unfounded attitudes that emerged later in the direction of the Prophet's hadith "Whoever makes up new in our religion, it is out of religion and it is rejected. All of Ahmed Zerrûk's ideas, who adopted such an understanding, is, in some way, an expression of Cüneyd Bağdâdî's understanding: "Our path is that of the Qur'an and the Sunnah" .

Keywords: Ahmed Zerrûk, Zerrûkiyye, Sunnah, Bid'ah, Morocco, Maghreb

GİRİŞ

AHMED ZERRÛK'UN YAŞADIĞI DÖNEMDE KUZNEY AFRİKA'NIN GENEL DURUMU

1. Siyasî Durum

Ahmed ez-Zerrûk, (ö. 899/1493) Merînîler Devletinin (831-946/1428-1549)¹ son dönemlerinde, Vattâsîler Devletinin kuruluş yıllarında yaşamış; Fes, Cezayir, Tunus ve Trablus ve Tilemsen gibi Mağrib'in önemli şehir merkezlerinde hayatını sürdürmüştür. Zerrûk; siyasî buhranların, iç karışıklıkların ve hanedanlıklar arasında nüfuz çatışmalarının yaşandığı çalkalantılı bir dönemde yaşamıştır.²

Mağrib-i Aksa'ya³ baktığımız zaman, hicrî sekizinci asrın ikinci yarısına kadar güçlü bir konuma sahip olan Merînîler Devleti; zamanla gerilemeye ve yıkılmaya başlamış, vezirler ve bürokratlar devlet işlerine müdahale edecek konuma gelmişlerdir. Özellikle Merînîler Devleti'nin son sultanı Abdülhak b. Ebî Saîd ez-Zenâtî (823-869/1420-1465) zamanında sultanın herhangi bir etkisinin kalmadığı daha da belirginleşmiş ve dış müdahaleye açık hâle gelmişlerdir.⁴ Ayrıca; o dönemin hükümdarları devletin işlerini kontrol edemediğinden, onların iktidar dönemleri iç ve dış pek çok olayın vuku bulduğu zaman dilimi olmuş, değişik bölgelerde fitne ve fesadın yayılmasıyla birlikte merkezî idareden kopmalar ve müstakil emirlikler belirmeye başlamıştır. Tilemsen merkezli Zeyyânî, Merakeş merkezli Merînî ve Tunus merkezli Hafsî Sultanlıkları arasında gerçekleşen hanedanlık içi çatışmalar,

---

¹ Berberî Zenâte kabilesine mensup büyük bir sülâle olan Merînîler, Mağrib'de hüküm süren Berberî hânedanlarından olup Fes'e yerleşmeden önce Kayrevan'ın güneyinden Sudan sahrasına uzanan geniş bir bölgede hiçbir hükümdara bağlı olmadan ve hiçbir devlete vergi vermeden göçebe hayat yaşamışlar; avcılık, hayvancılık ve yağmacılık yaparak geçimlerini sağlamışlardır. Bkz. İsmail Ceran, "Merînîler", DİA., c. XXIX, Ankara 2004, s. 196; Hamide Ulupınar, *Ahmed Zerrûk, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Gelenek Yay., İstanbul 2017, s. 19.

² İdris Azûzî, eş-Şeyh Ahmed Zerrûk Ârâuhi'l-İslâhiyyetü tahkîku ve dirâse 'Uddetü'l-mürîd es-Sâdik', Matbaatü'l-Füdâle, Muhammediyye 1998, s. 21; Kadir Özköse, *Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*', Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 2008, c. XII, sy. 2, s. 142.

³ Doğu İslam dünyasının sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusuna kadar uzanan Kuzey Afrika Bölgesi ve Güney Sahra İslâm kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Bkz. Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, Cumhuriyet Üniversitesi yay. no. 144, Sivas 2013, s. 11.

⁴ İdris Azûzî, *Uddetü'l-mürîd*, s. 21.

her üç hanedanlığın da güç kaybetmesine; dolayısıyla sömürge güçlerinin bölge topraklarına girip oraya yerleşmesine zemin hazırlamıştır.⁵

Mağrib Hanedanlıkları arasında yaşanan bu çekişmelere bağlı olarak, Portekiz güçleri 818/1415 yılında Sebte'yi işgal etmiş, ardından 876/1472 yılında Asila ve Dâru'l-Beydâ'yı (Kazablanka), 907/1502 yılında Cedide'yi, 910/1504 yılında Arâiş ve Egedir'i ve 912/1506 yılında Asâfi'yi ele geçirmişlerdir. Hemen hemen Rabat ve Selâ dışında işgal edilmedik yer kalmamıştır.⁶

Cezâyir'de ise yaşanan bu çatışmalar sonucunda İspanyol güçleri 911/1505 yılında, yani Şeyh Zerrûk'un vefatından sonra Oran'a (Vahran) girmişler, 915/1509 yılında Bicâye'yi, 916/1510 yılında Trablusgarb'ı ve 941/1534 yılında Tunus'u işgal etmişlerdir.⁷

İki buçuk asır kadar hükümran olan Merînîler Devleti'nin yaklaşık son bir asrı vezirlerin nüfuzu altında geçmiş,⁸ Ebû İnân Fâris b. Ali (ö. 759/1358)' den sonra Merînîler'in gerileme ve çöküş dönemi başlamıştır.⁹ Özellikle Ebû İnân'ın, veziri Hasan el-Fevdûdî eliyle katledilmesinden sonra sultanlar; vezirler ve haznedarların elinde oyuncak hâline gelmişlerdir. Yönetimi ele geçiren vezirler, devlet işlerinde istedikleri gibi tasarrufta bulunmaya, istediklerini atayıp istediklerini tahttan indirmeye başlamışlardır.¹⁰

Özellikle Abdülhak b. Ebî Saîd el-Merînî (823-869/1420-1456) tahta çıktığında vezirlerin nüfuzu daha fazla artmış; vezirler, ne sultanın emrine uymuşlar ne de onun görüşleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Sultan Abdülhak; Veziri Ebû Zekeriya Yahya el-Vattâsî'nin, kendi kardeşlerinin ve akrabalarının önemli makamlara getirdiğini anlayınca kendi otoritesini sağlamlaştırmak için, içerisinde veziri Yahya İbn Yahya el-Vattâsî ve dört akrabası da bulunan Vattâsî Ailesine karşı ani baskın düzenlemiş, bunlardan sadece ikisini ortadan kaldırmıştır. Sultan; Vattâsî Ailesinden aldığı vezirlik görevine iki Yahudiyi getirmiş, bu da Yahudilerin yönetimdeki etkisinin giderek artmasına bağlı olarak halkın üzerine baskı

⁵ İdris Azûzî, age., ss. 21-22; Özköse, “Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi”, s. 142.

⁶ İdris Azûzî, age., ss. 21-22; Özköse, “Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi”, s. 142.

⁷ İdris Azûzî, age., s. 22.

⁸ Ceran, “Merînîler”, DİA., s. 196.

⁹ Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, s. 295.

¹⁰ İdris Azûzî, age., s. 23.

kurmalarına neden olmuştur. ¹¹ Gerçekleşen bu gelişmeler, Abdülhak'ın Fes'e giderken bizzat kendi ordusu eliyle öldürülmesine (ö. 869/1465), yerine Abdullah Hafîdî'nin sultan ilan edilmesine neden olmuştur. Böylece Merînîlerin Fes'teki hâkimiyetlerine son verilmiştir.¹²

Fes'te hüküm süren Benî Merîn koluna bağlı bir İslam Hânedanı (1471-1554) olan¹³ Vattâsîler ise, Merînîler Devleti zayıflamaya başlayıp yıkılmaya yüz tutunca, Mağrib'de otoritenin dağılmaya ve ortadan kalkmaya başladığı bir dönemde Merînîler'in enkazı üzerine iktidara talip olmuşlar, onlar da ülkeyi içine düştüğü bu buhrandan kurtaramamışlardır.¹⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Ahmed Zerrûk, siyasî buhranların, iç karışıklıkların ve hanedanlıklar arasında nüfuz çatışmalarının yaşandığı bir dönemde hayatını sürdürmüştür. Ayrıca siyasî otoritenin; vezirlerin eline geçmesi, hanedanlıklar arası taht mücadeleleri, devletin siyasî otoritesinin elden gitmesine ve zayıflamasına hatta yıkılmasına neden olduğu da görülmektedir. Nitekim bu dönemde musibet ve felaketler devletin başından eksik olmamış, bunların başında da sahil bölgelerinde Portekizlilerle gerçekleşen savaş ve Portekizlilerin Mağrib kıyılarını işgali gelmektedir.¹⁵

Ayrıca İspanyollar, Endülüs kentlerini ve kalelerini bir bir ele geçirerek Müslümanları hem göçe zorlamışlar hem de dinlerini terk etmeleri için baskı yapmışlardır. Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin etkisi ve izlenen baskı politikası sonucu Müslümanlar; acı ve sıkıntı çekmişler, dinlerini ve canlarını kurtarmak için Mağrib'e hicret etmek zorunda kalmışlardır. Yaşanan bütün bu gelişmeler neticesinde Endülüs'teki son İslam devletinin varlığı da bu şekilde 897/1492'de son bulmuştur.¹⁶

2. İçtimâî Durum

Ahmed Zerrûk'un yaşadığı dönemde Fes, birtakım hurafeler ve bâtil inançların sosyal hayat içerisinde önemli bir yer tuttuğu, çarşı pazarda kol gezen

¹¹ Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, s. 299.

¹² İdris Azûzî, age., s. 23; Özköse, “*Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, ss. 298-299.

¹³ Qiyas Şükürov, “Vattâsîler”, *DİA.*, c. XXXXII, İstanbul 2012, s. 571.

¹⁴ İdris Azûzî, age., s. 23; Özköse, “*Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, ss. 298-299.

¹⁵ İdris Azûzî, age., s. 24; Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, ss. 298-299.

¹⁶ İdris Azûzî, age., s. 25.

hikâyeci ve sihirbazların yaygın olduğu bir yerdir. Zerrûk'un yaşadığı dönemdeki sosyal hayatın bariz özelliklerinden birisi de insanların günlük hayatın içerisinde kaybolmaları ve mesleki faaliyetlerle rızıklarını temin etme çabalarıdır. Özellikle fakir ailelerin çocuklarını terzilik, marangozluk ve kunduracılık mesleklerinde yetiştirme zorunlulukları vardı. Nitekim Ahmed Zerrûk'un da bir meslek öğrenmesi için ninesi tarafından kunduracının yanına verildiği görülmektedir.¹⁷

Şeyh Zerrûk'un yaşadığı dönemde sosyal yaşamın özelliklerinden bir diğeri ise dinî inancın ve geleneğin devam ettirilmesidir. “Allah, kadınlara benzeyen erkeklere, erkeklere benzeyen kadınlara lânet eder”¹⁸ hadisine bağlı kalarak kadın ve erkeklerin karşı cinse benzemeye çalışmaktan kaçınmaları, bu durumun en bariz örneklerinden birisidir. Bu kurala aykırı tutum sergileyen, ellerine ve ayaklarına kına yakmaya çalışan erkekler uyarılır, bu davranışın kadınlara özgü olduğu tenbihlenirdi.¹⁹ O dönemde bilhassa Fes'te çocuklar yakın korumaya alınır, terbiyeleri ile yakından ilgilenilir ve büyüyene kadar özel eğitime tabi tutulurdu.²⁰

Bu dönem tarikat zaviyelerinin çokluğu ile dikkat çekmektedir. Rakrâkîlerin²¹ on üç, Ebû Muhammed Sâlih'in (ö. 631/1234)²² kırk altı zaviyeye sahip olduğu; yine Cezûliyye ve Kâdiriyye zaviyelerinin dikkat çeken zaviyeler olduğu görülmektedir. Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Hâlid b. Hammâd en-Nâsırî (ö. 1315/1897),²³ “el-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-mağribi'l-aksâ” isimli eserinde Zerrûk'un yaşadığı

¹⁷ İdris Azûzî, age., ss. 26-27.

¹⁸ Buhârî, *Libas*, 61.

¹⁹ İdris Azûzî, age., s. 27.

²⁰ İdris Azûzî, age., s. 27.

²¹ Rakrâkî kelimesinin çoğulu rakrâkedir. Aslı ikrâken kelimesidir. Bu da E-R-K fiilinden türemiştir. Bu fiil aynı zamanda “bâreke” fiilinin anlamını da içermektedir. Onların vatan ve ikâmet olarak kabul ettiği toprak geniş alana sahip olup günümüzde Akramûd havâlisine verilen isim olmaktadır. Bkz. Özköse, *Mağrib'te Tasavvuf*, s. 83.

²² Salihîyye tarikatının kurucusudur. Tarikatın merkezi Asafi Ribatı'dır. Mağrib Müslümanlarının hac organizesini yapan tarikattır. Geniş taraftar kitlesine sahip olup Suriye, Filistin, Mısır, Hicaz, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Sudan ve Endülüs'te bağluları mevcuttur. Ebû Medyen çizgisini takip etmiş, riyazete, mücahedeye, azîmete ve kardeşliğe önem veren tarikat olarak görülmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Kadir Özköse, “*Mağrib Müslümanlarının Hac Organizatörlüğünü Yapan Tarikat: Salihîyye Tarikatı ve Asafi Ribatı*”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/1, Sivas 2007, ss. 29-49.

²³ Adı Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Hâlid b. Hammâd en-Nâsırî (ö. 1315/1897)'dir. Faslı tarihçi, fâkih ve ediptir. 21 Nisan 1835'te Fas'ın Selâ şehrinde dünyaya geldi. Temekrût'taki Şâzeliyye'den Nâsiriyye Zaviyesi'nin kurucusudur. İbn Nâsır diye tanınan Muhammed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derî'nin soyundandır. Doğu'da Selâ'ya nisbetle Selâvî, Batı'da ise ailesine nisbetle Nâsırî diye tanınır. Bkz. Mehmet Sâlih Arı, “*Selâvî*”, DİA., İstanbul 2009, c.XXXVI, ss. 359-360.

dönemin bid'at ve hurafelerin kol gezdiği bir dönem olduğunu ve bu zaviyelerin bid'at ve hurafe çevrelerinin tepkileriyle karşı karşıya kaldığını belirtmektedir.²⁴

3. İlmî ve Tasavvufî Durum

Merînîler Devletinin sonları ile Vattâsîler Devletinin kuruluş yıllarında bir takım siyasî ve içtimâî olumsuzluklar yaşanmasına rağmen, Fes, Tilemsen, Cezayir, Tunus ve Trablusgarb gibi Mağrib kentleri, zihnî ve kültürel hayatın canlanmasında öncülük etmiştir.²⁵ Başta fıkıh ve tasavvuf olmak üzere İslâmî ilimlerde artma gözlenmiş, Mağrib'in daha önceki dönemlerine kıyasla ilim ve fende birtakım sıçramalar meydana gelmiştir.²⁶

Ahmed Zerrûk'un yaşadığı hicrî dokuzuncu asırda, Mağrib'de zaviyelerin sayısı artmış ve etrafında medreseler teşekkül etmiştir. Kurulan bu zaviye ve medreselere öğrenciler yerleşmiş ve ilim erbabı buralarda dersler vermiştir. Bu zaviyeler, fakir ve fukarânın koruyuculuğunu, tasavvufî düşüncenin temsilciliğini yaptıkları kadar ilmin ve ilim erbabının da savunuluculuğunu yapmışlardır. Dolayısıyla Mağrib zaviyeleri "Dinî eğitim kurumları ve ziyafet veren aşevleri" adıyla da anılmaktadır. Zaviyeler, fitne ve kargaşa zamanlarında ulemanın sığınak merkezleri konumundaydı. İlim erbabına sakin ve rahat bir ortam hazırlayan zaviyeler, aynı zamanda eğitim faaliyetlerini kontrol etmiş ve her taraftan gelen ilim taliplilerini kabul edip yetiştirilmesinde öncü olmuşlardır.²⁷

Başta Mağrib'deki Zeytûnîye Zaviyesi ve şarkta Hadramî Zaviyesi olmak üzere bu zaviyelerden gereği gibi istifade eden Zerrûk, kendi döneminde zaviye ve medrese çevrelerinin organize ettiği ilmî toplantılara katılmış, tasavvufî tecrübeleri yaşamıştı. Özellikle fıkıh, kelâm ve tasavvuf çizgilerini birleştirmiş ve marifet nazariyesinde herhangi bir İslâmî disiplinin kalıplarına bağlı kalmamıştı.²⁸

"el-İstiksâ" isimli eserin sahibi Nâsirî (ö. 1315/1897) bu dönemdeki zaviyelerden bahsederken bid'at ve hurafelerle mücadele eden tasavvuf ekollerinden

²⁴ Azûzî, age., s. 28; Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 143. Ayrıca bkz. Ahmed Hâlid en-Nâsirî, *el-İstiksâ li-ahbâri düveli'l-mağribi'l-aksâ*, ed-Dârü'l-Beydâ 1959, c. IV, s. 144.

²⁵ Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 142.

²⁶ İdris Azûzî, age., s.29; Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 142.

²⁷ İdris Azûzî, age., s. 31; Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 143.

²⁸ İdris Azûzî, age., s. 31.

de bahsetmektedir. Bunlar arasında Ahmed Zerrûk ve şeyhi el-Cezûlî (ö.870/1466)'ye ait medreseler hakkında, bu dönemde halkı bâtil ve hurafelerden kurtaran, bid'at ve hurafelerle mücadele veren çok sayıda tasavvuf medresesi olduğunu dile getirmektedir. Bunun en başlıca örneği ise Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö.870/1466)'nin medresesidir. Bu medreseden ed-Debbağ,²⁹ el- Gazvânî³⁰ ve Ahmed Zerrûk gibi seçkin isimler yetişmiştir.³¹

Genel itibariyle bakıldığında Zerrûk'un yaşam sürdüğü yıllarda birtakım siyasî ve içtimâî olumsuzlukların yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak yaşanan bu menfi duruma rağmen zaviyeler; eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüş, sapkınlıkta ve taşkınlıkta ileri giden kitlelere karşı da mücadeleyi elden bırakmamıştır.³² Her ne kadar Ahmed Zerrûk'un yaşadığı dönem bid'at ve hurafelerin kol gezdiği, siyasî ve iç karışıklıkların yaşandığı ve pek çok tarikat akımlarının ortaya çıktığı bir dönem olmuş olsa da halkı;³³ bid'at ve hurafeler karşısında aydınlatan, sünnet dışı oluşumlara karşı mücadele eden zaviyelerin de olduğu gözlerden kaçmamalıdır. Bütün bu oluşumlar karşısında Ahmed Zerrûk'un ise kendisini bid'at yoluna sevkedecek bu akımların hiçbirisine iltifat etmediği, eserlerinde özellikle de "Uddetü'l-müridi's-sâdik" isimli eserinde bid'at ve hurafelerden sürekli yakındığı görülmektedir.³⁴

---

²⁹ Marâkeş doğumlu olan Abdülaziz ed-Debbağ (ö. 914/1508)'in doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Cezûliyye tarikatı şeyhlerindendir. Şeyhi Cezûlinin vefatından sonra Cezûliyyenin alt kolunu oluşturan ilk isimdir. Fes'ten ayrıldıktan sonra Marâkeş'e gelip Cezûliyye tarikatının ilk zaviyesini kurmuştur. Bkz. Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, ss. 367-371.

³⁰ Abdullah b. El-Gazvânî (ö.935/1528) Abdülaziz ed-Debbağ'ın önde gelen müridlerinden olup Cezûliyye şeyhlerindendir. Bkz. Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, ss. 375-382.

³¹ İdris Azûzî, age., s. 83; Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 143. Ayrıca bkz. Nâsırî, *el-İstiksâ*, c. IV, s. 144.

³² İdris Azûzî, age., ss. 26,79.

³³ Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 142.

³⁴ Bkz. İdris Azûzî, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk Ârâuhü'l-İslâhiyyetü tahkîku ve dirâse Uddetü'l-mürid es-sâdik*, Matbaatü'l-Füdâle, Muhammediyye 1998, ss. 277-394.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED ZERRÛK'UN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ DÜŞÜNÇESİ

1. AHMED ZERRÛK'UN HAYATI

Ahmed Zerrûk, hayatı boyunca bid'atlerle mücadele etmiş, zamanındaki çizgi dışı düşüncelere karşı eleştiri ve tenkitler yöneltip sünnetin ihyasına öncülük etmiş ve toplumu ayakta tutan maneviyat büyüklerinden biri olmuştur. Biz de böylesi bir şahsiyetin hayatına, eserlerine ve tasavvufî düşüncesine göz atmak istiyoruz. Daha önce Ali Tenik tarafından, “Ahmed Zerrûk'un Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi”, Kadir Özköse tarafından “Ahmed Zerrûk'un, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi”³⁵ ve Hamide Ulupınar tarafından, “Ahmed Zerrûk'un Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”³⁶ adlı çalışmalar yapıldığından, Zerrûk'un hayatını, eserlerini ve tasavvufî düşüncesini genel çerçevede ele almakla yetiniyoruz.

1.1. Doğumu ve Çocukluğu

Tam ismi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Fâsî (ö.899/1493-94)'dir. İslam âleminin meşhur sûfî ve fâkihlerinden biri olarak Zerrûk adıyla bilinmektedir.³⁷ Fes ile Tâze arasındaki bölgede yaşayan Berânis³⁸ adlı Berberî kabilesine mensuptur.³⁹ 22 Muharrem 846/07 Haziran 1442 tarihinde perşembe günü Fes'te dünyaya gelmiştir.⁴⁰ Doğumunun akabinde Fes'te yaygın olan

³⁵ Kadir Özköse, “Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XII, sy. 2, Sivas 2008.

³⁶ Hamide Ulupınar, *Ahmed Zerrûk, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Gelenek Yay., İstanbul 2017.

³⁷ İdris Azûzî, age., s. 36; Ahmed Zerrûk, *en-Nasihatü'l-kâfiye*, nşr. Kays b. Muhammed Âlu's-Şeyh Mübarek, Tabaatü'l-Ülâ, Riyad 1993, s. 5; Özköse, *Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 144.

³⁸ Fes ile Taze kentleri arasındaki yaşayan Berberî kabile olup dağlık bir bölgede yaşamaktadır. Tâze'nin kuzeyine düşen bu dağlık bölgede yaşayan kabile üyeleri zengin aynı zamanda varlıklıdır. Bkz. Özköse, *Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 144 (dipnot metni).

³⁹ Derya Baş, *Zerrûk*”, DİA., c.XXXXIV, İstanbul 2009, s. 297.

⁴⁰ Şeyh Sebiku'd-Dine'l-Kurtubî, *Tezkîretü'l- Kurtubiyye bi-Şerhi's-Şehy Ahmed Zerrûk*, nşr. Ahmed Osman Ahmîde, Trablus, trs., s. 58

vebâ hastalığı nedeniyle cumartesi günü annesini, çarşamba günü babasını kaybetmiştir.⁴¹

Bir yetim olarak büyüyen Zerrûk'un bakımını, ninesi Fâtıma Ümmü'l-Benîn üstlenmiştir.⁴² Ninesi, onun terbiyesiyle ilgilenmiş ve bu konuda titiz davranmıştır. Kur'ân öğrenmesi, geçimini temin etmesi için bir meslek sahibi olması gerektiğini sık sık tekrarlamış, bu minvalde öğütler vermiştir. Daha çocukken torununun namaza alışması için gayret göstermiş, onun alışma sürecinde abdestsiz namaz kılmasına göz yummuştur. Okuma yazma öğrenmeye başladığında Zerrûk, okulunda örnek bir öğrenci, derslerini ciddiye alan ve verilen görevleri yerine getiren bir kişi olmuştur.⁴³ On yaşına geldiğinde hıfzını tamamlamış,⁴⁴ on altı yaşına geldiğinde kendi ayakları üzerinde durabilen, kendi kendine yetebilen bir genç hâline gelmiştir.⁴⁵

Yukarıdaki ifadelerden Ahmed Zerrûk'un bakımı ve eğitimiyle sadece ninesinin ilgilendiği, diğer aile fertlerinin ilgilenmediği şeklinde bir sonuç çıkarılmamalıdır. Zira Ahmed Zerrûk'un yetişmesinde ninesinden başka diğer aile büyüklerinin de katkısının olduğu görülmektedir.⁴⁶ Ancak ninesinin, diğer aile fertlerine nazaran Zerrûk'un üzerinde daha fazla emeğinin olduğunu, onun bakımı ve eğitimiyle daha fazla ilgilendiğini ve bu konuda titiz davrandığını söyleyebiliriz.

1.2. Eğitimi

Çocukluğunu ninesi Ümmül Benîn'in yanında geçiren ve ilk eğitimini onun gözetiminde alan Ahmed Zerrûk, on yaşında hıfzını tamamlamış, on altı yaşında Câmiu'l-Karaviyyîn⁴⁷ ve İnâniyye medresesine katılarak her iki medresede öğrenimine devam etmiş, Mâliki mezhebinin ana kaynaklarını, hadis ve usul esaslarını tahsil etmiştir.⁴⁸

---

⁴¹ İdris Azûzî, age., s. 38.

⁴² Ahmed Zerrûk, *Ta'liku alâ mukadiâtüş-şüsterî*, Dirasetü ve Tahkikü, el-Mustafa Liğafîrî, Tabaatü'l-Ûlâ 2012, s. 12.

⁴³ İdris Azûzî, age., s. 41.

⁴⁴ Mustafa Liğafîrî, age.,s. 12; Baş, “Zerrûk”, DİA., c.XXXXIV, s. 297.

⁴⁵ İdris Azûzî, age., s. 41.

⁴⁶ İdris Azûzî, age., s. 41.

⁴⁷ Fes şehrinde Mağrib'in en meşhur cami ve külliyelerinden birisidir. Fes'in klasik eğitim kurumları arasında yer almaktadır. 245/859 yılında yapılan bu camii, bu tarihten itibaren etrafında oluşturulan medrese ve kütüphanesiyle İslâm âleminin en önemli ilim merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bkz. Abdülhâdî et-Tâzî, “*Karaviyyîn*”, DİA., İstanbul 2001, c. XXIV, ss. 478-479.

⁴⁸ Baş, “Zerrûk”, DİA., c.XXXXIV, s. 297.

Önce Ali es-Sittî ve Abdullah el-Fahhâr'dan bazı risâleler okuyan, Ebû Abdullah Muhammed b. Kâsım el-Kavrî ve Zerhûnî'den Kur'ân ilimlerini tahsil eden Ahmed Zerrûk; birçok âlim, fâkih ve sûfilerden ders almıştır.⁴⁹

Zerrûk, hayatının ilk safhasında okuduğu dersleri şu şekilde beyan etmektedir:

‘‘Bülüğa erdikten sonra altı yaşımdayken Ali es-Sittî ve Abdullah el-Fehâr'ın risalelerini okudum. Okuma faaliyetlerini sürdürüp araştırma, inceleme ve tahkik çabasına büründüm. el-Karavî, el-Mecâsî ve ez-Zerhûnî gibi isimlerden ders aldım. Tasavvuf ve kelâm ilimlerine ilgi duydum. Şeyh Abdurrahman el-Mecdûlî'nin yanında er-Risâletü'l-kudsiyye ve Akâidü't-tûsî'yi okudum. Abdullah b. Muhammed b. Kasım el-Kavrî (ö. 872/1467–68) yanında Buhari dersleri aldım. Onun yanında Abdülhak es-Sügrâ'nın el-Ahkâmü's-sügrâ'sına dair fikhî derinliklere vâkîf oldum ve Tirmizî'nin Camî'sini okudum. Burada ismini sayamayacağım kadar çok sayıdaki fâkih ve sûfiden faydalandım.’’⁵⁰

Ahmed Zerrûk'un fıkıh alanında istifade ettiği hocaları arasında Abdullah el-Kavrî⁵¹ (ö. 872/1467–68), tasavvuf sahasında faydalandığı şeyhleri arasında Ebû Abdillâh Ahmed b. Abdillâh ez-Zeytûnî⁵² başta gelmektedir. Onun fıkıh ve usûl dersleri aldığı Mağrib'deki âlimlerden en önde geleni, Abdullah b. Muhammed b. Kasım el-Kavrî (ö. 872/1467–68) öne çıkmaktadır.⁵³

Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî⁵⁴ (ö. 902/1497) *Dâvu'l-lâmî*' isimli eserinde Zerrûk hakkında; ‘‘*Bulûğu'l-merâm'ı okumuştur. O eseri okumak için gerekli istulâhlar üzerine araştırma yapmıştır. Bana eşlik etmiştir*’’

⁴⁹ İdris Azûzî, age., ss. 48-49.

⁵⁰ Azûzî, age., s. 48.

⁵¹ Asıl adı Ebû Abdullah Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Ahmed el-Lahmî'dir. Miknas kentinde doğması nedeniyle Miknâsî, atalarının yaşadığı yer itibarıyla el-Endülüsî nisbetiyle anılmıştır. İşbiliye yakınlarındaki bir beldeye nispetle el-Kavrî lakabıyla meşhur olmuştur. Bkz. Ulupınar, Ahmed Zerrûk, ss. 40-41.

⁵² Fes'in büyük âlimlerinden olup Şâzelî şeyhidir. Şeyhu's-şuyûh olarak bilinmektedir. Fes'te 911/1505 yılında vefat etmiştir. İlim ve irşad faaliyetlerini Bâbul-Fütûh'un içinde bulunan Buktû Zaviyesinde sürdürmüştür Bkz. Ulupınar, *Ahmed Zerrûk*, s. 53.

⁵³ Mahmûd el-Beyrûtî, *el-Maksidü'l-esmâ fi şerhu es-mâ'illâhi'l-hüsnâ*, Telif: Ahmed Zerrûk, Tabaatü'l-Ûlâ, Dımaşk 2004, ss. 8-9; Baş, ‘‘Zerrûk’’, DİA., s. 297; Özköse, ‘‘Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi’’, s. 147.

⁵⁴ Tam adı Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abduraahman b. Muhammed es-Sehâvî'dir. 831/1428 yılında Kâhire'de doğmuş, ailesi Mısır'ın Sehâ kasabasından göç ettiği için sehâvî nisbesiyle anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ulupınar, *Ahmed Zerrûk*, s. 47.

değerlendirmelerinde bulunmaktadır. Yine bu eserde Zerrûk'un Şemseddin el-Cevcerî (ö. 896/1491)'nin öğrencisi olduğundan, usul ve dil eğitimini kendisinden aldığından bahsetmektedir.⁵⁵

Görüldüğü gibi Ahmed Zerrûk, hayatının ilk döneminde öncelikle fıkıh, hadis, kelâm ve usûl derslerini almakla eğitim hayatına başlamış, birçok âlimden fıkıh, hadis ve kelâm eğitimi almıştır. Tasavufa ise İmâm-ı Gazâlî de olduğu gibi daha sonra merak salmıştır.⁵⁶

1.3. Tasavvufa İntisabı

İlk tasavvufî eğitimini Fes'te Şâzeliyye Tarikatı⁵⁷ meşayihî ile tanışan Zerrûk, yirmi dört yaşlarında 870/1466 yılında Şaziliyye Tarikatı şeyhi Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh ez-Zeytûnî'ye⁵⁸ bağlanarak mürid olmuştur. Sert mizaçlı bir kişi olarak tanınan Zeytûnî'nin yakın çevresinde bulunan Zerrûk'un bir süre sonra şeyhiyle arası açılmış ve Fes'ten ayrılmak zorunda kalmıştır. Tilimsen'e gidip Ebû Medyen el-Mağribî'nin⁵⁹ (ö. 509/1115-16) kabrini ziyaret ederek burada bir buçuk ay kaldıktan sonra tekrar Fes'e dönen Zerrûk, hac farızasını yerine getirmek amacıyla Fes'ten ayrılarak bir süre hac yolculuğu sırasında Mısır'da ikamet etmiştir.⁶⁰

Şeyh Zerrûk'un tasavvuf sahasında ikinci şeyhi olarak kabul edilen Ahmed b. Ukbe el-Hadramî⁶¹ (ö. 895/1489) ile buluşması hac dönüşü Kahire'de

⁵⁵ Azûzî, age., s. 60; Ayrıca bkz. Ahmed Baba et-Timbuktî, *Neylû'l-ibtihâc Hâmişü'd-Dîbâc*, Matbaatü'l-Meâhid, Mısır 1351/1932, s. 85; Şemseddin Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî, '*ed-Davû'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*', Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1353, c. I, s. 222; Ahmed Zerrûk, *el-Künnâş*, yazma, el-Hizânetü'l-Âmmetü, no: 1385, vr. 73-74.

⁵⁶ Azûzî, age., s. 49; Özköse, "*Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*", s. 147.

⁵⁷ Şâzeliyye Tarikatı, XIII. Yüzyılda Ebû'l-Hasan eş-Şâzeli'ye (ö. 656/1258) nisbet edilen bir tarikattir. Öncelikle İskenderiye, Kahire, Tunus gibi şehir ortamlarında teşekkül etmiş, sonraki dönemlerde Mısır'ın yanı sıra Mağrib bölgesinin kırsal alanlarında yayılma imkânı bulmuştur. Bkz. Ahmet Murat Özel, "*Şazeliyye*" DİA., İstanbul 2010, s. 297.

⁵⁸ Fes'in büyük âlimlerinden olup Şâzeli şeyhidir. Fes'te 911/1505 yılında vefat etmiştir. Bkz. Ulupınar, *Ahmed Zerrûk*, s. 53.

⁵⁹ Endülüs'ün İşbiliyye (sevilla) bölgesindeki Kantiyâne kasabasında 509/1115-16 yılında dünyaya gelmiştir. Kuzey Afrika tasavvufun gelişim seyri içerisinde en etkili isimlerinden birisidir. 'Şeyhü's-şüyuh' diye de isimlendirilmiştir. Bkz. Kadir Özköse, *Tasavvufî Hikmet ve Risâleler* (Ebû Medyen Şuayb el-Ensârî), Ensar Yay., Konya 2008, s. 10.

⁶⁰ İdris Azûzî, age., s. 50; Derya Baş, *Zerrûk*" DİA., s. 297-298; Mahmûd el-Beyrûtî, *el-Esmâ fî şerhu es-mâ'illâhi'l-hüsnâ*, s. 12.

⁶¹ 814/1411 yılında Hadramut'ta doğmuştur. Mârifet ehli bir ailede yetişmiş olup ilim tahsili için yaklaşık yirmi sene seyahatlar yapmış, mükerrer defa haccetmiştir. Zerrûk'un onunla karşılaşması Mısır'da 876/1471 senesindedir. Bkz. Ulupınar, *Ahmed Zerrûk*, s. 53.

gerçekleşmiştir. Kendisi ile tanıştıktan sonra tasavvufa meyli artıp tasavvuf alanında derinleşmek istemiştir.⁶² *Davû'l-lâmi* isimli eserde Şeyhi Sehâvî'nin Zerrûk hakkında söylediği, “tasavvufa ilgisi yüksek” değerlendirmesi de bunun en açık örneğidir.

Okuduğu tasavvufî eserler arasında, İhyâu Ulûmi'd-din, Risâletü'l-kuşeyriyye, Hikem, et-Tenvîr, Letâifü'l-minen, Tâcü'l-arûs, Miftâhu'l-fellâh gibi İbn Ataullah İskenderî (ö. 709/1309)'nin eserleri, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh b. Ammûye el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî (ö. 632/1234)'nin Avârifü'l-meârif'i, Haris el-Muhâsibî (ö. 243/857)'nin er-Riâye'si, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)'nin Kûtü'l-kulûb'u yer almaktadır.⁶³

Tasavvuf ilmi alanındaki üstatları arasında ise eş-Şevâtübî, el-Kabbânî ve Hadramî başta gelmektedir.⁶⁴

1.4. Hocaları

Zerrûk'un Mağrib'deki şeyhleri şunlardır:

1. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Musa el-Abdûsî (ö.849/1445).
2. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Acel el-Vizruvâlî (ö.856/1452).
3. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Said el-Miknâsî el-Fâsî (ö.870/1466).
4. Ebû Abdillâh Muhammed Süleyman el-Cezûlî el-Hasenî (ö. 870/1466).
5. Sâlih Abdullah b. Muhammed b. Kasım el-Kavrî (ö.872/1467-68).
6. Ahmed b. Muhammed el-Fiştâlî (ö. ?).
7. Abdillâh Ahmed b. Abdillâh ez-Zeytûnî.⁶⁵

Zerrûk, Fes'ten ayrıldıktan sonra Tilemsen'de kaldığı kırk beş günlük süre içinde birçok âlimle karşılaşmış, ilim tahsilinde bulunmuştur. Kendilerinden ders okuduğu âlimler şunlardır:

1. Ebû Zeyd Abdurrahman es-Seâlebî el-Cezâirî (ö. 875/1470-71).
2. Seâlebî'nin öğrencisi İbn Abdillâh ez-Zevâvî el-Cezâirî (ö. 884/1479).

⁶²Ahmed Zerrûk, *Şerhü'l-akîdetü'l-İmâmu'l-Gazâlî*, thk. Muhammed Abdul Kâdir Nassâr, Tabaatü'l-Ûlâ, Kahire 2007, s. 20.

⁶³Kurtubî, *Tezkîretü'l-Kurtubiyye bi-şerhi's-şehy Ahmed Zerrûk*, s. 62; Özköse, “Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi”, s. 150.

⁶⁴İdris Azûzî, age., ss. 60-61.

⁶⁵İdris Azûzî, age., ss. 46-47.

3. Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Hasenî es-Senûsî (ö. 895/1489).⁶⁶
4. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülcelîl et-Tunusî (ö. 899/1494).
5. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Zikri et-Tilimsânî (ö. 899/1494).⁶⁷

Ahmed Zerrûk, 873/1468 tarihinde, hac vecibesini yerine getirmek maksadıyla şark istikametine doğru yola koyulmuş, Kahire’de bir yıl kadar ikâmet etmiştir. Hac vazifesini yerine getirdikten sonra tekrar Mısır’da durmaya iştiaak duyan Zerrûk; 887/1482 yılında burada bir sene daha kalmıştır. Bu ikinci ziyaret Zerrûk için özel bir konuma sahiptir. Çünkü farklı ilim ve sanat dallarındaki değişik âlimlerle karşılaşma imkânını elde etmiş, Ezher’deki ders halkalarına katılmıştır.⁶⁸

Zerrûk’un tahsil gördüğü ve manen istifade ettiği meşâyihin isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Muhammed es-Sehâvî (ö.902/1497).
2. Ahmed eş-Şevâibî.
3. Şemseddin el-Cevcerî (ö. 896/1491).
4. Abdurrahman el-Kabbânî.
5. Muhyiddin ed-Dimeşkî.
6. Muhammed el-Kuraşî.
7. Ahmed b. Hacer (ö. 852/1448).
8. Abdullah b. Muhammed el-Muvakkit.
9. Ahmed eş-Şâvî.
10. Ebü'l-Mecd (İbn Ebi'l-Mecd).
11. Nureddin es-Senhûrî.
12. Ebû İshâk et-Tenûhî.
13. Şihâbuddin el-Ebşihî.

⁶⁶ Tilemsen’in ve devrinin en büyük kelim âlimlerindendir. Başta *el-Akâidü’s-Sügrâ ve’l-Kübrâ ve’l-Vüstâ* ile *Şerhu Lâmiyeti’l-Cezâiri* olmak üzere çok sayıda eseri bulunmaktadır. Kuzey Afrika’da meşhur olan Senûsî ailesine mensuptur. Hasenî nisbesi babaannesi tarafından Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib’in soyundan geldiğine işaret etmektedir. İdris Azûzî, s. 54; Yusuf Şevki Yavuz, “*Akaidü’s-Senûsî*”, DİA., c.II, İstanbul 1989, s. 220; Daha sonra on dokuzuncu yüzyılda sömürgeciliğin yaygınlaştığı, İslam dünyanın dağılmaya başladığı dönemde Muhammed b. Ali es-Senûsî (ö. 1276/1859) tarafından “senûsiyye” tarikatı kurulmuştur. İdrisiyye Tarikatının devamı niteliğindedir. Senûsî zâviyeleri genellikle ticaret ve hac yolu güzergâhlarında kurulduklarından kısa zamanda gelişmiştir. Ayrıca bu tarikat Avrupalı sömürgeci güçlere karşı mücadeleyi örgütleyen bir kurum olarak ön plana çıkmış, italyanın istilâ girişimine karşı büyük direniş göstermişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Kadir Özköse, *Senûsiyye Tarikatı*, Ensar Yay., II. Bask., Konya 2008, ss.333-337.

⁶⁷ İdris Azûzî, age., ss. 53-54.

⁶⁸ İdris Azûzî, age., s. 58; Özköse, “*Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 149.

14. Ahmed b. Ukbeti'l-Hadramî (ö. 895/1489).

15. İbrahim ed-Demîrî (ö. 923/1517).

Yukarıdaki şeyhlerden hem fıkıh hem de tasavvuf eğitimi alan Zerrûk'un şarktaki eğitimini daha çok tasavvufî eğitim üzerinde yoğunlaştırdığı görülmektedir.⁶⁹

Burada şunu da belirtmeliyiz ki; Zerrûk'un Fes'teki şeyhleri nasıl ki hem muallim hem şeyh; hem fâkih hem sûfî; hem zâhir hem de bâtın ehliyseler şarktaki hocaları da aynı şekilde zâhirî ve bâtınî özellikleri kendisinde toplamış şahsiyetler olduğunu söyleyebiliriz.⁷⁰ Aynı şekilde bu özelliğin Ahmed Zerrûk'da da görüldüğü, tek taraflı bir bakış açısı sergilemediği ve eğitim gördüğü hocalarının yolundan gittiği görülmektedir. Nitekim o da fıkıhla tasavvufu birbirinden ayırmamış, birini diğerine tercih etmemiştir. O ne fıkıh uğruna tasavvuftan ne de tasavvuf uğruna fıkıhtan vazgeçmiştir. Onun bu özelliği, *Kavâidü't-tasavvuf, Uddetü'l-müridi's-sâdik* gibi eserlerinde açıkça görülmektedir. Bu minvalde, kendisine de zahirle bâtını birleştiren kişi lakabı verilmiştir.⁷¹

1.5. İrşad Faaliyetleri

886/1481 yılında gerçekleştirdiği ikinci haccını eda ettikten ve Mısra'ta'ya yerleştikten sonra irşat faaliyetlerine başlayan, farklı beldelerden gelen ilim taliplerinin kelâm, fıkıh ve tasavvuf ilimlerinde kendisinden istifade ettiği bir kişi hâline gelen Zerrûk, artık sadece bir müderris değil, kendisine çok sayıda bağlananların ve sevenlerinin olduğu bir mürşittir.⁷²

Hadis, tefsir, fıkıh ve tasavvuf gibi İslâmî ilimlerdeki tekâmülünü tamamlayarak fıkıh usûlü ile seyr-u sülûk gibi iki farklı eğilimi birleştirip bir ekol oluşturan Ahmed Zerrûk, Kitap ve sünnet çizgisinde devam etmiş, Mağrib, Tilemsen, Trablusgarb ve Kâhire gibi kentlerde meşhur bir şahsiyet konumuna gelmiştir. *Câmiu'l-kerâmât* isimli Şaziliyye tabakatına dair eserin belirttiğine göre, Zerrûk Mısır'a geldiğinde Mısırlı ilim ve fazilet erbâbı onun gelişini işitmiş, gruplar hâlinde

⁶⁹ İdris Azûzî, age., s. 59.

⁷⁰ İdris Azûzî, age., s. 59; Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 150.

⁷¹ İdris Azûzî, age., s. 59, Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf (Tasavvufun Esasları)* trc. Muhammed Uysal, İstanbul 2011, ss. 53-54.

⁷² İdris Azûzî, age., s. 72.

gelerek ondan istifade etmişlerdir. Ezher’de dersler vermiş, Malikiyye İmâmetine layık görülmüştür. Böylece seçkin bir müderris konumuna gelen ve kendisine özel bir kürsü tahsis edilen Zerrûk, burada derslerini ve vaazlarını sürdürmüştür. Bugün bile bu kürsü Ezher’de Mağrib Üstadının mekânı adıyla hâlen mevcuttur.⁷³

1.6. Öğrenci ve Müridleri

Zerrûk’tan istifade eden kitleler iki kısma ayrılmaktadır: Bir grup kendisinden ilim ve tarikat eğitimi alan ve çoğunluğu ilim taliplileri olan öğrencilerdir.⁷⁴ Diğer grup ise günlük hayatlarında tatbik etmek üzere kendisinden sadece tarikat eğitimi alan hac yolcuları ve ticaret erbabıdır. Bütün bunlar, Zerrûk’a bağlı öğrenci ve taraftar kitlesi bulunduğu, kendisinden ilim almak için muhtelif beldeleden Mısırâta’ya gelip onun halkasına katıldığıının göstergesidir.⁷⁵

Zerrûk’un yetiştirdiği ve tanıştığı öğrenci ve müridleri arasında en meşhuru Mısır’da Zerrûkiyye’nin kollarından biri olarak faaliyet yürüten Bekriyye tarikatının kurucusu olan Ebü’l-Hasan el-Bekrî el-Mısırî⁷⁶ (ö. 909/1503) ’dir. Ayrıca Zerrûk’un Mağrib’de sürekli iletişim hâlinde olduğu iki hâlifesi de vardır. Bunlardan birisi evrâdı okumasına ve ders telkininde bulunmasına izin verdiği Abdullah el-Mağrâvî’dir.⁷⁷ Diğerisi ise kendisi ile Bicâye’de tanışan ve burada kendisine intisap eden Ebû Ali Mansur b. Ahmed el-Becâî’dir.⁷⁸ Ölene kadar kendisine yârenlik yapmıştır. Mansur b. Ahmed el-Becâî vefat ettiğinde şeyhinin yanına defnedilmiştir.⁷⁹

---

⁷³ Azûzî, age. s. 72.

⁷⁴ Özköse, “*Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 431.

⁷⁵ Azûzî, age., s. 73.

⁷⁶ Zerrûkiyye tarikatının kollarından olan Bekriyye Tarikatının kurucusudur. Ebü’l-Hasan el-Bekrî (ö.909/1503) 894/1489 yılında hacda Zerrûk’la tanışmış ve ona intisap etmiştir. Şeyhinin tarikatını Mısır’da yaymıştır. Bekriyye Zaviyesi daha sonraki dönemlerde Fransız sömürgesine karşı gerçekleştirilen direniş hareketinde büyük rol oynamıştır. Azûzî, age., s. 99.

⁷⁷ Ahmed Zerrûk’un Mağrib hâlifesidir. Kur’ân ve Sünnet’e dayalı tasavvuf anlayışını teklîm etmiş, çok sayıda tarikata dost ve mühibban kazandırmıştır. Bkz. Kadir Özköse, *Mağrib’de Tasavvuf*, Cumhuriyet Üniversitesi yay. no. 144, Sivas 2013, s. 431.

⁷⁸ Zerrûk ile Bicâye’de tanışmış ve kendisine burada intisap etmiştir. Vefatına kadar Zerrûk’a eşlik etmiş, vefat ettiğinde de şeyhinin yanına defnedilmiştir. Bkz. Özköse, *Mağrib’de Tasavvuf*, Cumhuriyet Üniversitesi yay., no. 144, Sivas 2013, s. 431.

⁷⁹ Azûzî, age., s. 74; Bkz. Kadir Özköse, “*Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, ss. 154-155.

1.7. Seyahatleri

Zerrûk'un öncelikle 870/1466 tarihinde Tilimsen'e gittiği burada kırk gün kaldığı, Ebû Medyen'nin türbesini ziyaret ettiği, tekrar Fes'e döndüğü ve Zeytûnî ile arasını düzeltip şark istikametinde Hac için yolculuğa çıktığı bilinmektedir.⁸⁰

873/1468 tarihinde, Hac farızasını yerine getirmek maksadıyla Şark istikametine doğru yola koyulan Zerrûk, Kahire'de bir yıl kadar ikamet etmiştir. Yol boyunca Hac vazifesini ifa etmek üzere yola koyulan Zerrûk; Kuzey Afrika öğrenci kitleleriyle karşılaşmış, rastladığı şeyhlerle görüşmüş ve onlardan istifade etmiştir. Özellikle Kahire böylesi niyetlerle yola koyulan kitleler için İslâmî eğitim almak ve Arap dilini öğrenmek açısından bulunmaz bir fırsata sahip bir yer olmuştur.⁸¹

876/1472 yılında hac dönüşü tekrar Kahire'ye uğrayan Zerrûk, bu dönemde çeşitli tarikatlara mensup sûfî ve şeyhlerle görüşmüş, Ezher'de derslere katılmış, *ed-Dav'ü'l-lâmî* müellifi Sehâvî'den hadis usûlü ve fıkıh okumuştur. Yine ikinci şeyhi Ahmed b. Ukbe el-Hadramî ile bu dönemde tanışmıştır.⁸²

İlmî gayelerle şark istikametinde seyahate çıkan Ahmed Zerrûk, garbtan şarka, şarktan garba çok sayıda yolculuk yapmak ve sürekli yer değiştirmek sûretiyle âlimler, öğrenciler ve ilim sevdalılarıyla karşılaşma imkânı bulmuştur.⁸³

Yukarıda da değindiğimiz üzere Ahmed Zerrûk, doğu ve batı yönünde birçok seyahat yaptığı görülmektedir. Söz konusu seyahatlerini de farklı İslâmî ilimlerdeki tekâmülünü tamamlamak, ilmî faaliyetlerde bulunmak amacıyla yaptığını söyleyebiliriz.

1.8. Vefatı

Zerrûk, hayatının son dört senesini Misrâta'da geçirmiştir. İlmî faaliyetlerde bulunmuş, değişik memleketlerden gelen ve etrafını kuşatan talebe halkalarını yetiştirmeye çalışmıştır. Bu durum, özellikle ikinci hac ziyaretinden döndükten sonra

---

⁸⁰ Azûzî, age., s. 61.

⁸¹ Azûzî, age., s. 58.

⁸² Baş, "Zerrûk" DİA., s. 298; Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 427.

⁸³ Azûzî, age., s. 70.

kendisini iyice hissettirmiştir. Ezher'de dersler vermiş, Mekke'de şeyhi es-Sehavî ile görüşmüş ve İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309)'nin *Hikem*'i üzerine çalışmalar yapmıştır.⁸⁴ 18 safer 899/1493 tarihinde elli dört yaşında halvetteyken vefat etmiştir.⁸⁵ Miras olarak günümüze ulaşan kırk yedi eser, sayısız talebe ve mürit bırakmıştır. Kabri Misrâta'nın 7 km mesafedeki *Tikran* köyündedir.⁸⁶

2. AHMED ZERRÛK'UN ESERLERİ

Ahmed Zerrûk, dönemin seçkin âlimlerinden birisidir. Onun tasavvufi kişiliği ve irşad faaliyetleri, seyahatleri, kendisini eser telif etmekten ve ilmi faaliyetlere katılmaktan alıkoymamıştır. Telif ve sülûk eğitimini birleştiren bir tavır sergilemiş, 9/15. asrın en çok eser veren isimlerinden biri ünvanına sahip olmuştur.⁸⁷

Zerrûk'un kaleme aldığı eserlerin çoğu tasavvufa dairdir. Kitap ve sünnete bağlılıkları ile tanınan önceki dönem sûfilerinden önde gelen şahsiyetlerin manzum ve mensur eserlerine çok sayıda şerh yazmıştır. *Ahzâbü's-şâzîlî*, *Nûniyyetü's-şüşterî* ve *ezcâlihî*, *el-Hikemü'l-atâiyye*, *Manzûmetü'l-mebâhisi'l-asliyye* gibi eserler bunların önde gelenleridir. Zerrûk, şer'î ilimlerde de eserler vermiştir. Ancak tasavvuf ilmi kadar derinlikli ve yaygın değildir. Buhari'nin *Câmiü's-Sahih*'ine yazdığı talik, *el-Muhtasar*, *er-Risâle* ve *el-Kurtûbiyye* üzerine yaptığı şerhler bunların başında gelmektedir.⁸⁸

Zerrûk, oldukça hacimli, zengin, çeşitli ve çok sayıda eseri bizlere miras bırakmıştır. Her birisi özel araştırma ve incelemeyi gerektirmektedir. Zerrûk'un tasavvuf, fıkıh, hadis, tefsir ve fıkıh ilmine dair vermiş olduğu eserleri şöyle sıralayabiliriz.

2.1. Tasavvuf İlmine Dair Eserleri

1. *Uddetü'l-mürîdi's-sâdik*.
2. *Kavâidu't-tasavvuf*.
3. *en-Nâsîhatü'l-Kâfiye li-men Hassahü'llahü bi'l-Âfiye*.

⁸⁴ Azûzî, age., s. 76; Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 156.

⁸⁵ Azûzî, age., s. 76; Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 156.

⁸⁶ Ulupınar, *Ahmed Zerrûk*, s. 56.

⁸⁷ Azûzî, age., s. 127.

⁸⁸ Azûzî, age., s. 127.

4. *Şerhu'l-hikemi'l-Ataiyye.*
5. *Şerhu'l-esmâillahi'l-Hüsnâ.*
6. *Î'ânetü'l-müteveccihî'l-miskîn ilâ tarîki'l-feth ve't-temkîn.*
7. *el-Üns fî şerhi uyûbi'n-nefs.*
8. *Te'sisü'l-kavâid.*
9. *Risâletün fi'r-Reddi alâ ehli'l-bide'i.*
10. *Şerhu delâili'l-hayrât.*
11. *Şerhu sudûri'l-merâtib.*
12. *Şerhu nûniyyeti's-şüsterî.*
13. *Şurûhu Zerrûk ale'l-hikemi li-İbn Atâillah el-İskenderî.*
14. *Usûlü't-tarikat.*
15. *Usûlü't-tarikati ve ususü'l-hakikat.*
16. *el-Künnâş.*⁸⁹

2.2. Fıkıh İlmine Dair Eserleri

1. *Şerhu'r-Risâle.*
2. *Şerhu Kavâidi'l-'Iyâz.*
3. *Şerhu'l-Kurtubiyye*
4. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-vağlîsiyyeti.*
5. *Şerhu'r-Risâleti ve hüve Matbûun Mütedâvilün.*⁹⁰

2.3. Hadis İlmine Dair Eserleri

1. *Ta'liku ale'l-Buhârî.*
2. *Haşiyetü ale'l-Müslim.*
3. *Şerhu'l-Erbaîn Hadîsen.*

2.4. Kelâm İlmine Dair Eserleri

1. *Şerhu'l-Kasîdetid-Dimâtiyye.*
2. *Ta'lîka alâ Esmâillâhi'l-Hüsnâ.*
3. *Şerhu'l-Akâdeti'l-Gazâlî.*

⁸⁹ Kurtubî, "Tezkîretü'l-kurtubiyye", s. 75-77.

⁹⁰ Ahmed Zerrûk, *İ'tinâ-ül-fevâid fî't-tenbiyhû alâ maânî kavâidü'l-akâidi'l-gazâlî*, thk. Şerif el-Mursî, Dâru'l-Afâki'l-Arabiyyeti, Kahire 2011, ss. 32-34.

2.5. Tefsir İlmine Dair Eserleri

1. *Şerhu'l-Duâü'l-Fâtîha.*
2. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim.*⁹¹

Zerrûk'un; yukarıdaki eserlerden başka yazma eserleri de mevcuttur. Çeşitli konularda eserler yazmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ali Tenik'in çalışmasında Ahmed Zerrûk'un eserleriyle ilgili genişçe ve ayrıntılı bilgi verilmiş, hangi eserin hangi kütüphanede olduğu belirtilmiştir. Biz, tekrara düşmemek adına Zerrûk'un sadece eserlerinin isimlerini yazmakla yetiniyoruz.

Ahmed Zerrûk'un bütün eserleri araştırılması gereken bir konudur. Ama bizim çalışmamıza konu olan “*Uddetü'l-mürîdi's-sadık*” isimli eseridir. Zerrûk, fitne ve fesadın arttığı, bid'at ve hurafelerin yayıldığı bir dönemde bir ıslah projesi hazırlayıp dönemindeki Kur'ân'a ve sünnete uymayan düşüncelere karşı eleştiriler yönelmiş ve bu uğurda mücadele etmiştir.⁹² Biz ilerleyen bölümlerde Zerrûk'un “*Uddetü'l-mürîdi's-sadık*” isimli eseri bağlamında onun bu konudaki görüş ve düşüncelerine genişçe yer vereceğiz.

3. ZERRÛKİYYE TARİKATI

Zerrûk, sadece sûfî kimliği ile tanınmış bir kişi değil, fakih kimliğiyle de öne çıkmış bir şahsiyettir. Aynı zamanda onun fukâha ve ulema arasında da tanınmış bir şahsiyet olması mertebeye seçkin bir konumda olduğunu ve yetkin bir tasavvuf mesleğinin tüm gereklerini kendisinde toplayabilmiş bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.⁹³

Şâzeliyye Tarikatının Zerrûkiyye kolunun kurucusu olan Zerrûk,⁹⁴ tarikat olarak, Ebü'l-Hasan eş-Şâzilî (ö.656/1258), Ebü'l-Abbas el-Mursî (ö.685/1287) ve

⁹¹ Azûzî, age., ss. 127-143; Zerrûk, *en-Nasîhatü'l-kâfiye*, ss. 11-13; Zerrûk, *Ta'liku Alâ Mukadîâtüş-Şüştî*, ss.15-18.

⁹² Azûzî, age., s. 28; Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ali Tenik, *Zerrûk el-Fâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşünceleri Yüksek Lisans Tezi*, H.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 1998, ss. 34-39.

⁹³ Azûzî, age., s. 95.

⁹⁴ Baş, “Zerrûk”, DİA., s. 297.

Süleyman el- Cezûlî (870/1465)'nin çizgisini devam ettirmiştir.⁹⁵ Bu noktada hemen şunu belirtmemiz gerekir ki Şeyh Cezûlî, Ahmed Zerrûk ve takipçileri tarafından temsil edilen bu ekole 'Şâzeliyye ekolü' denmektedir. Dolayısıyla Mağrib'te Şazeliyye'nin on dokuz kolu olduğu ve bunların en önemlilerinin de Zerrûkiyye ve Cezûliyye tarikatlarının olduğu belirtilmektedir.⁹⁶

Zerrûk'un, kendi dönemindeki diğer tarikatlardan usul bakımından ayrıldığı görülmektedir. Örneğin Şâzeliyye Tarikatı kulun iradesi ve tasarrufundan soyutlanmayı, Allah'ın takdirine mutlak bir şekilde teslim olmayı gerekli görmektedir. Bekriyye tarikatı Allah ile kalben birliktelik sağlamaya, sıdk ve takvaya önem vermektedir. Vefâiyye tarikatı Allah'ın iradesinde kulun tam bir fenâ ile fâni olmasını öngörmektedir. Cezûliyye tarikatı ise, kulun Allah'a her şeyden daha yakın olmasını benimsemektedir.⁹⁷

Zerrûkiyye Tarikatı⁹⁸ ise takva, sünnete ittibâ, yaratılmışlara bel bağlamama, iddialardan kaçınma, Allah'tan hoşnut ve razı olup ona teveccüh etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Ahmed Zerrûk, "Usûlü't-Tarikati's-Şâzeliyye" adlı eserinde Şâzeliyye Tarikatının usûlünü ve adaplarını sistemleştirmiştir. Şâzeliyyenin de esasları sayılan bu beş hususiyet Zerrûkiyyenin özü olarak kabul edilmektedir.⁹⁹ Ahmed Zerrûk, tarikatının usûlünü;

1. Gizli ve açık her hâlimizde takvayı şiar edinmek.
2. Sözlerimizde ve davranışlarımızda sünnete uymak.
3. Halkın medh ve zemmine itibar etmemek.
4. Az da olsa çok da olsa Allah'ın verdiklerinden razı olmak.
5. Darlık zamanında da bolluk zamanında da Allah'a yönelmek'

şeklinde beş madde etrafında sistemleştirmiştir.¹⁰⁰

⁹⁵ Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 157.

⁹⁶ Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 59.

⁹⁷ Azûzî, age., s. 96.

⁹⁸ Bir rivayete göre Şâzeliyye Tarikatının Fes koludur. Başka bir rivayete göre ise Vefâiyye koluna bağlı bir tarikattir. Bu tarikattan daha sonra birçok tarikat kolu ortaya çıkmıştır. Râşidiyye, Bevâsiyye, Medeniyye ve Mustârîyye tarikatları da Zerrûkiyye tarikatının şübeleridir. Bkz. Ali Tenik, Zerrûk el-Fâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşünceleri Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1998, s. 39.

⁹⁹ Azûzî, age., s. 96.

¹⁰⁰ Zerrûk, Usûlü't-tarikati's-şâzeliyye, Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, no. 992; Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 160.

Ona göre takvalı olmak, zühd ve istikamet sahibi olmakla mümkündür. Sünnete sarılmak, güzel ahlâk sahibi olmak ve sünneti gereğini yerine getirmekle gerçekleşir. Yaratılmışlara itibar etmemek, kötü huylardan sakınmak sabır ve tevekkülle sağlanır. Allah'tan razı olmak, kanaat ve gayret ehli olmakla mümkündür. Allah'a dönüş, darlık ve bolluk zamanında Ona sığınmak, şükretmek sûretiyle meydana gelir.¹⁰¹

Görüldüğü gibi Ahmed Zerrûk, bir kavramı onu tamamlayan diğer bir kavramla ilişkilendirerek kemâle ereceği düşüncesindedir. Aslında Zerrûk, içi boşaltılmış kuru bir kavramın tek başına değil, onun gereklerini yerine getiren başka bir kavramla meyve vereceğini dile getirir. Ona göre zühd ve istikamet getirmeyen takva, eksik; ahlâkımızı güzelleştirmeyen sünnet, mütekemmil değildir.¹⁰²

Zerrûk, ister istikamet olsun ister zühd ve takva olsun isterse sabır ve tevekkül olsun bütün bunların ilim talep etmek, şeyhlerin sohbetine katılmak, ruhsat ve tevillerden kaçınmak, vakitlere riayet etmek ve nefsi töhmet altında tutmak sûretiyle hâsıl olacağını belirtmektedir.¹⁰³

Bu noktada şunu da belirtmeliyiz ki Ahmed Zerrûk, bir yandan ilim öğrenmenin, şeyhlerin sohbetlerine katılmanın, ruhsat ve tevillerden kaçınmanın, vakitlere riayet ederek virlere devam etmenin ve nefsi devamlı kınamanın gerekliliğine dikkat çekerken, diğer yandan bunların âfetlerinden bahsederek bundan da sakınmak gerektiğini vurgulamıştır.¹⁰⁴

Örneğin, Zerrûk'a göre ilim talep etmek gereklidir; ancak onun âfeti kişinin yaşına, aklına ve dinine uymayan kimselerle oturup kalkmasıdır. Sohbetin âfeti, sohbetin etkisiyle mağrur olup fazilete erdiğine inanıp kibirli ve gururlu olmaktır. Ruhsat ve tevilin âfeti, nefse karşı şefkatli davranmaktır. Vakitlerin âfeti, kişinin kendi amellerine fazlaca güvenmesi, yaptıklarından sevap beklentisi içerisinde olması ve faziletle amel etmedeki geniş boşluktur. Kişinin nefsinin itham

¹⁰¹ Zerrûk, *Usulü't-tarikati's-Şâzeliyye*, Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, no. 992; Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 160.

¹⁰² Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, ss. 94, 242.

¹⁰³ Azûzî, age., s. 97.

¹⁰⁴ Zerrûk, *Usulü't-tarikati's-Şâzeliyye*, Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, no. 992.

edemeyişinin âfeti ise kendi gidişatından hâl ve hareketlerinden memnun olması, yaptıklarını güzel görmeye kalkmasıdır.¹⁰⁵

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Ahmed Zerrûk'un kendi yolunun esasını sünnet, takva, zühd, sabır, tevekkül, ilim, güzel ahlâk, şükür, teslimiyet, yaratılmışlara itibar etmemek, kötü huylardan sakınmak, rıza, kanaat, sabır ve tevekkül kavramları etrafında oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kısaca ifade edecek olursak; istikamet ve sünnet üzere olmak şeklinde ifade etmekte mümkündür.¹⁰⁶

4. AHMED ZERRÛK'UN ETKİ SAHASI VE TESİR HALKASI

Hem ilmî hem de sûfî kişiliği ile tanınan Ahmed Zerrûk'un, hayatta iken kendisine ait bir zaviyesi bulunmamaktadır. O, hizmetleri ders verdiği medrese ile namazlarını eda ettiği camide yürütmüştür. Caminin bir tarafında kendine ait bir köşesi bulunmakta, o da kütüphane niteliği taşımaktadır.¹⁰⁷

Ahmed Zerrûk'un vefatından yirmi yıl sonra, Misrâta Zaviyesi inşa edilmiştir. İyâşî'nin *Rihle* eserinde belirtildiği gibi Zerrûk'un bağlıları ileri düzeyde artınca Ahmed Abdurrahim, belli bir zaman sonra *Zaviyetü Sidi Ahmed Zerrûk* adı verilen bina inşa etmiş, bu zaviye daha sonra Libya beldelerinde eğitim veren belli başlı eğitim kurumlarından biri hâline gelmiştir.¹⁰⁸ Bir diğer Zerrûkiyye Zaviyesi ise Tilivân Zaviyesi'dir. Bu zaviye şeyh Zerrûk'a intisap eden, Fes ve Tâze arasındaki bölgede yaşayan Berânis kabilesine ait bir zaviyedir. Bu zaviyenin ya Zerrûk'un müridlerinden ismini bilemediğimiz bir kişi tarafından inşa edildiğini ya da Zerrûk'un vasiyetini işiten ve kendisine ileri düzeyde saygı duyan kabilenin kendi gayretleri ile yapıldığını söyleyebiliriz. Tilivân Zaviyesinin temsilciliğini yapanlar Sidi Ahmed el-Hacc'ın çocuklarıdır.¹⁰⁹

Şeyh Zerrûk'a nisbet edilen üçüncü zaviye, Evlâd-ı Târif Zaviyesi'dir. Bu zaviye başkent Cazayir'in çevresindeki Berûkiyye mahalinde yer almaktadır. Bir

¹⁰⁵ Ahmed Zerrûk, *Usulü't-tarikati's-Şâzeliyye*, Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, no. 992.

¹⁰⁶ Ahmed Zerrûk, *Usulü't-tarikati's-Şâzeliyye*, Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, no. 992.

¹⁰⁷ Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, s. 424.

¹⁰⁸ Özköse, age., s. 424; Ayrıca bkz. Ebû Salim el-'İyâşî, *er-Rihletü'l-'İyâşiyetü*, II. Baskı, Rabat 1397/1977, s. 97.

¹⁰⁹ Bkz. Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, s. 424.

grup Şazeliyye mensubu Zerrûk'un hatırasına sahip çıkmakta ve orada onun eserlerini korumaktadır.

Bu üç zaviyenin dışında inşa edilen pek çok zaviye ile Mağrib ve Kuzey Afrika'nın değişik beldelerinde temsil edilen Zerrûkiyye Tarikatı, özellikle Der'â vadisi, Fes, Merâkeş, Meknes, Tâze ve ve Tilemsen'de yayılmıştır. Ahmed b. Abdüssadûk'a nispet edilen Sadûkiyye Zaviyesi, Şeyh Ebü'l-Kasım el-Gâzî'ye nispet edilen Gâziyye Zaviyesi, Şeyh Muhammed b. Nâsır ed-Der'î (ö. 1239/1823)'ye nispet edilen Nâsiriyye Zaviyesi Zerrûkiyye'den neşet eden diğer meşhur tarikat zaviyeleridir.¹¹⁰

Zerrûk'tan tarikatını doğrudan ve dolaylı olarak alan şarklı şahsiyetlerin başında, Abdülvehhâb b. Ahmed Ali eş- Şâ'rânî (ö. 973/1565) gelmektedir. Zerrûkiyye Tarikatının çizgisinde ortaya çıkan bir diğer tarikat, Ebü'l-Hasan el-Bekrî (ö.909/1503)'nin kurucusu olduğu Bekriyye Tarikatıdır. Kendisi bizzat Ahmed Zerrûk'a Mekke'de intisap etmiştir. Bekriyye Zaviyesi daha sonraki dönemlerde Fransız sömürgesine karşı gerçekleştirilen direniş hareketinde büyük rol oynamıştır.¹¹¹

Muhammed b. Hasan ez- Zafir el-Medenî (ö.1263/1847)'nin kurduğu Medeniyye zaviyesi de Zerrûk'un tesir halkası içerisinde yer almaktadır. Muhammed Zafir, Mağrib'e gittiğinde Fes'in kuzeyinde el-Arabî ed-Darkavî'ye intisap etmiştir. Daha sonra Muhammed Zafir Darkâviyye hâlifesi olarak Medine'ye dönmüştür. ed-Darkavî'nin vefatından sonra Mısırda'da yaşayıp orada vefat etmiştir. Kendisinden sonra oğlu Muhammed Zafir hâlifesi olup tarikatın gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Kuzey Afrika, Hicaz ve Türkiye'ye temsilci ve mukaddemlerini göndererek geniş tesir halkası vücuda getirmiştir. Bu zaviyeden neşet eden bir diğer tarikat Yeşrûtiyyedir. Yeşrûtiyye, Tunus'un Binzart kentinde dünyaya gelen Nureddin Yeşrûti tarafından kurulmuştur. Mısırda'daki zaviyesinde Şeyh Medenî'ye intisap etmiştir.¹¹²

¹¹⁰ Bkz. Özköse, "Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 2008, c. XXII, sy. 2, s. 159.

¹¹¹ İdris Azûzî, age., s. 99.

¹¹² Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, s. 426.

Genel anlamda Mağrib tasavvuf ekollerine ait bu tarikatların sislileri ile Cüneyd-i Bağdâdî'ye birleştikleri görülmektedir. Bu anlamda silsilesi Cüneyd-i Bağdâdî'ye ulaşmayan tarikatlar hemen hemen yok gibidir. Bu durum aynı zamanda tarikatların Cüneyd ekolüne mensup olduklarını, dolayısıyla Peygamberimizin sünnetine riayeti esas aldıklarını da göstermektedir.¹¹³

5. AHMED ZERRÛK'UN TASAVVUFÎ DÜŞÜNCESİ

Mağrib tasavvufunun genel özelliklerine bakıldığında ahlâk ve zühdü temel alan, ilmi önceleyen ve birtakım siyasî çekişmelere bağlı olarak saldırıya ve tehdiye maruz kalan sûfîlerin olmasına rağmen, ulema ile fikri mücadeleye giren sûfîlerin de olduğu bilinmektedir.¹¹⁴ Mağrib tasavvufunun bölgede yaşanan siyasî ve fikrî gelişmeleri yansıtmaması, aynı zamanda Mâlikî Mezhebinin güçlü etkilerinin olduğunu dikkate aldığımızda fıkıh ve tasavvufun; Mağrib halklarında değişim ve gelişimin yaşanmasında önemli bir paya sahip olduğunu söyleyebiliriz.¹¹⁵ Bu anlamda Ahmed Zerrûk'un da Mâlikî mezhebine bağlı fakih ve sûfî olması dolayısıyla fıkıh ve tasavvufu birleştiren bir tavır sergilediği; ilme, amele ve ahlâka vurgu yaptığını söyleyebiliriz. Onun düşünce dünyasına baktığımız zaman, bir yandan yaratılışa ve ontolojiye dair yaklaşımları ele alırken, diğer yandan seyr-u sülûk, ahlâk ve amele dair görüşlerle ilgili yaklaşımlarını da ortaya koyduğu görülmektedir. Bu görüşleri ile kendisi tam anlamıyla yetkin bir tasavvuf ekolünün temsilcisi sayılabilir.¹¹⁶ Böylesi bir ekolü meydana getiren bu görüşler, Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 298/911); “*Bizim yolumuz, Kur’ân ve sünnetle kayıtlıdır*” anlayışının bir ifadesi niteliğindedir.¹¹⁷

Şâzeliyye Tarikatının usûlünü, metodunu ve âdâbını yazan bir şahsiyet olarak Şeyh Zerrûk, hayatı boyunca takvaya sarılmayı, sünnete tabi olmayı, kötü huylardan sakınmayı, daima Allah'tan razı olmayı, her zaman Allah'a dönüş yapmayı ve O'na yönelmeyi kendine şiar edinmiş ve tarikatının temel esaslarını bu şekilde sistemleştirmiştir. *Usûlü tarikati's-Şazeliyye* adlı eserinde nefesine şefkatle bakanın

¹¹³ Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, s. 56.

¹¹⁴ Özköse, *Mağrib'de Tasavvuf*, s. 55.

¹¹⁵ Özköse, *age.*, ss. 54-55.

¹¹⁶ Azûzî, *age.*, s. 95.

¹¹⁷ Abdülkerîm bin Havâzin bin Abdülmelikel-Küşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abduhâlim Mahmud, Mahmud b. Eş-Şerîf, Mutâbi' Müessesetü Dâru's-Şu'be, Kâhire 1989, s. 80.

günahta ısrar etmenin ve gaybın kokusundan sakınmamanın bela, musibet ve âfetlerin esası olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Zerrûk, kendi zamanındaki kimi dervişlerin cehaleti ilme tercih ettiklerini ve mensup olduğu tarikatlarıyla övünmelerini ve gereğini yerine getirmeden fütûhat beklentisi içerisinde olduklarını dile getirmiş ve bu yaklaşımları tenkit etmiştir.¹¹⁸

Tasavvufu ihsan ve güzellik kavramlarıyla açıklayan Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf* adlı eserinde akâidin; iman makâmı, fikhın; İslâm makâmı, tasavvufun ise; ihsan makâmı olduğunu, kemâle ancak ihsan makâmıyla ulaşılacağını belirtir. “Onlar ki, sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar”¹¹⁹ meâlindeki ayet gereğince sûfîler; en güzeli bulmaya, en güzel şekilde davranmaya çalışmışlardır.¹²⁰ Güzelin herkese göre farklı oluşu ve güzelliğe ulaşmadaki metod farklılıkları, çeşitli anlayışların ve tarikatların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ona göre tarikat sadece bir grup insanın sûfî diye adlandırılmasından ziyade bütün insanlığı kapsayan bir olgudur.¹²¹

Ona göre her insanın her durumda şeriati esas alması ve Kur’ân’a bağlı olması kaydıyla sûfî olma potansiyeli vardır. Ubûdiyyet ahkâmı diye isimlendirdiği fikh ilmini temel kabul etmesi, Zerrûk’u bid’at ehli diğer sûfîlerden ayırmaktadır.¹²² Bu noktada Zerrûk; İmâm-ı Mâlik (ö. 179/795)’in, “*Fıkhı öğrenmeden tasavvufa dalan zındık olur; fâkih olup sûfî olmayan zındık olur. Bu ikisini bir arada toplayan kimse tahakkuka ulaştırmıştır*”¹²³ sözüne eserinde yer vermesi fikh ile tasavvufu mezcettiğinin en önemli delilidir. Zira fikh öğrenmeden tasavvuf ehlinin ince ilimlerini bilmek isteyen kimseyi arzuları aldatır. Tasavvufun takva ve ihsan açısından derecesi fıkıhtan daha yüksek olsa bile fikh daha selâmetli bir yol ve ümmetin maslahatı açısından daha geneldir. Fikhın hükümleri umûmidir ve herkesi içine alır, tasavvuf ise kul ile Rabb’i arasında gerçekleşen bir hâldir, bundan dolayı has dairedeki insanlara mahsustur. Ona göre fıkıhsız tasavvuf tek başına yeterli değildir. Bu sebeple, “Fâkih sûfî ol, fakat sûfî fâkih olma” denilmiştir.¹²⁴

¹¹⁸ Zerrûk, *Usulü't-tarikati'sh-Şâzeliyye*, Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, no. 992.

¹¹⁹ Zümer, 39/18.

¹²⁰ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 41, 62, 63, 88.

¹²¹ Baş, “Zerrûk”, DİA., c. XXXIV, s. 298.

¹²² Baş, “Zerrûk”, DİA., s. 298.

¹²³ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf (Tasavvufun Esasları)*, s. 40.

¹²⁴ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf (Tasavvufun Esasları)*, ss. 58-59.

Ahmed Zerrûk'un bu konu ile ilgili düşüncelerine bakıldığında tasavvufu eleştiren fukahanın/zâhir ehlinin safında yer almayı göze alacak derecede kararlı olduğu görülmektedir. Buradan Zerrûk'un tasavvufu küçümsediği veya inkâr ettiği anlamı çıkarılmamalıdır. Zira o; tasavvufun takva, ihlâs ve ihsana dayalı olması ve kalbin yalnızca Allah'a hâs kılınması bakımından derecesinin yüksek olduğunu kabul etmektedir.¹²⁵ Ancak fıkıhın tasavvufa göre daha selametli bir yol olduğunu, bu yüzden tasavvufun fıkıh dairesi içerisinde kalması gerektiği düşüncesindedir.

Tasavvufa asıl düşmanlığın kendi mensuplarından geldiğini, devrindeki insanların tasavvufî bilgiyi kötüye kullandıklarını gören Zerrûk, sahih tasavvufun özüne ulaşmak için fıkıh bilgisiyle donanmak gerektiğini, fıkıh ve tasavvufun Allah'ın hükümlerine delâlet eden iki kardeş olduğunu beyan ederek şöyle der: “*Fıkıhsız, tasavvuf olmaz; tasavvuf da ancak fıkıh ile olur*”¹²⁶ Bu bağlamda Ahmed Zerrûk'un; şeriat (fıkıh) ve hakikat (tasavvuf) makamlarının anlamını ve değerini zayıflatan, hak çizgisinden çıkıp bâtıla uyan, sünneti bırakıp bid'ate koyulan tarikat anlayışına şiddetle karşı çıktığı görülmektedir. Zerrûk, bu noktada kendi zamanında yaşayan kimi tarikat mensuplarının hakikatleri bırakıp genişlik ve rahat bir yaşam sevdası içinde olduklarını, her defasında toplantı düzenleyip tasavvufu merasim hâline getirdiklerini, her işte heva ve heveslerine göre hareket ettiklerini ve davalarına sâdik kalmadıklarını belirterek tenkitlerini dile getirmiştir.¹²⁷

Tasavvufun bütün samimiyetle Allah'a yönelmek ve O'nun rızasını kazanmak olduğunu, bunu da “*sıdku't-teveccüh*”¹²⁸ şeklinde ifade eden Zerrûk, âzâları ile Allah'a isyan eden, Allah'a zoraki itaat eden, Allah'ın kullarının elindekine tamah eden ve Allah dostları hakkında katı tutum sergileyip Müslümanlara hürmet ve saygı göstermeyen kişinin, Allah ile özel bir hâl yaşadığını iddia etse de iddiasında yalancı olduğunu bildirmektedir.¹²⁹

İşte zamanındaki tasavvufî zümrelerin hastalığını bu şekilde dikkatlerimize sunan Ahmed Zerrûk, hayatı boyunca bid'atlerle mücadele edip sünneti ikâme

¹²⁵ Bkz. Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf (Tasavvufun Esasları)*, s. 48.

¹²⁶ Zerrûk, thk. İdris Azûzî, ss. 266-267.

¹²⁷ Azûzî, age., s. 97; Baş, “Zerrûk”, DİA., c. XXXIV, s. 299.

¹²⁸ Ahmed Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf (Tasavvufun Esasları)*, s. 38.

¹²⁹ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf (Tasavvufun Esasları)*, s. 38.

¹²⁹ Azûzî, age., 98.

etmeye çalışmış, tüm çabasını Kur'ân ve sünnete uygun sağlıklı bir din anlayışının benimsenmesine ve buna uygun sûfî tecrübenin gerçekleşmesine adanmıştır.¹³⁰

Zerrûk'un bu konudaki görüşlerini genel manâda “*Hak geldi, bâtil yok oldu. Şüphesiz ki bâtil yok olmaya mahkûmdur.*”¹³¹ âyeti çerçevesince değerlendirdiğimizde hakkın gelmesiyle yani Peygamberimize ilk vahyin gelmesiyle birlikte bâtilin hükümsüz kaldığına, dolayısıyla Allah ve Rasûlünden başka yollara tevessül etmenin bâtil ve boş bir uğraş olduğuna vurgu yaptığını ve tasavvufî düşüncesini de bu hassasiyeti gözeterek oluşturduğunu söyleyebiliriz.

5.1. Vücûda Dair Yaklaşımı

Zerrûk'un varlık anlayışı ile ilgili görüşlerine bakıldığında tek gerçek varlığın Allah olduğunu, Allah'ın dışındaki bütün varlıkları adem ve nisbi varlık olarak nilelendirdiğini görmekteyiz. Ahmed Zerrûk, bu söylemini İbn Atâullah'ın *el-Hikem*'inde; “*Onun mevcudiyeti, Hakk'ın zuhuru ile gerçekleşir*” sözüyle özetler. Hakk'ın ilminin sınırlı olarak tecelli etmesi, iradesinin kısmen ortaya çıkması ve kudretinin bir nebze yansması ile mevcûdatın var olduğunu; bunun da Hakk'ın zâtına işaret ettiğini söyler.¹³² Âyet-i kerimede bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “*Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba, kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. Bu nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah, insanlara temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.*”¹³³

Zerrûk'a göre kandilden maksat, kâinattır. Lambadan kasıt, Allah'ın sıfatlarıdır. Cam fanusun ise Allah'ın fiilleri olduğunu ve onun sıfatlarına işaret ettiğini, kâinat olarak nitelenen kandilin ise sıfat olarak nitelen lambaya delalet ettiğini belirtir.¹³⁴

¹³⁰ Özköse, “*Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 176.

¹³¹ İsrâ, 17/81.

¹³² Azûzî, age., s. 101; Özköse, “*Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 163.

¹³³ Nûr, 24/35.

¹³⁴ Zerrûk, *Şerhu'l-Ehadi aşera ale'l-hikemi'l-atâiyye*, haz. Nazarhammâd, Dâr İbn Hazm, Tabaatü'l-Ûlâ 2011/1436, s. 48.

Zerrûk, Allah'ın âlemi yaratarak sıfatları ve delilleri yönüyle zâhir olduğunu, bundan maksadın da bilinmek ve tanınmak olduğunu söyler. Ona göre kainat, Hakk'a nispetle yok hükmünde olup var olması için Hakk'a muhtaçtır. Tek gerçek varlık vardır, o da Allah'tır. Adem zulmettir; ama O'nun vücudu nurdur. Kainat ise onun yaratmasıyla var olmuştur. Allahın zâtının tek ve yüce olmasıyla da yok hükmündedir. Çünkü asıl vücut O'dur. Sonradan yaratılan varlıklar ise (hâdis) bâtıldır.¹³⁵

Tasavvuf erbabına göre eşyanın vücudu (varlığı) hakiki değildir. Onların nazarında vücut iki kısımdır: Hakk'ın vücudu ve Hakk'ın dışındakilerin vücudu. Hakk'ın vücudu müstakil olup zâtı ile kâimdir. Hakk'ın dışındakilerin varlığı Hakk'a muhtaçtır. Diğerlerini var eden ve varlıklarını devam ettiren bizzat Hak'tır.¹³⁶

Zerrûk, Nûniyyetü's-Şüşteri'ye yazdığı şerhinde şöyle der: “*Hakiki varlık bizzat Allah'tır. Âlemin varlığı kendi zâtında, kendi zâtı ile ve kendi zâtına ait değil, her hâlinde adem içindedir. Mazide mahluku, şimdi de müstakil bir yapıya sahip değildir. Çünkü onun var oluşu bir başkasının varlığına dayanmaktadır. Müstakbelde de böyle olacaktır.*”¹³⁷

Zerrûk ve diğer sûfîlerin nazarında her iki varlık arasında bir irtibat söz konusudur. Aralarındaki bu irtibat cisimle gölge arasındaki ilişkiye benzemektedir. Cisim gerçektir; ama gölge mücerret bir sûretten ibarettir ve sadece cismin varlığına işaret eder. Zerrûk ise Hakk'ın dışındaki varlıkları ruh gibi zamanla kayıtlı olmayan evveli ve ahiri bulunmayan sermedî varlıklar ve beden gibi izmihlale uğrayıp yok olan fânî varlıklar olmak üzere ikiye ayırmış, Hakk'ın varlığına nispetle her ikisinin de yok mesabesinde olduğunu ifade etmiştir.¹³⁸

Sûfîlerin nazarında nisbî varlık, zulmet niteliğindedir. Ancak Hakk'ın yaratmasıyla gün yüzüne çıkabilir. Hak'ın sıfatlarının mazharıdır. Hakk kendini sıfatlarının tecellisi ile zuhur eder. Mevcudatı en mükemmel tarzda var etmesi ilminin zuhuru, yaratıklarını taayyün ettirmesi meşîetin zuhuru ve nisbî varlıkları

¹³⁵ Ahmed Zerrûk, *Şerhu'l- ehadi aşera ale'l-hikemi'l-atâiyye*, ss. 54-55.

¹³⁶ Azûzî, age., s. 101; Özköse, “*Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 162.

¹³⁷ Bkz. Özköse, “*Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, s. 162.

¹³⁸ İdris Azûzî, age., s. 101.

ademden vücûda getirmesi kudretinin zuhurudur. Zuhurun mahiyetini ise marifet nazariyesi ile açıklamaktadır.¹³⁹

5.2. Marifet Anlayışı

Tanımak, aşına olmak ve bilgi anlamlarına gelen marifet kavramının, bilgi anlamında kullanılan ilimle arasında farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu farklılık temelde ilmin; akla, duyu organlarına, nazara ve nakle bağlı olması; marifetin ise kalp, ruh, sır, ilham ve keşfe bağlı olması dolayısıyla yaşayarak, tadarak ve görerek tecrübe ile elde edilen bir bilgi olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁴⁰

İlmin kesbî, marifetin keşfi olduğunu ifade eden Zerrûk; marifetin, ilimden farklılığına dikkat çeker. Ona göre marifet, mûkaşefe ile sûfinin Rabbânî sırları edinmesi ve varlığın hakikatine muttali olmasıdır. Diğer taraftan Zerrûk, Allah'ın kuldânı perdelendiğini, O'nun nurunun tüm varlık ve kainata yayıldığını, O'nu hakkıyla tanımanın ancak kişinin her türlü meşgalelerden uzak durması ve zihnini kötü düşünceden arındırmasıyla mümkün olacağını söyler.¹⁴¹

İbn Atâullah el-İskenderî'nin, "*Hak hicaplanamaz. Perdelenen sensin. Sen O'na bakışınla perdelenmekte*" şeklindeki hikmetini şerh ederken şu tespitte bulunur: "*Senin hicabın iki şekildedir: Gözün hicabı ve basiretin hicabı. Basiretinin bağlanması noksanlık ve yokluk anlamındaki aslî kusurudur. Gözün hicabı arızî ayıbtır. Yok olduğunda işte o zaman hakikati keşfedersin*"¹⁴²

Maddî hususları anlamaya vesile olan his yetileri ile Allah'ın tam olarak bilinmeyeceğini ifade eden Zerrûk, eşyanın illetlerini ve sebeplerini araştırmakla görevli olan aklın, bu idrake ermesinin söz konusu olmadığını belirtir. Zerrûk ve diğer sûfîlerin marifetten maksatları, aklî ve burhanî değil, zevkî ve vicdanî marifettir.¹⁴³

¹³⁹ Özköse, "*Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*", s. 162.

¹⁴⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2004, s. 412.

¹⁴¹ Azûzî, age., s. 102.

¹⁴² Azûzî, age., s. 102; Özköse, "*Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*", ss. 163-164.

¹⁴³ Marifetin bu mertebesine ulaşabilmek için Zerrûk, sâliklerinin farklılığı ile ayırışan üç ayrı seçenek sunar: 1. Tahakkuk yoluyla sülûk edenler. Bunlar usul erbabıdır. 2. Takva yoluyla sülûk edenler. Bunlar ihlâslı tüm müminlerdir. 3. Şühûd ve irfan yoluyla sülûk edenler. Bunlar İhlâslı ve mücadele ehli tüm sûfîlerdir. Bkz. İdris Azûzî, age., s. 102.

Zerrûk'a göre marifete ulaşmanın yolu, hayır ve şerrin aslı, nûr ve zulmetin mahalli olan kalbin yakarıştta bulunmasıdır. Sâlik, kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesinden sonra marifet elde etmeye başlar. Zerrûk'a göre ilâhî marifete ulaşmanın en kısa yolu, ilim ve burhan yoluna koyulmadan zevk ve basirete dayalı görüş sahibi olabilmek ve tasavvufî marifet anlayışına dayanan kalp ile ilgilenmektir. Bu nedenle ilmiye sınıfıyla tasavvuf erbabının ilmi arasında ayırım yapar. Sûfîlerin marifeti, kalplerin Allah'a yönelmesi ile gerçekleşir. Kalp, Allah'a yöneldiğinde marifet nuru parıldamaya başlar. Marifet nuru kalp kapısından çıkıp göğüste parıldamaya başladığında gönül gözleri görmeye başlar. Bu nur kalbe yerleşir, gördükleri ile huzur bulur. İşte bu hâl ve yakîndir. Fakat gönül gözü görmediği takdirde fikir yetisi ile gölgelenmeye, dili ile tereddüt yaşamaya ve zihin dağınıklığı oluşmaya başlar. Zihin karışıklığını aklı ile giderir. İlim ve marifetin kalpte bulunan bir nur olduğunu ve ondan ışıltılar ortaya çıkararak göğse yayıldığını ifade eden Zerrûk, bu hâlin de ancak zühd ile gerçekleşeceğini belirtir. Böylece dünyada zâhit olan kişinin göğsü yakîn ile dolar, onda rıza ve teslimiyet duygusu genişlemeye başlar.¹⁴⁴

Her ne kadar Zerrûk'un marifet nazariyesi basirete dayalı bir olgu olsa da onun akli tamamen devre dışı bıraktığını düşünmek yanlış olacaktır. Ona göre akıl bilgi edinme yollarından biridir. Ancak akli bilgiyi en üstün bilgi olarak telakki etmez. Zerrûk'a göre akıl, kişiyi iman derecesine ulaştırır, fakat kişiyi Allah'ı zât ve sıfatlarıyla idrak etmesini sağlayamaz.¹⁴⁵

5.3. Mürid-Mürşid İlişkisi

Zerrûk'a göre sâlike tarikat yolunda rehberlik edecek ve tasavvufî hayatında yol gösterecek en üstün kişi mürebbi şeyhtir. Zerrûk, "Kavaidü't-tasavvuf" adlı eserinde istikamet kelimesini, nefsin Kur'ân ve sünnet ahlâkına uyması şeklinde açıklar. Bir başka kimseye faydalı olan amelin başka birisine zararlı olabileceğinden dolayı kendisine faydalı ve uygun ameller konusunda kişiye yol gösterecek, onun zihin dağınıklığını ve kafa karışıklığını giderecek bir şeyhin gerekli olduğunu söyler.

¹⁴⁴ İdris Azûzî, age., s. 101; Özköse, "Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi" Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXII, sy. 2, Sivas 2008, s. 164.

¹⁴⁵ Özköse, "Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 165.

Bu nedenle de sünnete ittibâsı tahakkuk etmiş, ilim ve marifette olgunluğa erişmiş, müridin isteklerinde manevi hâlini danışacağı bir şeyhe ittibâ etmesi zarurîdir.¹⁴⁶

Zerrûk'un terbiye usûlüne baktığımız zaman Peygamberimizin saadet asrında uyguladığı terbiye usûlü ile bir benzerlik gösterdiği görülmektedir. Peygamber Efendimiz, ashabını hâl ve davranışları ile eğitmiş; Hz. Ebû Bekir'e (namazda) sesini yükseltmesini, Hz. Ömer'e ise sesini alçaltmasını emretmiştir.¹⁴⁷ Sürekli oruç tutan Abdullah b. Amr'a bazen oruç tutmasını bazen de tutmamasını tavsiye etmiştir.¹⁴⁸ Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin gece namazları kalkıp kalkmadığını kontrol etmiş, buna karşılık yanında ölü gibi yatan Hz. Aişey'i uyandırmamıştır. Zerrûk'a göre bütün bunlar, Peygamber Efendimizin irşadını yerli yerince yaptığının göstergesidir. Ayrıca bu durum irşâdın, müriden müride farklılık arz edebileceğinin delilidir.¹⁴⁹

Zerrûk, şeyhleri genelde *talim şeyhi, terbiye şeyhi ve terakki şeyhi* olmak üzere üç kategoride ele almış, her birisi için gerekli olan şartları da açıklamıştır.¹⁵⁰ Müridin hayatına yön verme açısından terbiye şeyhinin gerekliliğine dikkat çekmiştir. Tarikat esaslarını öğretecek bir şeyhe bağlanmayan kişileri tenkit eden ve büyük sûfilerin görüşlerini benimseyen Zerrûk, Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848)'nin; “*Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır*” sözü ile Ebû Ali ed-Dekkâk'ın; “*Hüdâ-i nâbit olan, kendi kendine biten ağaçların ne yaprağı ne de meyvesi olur. Üstadı olmadan yetişmeye kalkışan mürid de böyledir. Bir şeyhten tarikat eğitimi almadan kendi kendine yetişmeye çalışan kişi, hevasına kapılabilir ve gerekli nüfuzu edinemeyebilir*”¹⁵¹ sözüne yer verir.

Müridle şeyh arasında kurulması gereken ilişkinin rûhânî bir birliktelik olduğuna dikkat çeken Zerrûk, bu yakınlığın gerçekçi ve herhangi bir tenkide mahâl

¹⁴⁶ Zerrûk, *Tasavvufun Esasları*, trc. Muhammed Uysal, ss. 95,97.

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.I, s.109.

¹⁴⁸ Buhâri, *Savm*, 55.

¹⁴⁹ Azûzî, age., s. 116; Zerrûk, *Tasavvufun Esasları*, s. 95.

¹⁵⁰ Talim şeyhi: Sağlam delille desteklenmiş, Kitap ve sünette uygun olacak bir şekilde doğru bilgiye sahip olması ve soru soran kimsenin durumuna göre başka yorumlara (tevile) yol açmayacak şekilde açık ve belirgin olması. Terbiye şeyhi: Nefislerin zâhirî ve batını durumlarını bilen, müridin istidatı ve kabiliyetine göre yön veren, vücudun dönüşümlerini bilen, heva ve hevese kapılmadan tasarruf konusunda bilgi sahibi olması gerekir. Terekki şeyhi ise: Ziyâdesiyle amele, ibadete bürünmesi, sahih bir niyet, kendi istek ve arzularından yüz çevirmesi, rahmana çağırması. Şeyhin sohbetinde bulunarak, onunla hem hâl olarak nurların ortaya çıkmasıdır. Bkz. İdris Azûzî, age., ss. 398-399.

¹⁵¹ Bkz. İdris Azûzî, age., s. 116; Özköse, “*Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*” Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXII, sy. 2, Sivas 2008, s. 164.

bırakmayacak bir şekilde olması gerektiğini, vazgeçilmesinin dahi söz konusu olamayacağını söyler.¹⁵² Bu bağlamda Zerrûk; mürebbi şeyhi, dermansız derde yakalanan ve çareler arayışında bulunan hastaların defalarca kapısını çaldıkları doktora benzetir. Nasıl ki çaresiz kalan hastanın, mahir doktora güvenmesi ve kendisini ona teslim etmesi gerekirse, aynı şekilde müridin de onulmaz dertlerinin dermanı için şeyhine teslim olması, kendini ona vermesi, irşadına güvenmesi ve tavsiyelerine kulak vermesi gerekmektedir.¹⁵³

---

¹⁵² Azûzî, age., s. 117.

¹⁵³ Azûzî, age., s. 117.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED ZERRÛK'UN SÛNNETE İTTİBÂ' VE BİD'ATLERLE MÜCADELE ANLAYIŞI

Tasavvufun temeli Kur'ân ve sünnete dayanmaktadır. Çünkü Kur'ân ilâhi emirleri içerisinde barındıran mucizevî bir kitap olup Peygamber (sav.) de onu uygulayan, hayata geçiren bir modelidir. Bu yüzden sûfiler, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın uygulaması demek olan sünnetine büyük önem vermişlerdir. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamberimize hem tebliğ ve beyan görevini vermiş, hem de kendisine itaati ve ittibâyı emretmiştir. Nitekim şu âyet-i kerimelere baktığımızda bu durum açıkça görülmektedir. “*Kim Rasûl'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur*”¹⁵⁴, “*Rabbi'nden sana vahyolununa uy, ondan başka ilah yoktur*”¹⁵⁵, “*Onlar ki sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar.*”¹⁵⁶ Bununla birlikte “*Allah'a ve Peygamber'e itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse şüphe yok ki Allah kâfirleri sevmez.*”¹⁵⁷ âyetinde ise Rasûle itaat etmemek küfür olarak nitelendirilmiştir.

Yukarıdaki âyetlerden de anlaşılacağı üzere Kûr'ân'ın; söz, fiil ve davranış olarak Peygamber Efendimiz (sav.)'e tabi olmayı ve ona itaat etmeyi emrettiği, ondan yüz çevirmeyi küfür olarak nitelendirdiği görülmektedir. Bu itibarla, sûfiler de bu ilâhi emre uymak için bir hayli titizlik göstermiş, sünnete aykırı olan şeylerden kaçınmışlar ve bu konuda çok hassas davranmışlardır. Onlar; Allah Rasûlü'nün çirkin gördüğünü çirkin görmüşler, güzel gördüğünü güzel saymışlardır. Değer verdiğine değer vermişler, teşvik ettiğine teveccüh göstermişlerdir. Onun yasakladıkları şeylerden kaçınmışlar ve sünnetine önem vermişlerdir. Ona tâbi olmayı esas, ondan uzaklaşmayı da bid'at ve bâtil saymışlardır.¹⁵⁸

Çalışmamızda Ahmed Zerrûk'un bid'atlerle ilgili görüşlerini inceleyeceğiz; ama tezimizin adı “Ahmed Zerrûk'un Uddetü'l-müridi's-sâdık İsimli Eseri Bağlamında Sünnete İttibâ ve Bid'atlerle Mücadele Anlayışı” olması sebebiyle *sünnet ve bid'at* kavramlarının anlam ve sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Bu

¹⁵⁴ Nisâ, 4/80.

¹⁵⁵ En'am, 6/106.

¹⁵⁶ Zümer, 39/18.

¹⁵⁷ Âl-i İmran, 3/32.

¹⁵⁸ Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, ss. 50-52.

bakımından sünnetle bid'ati ayırabilmek için bu kavramların ne anlam ifade ettiğini kısaca ortaya koymaya çalışmak yerinde olacaktır.

1. SÜNNET KAVRAMI

1.1. Sünnetin Lügat Anlamı

Sünnet, سَنَّ kök fiilinden türemiş, sözlükte bilemek, keskinleştirmek, parlatmak, salıvermek, riayet etmek, suyu kolaylıkla akıtmak/ dökmek,¹⁵⁹ yol, sîret,¹⁶⁰ dinde tutulan yol, topluluk, metod,¹⁶¹ örf, âdet, gelenek, kanun ve örnek davranış¹⁶² gibi farklı anlamlara gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen “sünnetullah”¹⁶³, “sünnetü'l-evvelin”¹⁶⁴ ve “sünen”¹⁶⁵ kelimeleri; Allah'ın geçmiş toplumları helâk etmedeki âdetleri, hükümleri, emir ve yasakları, metod, hikmet ve itaatin yolu anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁶⁶

“*Kim İslâm'da iyi bir çığır (sünnet) açarsa ...*” diye başlayan hadiste (sünneti hasene) ve (sünneti seyyie)¹⁶⁷ ifadeleri “yeni bir çığır açmak, yol/gelenek ortaya koymak” manalarına gelmektedir. “*Benim sünnetime ve benden sonraki râşid*

¹⁵⁹ İbn Manzûr, Ebu'l- Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-arab*, Dâru's-Sadır, c. XIII, Tabaatu's-Sâlise, Beyrut 1414/1994, s. 223; Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed, Zemaşerî Carullah, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnü's-Sûd, Beyrût 1998, c. I, s. 478; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyyâ el-Luğavî, *Mücmelu'l-luğa*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan, c. I, Beyrut 1986, s. 455; Bedir Mürteza, “*Sünnet*” DİA., c. XXXVIII, s. 150.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecuddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, en-*Nihaye fî garibü'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî-Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Beyrût 1399/1979, c. II, s. 409.

¹⁶¹ Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş- Muhammed el-Mısrî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut trs. s. 498.

¹⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, c. XIII. s. 220; Zebîdî Muhammed Murtezâ el-Huseynî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mecmûatü Mine'l-Muhakkiîn, c. XXXV, trs. s. 228-230; Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn Şerif el-Curcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, thk. Cemâatu'l-Ulemaü bi-İşrâfî'n-Nâşir, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Tabaatu'l- Ūlâ, Beyrût 1403/1983, s. 122.

¹⁶³ Ahzab, 33/38; Fâtır, 35/43; Gâfir, 40/85; Feth, 48/23.

¹⁶⁴ Hicr, 15/13; Kehf, 18/55; Fâtır, 35/43.

¹⁶⁵ Âl-i imrân, 3/137; Nisâ, 4/26.

¹⁶⁶ Mustafa Genç, *Sünnet Vahiy İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, s. 10.

¹⁶⁷ Müslim, *Zekât*, 69; Nesâî, *Zekât*, 64; İbn Mâce, *Mukaddime*, 14-15.

hâlifelerin sünnetine sarılın."¹⁶⁸ hadisinde de "yol/yöntem" kastedildiği görülmektedir.¹⁶⁹

1.2. Sünnetin İstilah Anlamı

Sünnet kavramı, terim olarak farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Dinde farz ve vacipten başka izlenen yol'¹⁷⁰ anlamına gelmekte olup Hz. Peygaraberden nakledilen bizzat Kur'ân tarafından ele alınmayan, buna karşılık Hz. Peygamber tarafından beyan edilen şeyler olarak tarif edilmiştir.¹⁷¹

Fıkıh usûlü terminolojisinde sünnet, öncelikle şer'î hükümlerin meşruiyet delillerinden ikincisini ifade eder ve "*Rasûlullah'ın söz, fiil ve tasvipleri (takrirleri)*" şeklinde tanımlanır.¹⁷² Hadis ilminde ise farklı anlayışlar olmakla birlikte çoğu hadis âlimleri tarafından sünnet ile hadis eş anlamlı sayılmış ve yapılan tanım fıkıh usûlüyle paralel olduğu görülmüştür. Kelâm ilminde ise sünnet, "*Hz. Peygamber ve ashabının itikat ve amelde takip ettikleri yol*"¹⁷³ anlamına gelmekte olup bid'atin karşısı anlamında kullanılmıştır. Mesela, bir kimse Hz. Peygamberin davranışına uygun bir harekette bulunduğu zaman "*Falan kişi sünnet üzeredir*" aksi şekilde harekette bulunduğu zaman ise "*Falan kişi bid'at üzeredir*" denilmiştir. Demek ki, sünnetin bu kullanılış şeklinde dikkate alınan hususun Hz. Peygamber Efendimiz (sav.)'in söz, fiil ve ameli anlamında kullanılmış olduğu, bunun dışında hareket etmenin bid'at olarak nilendirildiği görülmektedir.¹⁷⁴

Hz. Peygamberin; Hz. Muaz'ı Yemen'e gönderirken ona neyle hükmedeceğini sorduğunda, Hz. Mu'âz'ın ona cevaben; "*Allah'ın kitabıyla, orada bulamazsam Hz. Peygamber'in sünnetiyle hükmederim*"¹⁷⁵ karşılığını vermesi ve

¹⁶⁸ Ebû Dâvûd, *Sünne*, 5; Tirmizî, *İlim*, 16.

¹⁶⁹ Muhamed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhul ilâ tahkiki'l hakkı min ilmi'l usul*, thk. Şeyh Ahmet Azv İnâye, Dımeşk 1999, c. I, s. 95.

¹⁷⁰ Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, s. 122.

¹⁷¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan el-Selman, nşr. Dâr İbn Affân, Tabaatü'l Ülâ 1417/1998, c. IV, s. 290.

¹⁷² Muhamed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhul ilâ tahkiki'l hakkı min ilmi'l usul*, thk. Şeyh Ahmet Azv İnâye, Dımeşk 1999, c. I, s. 95; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, c. IV, s. 290.

¹⁷³ Bedir Mürteza, *Sünnet*' DİA., c. XXXVIII, İstanbul 2010, s. 150.

¹⁷⁴ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, c. IV, s. 290.

¹⁷⁵ Ebû Dâvud, *Akdiye*, 11; Tirmizî, *Ahkâm*, 3; İbn Mâce, *Menâsik*, 38.

Hiz. Peygamberin “Sünnetimden yüz çeviren benden değildir”¹⁷⁶ anlamındaki sözleri sünnet kelimesinin ıstılah anlamında kullanılmış olduğunun göstergesidir.

Bir nine Hiz. Ebû Bekir’in yanına gelerek mirastaki payını sormuş, Ebû Bekir (ra.), “Allah’ın kitabı Kur’ân’da sana hiçbir pay yoktur. Rasulü Allah’ın sünnetinde bir şey olup olmadığını bilmiyorum”¹⁷⁷, İbn Mes’ûd ise; “Mescide gelmeyip evinizde namaz kılarsanız, Hiz.Peygamberin sünnetini terk etmiş olursunuz. Sünneti terk ettiğinizde ise sapıtılmış olursunuz” demiştir.¹⁷⁸

Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816h./1413m.) ise Peygamberimizin (sav.) vacib dışında kalan söz, fiil ve takrîrlerin ve devamlılıkla yapmaya çaba gösterdiği fiil ve tasarruflarının da sünnet olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁹

Ebü’l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkî es-Sirhindî İmâm-ı Rabbânî (ö.1034/1624) ise sünnet kelimesinin üç farklı anlamının olduğunu, “Kitâb ve sünnetle” birlikte söylenildiği zaman kitâbın Kur’ân-ı Kerîm olduğunu, sünnetin de hadîs-i şerîfler olduğunu, “Farz ve sünnet” denilince farzın, Allahü Teâlâ’nın emirleri, sünnetin ise, Peygamberimizin (sav.)’in sünneti yani emirleri olduğunu ifade eder. Ona göre “sünnet” kelimesi yalnız olarak söylenildiği zaman İslâmiyet demektir.¹⁸⁰

Yukarıdaki ifadelere bakığımız zaman sünnet kelimesi; yol, yöntem, örf, âdet, gelenek gibi farklı anlamlara geldiği gibi Peygamberimizin söz, fiil, takrîrleri ve Kur’ân’dan sonra başvuracağımız şer’î delillerin ikincisi anlamlarına da geldiği görülmektedir. Yapılan tanımları da göz önüne aldığımız takdirde olmakla birlikte sünnetin genel manada Hiz. Peygamberin inançta ve ibadette takip ettiği yoldan gitmek, ona tabî olmak anlamına geldiğini, bu noktadan bakıldığında yapılan tanımların Hiz. Peygamberimizin şahsında şekillendiğini söylemek mümkündür.

¹⁷⁶ Buhârî, *Nikâh*, 1; Müslim, *Nikâh*, 5.

¹⁷⁷ Ebû Abdillâh Mâlik bin Enes bin Mâlik bin Ebî Âmir b Amr el-Asbahi el-Medenî, *Muvatta Mâlik Biru’yeti Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, thk. Abdü’l-Vehhâb Abdüllatîf, Mektebetü’l-İlmiyye, Kâhire 1962, s. 252.

¹⁷⁸ Müslim, *Mesâcid*, 257.

¹⁷⁹ Cürçânî, *Kitâbü’t-ta’rifât*, s. 122.

¹⁸⁰ Ahmedî Fârûkî es-Sirhindî İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, trc. Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitap Evi, 5. Baskı, İstanbul 2008, 42. Mektup, c. I, s. 71.

2. BİD'AT KAVRAMI

2.1. Bid'atin Lügat Anlamı

Bid'at, Arapça bir kelime olup 'b-d-'a بَدَعَ kökünden türemiş îcat etmek, yeni bir şey ortaya çıkarmak diğer bir ifadeyle daha önce bir benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan (muhtes) şey anlamlarına gelir. Bid'at çıkarmaya ibtida, çıkarıcı ve işleyen kimseye de mübtedi denir.

Râgıb el-İsfehânî'nin (ö.502/1108) 'Müfredat' adlı eserinde hiçbir şeyi örnek almadan ve taklit etmeden bir eser inşâ etme, vucûda getirme anlamında olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle "rakıyyetün bedûn" (رَكِيَّةٌ بَدِيعٌ) 'kazılarak, oyularak açılmış kuyu ve delik' anlamında olduğu, Allah'ı Teâlâ ile kullanımında ise bir şeyi mekan, madde, âlet olmadan var etmek ve yaratmak anlamına geldiği belirtilmektedir. Ayrıca "Falân bid'at çıkardı" sözü ile de "İlk defa o işi başlattı, yeni bir şey ortaya çıkardı" anlamına gelmektedir. Güzellik bakımından bir benzeri olmayan şeye 'bedi' denir. Daha önce bu kadar güzel şey görülmemiş denilmektedir.¹⁸¹ "Önceden hiç kimsenin gitmediği bir yoldan ilk defa gitti" anlamında "ibtedea fulânun bid'aten" denilir. Güzellikte benzeri olmayan ve beğenilen bir şey hakkında "hâzâ emrun bedûn" denilir. Sanki onun gibi ve ona benzer bir şey önceden görülmemiş demektir.¹⁸²

Bid'ati kelime anlamı itibariyle daha önce bir benzeri görülmeyen veya yeni ortaya çıkarılan fiil veya şey olarak tarif etmiştik. Yapılan bu tarifi dikkate aldığımızda aynı anlamın Kur'ân'da da geçtiği görülmektedir. Nitekim bir âyette (بَدِيعُ... (السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ...)) Allah'ın yer ve göklerin bedi'i yani bir örneği ve benzeri olmadan yaratıcısı olduğu belirtilmiş¹⁸³, Hz. Peygambere hitaben, (قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ...))¹⁸⁴ diye başlayan bir başka âyette ise, "De ki, ben Peygamberlerin ilki değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilmiyorum. Yalnız bana vahyedilene uyuyorum. Ben, sadece açık bir uyarıcıyım"¹⁸⁴ buyurulmuştur.

¹⁸¹ İbn Manzur, age., c. VIII, ss. 6-7.

¹⁸² Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtûbî el-Gırnâtî, *I'tisam*, thk. Selim b. İyd el-Hilali, nşr. Dâr İbn Affân-Suudiyye, Tabaatü'l Ülâ 1412/1992, s. 49.

¹⁸³ Bakara, 2/117.

¹⁸⁴ Ahkaf, 46/9.

Söz konusu âyete bakıldığında Peygamberimizin ilk Peygamber olmadığı, ondan önce de nice Peygamberlerin gelip geçtiği dolayısıyla onun anlattıklarının da daha önce bir Peygamber tarafından anlatılan Allah'ın emir ve yasakları olduğu; yani yeni bir şey olmadığı anlamında kullanıldığını söylemek de mümkündür.

Netice itibariyle bid'at kelimesi, ister düşünce ister fiil isterse eşya türünden olsun daha önce bir benzeri olmayıp sonradan ortaya çıkan her şeyi kapsamaktadır. Bu anlamda bakıldığında bid'atin; din, iman ve ibadet ile sınırlı olmadığını, daha geniş alanı kapsadığını ancak lügat manasıyla ile ağırlıklı olarak *yenilik* anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz.¹⁸⁵

2.2. Bid'atin İstılâh Anlamı

Bid'at kavramı ile ilgili çeşitli tanımlamalar ve tasnifler yapılmış, kavramın kapsam ve içeriğine dair farklı görüşler öne sürülmüştür. Yapılan tariflere baktığımızda biri geniş, diğeri dar kapsamlı olmak üzere iki ana grupta toplamak mümkündür.

Geniş kapsamlı tarife göre bid'at, Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan her şeydir. Kelimenin sözlük anlamını esas alarak bu tanımlamayı yapan kimseler, Hz. Peygamberin vefatından itibaren ortaya çıkan her şeyi ister şer'î olsun ister olmasın âdet ve ibadet ayırımı yapmaksızın bid'at saymışlardır. Başta Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820) olmak üzere, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 660/1262) Mâlikîlerden Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-Karâfi (ö. 684/1285), Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî (ö. 1122/1710), Hanefîlerden Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn (ö. 1252/1836), Hanbelîlerden Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), Zâhirîlerden Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd ibn Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064) bid'ati bu şekilde tanımlamışlardır. Bu kimseler, görüşlerini Hz. Peygamber ve sahabeden nakledilen bazı rivayetlere dayandırmaktadırlar. “İslâm'da güzel bir çığır

¹⁸⁵ Ali Çelik, *Kavram ve Mahiyet olarak sünnet ve Bid'at*, Beyan Yay., İstanbul 1997, s. 105; Yüce, *Tasavvuf ve Bid'at*, s. 23.

(sünnet-i hasene) açana sevap, kötü bir çığır (sünnet-i seyyie) açana günah yazılacağı, ¹⁸⁶ özellikle işlerin kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır, sonradan ortaya çıkan her şey sapıklıktır, her sapık cehennemdedir'' ¹⁸⁷ manasındaki bid'ati zemmeden hadislerle temellendirmişlerdir. Bunlardaki küllî bid'at lafzının umûm ifade ettiğini dolayısıyla sonradan ortaya çıkan her şeyi kapsadığını belirtmişlerdir. Bid'atin umumî olarak zemmine dair hadisler ile sonradan ortaya çıkan her şeyin kötü olamayacağı gerçekliğini bağdaştırmak adına ise iyi bid'at ve kötü bid'at ayrımları yapmışlardır. ¹⁸⁸

Meseleyi, bid'at kelimesinin lügat manasından hareket ederek geniş kapsamlı bir tarifile ele alanlar, zorunlu olarak birtakım sınıflandırmalara gitmişler, bid'at-ı hasene/bid'at-ı seyyie, bid'at-ı memdûhe/bid'at-ı mezmûme, bid'at-ı hüdâ/bid'at-ı dalâl gibi, genellikle ikili taksimde bulunmuşlardır. Bunun dışında toplumda ortaya çıkmış bid'atleri âdetâ gözlemleyerek bid'at-ı hakîkî/bid'at-ı izafî, bid'at-ı fiilî/bid'at-ı terkî, bid'at-ı amelî/bid'at-ı îtikâdî, bid'at-ı âdet/bid'at-ı ibadet gibi taksimler de yapılmıştır. Ayrıca bid'at, hüküm açısından da ele alınarak *vacip*, *haram*, *mendup*, *mübah* ve *mekruh* şeklinde fikhî değerlendirmelere de tabi tutulmuştur. ¹⁸⁹

İbn Esîr, Ebu's-Saadat Mecdüddin el-Mübarek b. Esirüddin Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210) ise bid'ati hüdâ ve bid'at-i dalâl olmak üzere iki çeşit bid'at olduğunu, Allah ve Rasûlü'nün emrettiklerine aykırılık teşkil edenlerin zem ve inkârı; teşvik ettiği (mendup) şeylerin ise övgüyü hak ettiğini ifade etmektedir. ¹⁹⁰

Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım b. Sülemi ed-Dımeşkî (ö. 660/1180) bid'at-i, Hz. Peygamber (sav.) zamanında bilinmeyen şeyleri yapmak şeklinde tanımlayarak; 'vacibe', 'muharreme', 'mendûbe', 'mekrûhe' ve 'mübâha' şeklinde kısımlara ayırır ve şöyle yol takip eder: "*Bid'at, şer'î kurallara arz edilir, eğer ki icab kurallarına dahil olursa 'vacibe' tahrir kurallarına dahil olursa*

¹⁸⁶Müslim, *İlim*, 15, Zekat, 69; Nesâî, *Zekat*, 64; İbn Mace, *Mükaddime*, 14.

¹⁸⁷Müslim, *Cuma*, 43; İbn Mâce, *Mukaddime*, 7; Nesâî, *İdeyn*, 21 (1578).

¹⁸⁸Yaran, *Bid'at*, DİA., c. VI, s. 129.

¹⁸⁹Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım b. Sülemi ed-Dımeşkî, *Kavâidü'l-ahkâm fî masâlihi'l-enâm*, nşr. Mektebetü'l -külliyyâtü'l-ezheriyye, Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyyeti, Beyrut/Kâhire 1414/1991, c. II, s. 204.

¹⁹⁰İbnü'l-Esîr, *en-Nihaye fî garibü'l- hadis*, c. I, s. 106.

*‘muharreme’ nedb kurallarına dahil olursa ‘mendûbe’, mekruh kurallarına dahilse ‘mekrûhe’, mübah kurallarına dahilse mübahadır.’*¹⁹¹

Burada ifade etmemiz gereken şudur: Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım b. Sülemi ed-Dimeşkî'nin hüküm açısından yapmış olduğu bid'at taksimindeki mübah, mendup ve vacip olan bid'atleri bid'at olarak kabul etmek anlamsız görülmektedir. Eğer bid'at kelimesinin geniş manasıyla anlarsak bunları bid'at-i haseneye dahil etmemiz yerinde olacaktır. Yok eğer, bid'at kelimesini dar manada anladığımız takdirde bunlara hiçbir sûrette bid'at denilmesi mümkün gözükmemektedir.¹⁹²

Dar kapsamlı tarife göre ise bid'at; *“Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilave ve eksiltme özelliği taşıyan her şey”* diye tarif etmişlerdir.¹⁹³

Bu görüşü benimseyenler arasında, Mâlikîlerden başta Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Yemenî (ö.179/795) olmak üzere Ebû Bekr Muhammed b. Velid b. Muhammed b. Hâlef el-Fihri et-Turtûşî (ö. 520/1126), Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Girnâtî (ö. 790/1388); Hanefîlerden Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451), Birgivî (ö. 981/1573); Şâfîîler'den Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567); Hanbelîler'den Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Receb (ö. 795/1393) sayılabilir.¹⁹⁴

Bu görüşü savunanlar, sonradan ortaya çıkan her şeyi bid'at olarak saymamışlar, dinle ilgisi ve dinî mahiyette olan şeyleri bid'at olarak saymışlardır. Bu bakımdan örf ve âdet türünden olan davranışları bu kapsamın dışında tutmuşlar, görüşlerine mesnet olarak *“İşlerin en kötüsü sonradan ihdas edilenlerdir”*¹⁹⁵ *“Sonradan ihdas edilen her şey bid'attır”*¹⁹⁶ ve *“Her bid'at dalâlettir”*¹⁹⁷ mealindeki hadislerin genel ifadesini esas almışlardır.

¹⁹¹ Dimeşkî, *Kavâidü'l-ahkâm fî masâlihi'l-enam*, c. II, s. 204.

¹⁹² Ali Çelik, *Kavram ve Mahiyet olarak sünnet ve Bid'at*, Beyan Yay., İstanbul 1997, s. 152.

¹⁹³ Yaran, *“Bid'at”*, DİA., c. VI, s. 129.

¹⁹⁴ Yaran, *“Bid'at”*, c. VI, s. 129.

¹⁹⁵ Müslim, *Cuma*, 43.

¹⁹⁶ Nesâî, *İdeyn*, 22; İbn Mâce, *Mukaddime*, 7.

¹⁹⁷ Müslim, *Cuma*, 43; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 6.

İbn Receb el- Hanbelî (ö.795/1393) bu hadisle ilgili hem İslâm'ın temelleri için asıl olduğunu hem de Allah ve Rasûlü'nün izin vermediği bir hususta dinden her kim ki bir şey ortaya çıkarırsa onun da dinden reddedileceğini belirtmiş, hadis metninde geçen “bizim bu işimizde” ifadesinden kastedilen din ve şariat olduğunun altını çizmiştir.¹⁹⁸

İmâm-ı Rabbânî “*Her bid'at dalalettir*” hadisi şerifini kendisine referans alarak, her bid'atin bir sünneti öldürdüğünü, bid'atin hasenesi ve seyyiesinin olamayacağını söyler. Ona göre bütün bid'atler kötüdür ve şerden başka bir şey getirmezler.¹⁹⁹

Bid'at konusundaki görüşleriyle dikkatleri üzerine çeken Ebû İshâk İbrâhîm eş-Şâtübî el-Gırnâfî (ö. 790/1388) *I'tisam* adlı eserinde bid'ati, “*Allah'a daha çok ibadet etmek maksadıyla girilen ve sonradan ortaya konulan ilave ve eksiltme özelliği taşıyan dini görünümlü bir yol*” olarak tarif etmiştir. Bu tarif, örf ve âdetleri bid'at anlamının dışında tutanların görüşüne göre yapılan bir tariftir. Bunlar bid'at kavramının içine sadece ibadetleri dahil etmektedirler.²⁰⁰

Bu tarifteki kelimelerin açıklanması gerekmektedir. Şöyleki: Yol kelimesi, üzerinde gidilmek için sınırları çizilen yer demektir. Ancak, bu yol din ile kayıtlanmıştır. Çünkü bid'at, dinde sonradan icat edilen ve sahibi tarafından da dine ilave edilen şeylerdir. Şayet özellikle dünya işleriyle ilgili bir konuda sonradan icat edilmiş bir yol olsaydı buna “bid'at” denilemeyecekti. Örneğin, daha önce olmayan fabrikalar ve beldeler kurmak gibi şeylerin, dinî bir tarafı olmadığından bid'at olarak görülmesi mümkün gözükmemektedir.²⁰¹

Aslında bu tarifteki dini görünümlü ‘yol’ tabiri gerçekte öyle olmadığı hâlde şer'î yola benzeyen, ama şeriata aykırı olan bir yol demektir. Dinî görünümlü olmayan, dini telakki edilmeyen hususlar bid'at sayılmaz. Mesela bir kimsenin helâl olan bir şeyi kendisine yasaklaması bid'at degildir. Ancak, bu yasaklamayı dindarlık vesilesi sayması bid'attır. Bu bakımdan bid'atin iyi veya kötü diye nitelendirilmesi

¹⁹⁸ Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb b. el-Hasan, el-Bağdâdî, ed-Dımaşki, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hâdisen min cevami'l-kelim*, thk. Şuayb el- Arnavût, İbrahim Bacis, Müessesetü'r-Risâle, Tabaatü's- Sabia, Beyrût 1422/2001, c. I, s. 177.

¹⁹⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 186. Mektup, s. 224.

²⁰⁰ eş-Şâtübî, *I'tisam*, s. 50-51.

²⁰¹ eş-Şâtübî, *I'tisam*, s. 51.

isabetli olmaz, daha doğrusu bid'atin iyi olması söz konusu değildir; çünkü iyi bid'at denilenler aslında bid'at olmayan şeylerdir.²⁰²

İki grup arasındaki bu ihtilafın; aslında bir terim anlaşmazlığından kaynaklandığı muhakkaktır. Çünkü her iki taraf da dinden olmadığı hâlde sonradan ortaya çıkan dinî inanç ve uygulamaların reddedilmesinin gerektiği konusunda görüş birliği içerisindedirler. Sonradan ortaya çıkan dinî mahiyette görülmeyen ve dinî esaslara da ters düşmeyen fikir ve davranışlara gelince; bid'ati geniş kapsamlı olarak ele alan âlimler, bu tür fikir ve davranışlara iyi bid'at demekte, diğerleri ise bunları bid'at kapsamına dahil etmemektedirler.²⁰³

Yukarıdaki ifadelerden şöyle bir sonuca varmak mümkündür:

Hız. Peygamber'den sonra şer'î bir delile dayanmayan, aklın ve âdetlerin, yani günlük yaşamı idame ettirmek için meydana gelen davranışların dışında kalan ve sırf Allah'a yaklaşmak için ibadet maksadıyla yapılan uygulamalar, bid'atla ilgilidir. Yoksa, sözlük anlamından hareketle sonradan ortaya çıkan her şeyi bid'at olarak görmek isabetli bir yaklaşım değildir. Bu anlamda ister ilim olsun ister teknik olsun, isterse de dinî prensiplere aykırı olmayan örf ve âdetler olsun bunların hiçbirisini bid'at kategorisi içerisinde değerlendirmek mümkün gözükmemektedir.²⁰⁴

Netice itibarıyla bid'at kavramının anlam itibarıyla içermiş olduğu zenginlik ve muhtevâsındaki genişlik nedeniyle bir kavram karışıklığına sebebiyet verdiği görülmektedir. Hâl böyleyken günümüzde de yeni bir kavram karışıklığına meydan vermemek için bid'at kelimesini, terim anlamı kapsamına giren hususlar için kullanmanın en uygun bir davranış olması gerekliliğinin az da olsa zihinlerdeki bulanıklığı gidereceği kanaatindeyiz.

3. AHMED ZERRÛK'A GÖRE BİD'ATİN KISIMLARI VE ÖZELLİKLERİ

Bid'ati geniş kapsamlı olarak ele alanlar sonradan ortaya çıkan her şeyi ister dinî olsun ister olmasın bid'at olarak değerlendirmişlerdir. Yani dinle ilgili olanlar

---

²⁰² Yaran, *Bid'at*, DİA., c. VI, s. 130

²⁰³ Yaran, aynı yer.

²⁰⁴ Yüce, *Tasavvuf ve Bid'at*, s. 40.

ile olmayan arasında veyahut da dinî esaslarla bir bağlantısı bulunan ile bulunmayan arasında bir ayırım yapmamışlar, hepsine birden “*bid’at*” ismini vermişlerdir.²⁰⁵ Dolayısıyla eğer bir iş, Allah ve Rasûlü’nün emredip teşvik ettiği Kur’ân ve sünnet esaslarının birine giriyorsa iyi hasene (bid’at-i hasene), eğer girmiyorsa zem ve inkârı hak ediyorsa (kötü seyyie) bid’at-i seyyiedir.²⁰⁶

Bid’ati geniş kapsamlı olarak tarif eden âlimler; Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan dinî görünümlü olmayan ve şer’î esaslara da ters düşmeyen fikirler, îcatlar ve yenilikleri bid’at-i hasene olarak görmekte, dar kapsamlı olarak ele alanlar ise bid’at olarak görmemektedir.²⁰⁷ Kısacası Peygamberimizden sonra ortaya çıkan dini mahiyette olmayan her şey lügat itibarıyla bid’attır. İstilahi açıdan onlara bid’at demek mümkün değildir. Onun için bid’ati geniş kapsamlı olarak ele alanlar, iyi hasene (bid’at-i hasene), bid’at-i seyyie (kötü seyyie) olarak ikiye ayırmışlardır.²⁰⁸

Bid’at meselesi gündeme geldiğinde Hz. Ömer’in teravîh namazının cemaatle kılınması konusunda söylemiş olduğu meşhur, “*Bu ne güzel bid’attir*”²⁰⁹ sözü akıllara gelmektedir.²¹⁰ Hz. Peygamber’in teravihi sürekli ve sistemli olarak cemaatle kılmama sebebini, farz olur veya halk tarafından farz zannedilir endişesi olarak açıklamasından dolayı,²¹¹ Hz. Ömer’in bu uygulamasına ıstilahi açıdan bid’at demek mümkün değildir. Zira Peygamberimizin vefatından sonra farz olma, farz zannedilir

²⁰⁵Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid’at*, s. 107.

²⁰⁶Çelik, *age.*, ss. 137-138.

²⁰⁷Yaran, “*Bid’at*”, DİA., c. VI, s. 130.

²⁰⁸İbrahim Sarmış, *Şeytan Üçgeni*, Düşün Yay., İstanbul trs., s. 38.

²⁰⁹Buhârî, *Salâtü’t-Terâvîh*, 1.

²¹⁰Abdurrahman b. Avf’ın naklettiği bir hadiste Hz. Muhammed (sav.): “*Şüphesiz Allah, Ramazan orucunu farz kıldı. Ben de Ramazan gecelerini ihya etmeyi sünnet kıldım. Her kim inanarak ve sevabını Allah’tan bekleyerek Ramazan’ı oruçla, gecelerini namazla ihya ederse, anasından doğduğu gün gibi günahlarından temizlenmiş olur*” buyurmaktadır. Bkz. İbn Mâce, *İkametu’s-Salâ*, 173; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.I, ss. 191, 195.

²¹¹Hz. Ebu Hüreyre (ra.) buyurdular ki: “*Rasûlüllah (sav.) Ramazan’da, mescidin bir kenarında namaz kılan bir guruba uğramış, “Bunlar ne yapıyor?” diye sorduğunda “Bunlar, yanlarında (ezberlenmiş fazla) Kur’ân bulunmayan kimselerdir, Übeyy b. Ka’b (ra.) bunlara namaz kaldırıyor.”* dediler. Efendimiz (sav.): “*İsabet etmişler, bu davranış ne kadar iyi*” buyurdular. Bkz. Ebu Dâvud, *Salât*, 318 (1377); Hz. Aişe (radiyallahu anhâ) anlatıyor: Rasûlüllah (sav.) (bir gece) mescitte (nâfile) namazı kılmıştı. Birçok kimse de (ona iktida ederek) namaz kıldı. Sabah olunca “*Rasûlüllah geceleyin mescidde namaz kıldı.*” diye konuştular. Ertesi gece de Efendimiz namaz kıldı. (Halk yine onları konuştu, katılacakların sayısı iyice arttı. Üçüncü (veya dördüncü) gece halkıne toplandı. Öyle ki mescid, insanları alamayacak hâle gelmişti. Ancak (sav.) efendimiz, (bu dördüncü gecede) yanlarına çıkmadı. Sabah olunca Efendimiz: “*Yaptığınızı gördüm. Size çıkmamdan beni alıkoyan şey, namazın sizlere farz oluvermesinden korkmamdır.*” dedi. İşte bu hâdise Ramazanda cereyan etmişti. Bkz. Buhârî, *Salatu’t-terâvîh*, 1; Müslim, *Müsafirîn*, 177 (761); Ebu Dâvud, *Salât*, 318 (1373, 1374); Nesâî, *Kıyâmu’l-leyl*, 4 (1604).

endişesi kalmadığından Hz. Ömer'in, Peygamberimizin davranışları arasında gizli bulunan amacı da gerçekleştirmiş olduğunun bir tezahürüdür.²¹²

Sonuç olarak Hz. Ömer'in, “*Ne güzel bid'at oldu!*” sözü ile teravih namazının cemaatle kılınmasını sürekli ve sistemli hâle getirmesinin bid'at denilebilecek bir tarafı yoktur. Olsa olsa lügat anlamı itibariyle bid'attır. İstilahî açıdan bid'at demek mümkün gözükmemektedir.²¹³ Çünkü şer'î bir temele dayanmayan, şeriatta kendisine delil teşkil edecek bir dayanağı olmayan sonradan ortaya çıkarılan şeyler bid'atle ilgilidir. Her ne kadar sözlük anlamı itibariyle bid'at olsa bile şeriatta delili olan şey şer'an bid'atle ilgili değildir.²¹⁴ Zerrûk'a göre yapılan bir iş, şer'î delillere dayanıyorsa, yani şeriattın büyük çoğunluğuna şahitlik ederse bid'at değildir.²¹⁵

Zerrûk, Peygamber Efendimizin, “*Kim bizim dinimizde olmayan bir şey yaparsa o, merduttur, makbul değildir*” hadisini kendine dayanak kabul ederek bid'ati, “*Bu ister gerçekte olsun ister göstermelik olsun dinin aslından olmadığı hâlde, sanki dindenmiş gibi şeriatta, dinde yeni bir şey icat etmek*”²¹⁶ şeklinde tarif eder.²¹⁷ Aslında Zerrûk, bu hadisin mutlak manada yeniliği kastetmediğini, lügat bakımından bid'at denildiğini ve âlimlerin de bu şekilde açıkladığını bildirir. Hz. Ömer'in cemaatle teravih namazı ile ilgili “*Bu ne güzel bid'attır*” sözüne ise şekil bakımından isbatından dolayı bid'at olarak değerlendirildiğini, oysaki o Peygamberimizin fiiliyle yapılan sünnet olduğunu ifade eder.²¹⁸ İmâm-ı Gazâlî de bu konuyla ilgili olarak “*Daha ne güzel icadlar vardır. Teravihi cemaatle kılmak Hz. Ömer'in icadıdır.*” demiştir.²¹⁹

²¹² Yüce, *Tasavvuf ve Bid'at*, s. 26.

²¹³ Yüce, *Tasavvuf ve Bid'at*, s. 27.

²¹⁴ İbn Recep el-Hanbelî, *Camii'l-Ulum Ve'l-Hikem Fi Şerhi Hamsîne Hadîsen Min Cevâmii'l-Kelim*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Rivâye, Tabaatü's-Sâbiatü, Beyrut 1422/2001, c. II., s. 127.

²¹⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s. 251.

²¹⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s. 247.

²¹⁷ Buhari, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 17,18. Ayrıca bkz. İbni Mace, *Mukaddime*, 2.

²¹⁸ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s. 249.

²¹⁹ İmâm Ebû Hamid Muhammed el-Gazâlî, *ihya'u Ulûmi'd-Dîn*, trc. Ahmet Serdaroglu, Bedir Yay., c. I, İstanbul 2002, s. 783.

İmâm-ı Rabbânî ise bid'atin hasenesi olmadığını, bütün bid'atlerin kötü olduğunu ve her bid'atin bir sünneti ortadan kaldırdığını belirtir.²²⁰ Meselâ İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624)'ye göre meyyiti kefenlerken, ölünün başına sarık sarmak bid'attir. Bu, sünneti bozmakta ve değiştirmektedir. Her ne kadar âlimler, buna bid'at-i hasene (iyi bid'at) demiş olsalar bile iyi düşünüldüğü zaman bunun bid'at olduğunu, sünneti değiştirdiğini, kefende asıl olanın (sünnet) üç parça olduğunu belirtir. Ona göre sarık, dördüncü olmakta ve sünneti değiştirmektedir. Değiştirmek ise sünneti yok etmek demektir. Sarığın ucunu sol omuz üzerine sarkıtmak da aynen böyledir. Ona göre âlimler, sarığın ucunu sol omuz üzerine sarkıtmanın iyi olduğunu söylese de sünnet olan husus onu iki kürek arasına sarkıtmaktır. Ona göre bu bid'attir, bu da sünneti açıkça yok etmektedir.²²¹

Yukarıda verilen bilgiler ışığında bid'atle ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak, bazı farklılıklar olmakla birlikte bid'atin en temel anlamda sünnet kelimesiyle zıt anlamda kullanıldığını görmekteyiz. İmâm-ı Rabbânî ve birçok âlim, dinde dayanağı olmayan, sünnete aykırılık teşkil eden, sonradan ortaya çıkan şeyleri bid'at olarak değerlendirmektedir. İmâm-ı Şâtibî de benzer görüştedir. Ancak İmâm-ı Şâtibî'nin bid'at kavramına farklı bir anlam yüklediği de görülmektedir. Zira 'dini görünümlü yoldan' maksat, din adına yapıyormuş gibi görünüp de dinle ilgisi olmayan şeylerdir. Zira bu yola giren de Allah'a daha fazla yaklaşmak, daha fazla ibadet yapmak sûretiyle girmektedir. Ama neticede yapılan şey, dinde olmayan şeyleri dine ilave etmek anlamı taşıyacağından bid'at kapsamı içerisinde değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

3.1. Zerrûk'a Göre Bid'atin Kısımları

Bid'ati geniş kapsamlı bir şekilde tarif edenlerin, lügat manasından hareketle zorunlu birtakım sınıflandırmalara gittiklerini daha önce belirtmiştik. Kimisi bid'atleri, bid'at-i hakiki- izafi, bid'at-i fiili-bid'at-i terki, bid'at-i ameli- bid'at-i îtikâdî, bid'at-i âdet-bid'at-i ibadet gibi kısımlara ayırmışlar, kimisi de hüküm açısından ele alarak vacip, haram, mendup, mübah ve mekruh şeklinde fikhî

²²⁰ Ahmedî Fârûkî es-Sirhindî İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, trc. Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitap Evi, 5. Baskı, İstanbul 2008, 186. Mektup, c. I, s. 223-224.

²²¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 186. Mektup, c. I, s. 224.

değerlendirmeye tabî tutmuşlardır.²²² Bu noktada Ahmed Zerrûk da fâkih kimliğini konuşurmuş, bid'atleri hüküm açısından inceleyerek birtakım sınıflandırmaya tabî tutmuştur.²²³ Ancak, bizim incelediğimiz kadarıyla bid'at-i hasene ve bid'at-i seyyie şeklinde bir sınıflandırmaya gitmemiş; *sarih bid'at*, *izâfi bid'at* ve *hilâfi bid'at* olmak üzere üç katagoride ele almıştır.

3.1.1. Açık-Sarih Bid'at

Ahmed Zerrûk'a göre sarih olan bid'at; vacip, sünnet veya mendup olan dinî esaslara aykırı gerçekleşen bid'attır.²²⁴ Zerrûk'a göre kendisine usul ya da furûdan binlerce dayanak bulunmaya çalışılsa bile abdest alırken suyun fazlaca kullanılmasının mendup olduğu inancına kapılmak gibi hususlar, bid'atlerin en kötüsüdür.²²⁵

3.1.2. İzâfi Bid'at

İzâfi bid'at iki yönlüdür: Bir yönüyle şer'î bir delile dayandığı için bid'at denilememektedir. Diğer yönden ise hakiki bid'at gibi sonradan ortaya çıkmış, dayanağı da net değildir. Bu özelliğinden dolayı hakiki bid'ate düşmemek için kaçınılması gereken bir durumdur.²²⁶

Hakiki bid'at, kitap, sünnet ve icmâ gibi ne asla ne de detaya dayanan bid'attır. Bundan ötürü hakiki bid'at denilmiştir. Çünkü tamamıyla dayanaksız, mesnetsiz uydurma bir şeydir.²²⁷ Allah rızasını kazanmak maksadıyla evlenmeyi gerektirecek sebepler bulunmasına rağmen evlenmeyi terk etmek, kabenin dışında bazı türbelerin etrafında tavaf etmek, türbelere muhtar vs. dikmek, kandiller asmak gibi.²²⁸

²²² Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım b. Sülemi ed-Dimeşkî, *Kavâidü'l-ahkâm fî masâlihi'l-enâm*, nşr. Mektebetü'l -Külliyâtü'l-Ezheriyye, Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyyeti, Beyrut/Kâhire 1414/1991, c. II, s. 204.

²²³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s. 254.

²²⁴ Hakiki bid'at, ne Kitâb'tan, ne sünnetten ne icmadan şer'i bir delili bulunan, ne de ilim adamlarınca icmâlî veya tafsilî muteber bir istidlale dayanan bid'attır. Çünkü o, geçmişte örneği olmayan uydurulmuş bir şeydir. Her ne kadar bid'atçi kendisinin şeriatın dışına nisbet edilmesini reddetse bile bu böyledir. Bkz. İmâm-ı Şatîbî, *İ'tisam*, s. 367.

²²⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s. 255.

²²⁶ Şatîbî, *İ'tisam*, s. 367; Yüce, *Tasavvuf ve Bid'at*, s. 46.

²²⁷ Yüce, age., s. 45.

²²⁸ Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet*, ss. 142-143.

Ama izafi bid'atte ise bir açıdan bakıldığında bid'at olan diğer bir açıdan bakıldığında bid'at olmayan yenilikler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Recep ayının ilk Cuma gecesi belli usulde on iki rekât nâfile namaz kılmak bu bابتandır. Çünkü, zâhiren bakıldığında yani sırf namaz olarak değerlendirildiğinde bid'at değildir. Ancak belli vakitte ve belli şekilde eda edilmesine dair Kur'ân ve sünnetten hiçbir delil bulunmadığından İslam bilginleri bid'ati seyyie olacağını nakletmişlerdir. Çünkü yeni şey uydurulmuştur. İmanı koruma namazı, anne baba namazı, iyilik namazı ve kabir namazı gibi namazlar, Kur'ân ve sünnette yeri olmayan namazlardır. Eğer bunlar sünnettir, Peygamberimiz böyle yapmıştır diye yapılırsa bid'ati seyyie olur. Sonuçta namaz olduğu için meşru ise de şer'î hiçbir delile dayanmadığı için bid'attir.²²⁹

3.1.3. Aykırı (hilâfî) Bid'atler

Karşı gelmek, aykırı davranmak ve muhalefet etmek anlamlarına gelen hilaf kelimesi, çoğu zaman ihtilaf kavramıyla birlikte kullanılmışsa da aralarındaki ince farkın korunmaya çalışıldığı; bu nedenle ihtilaf kavramının, ittifakın zıttı anlamında farklı görüşe sahip olmak ve görüş farklılığına düşmek anlamında kullanılırken, hilaf kelimesinin ise görüş farklılığı sebebiyle bir görüşü benimseme ve diğerine karşı tavır alma anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.²³⁰

Hilaf kelimesini bid'at ile ilişkilendirildiğinde bir asıl üzerine dayandırılmakla birlikte daha çok kişisel görüş ve düşüncelerin ön plana çıktığı bu nedenle bazılarının sünnet dediğine bazılarının bid'at dediği şeyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda bakıldığında Zerrûk'un hilafî bid'ati, günlük yaşamda kendisi için herhangi bir hüküm gelmeyen konularda ihtilafa düşülen bid'atler olarak gördüğünü söyleyebiliriz.²³¹

Zerrûk'un bid'at konusundaki görüşlerine genel manada bakıldığında ibadetlerdeki herhangi bir artış veya noksanlığı bid'at kapsamı içerisinde değerlendirirken, buna karşılık günlük hayattaki yeme, içme ve giyinme gibi kendisi

²²⁹ Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*, s. 143.

²³⁰ Şükrü Özen, ‘‘Hilaf’’, DİA, c. XVII, İstanbul 1998, s. 527.

²³¹ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, ss. 59,61.

için özel bir hüküm gelmeyen konularda ihtilaf edildiğini belirtmektedir.²³² Ona göre yapılan bir işin şeriatı dayanağı yoksa bâtil, aynı zamanda bid'at; ama şer'i delillere dayanıyor ve şeriatın büyük çoğunluğuna şahitlik ediyorsa o zaman bid'at değildir.²³³

Sarih, izâfî ve aykırı (hilâfî) bid'atleri birlikte değerlendirdiğimizde sarih bid'atin; Kur'ân ve sünnetin ruhuna uymayan ve dinî esaslara ters düşen bid'atler olduğunu, izafî bid'atin ise her ne kadar bir yönüyle meşrû, diğer yönüyle gayri meşru şeklinde ifade edilmiş olsa bile nihayetinde dine yeni bir şey izafe edilme anlamı taşıyacağından bunlardan da sakınmamız gerektiği sonucu ağır basmakta ve hakiki bid'at kadar olmasa da bid'at kapsamı içerisinde değerlendirilmesinin mümkün olacağı kanaati hasıl olmaktadır.

Hilafî bidâta gelince, ihtilaf kavramıyla beraber değerlendirme yapmak sanırım isabetli olacaktır. Nitekim Zerrûk da hilaf kavramını, ihtilaf kavramıyla karşılaştırarak açıklamış, aralarındaki farka dikkat çekmiştir. Ona göre eğer bir mesele asla dayanıyor ve karşısındaki kişinin delilini de çürütemiyorsa bu ihtilaf; delile dayanmıyorsa bu hilafıdır. Bu nedenle ihtilafı rahmet; hilafı ise bid'at olarak görmüştür.²³⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere her ne kadar ‘‘ihtilaf’’ kavramı farklı görüşlerin ileri sürüldüğü ve bir şeye muhalefet anlamını çağrıştıracak bir mecrasının olduğu ifade edilmiş olsa bile temellendirme yönünden hilaf kavramından ayrıldığı görülmektedir. Bu itibarla, ihtilaf kavramında naslara dayanan bir temelin olduğu göze çarparken, hilafıta ise delilden ve mesnetten yoksun olması sebebiyle böyle bir özelliğin olmadığı, dolayısıyla da bid'at olarak nitelendirildiğini söyleyebiliriz.

3.2. Bid'atlerin Özellikleri

Bid'atin en temel özelliklerinden birisi de önceden değil, sonradan ortaya çıkmış olması ve şer'î bir delile dayanmamasıdır. ‘‘önce’’ ifadesi hangi dönemleri kapsadığı tartışılmış olmakla birlikte asr-ı saadetle, yani Hz. Peygamber ve ashabının

²³² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, ss. 255-256.

²³³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, ss. 251-254.

²³⁴ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, ss. 59,61.

yaşadığı dönemle sınırlı olduğu tercih edilen görüş gibi gözükmektedir.²³⁵ Rasûlullah (sav.) buyurdular: “Size Allah’tan korkmanızı ve başınıza bir köle bile geçse dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim. Sizden yaşayanlar, pek çok ihtilaf görecektir. Öyleyse size sünnetimi ve hidâyet üzere olan râşid hâlifelerin sünnetini tavsiye ederim. Dinde sonradan ortaya çıkan işlerden sakının. Çünkü her bid’at delâlettir.”²³⁶ Yukarıdaki hadiste *Hulafâi Râşidin*in bizzat zikredilmesi sahabe döneminde ortaya çıkan yeni şeylerin bid’at kabilinden olamayacağı açıkça görülmektedir. Ayrıca Peygamber (sav.)’in, “Benden sonra Hz. Ebû Bekir’e ve Ömer’e uyunuz”²³⁷ emirleri bunu desteklemektedir. Sahabe döneminde ortaya çıkan şeylerin bid’at olarak görülmemesinin sebebi olarak Sahabe-i Kirâm’ın söz, fiil ve tasviplerinin de sünnet olarak kabul edilmesi düşüncesinin de yattığı öne sürülmektedir.²³⁸

Bu noktada Ehl-i Sünnet kavramının, “Hz. Peygamber ve ashabının, dinin temel konularında takip ettikleri yolu benimseyenler”²³⁹ şeklinde tarif edilmesi, ashabın söz ve davranışlarının dinin anlaşılması noktasında ne kadar önemli olduğunun da bir göstergesidir.²⁴⁰ Ahmed b. el-Fârûkî es-Sirhindî İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624)’nin bid’ati, “Peygamber (sav.) zamanında ve onun dört hâlifesi zamanlarında bulunmayıp da dinde sonradan meydana çıkan şeylere denir”²⁴¹ şeklinde tarif etmesi bu görüşü destekler niteliktedir.

Nitekim İmâm-ı Şâtıbî (ö. 790/1388), sahabe uygulamalarının da sünnet sayıldığını, onunla amel edilmesi ve ona müracaat edilmesi gerektiğini belirtir²⁴² ve Peygamberimizin; “Sünnetime ve hidayet üzere olan Râşid hâlifelerin sünnetine yapışın ...”²⁴³ “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Hepsi de ateştedir; biri müstesna” buyurdu. “Onlar kimlerdir? Yâ Rasûlallah!” dediklerinde: “Benim ve ashabımın üzerinde olduğu fırkadır”²⁴⁴ vb. hadisleri dayanak kabul eder.

²³⁵ Bkz. Abdülhakim Yüce, *Tasavvuf ve Bid’at*, Nil yay., İstanbul 2000, s. 25.

²³⁶ Tirmîzî, *İlim*, 16; İbn Mâce, *Mukaddime*, 6.

²³⁷ Tirmîzî, *Menâkıb*, 16; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11.

²³⁸ Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid’at*, s. 110.

²³⁹ Yusuf Şevki Yavuz, *Ehlisünnet*, DİA., c. X, İstanbul 1994, ss. 525-530.

²⁴⁰ Yüce, *Tasavvuf ve Bid’at*, s. 25.

²⁴¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 186. Mektup, c. I, s. 223.

²⁴² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, c. IV, s. 446.

²⁴³ Tirmîzî, *İlim*, 16; İbn Mâce, *Mukaddime*, 6.

²⁴⁴ Tirmîzî, *İman*, 18.

Bir amelin bid'at sayılabilmesi için sonradan ortaya çıkıp dine ilave ve dinden eksiltme özelliği taşıması, dinden olmadığı hâlde dini görünümlü olması gerekir. Mesela bir kimse takvalı yaşama gayreti çerçevesinde bal yemeyi veya evlenmeyi kendisine haram kılsa bu davranışı bid'at sayılır. Bal yemeyi terk etmek veya evlenmemek tek başına bid'at sayılmadığı hâlde, dinî gerekçeyle ibadet kastı ile yapılması hâlinde bid'at kabul edilmektedir.²⁴⁵

Buna ilaveten bir bid'at, genelleşme istidadı gösteriyorsa yani meşru olan bir davranış kamusal alana aktarılması sonucu sedd-i zerâyi²⁴⁶ açısından bid'at hükmüne girebilir. Örneğin kişi mendup olan bir ameli özel hayatında uygulayıp buna devam edebilir. Evinde istediği kadar mendup amelle uğraşabilir. Ancak bunu câmide yapması, genelleştirmesi ve kamusal alana aktarması bid'at olarak değerlendirilmektedir.²⁴⁷ Hz. Ömer'in, altında Rıdvan biatının yapıldığı ağaca halkın kutsallık atfetmesi nedeniyle kestirmesi bu kabildendir. Normalde bir ağacın altında namaz kılmakta herhangi bir sakınca yoktur. Eyyâmü'l-bid denilen (her ayın 13, 14, 15.) günleri oruç tutmak menduptur. Ancak hakkında nas olmadığı hâlde belli zamanı veya mekânı bu işe tahsis edip ona kutsiyet atfetmek de bu kabildendir.²⁴⁸

Mâlik b. Enes (ö. 179/795)'in Ramazandan sonra şevval ayının ilk altı gününde oruç tutmayı bid'at olur endişesinden dolayı mekruh sayması bu minvaldedir. Çünkü bu orucun sürekli olarak tutulup halk tarafından yanlış anlaşılacak şekilde Ramazandan sayılma imkânı vardır. İmâm-ı Malik, bunu mekruh görmüş, Ebu Hanife de ona uymuş, "*Bunu güzel görmüyorum*" demiştir. Nitekim İmâm-ı Mâlik, kendilerine uyulan diğer kişilerin de bu orucu tutmadıklarını ve bid'at olmasından korktuklarını haber vermiştir.²⁴⁹

²⁴⁵ Salim Ögüt, "*Şatbi'ye Göre Mesâlih-İ Mürsele İle Bid'at Arasındaki Farklar*", Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/2, s. 27.

²⁴⁶ Harama ve kötülüğe giden yolların kapatılması demek olan Sedd-i zerâî, kendi başına mubah olan bir fiilin şer'an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade eden fıkıh terimidir. Özellikle Mâlikî fâkihlerin benimsedikleri usullerden birisidir. Bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, *Seddi zerâî*, DİA. c. XXXVI, İstanbul 2009, s. 277.

²⁴⁷ Yüce, *Tasavvuf ve Bid'at*, s. 31.

²⁴⁸ Yüce, *Tasavvuf ve Bid'at*, s. 32.

²⁴⁹ Şeyh Zekiyüddin Abdulazim el-Muhaddis dedi ki: "*İmâm-ı Mâlik'in korktuğu şey Acemler'de meydana geldi. Onlar sahurcuları korucuları ve Ramazan'ın diğer sembollerini Şevvalin altı gününün sonuna kadar âdetleri üzere bırakıyorlardı ve bayramın sembollerini de o altı günün sonunda ilan ediyorlardı, yani davulcular ve zurnacılar Ramazandan sonra altı gün daha insanları sahura kaldırıyorlardı.*" Şeyh Zekiyüddin sözünün devamında, aynı şekilde Mısır halkı arasında sabah

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi sünnete aykırı olan her bir fiil, bid'at olarak isimlendirilmiştir.²⁵⁰ Sonradan ortaya çıkıp ilave ve eksiltme özelliği taşıması ve dinin aslında olmadığı hâlde dindenmiş gibi sayılması bid'atin en karakteristik özellikleri arasında yer almaktadır. Nitekim İmâm Şatıbî (ö. 790/1388) de bid'ati tarif ederken bu hususa vurgu yapmıştır.²⁵¹ Zerrûk da bid'ati, “*Dinin aslından olmadığı hâlde, sanki dindenmiş gibi şeriatta, dinde yeni bir şey icat etmektir*”²⁵² şeklinde tanımlayarak bid'atin özelliklerini üç maddede toplamıştır:

1. Haramlar içerisinde yer alan, işlenmesi haram olan bid'atlerdir. Zerrûk'a göre bu Kur'ân'a ve sünnete açıkça aykırı olan bid'atlerdir.

2. Çoğunlukla dinde pek rastlanılmayan ve olağanüstü şeylerde ortaya çıkan bid'atlerdir. Zerrûk; bunu zikir, tilâvet, namaz ve oruç gibi ibadetlerle ilişkilendirerek açıklamaktadır. Şöyle ki; dinin farz ve vacip türünden emirler varken, hafife alıp dinin nâfile boyutuna ve nevâfile riayeti esas alan sülûk eğitimine ayrıca önem verilmesini bu kapsam içerisinde değerlendirmektedir.

3. Şer'î gibi görünüp de şeriata dayanmayan aynı şekilde anlam bakımından da hakikati yansıtmayan bid'atlerdir. Yani bir açıdan şer'î anlayışa dayandığı düşünülen, diğer açıdan da mana bakımından hakikati yansıttığı zannedilen bid'atlerdir. Zerrûk; ilmî kapasitesi az olan cahillerin, bu tür anlayışlara kolay kapılıp dinin aslından olmayan şeyleri dinden zannederek böyle bir yanlışa kolay düştüklerini ve dinin aslına yakın gördüğü bu inançta ilim ve fazilet görmeye başladıkları için de kendilerini aldattıklarına dikkat çeker. Bu konu sadesinde basiret kavramına vurgu yapan Zerrûk, cahilin basiretten yoksun olduğunu dolayısıyla yapmış olduğu ameli de başkalarının görmesi arzusu ile yaptığından yanlış yola

---

namazlarının cuma günleri üç rekat kılınması yaygınlaştı. Çünkü onlar Cuma günleri İmâmın sabah namazlarında devamlı secde sûresini okuduğunu ve namaz esnasında secde ettiğini gördüler. Bu sebeple onlar bunun farz olan diğer bir rekât olduğunu zannettiler.” Şeyh Zekiyüddin Abdulazim, “*Dinde bu tür yanlışlığa sebebiyet veren şeylerin önünü kesmek (sedd-i zerâyi) vaciptir.*” İmâm Mâlik de sedd-i zerâyi konusunda büyük hassasiyet göstermiştir. Bkz. İmâm Şatıbî, *i'tisam*, thk. Selim b. Iyd el-Hilali, nşr. Dâr İbn Affân-Suudiyye, Tabaatü'l- Ülâ 1412/1992, s.270, 510, 511.

²⁵⁰ Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn Şerif el-Curcânî, *Kitâbü't-ta'rifât*, thk. Cemâatu'l-Ulemaü Bi-İşrâfi'n- Nâşir, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyyetü, Tabaatü'l- Ülâ, Beyrût 1403/1983, s.43.

²⁵¹ İmâm Şatıbi, bid'ati; “*Allah'a daha çok ibadet etmek maksadıyla girilen ve sonradan ortaya konulan ilave ve eksiltme özelliği taşıyan, dini görünümlü bir yol*” olarak tarif etmiştir. Bkz. İmâm Şatıbî, *i'tisam*, thk. Selim b. Iyd el-Hilali, nşr. Dâr İbn Affân-Suudiyye, Tabaatü'l- Ülâ 1412/1992, s. 50.

²⁵² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s. 247.

sapacağını belirtir. Zerrûk'a göre din basirete dayalı bir inanç sistemidir ve başarı da sadece Allah'tan beklenir.²⁵³

Sünnet ve bid'at kavramlarının çeşitlerini, özelliklerini ve ne anlama geldiğini ortaya koyduktan sonra Ahmed Zerrûk'un ıslahat esaslarıyla ilgili görüşlerine geçebiliriz.

4. AHMED ZERRÛK'UN BİD'AT ANLAYIŞINDA ISLAHAT ESASLARI

Tasavvufî düşüncenin ıslahı sorunu, gayretkeş sûfî büyüklerinin katında daima gündemde olan bir konudur. Selef-i Sâlih'in bildirdikleri gibi tasavvuf büyükleri de tasavvuf ve sülûk ilminin içine katılan ve özünü değiştirmeye taallûk eden kimi girişimlerden sürekli rahatsız olmuşlardır. Çoğu Mağrib uleması tasavvufun fikrî ve ahlâkî sahada bid'at, hurafe, bozulma ve yozlaşmaya müsait bir yapı olduğunu dile getirmektedirler. Ahmed Zerrûk, meşhur bir sözünde, "*Tasavvuf yolunda dikkatli ol. Zira tasavvuf erbabının çoğu yoldan çıkmışlardır*" diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.²⁵⁴

Zerrûk, Mağrib tasavvufunun ıslah edilmesi gerektiği fikrini öngören tasavvuf ulemasının önde gelenlerinden sayılabilir. Zerrûk da dahil ıslahat önderleri, tasavvufun içine sirayet eden ve çoğu tasavvuf çevrelerinin benimsediği sapık, yanlış ve bozuk fikirlerden, tasavvufu arındırmak istemişlerdir. Bu anlamda Zerrûk, böylesi yanlış ve sakat anlayışların bizzat tasavvuf erbabının kendilerinden kaynaklandığını düşünmektedir. Ayrıca, insanların hurafeler içerisinde debelenip durmasına da tasavvuf erbabının ön ayak olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁵

Zerrûk'a göre tasavvufî ıslahat düşüncesinin temel seyri, daha önce gerçekleşen ve aynı gayeye yönelmiş ıslahat girişimleriyle birlikte ele alınmalıdır. Çünkü onun bu konudaki düşünceleri, kendi dönemi öncesinde ortaya konan ıslahat çabalarının dikkatlice ve ciddi boyutta değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu anlamda Zerrûk'un bid'atle ilgili görüşlerini iyi değerlendirebilmemiz için Zerrûk öncesi tasavvufî ıslahat girişimlerini ortaya koymak uygun olacaktır.

²⁵³ Zerrûk, Uddeü'l-mürîd, s. 250; Azûzî, age., s. 182, 183.

²⁵⁴ Azûzî, age., s. 157.

²⁵⁵ Azûzî, age., s. 157.

4.1. Ahmed Zerrûk Öncesi Tasavvufî İslahat Girişimleri

Tasavvuf ilk dönemlerde Kitap, sünnet ve şer'î esaslara bağlı olarak safiyane bir şekilde icra edilmekteydi. Abdullah İbn Mübarek (ö. 181), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) ve Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi isimleri örnek olarak vermemiz bile hicrî ilk üç asırda tasavvufun safiyetini bize göstermesi açısından yeterlidir.²⁵⁶ Bu husus Cüneyd-i Bağdâdî'nin şu meşhur sözünde gayet açık bir tarzda gün yüzüne çıkmaktadır: “*Bizim bu ilmimiz, Kitap ve sünnetle kayıtlıdır. Kim hadis eğitimi almayan, fıkıh erbabı ile ilmî mütelaalarda bulunmayan, müeddip şahsiyetlerden edep eğitimi görmeyen kişiler, bu yolun en fasit şahsiyetleridir.*”²⁵⁷

Bu dönemden sonra felsefî düşünce, halis tasavvuf anlayışı içerisine girmeye başlamış, vahdet-i vücud gibi yaklaşımlar bozularak tasavvufî düşünceye yerleşmeye başlamıştır. Bir zevk ve hâl meselesi olan vahdet-i vücûda kimileri felsefî bir kisve giydirirken, kimileri de vahdet-i mevcudla özdeşleştirmişlerdir. Buradaki farka değinecek olursak, vahdet-i vücud ile Panteizm arasındaki ilişki aslında felsefe kaynaklı mistisizmin alt bölümünü teşkil etmektedir. Bu noktada bütün varlık âleminin Allah'ın bir parçasıymış gibi görülmesi Panteizm kavramı ile ifade edilirken, varlığın birliği anlamına gelen vahdet-i vücud ise tek gerçek varlık vardır, o da Allah'tır esasına dayanan; Allah'ın dışındaki varlıkların Allah'a nispetle yok hükmünde olarak kabul edildiği bir düşünce sistemidir. Bu düşünce siteminde Allah; tek, ebedi ve ezeli olarak kabul edilmektedir. Eşya ise onun varlığına bağlı olarak var olan, aynı zamanda onun sıfatlarının tecellisinden meydana gelen geçici ve gölge varlıktır. Panteizm de her şeyin tanrı olduğu, bir ve aynı olduğu esasına dayanan görüşleri ifade etmektedir. Bu anlamda varlık meselesini Allah-âlem bağlamında ele alan ve özellikle de Muhyiddin İbn Arabî'nin görüşleri üzerinde araştırma yapan bazı müsteşrikler, vahdet-i vücud kavramının karşılığı olarak Panteizmi seçmişlerdir. Batı kültürünün etkisi altında kalan bazı İslâm âlimleri de bu yaklaşımı benimsemişler,

²⁵⁶ İdiris Azûzî, age. ss. 157, 158, 261.

²⁵⁷ Abdülkerîm bin Havâzin bin Abdülmelik bin Talhâ bin Muhammed Nişâbüri, el-Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, thk. Abduhâlim Mahmud, Mahmud b. Eş-Şerîf, Mutâbî'u Müessesetü Dâru's-Şu'be, 1989 Kâhire, s. 80; Benzer bir rivayet için bkz. Şihâbüddin Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-Meârif)*, trc. Dilaver Selvi, Semerkant Yay., 7. bsk., İstanbul 2010, s. 63.

vahdet-i vücudla Panteizmi birbirine karıştırmışlardır.²⁵⁸ Dolayısıyla bu tip nazariyeler İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Teymiye (ö. 728/1328) ve Şâtîbî (ö. 790/1388) gibi ulema nezdinde tartışma ve tenkit konusu olmuş, Bayezid-i Bistâmî ve Hallac-ı Mansur gibi aşk ve cezbe ehli sûfiler, tenkit edilmekten de kurtulamamışlardır. Bu özet bilgidен sonra, Ahmed Zerrûk öncesi ıslahat girişimiyle Zerrûk'un ıslahat esaslarına dair düşüncelerine göz atmak istiyoruz.

Şeyh Zerrûk'un sûfî ıslahat girişimi, teoride kalmamış, aynı zamanda pratiğe dönüştürülmüş, bizzat uygulamaya ve tatbika tabi tutulmuştur. Zerrûk'tan önceki ıslahat girişimlerinde daha çok işin teorisi ve nazariyesi ile meşgul olunmuştur. Biz bu girişimleri, Şaziliyye tarikatının kurucusu Ebü'l-Hasan eş-Şazilî (ö.656/1258) ve ‘‘Mebâhisü'l-Asliyye’’ isimli manzum eserin sahibi olan İbnü'l-Bennâ es-Serkustî (ö. 821/1418)²⁵⁹ örneğinde özetleyebiliriz. Ebü'l-Hasan eş-Şazilî'nin ıslahat girişimine baktığımızda, onun birinci hedefi, İbn Arabî el-Hâtemî (ö. 638/1240) ve İbn Seb'în (ö. 669/1270) öncülüğünde Endülüs'te büyük bir gelişim seyrine bürünen felsefî tasavvufun etkisini giderip ahlâkî bir tasavvuf çizgisini egemen kılmaktır. Onun asıl gayesi tasavvuf düşüncesine sokulan kimi bid'at ve hurafeleri ortadan kaldırarak toplumun ıslah edilmesini sağlamak ve bu amaçla sünneti ihya etmektir. Bu kaygısını onun şu sözünde gayet açık bir tarzda görmemiz mümkündür: ‘‘*Keşfin Kitap ve sünnete muarız ve aykırı düşerse sen Kitap ve sünnete tabi ol ve keşfi bırak. Nefsine, Allah bana Kitap ve sünnete sarılmamı emretti, benim keşfe dalmamı istemedi de.*’’²⁶⁰

Diğer yandan Zerrûk ıslahat girişimini ‘tahalli’ ve ‘tehalli’ anlayışı üzerine oturtmaktadır. Tahalli, nefsin tüm shevî arzularından soyutlanması, tehalli ise nefsin seçkin ameller ve üstün sıfatlarla bezenmesidir.²⁶¹ Bu durum bizzat sûfînin kendi tecrübesine ve uygulamasına dayalı tasavvufun amelî boyutudur. Dünyevî şeyler

²⁵⁸ Hüseyin Tunçbilek, ‘‘Mevlânâ'da Vahdet-i Vucût Telakkisi’’, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.18, Şanlıurfa 2007, s. 55-56.

²⁵⁹ İbnü'l-Bennâ adıyla şöhret kazanan ismi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Yusuf et-Tecîbî'dir. Aslen Endülüs kentlerinden Serkasta'dandır. Oradan Fes'e hicret etti ve vefat edene kadar burada kaldı. Onun tarihî şahsiyetini ayrıntılı bir şekilde bilememekteyiz. Yedinci asırda yaşadığını bilmekteyiz. Hayatına ve eserlerine dair ayrıntılı bir şey bilmemekteyiz. Ancak Zerrûk'un da belirttiği gibi Fes kentinin ilginç simalarından ve ümmî biri olmasına rağmen kendisini seçkin kılan bir manzumesi vardır. Bkz. Azûzî, age., s. 160.

²⁶⁰ Azûzî, age., s. 158.

²⁶¹ Azûzî, age., s. 158; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 341.

karşısında zühdü şiar edinmek istenilen bir durumdur. İnsanların çoğu zühdü, dünya lezzetleri ve güzelliklerinin tamamından yüz çevirmek olarak anladılar. Velayet yolunun ve sağlıklı bir din anlayışının yegâne göstergesi olarak dünyadan soyutlanmayı ve hırka giymeyi öngörürlerken, tasavvufu da dünyanın süsü ve güzelliklerinden yüz çevirme tarzında değerlendirdiler.²⁶²

Böylesi anlayışları düzeltmeye kalkışan eş-Şâzilî, tasavvufun ruhbanlık olmadığını, arpa ve kepek ekmeği yemekten ibaret olmadığını söyleyip, tasavvufu ilâhi emirleri yerine getirmeye sabretmek ve hidayet yolunda yakîni elde etmek şeklinde değerlendirmektedir. Şazelî'ye göre tasavvufun özü şekil ve merasimlerde değil, sâlih ameller ve niyetlerin safiyetindedir.²⁶³

Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî, tasavvufu; sahih İslâm anlayışı gereği her türlü dünyevî sebeplere sarılmayı kerih görmeyen zühde dayalı usul ve kaynaklarına götürmek istemiştir. Buna göre gerçek tasavvuf, sebeplere sarılmaya aykırı düşmez. Bilakis o her türlü sebeplere yapışmayı gerekli görmektedir. Bu minvalde Şâzilî şunu söylemektedir: *“Biz, bir ticaret erbâbını mürid edindiğimizde ona; ticareti bırak, bize katıl” demek yerine sanatına sahip çık, ilim ehli ol deriz. Bununla birlikte herkesi Allah'ın kendisine sorumlu kıldığı yükümlülüklerine yerli yerince riayet etmesini dileriz.*”²⁶⁴

Şâzilî, gerçek tasavvufu; İslâm'ın temel öğretilerine ve kaynaklarına dönüş hareketi olarak tanımlamaktadır. Onun, tasavvufî ıslahat çizgisi ve tecdit hareketi, iki temel çizgi üzerinde gerçekleşmektedir: O, bir taraftan felsefî tasavvufa dair yaklaşımlarını ortaya koymuş; bunu saf İslâm tasavvufunun hususiyetlerinden ve tasavvufun aslî kaynaklarından uzaklaşmak şeklinde değerlendirmiştir. Bir taraftan da ibadet ve zühddeki şer'î kurallara aykırı şekilde gerçekleşen tasavvuf uygulamalarını da aşırılık olarak görmüştür. Zühdün; insanlardan uzaklaşmak, nefsin arzularını kırmak ve dünyevî kaygılardan kurtulmak olduğuna inanır. Aynı şekilde ibadetleri dünyevîleştirmek yerine, dünyevî işleri ibadet bilinci içerisinde yerine getirmeyi öngörür. Böylesi bir tasavvuf anlayışını, Ahmed Zerrûk'un da başta

---

²⁶² Azûzî, *Ahmed Zerrûk*, s. 159.

²⁶³ Azûzî, *age.*, s. 159.

²⁶⁴ Azûzî, *age.*, s. 159.

“Uddetü'l-mürîdî's-sadık” adlı eseri olmak üzere tüm eserlerinde de güçlü bir şekilde savunduğu görülmektedir.²⁶⁵

Tasavvuf ve kaynaklarını, kimi zaman müdafa kimi zaman da eleştiriye tabi tutan şahsiyetlerinden birisi de İbnü'l-Bennâ es-Serkastî'dir. İbnü'l-Bennâ²⁶⁶ ile Ahmed Zerrûk'un ıslahat görüşleri benzerlik göstermektedir. Her ikisi de tasavvuf yoluna girmeye karşı değildirler. Bilâkis onlar, seçkin esas ve öğretileri benimsemek sûretiyle tarikat gerçeğine uymayı öngörmektedir. Bu da Zerrûk'un “Uddetü'l-mürîdî” isimli eserindeki ıslahat hedefleri ile temel kaynakların hedefleri arasında bir bütünlük olduğunu göstermektedir. Daha sonra da zikredeceğimiz gibi; Zerrûk, sünî tasavvufu diriltmeye ve asrındaki birtakım yanlışlıkları ıslah etmeye çalışmıştır.²⁶⁷

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Zerrûk'un, kendisinden önceki dönemlerde yaşayan bazı tasavvufî ıslahat önderlerinin görüşleriyle kendi görüşleri arasında bir birliktelik olduğu görülmektedir. Bid'at ve hurafelerin ortaya çıkışı devam ettiği sürece, tasavvufî düşüncedeki ıslahat çabaları da devamlı gün yüzüne çıkacaktır. Tasavvuf tarihinin hiçbir döneminde bozulma ve değişme seyri karşısında duyarsızlık söz konusu olmamıştır. Biz sadece kısa ve özlü bir şekilde eş-Şâzilî ve İbnü'l-Bennâ örneğini vermeye yetiniyoruz.²⁶⁸

4.2. Ahmed Zerrûk'da Tasavvufî Düşüncenin ıslahat Esasları

Zerrûk'un ıslahat düşüncesi, ihya anlayışına bağlı birtakım prensip ve hükümlere dayandığını daha önce ifade etmiştik. Çağındaki tasavvuf erbabının sergilediği değişken tabiata derinden vakıf olan Şeyh Zerrûk, tasavvufun özüne sirayet eden ve çoğu tasavvuf erbabının benimsediği sapık, yanlış, sakat ve bozuk fikirlere karşı mücadele etmiş, Kur'ân ve sünneti ihya etmeye çalışmıştır.²⁶⁹

---

²⁶⁵ Azûzî, age., s. 159-160

²⁶⁶ İbnü'l-Bennâ el-Mebâhisü'l-Asliyye isimli manzum eserinin bir bölümünde; Sünnî tasavvufu egemen kılmak ve tasavvufî terbiyenin de sünnî tasavvuf çerçevesinde gerçekleştirilmesini sağlamayı amaçladığı görülmektedir. Bkz. Azûzî, age., s. 160.

²⁶⁷ Azûzî, age., s. 161.

²⁶⁸ Azûzî, age., s. 161.

²⁶⁹ Azûzî, age., s. 162.

4.2.1. Kitap ve Sünneti Hayata Geçirmek

Tasavvuf ehli; söz, fiil ve hâl olarak sünnet geleneğini korumayı ve yaşamayı tek gaye edinmiş, hak yoluna giren ve tasavvuf hazinesinin zenginliklerinden istifade etmek isteyen her mürid için Kur'ân ve sünneti yegâne kaynak olarak telakki etmişlerdir. Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf* isimli eserinde fukâha ile sûfîler arasındaki farklılığı dile getirmiş, dinî ve dünyevî ilimlerdeki bütün usullerin esasının ve kaynağının Kur'ân ve sünnet olduğunu belirtmiştir.²⁷⁰

Ahmed Zerrûk, bid'at çukuruna düşen gruplara karşı yaptığı reddiyede bir yandan Kitap ve sünnete sarılmanın gerekliliğine dikkat çekerken, diğer yandan da şer'î anlayışın dışında hüküm aramanın boş bir çaba olduğunu ve Allah'ın hükmüne boyun eğmekten başka bir çarenin olmadığını güçlü bir şekilde vurgulamıştır. Nitekim bu hususa işaretle bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmuştur: “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulül-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız, onu Allah'a ve Rasûl'e götürün; bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir.*”²⁷¹ Zerrûk; Kitap ve sünnete dört elle sarılmanın, vuslat yoluna ermenin usûlü olduğunu ve günümüzde çoğu şahsiyetin de ancak Allah'ın koruması ile bu nimete erebildiğini, onların da azınlıkta olduğunu belirtir.²⁷²

Ahmed Zerrûk, “Uddetü'l müridi's-sâdık” isimli eserinde, Kitap ve sünnete uymaya davet eden tasavvuf büyüklerine ait sözlerini bir bütün hâlinde sunmuş, naslardan sonra onların sözlerinden de yararlanma cihetine gitmiştir. Örneğin Sehl b. Abdullah et-Tüsterî²⁷³ (ö. 283/896)'nin şu sözüne yer vermektedir: “*Bizim yolumuz altı esas üzerine bina edilmiştir:*

1. Allah'ın kitabı ve Rasûlü'nün sünneti.
2. Helâl yiyecekler yemek.

²⁷⁰ Ahmed Zerrûk el-Fâsî, *Kavâidü't-tasavvuf (Tasavvufun Esasları)*, trc. Muhammed Uysal, Endülüs Kitap yay. İstanbul 2011, I. Bsk., s. 108; Azûzî, age., s. 162.

²⁷¹ Nisa, 4/59.

²⁷² İdris Azûzî, age., ss. 162-163.

²⁷³ Evliyânın büyüklerinden olup Künyesi Ebû Muhammed'dir. 200/815'de İran'ın Güneybatısında yer alan Tüster şehrinde doğmuştur. Kelâm, tefsir ilminde söz sahibi olmakla birlikte daha çok sûfî kimliği ile ön plana çıkmıştır. Kaynaklarda zühd, takva, vera ve keramet sahibi olduğu, bu noktada kötülüğün iyiliğe dönüştürülmesini en büyük keramet olarak gördüğü zikredilmektedir. Bkz. Abdülvehhab eş-Şarânî, *Tabakatü'l-kübrâ*, s. 113; Mustafa Öztürk, DİA, c. xxxvi, İstanbul 2009, s. 321.

3. Sıkıntı ve ezaları gidermek.
4. Günahlardan kaçınmak.
5. Tövbe.
6. Hak ve hukuka riayet etmek.’’²⁷⁴

Ebû Osman el-Hîrî de (ö. 298/910)²⁷⁵; “*Kişinin söz ve davranışları ile hikmete uygun olarak konuşması, sünnetin; bid’atle konuşması, heva ve hevesin işlerindedir.*”²⁷⁶

Ebû'l-Abbas b. Ata²⁷⁷ (ö. 309/921) şu değerlendirmede bulunmaktadır: “*Nefsini Peygamberin sünnetine uydurmaya çalışan kimsenin kalbinde Allah’ın nuru marifet ışığı ile yerleşir. Söz, fiil ve hâllerinde Peygamberimize tabi olmaktan daha yüksek bir makam yoktur.*”²⁷⁸

Ebû'l-Kasım en-Nasrâbâdî²⁷⁹ (ö. 367/977) şunu söylemektedir: “*Tasavvufun aslı kitap ve sünnete dört elle sarılmak, heva, heves ve bid’atlere tabi olmamak, şeyhlere hürmet etmeye büyük değer vermek, Yaratandan ötürü yaratılanı mazur görmek, vird ve zikre devam etmek, ruhsat ve tevellere göre hareket etmeyi terk etmek*”²⁸⁰

Tasavvuf büyüklerinin yukarıda aktarmış olduğumuz sözlerine baktığımız zaman, onların ne kadar da sünnete bağlı olduklarını, sözlerinde ve eylemlerinde Peygamberimize ittibâ etmeyi şiar edindiklerini ve bida’ta karşı nasıl hassasiyet

²⁷⁴ Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Tabakatü's-süfiyye*, thk. Mustafa Abdül Kadir Atâ, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Tabaatü'l-Ülâ, Beyrût 1419/1998, s. 170; Abdülvehhab Şa'rânî, *Tabakatü'l-kübrâ*, s. 114.

²⁷⁵ Ebû Osmân Saîd b. İsmâil el-Hîrî, 230/844 yılında Rey’de doğmuş. Yahyâ b. Muâz’ın (ö. 258/871) ve Şah el-Kirmânî (ö. 270/883) sohbet meclislerine devam etti. Ebû Hafs el-Haddâd’ı ziyaret etmek için Nîşâbur’a gitti ve sohbetlerine katılmıştır. Horasan ve Nîşâbur’da tasavvufun yayılmasına öncülük eden büyük sûfîlerden olup, fütüvvet ve melâmet hareketinin de temsilcilerindedir. Bkz. Sülemî, *Tabakatü's-süfiyye*, 140-144; eş-Şe'rânî, *Tabakatü'l-kübrâ*, 126-127.

²⁷⁶ İmâm Ebu'l-Kâsimel-Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, thk. Abduhâlim Mahmud, Mahmud b. Eş-Şerîf, 1409/1989, s. 83.

²⁷⁷ Evliyânın büyüklerinden olup, İsmi Ahmed bin Muhammed bin Sehl bin Atâ, Künyesi Ebû'l-Abbâs'tır. Aslen Bağdatlıdır. zamânın büyük âlimlerinden ilim öğrenmiş ve hadîs-i şerîf dinlemiştir. Cüneyd Bağdadî'nin ihvanından olan bu zâta, Ebû said el-Harraz'ın onu tazim ederek hürmette bulunduğu ifade edilir. Vaktini, ilim öğrenmek ve öğretmekle, ibadet ve Kur'ân-ı kerîm okumakla geçiren İbn Atâ h. 309 veya h. 311’de vefat etmiştir. Bkz. eş-Şe'rânî, *Tabakatü'l-kübrâ*, s. 138; Sülemî, *Tabakatü's-süfiyye*, s.207; Küşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abduhâlim Mahmud, Mahmud b. Eş-Şerîf, s. 97.

²⁷⁸ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Hz. Ali Arslan, Alperen yay. Ankara 2003, s. 102.

²⁷⁹ Zamanının Horasan memleketinin şeyhi olup, Şiblî'nin, Ebû Ali ve el-Murtas'ın sohbetinde bulunmuştur. Mekke’de mücavir olarak kaldığı sırada h. 367 yılında vefat etmiştir. Hadis ilminde alim ve çok rivayet sahibi bir kimsedir. Bkz. Küşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abduhâlim Mahmud, Mahmud b. Eş-Şerîf, s. 124.

²⁸⁰ Şa'rânî, *Tabakatü'l-kübrâ*, s. 180.

içerisinde olduklarını görmekteyiz. Aslında bu ifadeler, Ahmed Zerrûk'un bid'atler ve hurafelere karşı çışının, Kitap ve sünnete bağlılığına delil de olduğunu söyleyebiliriz.²⁸¹

4.2.2. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy-ü ani'l-Münker

Emr-i bi'l-ma'rûf ve'n-nehy-ü ani'l-münker esası, Ahmed Zerrûk'un ıslahat projesini temellendirdiği prensiplerden birisidir. Onun nazarında “*emr-i bi'l-ma'rûf ve'n-nehyi ani'l-münker*” anlayışı, sosyal kimliğin bir gereği olarak düzeltilmesi ve üzerinde durulması gereken toplumsal bozulmalara, sosyal buhranlara ve bid'atlere yönelik bir yükümlülüktür.²⁸² Konu ile ilgili âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: “*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız ...*”²⁸³

Şüphesiz onun ıslah girişiminin özü ve ilk safhası kötülükten men etme prensibidir. Bu doğrultuda “Uddetü'l-mürîd” isimli eserinde bu konu üzerinde durmuş, ibadet hayatı ve zühd anlayışı çerçevesince sahih İslâm'ın öngörmediği kimi sûfiyâne yaklaşımlara ve bid'atlere karşı görüşlerini dile getirmiştir.²⁸⁴ Bu bağlamda Zerrûk, irşâd görevini yerine getiren ıslahat girişimcisinin Rabbin yoluna güzel öğüt ve hikmetli sözle çağırması gerektiğini düşünmektedir.²⁸⁵ Yani irşad edeceği kişileri daha büyük bir zarara uğratmadan ve kötülüğe yol açmadan yapması gerekmektedir. Eğer kötülüğü engellemeye güç yetirilemiyorsa, Peygamberimiz (sav.)'in hadisi²⁸⁶ mucibince kalben bir tavır sergilenmesi gerektiğini ifade eder. Onun bu esası, açıktan işlenen fillere yöneliktir. O böyle yapmak sûretiyle alenen işlenen kötülüklerin önünü kesmeyi ve yanlışlıkları düzeltmeyi hedeflemektedir.²⁸⁷

Kötülüğü menetmeye gelince kişinin kötülüğü reddetmesi ve mesafe koyması gerekmektedir. Kötülükten menetmenin yolunu Zerrûk şu şekilde ifade etmektedir:

²⁸¹ Azûzî, age., s. 163.

²⁸² Azûzî, age., s. 164.

²⁸³ Âl-i İmran, 3/110.

²⁸⁴ Azûzî, age., s. 164.

²⁸⁵ Nahl, 16/25.

²⁸⁶ Hadis metni şöyledir: “*Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir.*” Bkz. Müslim, *İman*,78; Tirmizî, *Fiten*, 11 (2172); Nesâî, *İmân*, 17 (5008).

²⁸⁷ Azûzî, age., s. 165.

“Kötülükten kurtulmak gayret ve çabaya bağlıdır. Fenâlığın tahkik noksanlığından, anlayış kıtlığından, ilmî yetersizlikten, cehalet girdabına düşmekten, bağınaz bir tutumdan kaynaklandığını bilmek gerekir. Hakk’ın gözetiminde olduğumuzu bilip tüm kötülükleri tanımak ve Hakk’a dönmek gerekir.”²⁸⁸

Müellif kötülüğü ve kötülük erbabını olduğu gibi tanımamız gerektiğini; ama Peygamber (sav.)’in hadisi²⁸⁹ gereği kötülüğün gizlenmesi hususunda yoğun bir çaba ile yumuşak bir dilin kullanılması gerektiği belirtir. Münkerin işlenmesi son bulursa, nasihat yerine getirilmiş olur. Fakat yapılan nasihatlere aykırı hareket etmek inatla sürdürüldüğü takdirde, işlenen kötülüklerin üzerine gidilip ortaya çıkması sağlanır.²⁹⁰ Zerrûk, kötülüğü men etmeye kalkışan kişilerin özelliklerini beş grupta özetlemektedir:

1. Dervişlerin tuttıkları yolların mükemmel olduğunu düşünmeleri. Böylesi kişiler ruhsata yönelirler, edebe aykırı tutum sergilerler, işin kolayına kaçarlar ve hızlı bir şekilde kendilerine kötülük yapmaya kalkışırlar.

2. İdraki güçlü, fakat ilmin öncülük etmediği durumlarda nefsin kötülüğe meydeceğini bilen, ahvâline dair bildiklerinin zafiyetine inananlar.

3. İddiada bulunmaktan kaçınan, din ve diyanette donanımlı olmaya iştiaklı kimseler. Bu durum kendilerinin herhangi bir iddiada bulunmasını engeller, kendilerinde beliren güzel hâlin dillendirilmesine razı olmazlar. İddiada bulunmayı gerektirecek hasletlerine dair deliller olsa da onlar, kendilerini ispatlamaya kalkışmazlar.

4. Çoğu cahillerin benimsediği gibi şeriatın zâhirine uymadan batınına tabi olmak sûretiyle halkı dalaletle sürüklemekten korkanlar.

5. Buldukları nefsin mertebesine göre davranmaya özen gösterenler. Nefis mertebelerini kat edenler daha çok sûfilerdir.²⁹¹

---

²⁸⁸ Azûzî, age., s. 166.

²⁸⁹ Peygamber (sav.) şöyle buyurdu: “Kim müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, bu sebeple Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarının birinden kurtarır. Kim bir müslümanın kusurunu örterse, Allah da Kıyamet günü onun kusurunu örter.” Bkz. Müslim, *Birr*, 58 (2580).

²⁹⁰ Azûzî, age., s. 166.

²⁹¹ Azûzî, age., s. 167.

İyiliğin gerçekleşmesine olan yoğun ilgisi müellifi, kötülükleri bir bütün olarak tanımaya sevk etmiştir. Dolayısıyla o konuyu ele alırken münkerin nelerden kaynaklandığını, iyiliğin nasıl yaygınlaştırılacağını, irşad faaliyetlerinin âdâbını ve kötülüklerin tedavi yöntemini izah etmeye çalışmıştır.²⁹²

Ahmed Zerrûk, münkerin (kötülüğün) yasaklanması şeklinde ele aldığı hususlardan birisi de bid'atlerden alıkoyma girişimidir. O bunu kötülüğün yasaklanması (nehy-ü ani'l-münker) çerçevesinde ele almaktadır.

4.2.2.1. Zerrûk'un Bid'atlere Reddiyesi

Ahmed Zerrûk'un ıslahat görüşlerine temel teşkil eden prensiplerden biri de bid'atlerden alıkoyma girişimidir. Zerrûk, sonradan uydurulan anlayışlara ve bid'atlere özellikle de "Uddetü'l-mürîd" isimli çalışmasında çok büyük önem vermiş ve tüm bid'at uygulamalara karşı çıkararak tasavvuf yolundaki olası sapmaları sürekli eleştirmiştir.²⁹³

Zerrûk'un gerçekleştirmek ve başarmak istediği ıslahat girişimi, Peygamber Efendimizin şu hadisinde öngörüldüğü üzere sonradan ortaya çıkarılan asılsız, mesnetsiz tutumların ortadan kaldırılışına yöneliktir: "*Dinimizde kim sonradan yeni bir iş ortaya çıkarırsa, o dinden değildir ve o reddedilmiştir.*"²⁹⁴ Bir başka hadisinde Peygamberimiz şöyle buyurur: "*Sonradan ortaya çıkan her şey bid'attır. Her bid'at da dalalettir. Her dalalette olan ise ateştedir.*"²⁹⁵

Zerrûk, tasavvufun özüne sirayet eden ve onun safiyetini bozan bid'atlerle savaşmadan, sırf İslâm'ın ilk asırlarındaki safiyetine dönme çabası ile tasavvuf düşüncesinin ıslah edilemeyeceğini düşünmektedir. Çünkü tarikat iddiasıyla ortaya çıkan çoğu kimseler, bid'at işlemeyi geleneğin bir parçası olarak gördükleri ve onu faaliyet alanı hâline getirdikleri için kendilerine uyan müridleri peşinden sürükleyerek bid'at çukuruna düşmelerine sebebiyet vermektedirler. Bu yüzden Zerrûk, ıslahat çabasını güden kişilerin, tasavvufu yakından tanıyan ve bu işten anlayan birilerinin ihya ve ıslahat girişiminde bulunmalarını tavsiye etmektedir.²⁹⁶

²⁹² Azûzî, *Ahmed Zerrûk*, s. 167.

²⁹³ Azûzî, *age.*, s. 167.

²⁹⁴ Buharî, *Sulh*, 5 (2697); İbn Mâce, *Mukaddime*, 2 (14); Ebû Dâvud, *Sünnet*, 6 (4606).

²⁹⁵ İbn Mâce, *Mukaddime*, 7 (45).

²⁹⁶ Azûzî, *age.*, s. 168.

Ayrıca Zerrûk, avam ve havassın mekruh ve haramlar dışında kalan her şeyi bid'at sayma girişimlerine de fazla itibar etmemektedir. Ona göre ibadet, taat ve kurbet niyetiyle çoğu insan, ölçülerin dışına çıkmış ve ilâhî sınırları zorlamıştır. Onun ıslahata gereksinim duyduğu asıl bozulmuş seyri bu tür girişimlerdir.²⁹⁷

4.2.3. İbadetlere Dair İslahat Esasları

Ahmed Zerrûk'un ıslahat düşüncesi, dinî ve ictimai hayat gibi değişik alanlarla da alakalıdır. Zerrûk, bunu aynı zamanda ibadet sahası ile de irtibatlandırmaktadır. İbadetlere dair İslâmî öğretilerin yanlış algılanmasını, çizgi dışına çıkmak olarak değerlendirmektedir.²⁹⁸

Ahmed Zerrûk'un sûfîlere yönelik eleştirilerini üç noktada özetleyebiliriz:

1. Farz ve vacipleri ihmal etmeleri.
2. Haram ve yasaklara koyulmaları.
3. Mendub ve müstehapları yerine getirmekte ifrata kaçmaları.²⁹⁹

Ahmed Zerrûk, sûfîlerin bid'atlere yönelmelerine, şer'î şerife aykırı tutum sergilemelerine, Allah'a yakınlaşmak ve itaat etmek kastıyla dine sonradan eklenen işlere koyulmalarına yönelik eleştiride bulunmuştur. Eserlerinin pek çok yerinde bid'at ve tehlikelerine değinen Zerrûk, kaidelerin birinde şu tespitte bulunmaktadır: *“İbadetin kemâli ona riayet ve onu muhafaza ile olur. Bu da zâhirî ve batınî ölçülerine dikkat etmekle olur. İbadetlerde ne aşırılığa gidilir ne de tefrite varılır. Yakınlık arzusu ile ifrat eden ibadetini zayi eder, tefrit eden de ibadetinde bid'ata kayar.”*³⁰⁰

Zerrûk'a göre ruhsat ve azimet cinsinden her ibadetin ilave ve eksiltme yapılmadan yerine getirilmesi esas olup, aşırıya gidilmeden orta yolun takip edilerek yapılması en güzel davranıştır. Nasıl ki teyemmüm almak gerektiğinde abdest almaya kalkmak öncelikli değilse aynı şekilde iftar etmek gerektiği zaman da oruca devam etmek daha öncelikli değildir. Aslında Zerrûk, teyemmüm almak gerekirken teyemmüm almayı, oruçta iftar edilmesi gerekirken daha fazladan ibadet bile olsa

²⁹⁷ Azûzî, *Ahmed Zerrûk*, s. 168.

²⁹⁸ Azûzî, *age.*, s. 169.

²⁹⁹ Azûzî, *age.*, s. 169.

³⁰⁰ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 118; Ayrıca bkz. Azûzî, *age.*, s. 172.

başka şeylerle meşgul olmayı uygun görmemektedir. Çünkü ister Ramazan ayında olsun ister Ramazan ayı haricinde olsun iftarda acele etmenin sadece Ramazan ayına mahsus bir sünnet değil, Ramazan ayı dışında da iftarda acele edilmesinin sünnet olduğunu düşüncesindedir.³⁰¹

Bununla birlikte Zerrûk, şeriatın sınırlamadığı esasları sınırlamaya kalkışmanın dinde bid'at olduğunu dile getirmektedir. Örneğin; vaktinde edilemeyen bir orucun kaza edilirken sabah namazından önce niyet edilme zorunluluğu, cenaze namazından önce Fatıha Sûresinin okunması ve namazlara özgü virdlerin belirlenmesi gibi. Zerrûk, “Uddetü'l-mürîd” adlı eserinin farklı bölümlerinde bu konulara yer vermiş, ıslahata dair birtakım örnekleri ve uygulamaları takdim etmiştir. Bu noktada şer'î usullere ve dinî esaslara aykırı olanları, bid'at olarak nitelendirmiş ve bid'ate düşmekten kaçınmak gerektiğini belirtmiştir. Örneğin, namazda kıraati Kur'ân'dan astronomiye dair âyetlerden okumayı, ikinci namazında Burûc sûresini okumanın kişiyi birtakım musibetlerden alıkoyacağını iddia etmeleri ve önemli durumlarda tesir halkasını sağlamak amacıyla duaları belli zikir çeşitlerine hasretmeleri de bu babtandır. Biz ilerleyen bölümlerde bu konulardan genişçe bahsedeceğimiz için şimdilik bu kadarıyla yetiniyoruz.³⁰²

Zerrûk, bu tür işlerin şer'î esaslara muhâlif olduğunu; bunları dinde bir kural gibi görmenin caiz olmadığını ifade eder. Hatta bu tür yaklaşımların; “*Peygamber, size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir*”³⁰³ âyetine de ters düştüğünü dile getirir.

Bu durumun bir diğer örneği de bazı şeyhlerin, geceleyin uyanan, sonra hizbini okumaktan gözleri kapanan kişinin, o günü oruçlu olarak geçirmesi gerektiğini müntesiplerine söylemeleri; bunu da nefsi edeplendirmek, onu cezalandırmak ve geceleyin yapılması gereken amelleri vaktinde eda edemeyenleri zorlamak mahiyetinde olduğunu iddia etmelerine karşı çıkan Zerrûk, bütün bu uygulamalara da reddiyelerde bulunmuştur.³⁰⁴

³⁰¹ Azûzî, age., s. 171; Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s.363.

³⁰² Azûzî, age., s. 170.

³⁰³ Haşr, 59/7.

³⁰⁴ Azûzî, age., s.171.

Netice itibariyle Zerrûk; tasavvuf içerisinde meydana gelen sünnet dışı uygulamalara karşı hem eleştirel bir tavır takınmış hem de ihya ve ıslah gayreti içerisinde olmuştur. Nitekim onun bu minvaldeki çabası bizlere, son dönemlerdeki Mağribli sûfî âlimi Muhammed b. Abdüsselam en-Nâsırî³⁰⁵ (ö. 1239/1823)'yi hatırlatmaktadır. Muhammed b. Abdüsselam en-Nâsırî, dini esaslardan uzaklaşıldığı ve bozulmaların olduğu bir dönemde Temekrût kentinde Nasiriyye zaviyesini kurduğu zaman *el-Mezâyâ fîmâ uhdisse mine'l-bide'i bi-ümmi'z-zevâyâ* isimli eserinde zaviye çevresinde rastlanılan altmışa yakın şeriata aykırı olan bid'at ve hurafelere eleştiri yöneltmiş ve onları ayrıntılı bir tarzda incelemeye tabi tutmuştur.³⁰⁶

Zerrûk ile Muhammed b. Abdüsselâm en-Nâsırî'nin eleştirilerini karşılaştırdığımız zaman şöyle bir değerlendirme yapmak da mümkündür. Zerrûk, sadece ibadete dair hususlarda şer'î esaslara aykırı olan tutumları tenkit etmekle kalmamış; aynı zamanda sahih metinler ve şer'î delillerle haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Onun üzerinde çalışmış olduğumuz "Uddetü'l-mürîd" isimli eserini incelediğimizde, farklı meşreblere sahip sûfiler tarafından ihdas edilen bid'at ve hurafeleri bir bütün hâlinde zikrettiğini görürüz.³⁰⁷

Nâsırî ise dönemindeki diğer zaviye ve sûfî tarikatları gündeme almadan, sadece Nâsiriyye zaviyesinde görülen bid'at ve hurafelere dikkat kesilmiştir. Zerrûk, "Uddetü'l-mürîd" isimli eserinde, bu tür bid'atleri belli bir mantiki kurgu içerisinde tertiplemiş, dalâlet ve sapıklığa yol açan hususlara odaklanmıştır. Nâsırî ise aslı hükümlere değil de dine sonradan eklenen bid'atlere dikkat çekmek sûretiyle küçük çaplı sapmaları çokça gündemine almıştır. Bunun örneği olarak Nâsırî, kitabında

³⁰⁵ Adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm b. Abdillâh en-Nâsırî ed-Der'î (ö. 1239/1823)'dir. Faslı âlim ve mutasavvıf olan en-Nâsırî, Seyahatnâme'nin de sahibidir. Merakeş'in batısındaki Der'a'da doğdu. Der'a civarında Temekrût'ta Şâzeliyye'nin bir kolu olan Nâsiriyye tarikatını ve zaviyesini kuran İbn Nâsır ed-Der'î'nin (ö. 1085/1674) ahfanındandır. Bu sebeple İbn Nâsır' olarak anılır. Der'a'da ve daha sonra Fas'ta ilim tahsil etti. Ebû'l-Hasan el-Bennânî ve Cessûs lakabıyla tanınan Sîdî Muhammed b. Kâsım gibi hocalardan öğrenim gören ve icâzet alan, Muhammed b. Abdüsselam en-Nâsırî, Fas'ın en büyük fıkıh ve hadis âlimlerinden biridir. Hacca iki defa gitmiş (ilk gidiş 1196/1782, ikincisi 1211/1797) bu yolculuklarında Faslı âlimler, tüccarlar ve sanat erbabı ile birlikte yola çıkmış ve bu yolculuklarında iki ayrı seyahatnâme yazmıştır. *el-Mezâyâ fîmâ hadeşe mine'l-bidai bi-Ümmi'z-Zevâyâ* adlı eserin de sahibidir. Bkz. Mustafa L. Bilge, "İbn Abdüsselâm ed-Der'î", DİA., c. XIX, İstanbul 1999, s. 287.

³⁰⁶ Kitap, Nasiriyye zümrelerinin ibadet sahasındaki kusurlarına yönelik eleştiri ve tenkitlerden oluşmaktadır. Bkz. Azûzî, age., s. 172.

³⁰⁷ Azûzî, age., s. 172.

zaviye bağlılarının bayram namazlarında belli kapıdan girip belli kapıdan çıkmalarını göstermektedir.³⁰⁸

4.2.4. Nefis ve Kalplerin Islahı

Zerrûk, yaşadığı zamandaki bazı sûfî kitlelerin sadece düşmüş oldukları yanlışlıklarını dile getirmemiş, aynı zamanda onların bid'atlere sevkeden şeyin kaynağına inerek tesbitlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre sûfîlerin zümrelerin bid'at çukuruna düşmelerinin sebeplerinden birisi de nefsinin istek ve arzularına uymalarıdır. Bu anlamda Zerrûk, her türlü kötülüğün ve masiyetin kaynağı olarak nefsi gördüğünden kalplerin ıslahı ve nefsânî kusurların tedavisini zorunlu gören bir tutum sergilemiş, bid'atlarla mücadelede ıslah edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur.³⁰⁹ Dolayısıyla onun bu konudaki görüşlerine yer vermemeyi bir eksiklik olarak görüyor, bu konuyla ilgili görüşlerine kısaca göz atmak istiyoruz.

4.2.4.1. Nefislerin Islahı

Zerrûk'un ıslahat görüşlerine temel teşkil eden prensiblerinden biri de nefislerin ve kalplerin ıslah edilme düşüncesidir. Daha önceki sûfîler gibi Zerrûk da kalplerin ıslahı ve nefsânî kusurların tedavisi için nefsi tanımaya ve nefisle mücahadeye önem vermiş; sâlikin nefsi, kendisine günah duygusunu aşıladığı zaman nefsin arzularını ve havatırı araştırmayı gerekli görmüştür. Bu yüzden Zerrûk'un; nefsin hastalıklarını teşhis eden ve tedavi yollarını bilen mürebbi şeyhe ayrı bir önem verdiği görülmektedir.³¹⁰

Zerrûk'a göre nefsi³¹¹ ıslah etmenin ve onun kontrolünü elinde tutmanın yolu, nefsin arzularına engel olmak ve ondan gelen her türlü vesvese ve fısıldamalara direnerek nefsin beşerî tabiatını zelil kılmaktır. İbn Atâullâh'ın; "*Her türlü günah, şehvet ve gafletin aslı, nefisten razı olmaktır. Her türlü taat, iffet ve yakaza hâlinin*

³⁰⁸ Azûzî, age., s. 172.

³⁰⁹ Azûzî, age., s. 173.

³¹⁰ Azûzî, age., s. 173.

³¹¹ Zerrûk'a göre insan nefsinin tabiat ve istidatları birbirinden farklı olmasından dolayı beden ve iklim farklılığına göre değişkenlik arz etmektedir. Zerrûk, bunu Mağriplilerin usûlü, Acemlerin usûlü ve Yemenlilerin usûlü olmak üzere üç sınıfta gruplandırmaktadır. Bkz. Özköse, "*Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*", s. 168.

aslı da senin nefsinde hoşnutsuzluğundur”³¹² hikmetini şerh ederken, nefsinin kusurlarını görmezlikten gelip ondan razı olmayı ve nefsinin çirkinliklerini güzel göstermeye çalışıp, tezkiye etmeyi nefisten hoşnut olmanın alametlerinden kabul edip; buna karşılık nefsi itham etmeyi ve onun her daim kötülüklerle muttasıf olmasını ise nefisten hoşnutsuzluğun alametlerinden saymıştır.³¹³ Nitekim Ebû Hafs el-Haddâd³¹⁴ da (ö. 260/883) nefsin devamlı itham altında tutulması gerektiğine dikkat çekmiş ve nefisten kaynaklanan duyguların güzel görülerek nefse şefkatle bakanların aldandığını, dolayısıyla nefsinin esiri olmaktan kurutulamayacağını ifade etmiştir.³¹⁵

Yukarıda da değindiğimiz üzere Zerrûk, nefsin; kusur, noksanlık ve kötülüklerle dolu olması dolayısıyla nefsin devamlı itham altında tutulmasının gerekliliğine vurgu yaptığı görülmektedir. Bu yüzden olsa gerek ki Zerrûk, sâlik müridin düşmanlarının en belalısı olan dünya ve şeytandan bile nefsin hevasına uymayı daha tehlikeli görmüş, bir an bile nefesine paye verip nefsinin ıslah ve terbiye etmekten geri duranların, nefsin rezilliklerine yeniden geri döneceğini öngörmüştür.³¹⁶

Öte taraftan Zerrûk; nefsin yerilen hâlini, tedavi sürecini, ıslahını ve eğitimini öğretmeye ve nefsanî hilelerin inceliklerine önem vermektedir. Sühreverdî bu ilmi şu sözü ile izah etmektedir: “*Nefsin tanınması ve ahlâkının bilinmesi demek olan ilmü'n-nefs, tasavvuf erbabının ilimlerinden en yüce olanıdır. Sûfîlerin en gözdeleri nefsi tanıyan, dünyanın değişik hâllerini bilen, heva ve hevesin ayrıntılarını fark edebilen, nefsanî şehvetlerini, nefsin beklentilerini ve kötülüklerini dizginleyebilen kişilerdir.*”³¹⁷

³¹² İbn Atâullah İskenderî, *Tasavvufî Hikmetler (Hikem-i atâiyye)*, haz. Mustafa kara, Dergah Yay., İstanbul 2003, II. bsk. s. 25-26.

³¹³ Azûzî, age., s. 173.

³¹⁴ Evliyânın büyüklerinden olup, kerâmet, mürüvvet sahibiydi. İsmi, Ömer bin Seleme en-Nişâbûrî'dir. “Ebû Hafs” künyesi ile meşhûrdur. Babasına “Selem” de denir. Demircilikle uğraştığı için “Haddâd” lakabı ile anılmaktadır. Buhârâ yolu üzerinde, Nişâbûr şehrinin girişine yakın bir yerde olan Kürdebaz isimli köyde doğdu. 260 (m. 883) senesinde vefât etti. Vefâtı hakkında çeşitli târihler vardır. Bkz. Feridüddin-i Attar, *Tezkiretü'l- Evliya*, çev. Mehmed Zahit Kotku trs; Küşeyrî, er-Risâle, thk. Abduhâlim Mahmud, Mahmud b. Eş-Şerîf, s. 73; eş-Şa'rânî, *Tabakatü'l- Kübrâ*, s.73.

³¹⁵ Ahmed Zerrûk el Fâsî, *Şerhu'l- ehadî aşera alâ hikemü'l-ataiyye*, Dâr İbn Hazm, Tabaatü'l Ülâ, Lübnan 2011, ss. 86-87; İdris Azûzî, age., s. 173.

³¹⁶ Azûzî, age., s. 174.

³¹⁷ Azûzî, age., s. 174.

İhya ve ıslah çabasına büyük önem veren Zerrûk, Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021)'nin nefsin kusurlarına dair kaleme aldığı ‘‘*Uyubu'n-nefs*’’,³¹⁸ adlı eserini manzum bir şekilde şerh etmiş, nefsin her kusuru için uygun bir tedavi yönteminin ve ilacının olduğunu ifade ederek manzum bir şekilde şöyle demiştir:

‘ *Kişinin işlediği her ameli güzel görmeye kalkışması,
Muhâlif olduğu kişilerin yaptıklarını tenkit etmesi,³¹⁹
Rabbi'nden gaflet içerisinde olması
Kendini görüp büyülenmesi, nefsinin kusurlarındandır.
O kişinin devası, nefsini itham etmesi,
Ve kendi cinsinden olan herkese hüsnüzan beslemesidir.*’³²⁰

Zerrûk, şiirinin başka bir yerinde;

‘ *Kalplerin kasvetini artıran günahların çokluğu,
Nefsin ayıplarındandır.
Bu kişinin devası, çokça istiğfarda bulunmak,
Günahlara ısrarla devamı terk edip tövbeye koyulmak,
Seçkinlerin sohbetine katılmak, oruca devam etmek,
Zikir meclislerine varmak ve zikre devam etmektir.*’³²¹

Zerrûk; kalplerin kasvetini arttıran günahların çokluğunun, nefsin ayıplarından olduğunu, bunun devasının ise çokça istiğfarda bulunmak ve günahlara ısrarla devamı terk edip tövbeye koyulmak olduğunu belirtir. Bu bağlamda Zerrûk, günahlara ve sebep olunan kötülöklere tekrar dönülebileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak nasuh tövbesinin uygun olacağını bildirmiştir. Bu da sağlam bir niyet ve bir daha o günahlara dönmemekle mümkündür. Kişi başlangıçta bütün hâlinde tevbesini Rabbine sunar ve devam eden yaşamında tövbesinin tüm incelik ve ayrıntılarını gerçekleştirmeye çalışır ki tevbesinin gereğini yerine getirmiş olsun.³²²

³¹⁸ Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021)'nin ‘‘*Nefsin Kusurları ve Tedavi Yolları*’’na dair eseridir. Sülemî bu risalesinde nefsin altmış yedi kusurunu tespit etmiş ve bunların çarelerini ve tedavi yollarını aramıştır. Bkz. Süleyman Ateş, *Kitabu Uyubi'n-Nefsi ve Mudavatuha (Nefsin Kusurları ve Bunların Tedâvi Yolları)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, sy. 3, Ankara 1977, ss. 213-264.

³¹⁹ Muhammed b. el-Harrûbî, *el-Üns fî şerhi uyûbi'n-nefs*, thk. Muhammed İdris Tayyib, Dâru'l-Kitâb el-İlmiyye, Beyrut 2011, s.179.

³²⁰ el-Harrûbî, age., s. 180; İdris Azûzî, age., s. 175.

³²¹ Harrûbî, age., ss. 191-192.

³²² İdris Azûzî, age., s. 175.

Zerrûk'a göre günahların tedavi yollarından biri de seçkinlerle sohbete koyulmak ve ebrarla hoş geçinmektir. Bu şekilde yapıldığı takdirde hem günahların ve isyanların terkine çaba sarf edilmiş hem de devamlı amellerin ve hayır hasenatın icrâ edilmesine yönelik azim güçlendirilmiş olacaktır. Bu itibarla Zerrûk; nefsinin ıslah etmek isteyen ve nefsinin her türlü kusurlarından ve kötülüklerinden arındırmak isteyen sâlikin, şeyhle sohbetinin gerekli olduğunu düşünmektedir. Bunun da ancak nefsin hastalıklarını ve sıkıntılarını teşhis eden, tedavi yollarını bilen, kat'î delillere bağlı kalan, sağlam, samimi ve candan davranan bir şeyh-i ârifin irşadı ile gerçekleşeceği kanaatindedir.³²³

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Zerrûk, nefsin her hastalığı için uygun bir tedavi yönteminin olacağını düşünmektedir. Bu düşünceden hareketle bahsedilen tedavi yolları yanında zikir, kıyam ve kunuttan kaçan nefsin tedavisi için, kişinin kendi köşesine çekilip halvete koyulması ve tefekküre dalması gerektiğini ifade eder. Bununla birlikte kişinin yalnız başına kabirleri ziyaret etmesi ve huzurda olduğu bilincini taşıyorsa bile kişinin istiğfarda bulunmasını; zikir ve kunuttan kaçan kimseler için bir tedavi yolu olabileceğini düşünmektedir.³²⁴

Zerrûk'a göre nefsin kusurlarına direnebilmek için en güzel çare ve ilaç nefisle mücadele etmektir. Bu gaye ile İbn Atâullah'ın; *“Eğer nefsin sahaları olmasaydı, seyr u sülûk gerçekleşmezdi”* hikmetini şerh ederken üç çeşit seyirle gerçekleşeceğini bildirmiş ve şöyle şerh etmiştir:

- ‘1. Gaflet içerisinde nefsanî hazları talep etmek.
2. Herhangi bir tahkike ve araştırmaya koyulmadan vehimlere tabi olmak.
3. Hak ve hukuk gözetmeden iddia sahibi olmak.’

Gafletin giderilmesini takva ve istikamet ile ilişkilendiren Zerrûk, vehimlerin giderilmesini ise sabır ve sünnete ittibâ yoluyla olabileceğini; iddialardan kaçınabilmenin yolunu ise marifet ve tahakkuk kavramıyla izah ederek her birinin kendine özgü bir seyrinin ve sahasının olduğunu bildirmiştir. Birinci meydan olan gafletteki seyir, sakınma ve şefkat ile olur. Gafletten kaçınma seyrinin sonu vera' ve korunma duygusudur. İkinci saha olan vehimlere kapılmadaki seyir ilim ve basiret

³²³ İdris Azûzî, age., s. 176.

³²⁴ Ahmed Zerrûk, *Kitâbü'l-iânne*, thk. Ali Fehmi Haşim, ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Kitab, trs., s. 41; Azûzî, age., s. 176.

yolu ile gerçekleşir. Bu seyrin neticesinde tahkike ermeye engel olan taşkınlıkların giderilmesi ve yerine getirilmesi gereken hususların tatbikine uygun bir duruş sergilenmesine devam edilmesi ile gerçekleşmiş olur. Üçüncü saha olan iddialarda bulunma seyri Hakk ile ünsiyet peyda edip halktan umudu kesmekten ve halka güvenmekten kaçınmakla mümkündür.³²⁵

Netice itibariyle Zerrûk'un; her türlü şer ve ayıbın kaynağı olarak nefsi gördüğü, bu nedenle de nefsin tedavi edilmesinin gerekliliğine sürekli vurgu yaptığı görülmektedir. Bu doğrultuda, nefsin her türlü kötülüklerine maruz kalan kimi mürid ve salıkların gerekli tedavi sürecini yaşamaları için bu ıslah çabalarını hem gerekli görmüş,³²⁶ hem de nefsin kötülüklerine karşı nasıl mücadele edileceğini uygun tedavi ve ıslah yollarını göstermiştir.³²⁷

4.2.4.2. Kalplerin Islahı

Sözlükte bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek, değiştirmek ve ters çevirmek³²⁸ anlamlarına gelen kalp kelimesi; tasavvufî anlamda ilâhi hitabın muhatabı, ilham ve keşfin mahalli, marifet ve irfan denilen tasavvufî bilginin kaynağı ve merkezidir.³²⁹ İnsanın bu merkezden bilgi alması bazı tekâmülleri gerektirir ki, tasavvufta buna genel olarak tezkiye ya da tasfiye denilmektedir.³³⁰ Sûfilerin kalp ıslahına ve tasfiyesine bu kadar önem vermelerinin nedeni kalbin, insanın duygu ve davranışlarındaki merkezi uzuv³³¹ ve latife olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.³³² Çoğu sûfilere göre kalp, nefsin mertebelerinden daha üstün bir

³²⁵ Azûzî, age., s. 177.

³²⁶ Azûzî, age., s. 177.

³²⁷ Azûzî, age., s. 178.

³²⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, c.I, s. 685.

³²⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, Kabcacı Yay. İstanbul 2012, s. 205.

³³⁰ Kalp, fitrat olarak parlak ve temizdir. Ancak zamanla kir, pas gibi şeyler; kalbin üzerine düşerek kalbin yansıtıcılık özelliğine halel getirir. Bu yönden kalp bir aynaya benzetilmektedir. Nitekim aynanın yüzeyinde zamanla toz birikir ve ona lekeler arız olur. Bu yüzden ayna, aynalık özelliğini tam olarak gösteremez. Yani karşısındaki kişinin sûretini net bir şekilde yansıtamaz. Bu durumda yapılması gereken aynanın yüzeyini temizlemek ve lekelerden arındırmaktır. Bkz. Tahir Ulaç, İbn Arabî'de Sembolizm, İnsan Yay. İstanbul 2011, 3. bsk., s. 172; Mustafa Çakmaklıoğlu, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye Göre Dil Hakikat İlişkisi (Marifetin ifadesi Sorunu)*, Ankara Üniversitesi S.B.E. Temel İslam Bilimleri Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 110.

³³¹ Kalbin merkezi oluşu ilgili husus hadislerde şöyle zikredilir: Vucutta bir et parçası vardır ki; O iyi olursa bütün beden iyi, kötü olursa bütün beden kötü olur. Dikkat edin bu et parçası kalptir. Bkz. Buhari, *İman*, 39; Müslim, *Müsakat*, 107; Allah sizin şeklinize ve mallarınıza değil kalbinize bakar. Bkz. Müslim, *Birr*, 32, İbn Mâce, *Zühd*, 9.

³³² Gazâlî'ye göre kalp, ruh, nefis ve aklın birbirinden farklı birçok anlamı vardır. Ancak bu dört kavram rabbânî ve ilâhî latifeyi ifade etme noktasında birleşir ve eş anlamlıdır. Bu anlamda nefse,

mertebedir. Kalp mertebesi en ince ve en temiz mertebedir. Nefis tüm insanlar için söz konusuysen kalp, nefisini tezkiye etmiş kişilere hastır. Zerrûk, aralarında mertebe farkı bulunmasına rağmen nefis, ruh ve kalbi tek bir şey olarak görmektedir.³³³

Nefsin, kalp mertebesine ulaşmasının alametlerinden birisi de dünyevi hazlara müptela olan nefsin arzularını kırmaktır. Sâlikin nefsi, kalp mertebesine ulaştığı zaman, sâlikin kötülüğü emreden nefisine itibar göstermekten sakınması vaciptir. Hevanın tatlılığı kalbe şu üç durumla yerleşmeye başlar: Nefisten hoşnutluk, nefisten gafil olmak ve nefsin isteklerine râm olmak. Bunların en tehlikelisi hevanın gerçekleşmesidir.³³⁴

Zerrûk, kalbi; hayrın da şerrin de aslı, nurun da zulmetin de mahalli olarak görmektedir. Nefsânî hâle tabî olması ve nefsin kalp üzerindeki etkisinin devamından dolayı üç çeşit kalbin varlığından bahseder:

1. *Sahibinin hikmetle konuştuğu diri ve sağlıklı kalp.*
2. *Öğüt, nasihat ve hatırlatmaları kabul etmeyen ölü kalp.*
3. *Diri ama hastalıklı bir kalp. Hayat ve ölümün kendisinde hakimiyet kurmaya çalıştığı, tedaviye ihtiyacı olan kalp.*³³⁵

Zerrûk'a göre sıhhat bulduktan sonra tekrar hastalığa müptelâ olan kalbin tedavisi, hastalığa yeni düşer olmuş kalbe nazaran daha da zordur ve o illetten bir an evvel kurtulması gerekmektedir. Zerrûk'a göre böylesi bir kalbin ıslahı üç merhalede gerçekleşebilir: Öncelikle şeyhin ferasetle müridinin hâline nazar edip kalbinin ölü mü yoksa diri mi olduğunu bilmeye çalışması, sonra hastalığı teşhis ederek buna uygun tedavi yollarını belirlemesi ve bu sayede müride kurtuluş ve şifa bulma yollarını göstermesidir.³³⁶

Bununla birlikte Zerrûk; kalbin mahremiyetleri olarak isimlendirdiği riya, kendini beğenme, cimrilik ve öfke gibi kalbin safiyetini bozan durumlara değinmiş, şu şekilde sıralamıştır:

---

kalp de denir. İnsanı insan yapan, onu diğer canlılardan farklı kılan temel özellik olması bakımından akıl da nefis anlamına gelir. Bkz. Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed el-Gazâlî et-Tûsî (ö. 505/1111), *İhyau- Ulumiddin*, Dâru'l-Mârîfe, Beyrut trs., c. III, ss. 3-4.

³³³ Azûzî, *Ahmed Zerrûk*, s. 178.

³³⁴ Azûzî, age., s. 178.

³³⁵ Zerrûk, *Kitâbü'l-iânne*, s. 37.

³³⁶ Azûzî, age., s. 179.

1. Riya: Riyanın aslı açgözlülük olup, dermanı verâ'dır.
2. Ucb/Kendini beğenme: Aslı kibir olup dermanı, Allah'a minnet duygusu içerisinde olmaktır.
3. Cimrilik: Cimriliğin aslı fakirlik korkusu, dermanı da dünyanın yok olacağını, dünya hâlinin özenilecek bir yapısının olmadığını bilmektir.
4. Öfke: Öfkenin aslı kişinin nefesine paye vermesi, dermanı ise öfkenin çirkinliklerini ve felaketlerini görebilmektir.³³⁷

Görüldüğü üzere Zerrûk; riya, kendini beğenme ve cimrilik gibi kalbe girmemesi gereken kötü huyların mahremiyetlerinden bahsetmiş hem de nereden kaynaklandığını izah etmeye çalışmıştır. Ona göre bu tür hastalıklı kalplerin tedavisi zordur ve zorlu süreçlerden geçerek tedavisi mümkündür.³³⁸

Diğer taraftan Zerrûk; İbn Atâullah'ın; *“Kalpden şehveti ancak kişiyi sürekli rahatsız eden korku ya da sürekli gözden irak kalmayan şevk duygusu çıkarır. Şirk kokan amellerin seilmeyişi gibi parçalanan, başka duygulara ortak olan kalp de sevilmez. Şirk kokan amelleri kabul etmeyen Allah, ortak duygulara bezenen kalbi de kabul etmez”*³³⁹ hikmetini şerh ederken eyleme dönüştürmeyen ve davranışlara yansımaya bir korkunun faydasının olmayacağını ve müşterek ameli sevmeyen Allah'ın, müşterek kalbi³⁴⁰ de sevmeyeceğinin altını çizmiştir.

Netice itibarıyla diyebiliriz ki, Zerrûk nazarında kalplerin ıslah edilmesi cimrilik, büyüklenme ve kendini beğenme gibi sıfatlarla muttasıf olan kişinin nitelendiği ayıp ve kusurları tedavi edebilmek ve onun iyileştirilmesini sağlayabilmektir.³⁴¹

5. SÛFİLERİN SÛNNETE UYMA TAZAHÜRLERİ

Kur'ân, hem fiillerde hem de sözlerde Peygamber (sav.)'e tabî olmayı, O'na itaat etmeyi haber vermektedir. Nitekim bu durum; *“De ki, Allah'a ve Peygamber'e*

---

³³⁷ Azûzî, *Ahmed Zerrûk*, s. 180.

³³⁸ Azûzî, *age.*, s. 179.

³³⁹ Azûzî, *age.*, s. 180.

³⁴⁰ Müşterek kalp ise hevasına uyan, halka yaranmaya çalışan ve başkalarına güvenip dayanan kalptir.

³⁴¹ Azûzî, *age.*, s. 180.

itaat edin’’³⁴², “De ki, eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın’’³⁴³ ve “Kim Rasûl’e itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur’’³⁴⁴ âyetlerinde de açıkça görülmektedir.

Bu anlamda sûfîler, Kur’ân’ın uygulaması demek olan Hz. Peygamberimizin sünnetine uymaya bir haylice titizlik göstermişler, ona aykırı davranmaktan kaçınmışlardır. Onun güzel gördüklerini güzel görmüşler, çirkin bulduklarını çirkin bulmuşlardır. Sözleriyle, fiilleriyle ona tabî olmuşlar, tarikatlerini de sıdk, ihlâs, doğruluk, Kur’ân ve sünnet üzere inşa etmişlerdir.³⁴⁵ Bu hassasiyeti de birçok sûfînin sözlerinde görmekteyiz. Örneğin Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896); “Bizim yolumuz altı esas üzerine bina edilmiştir. Allah’ın Kitabı ve Rasûlü’nün sünnetine sarılmak, helâl yiyecekler yemek, sıkıntı ve âzaları gidermek, günahlardan kaçınmak, tövbe etmek, hak ve hukuka riayet etmektir’’³⁴⁶ der.

Yine Ebü’l-Kasım en-Nasrâbâdî (ö. 367/977)’nin; “Tasavvufun aslı Kitap ve sünnete dört elle sarılmak, heva-heves ve bid’atlere tabi olmamak, şeyhlere hürmet etmeye büyük değer vermek, (Yaradan’dan ötürü) yaratılanı mazur görmek, vird ve zikre devam etmek, ruhsat ve tevellere göre hareket etmeyi terk etmektir’’³⁴⁷ sözü bunu destekler niteliktedir.

Cüneyd-i Bağdâdî ise (ö. 297/909) “Bizim yolumuz, Kur’ân ve sünnetle kayıtlıdır”, Ebû Osman el-Hîri de (ö. 298/910) “Söz ve fiil olarak nefesine sünneti emreden hikmetle konuşur’’³⁴⁸, Zunnûn el- Mısrî (ö. 245/859?)’ye muhabbetten sorulduğunda, “Allah Teâla’nun sevdiğini sevmen, buğzettiğine buğzetmen, bütün hayırları işleyip, seni Allah’tan uzaklaştıran her şeyi terk etmen, Allah için kınayanın kınamasından korkmaman, müminlere karşı şefkatli, kafirlere karşı şiddetli olup dinde Rasulullah (sav.)’e bağlanmandır’’³⁴⁹ der.

³⁴² Al-i İmran, 3/32.

³⁴³ Al-i İmran, 3/31.

³⁴⁴ Nisâ, 4/80.

³⁴⁵ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 50-52; Şâtibî, *İtisam*, s. 270.

³⁴⁶ Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Tabakatü’s-sûfîyye*, thk. Mustafa Abdül Kadir Atâ, Dâru’l Kütübü’l-İlmiyye, Tabaatü’l-Ûlâ, Beyrût 1419/1998, s. 170; Abdülvehhab eş-Şa’rânî, *Tabakatü’l-kübrâ*, s. 114.

³⁴⁷ Şa’rânî, *Tabakatü’l-kübrâ*, s. 180.

³⁴⁸ Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *Risâletü’l-Kuşeyrî*, thk. Abduhâlim Mahmud, Mahmud b. Eş-Şerîf, Mutâbî’u Müessesetü Dâru’s-Şu’be, Kâhire 1989, s. 57.

³⁴⁹ Sülemi, *Tabakatü’s-Sûfîyye*, s. 29; Ayrıca bkz. Kuşeyri, *Risâle*, trc. Ali Arslan, s. 36.

Bâyezîd-i Bistâmî'ye (ö. 234/848 ?) denildi ki, falan yerde veli kul var, gidip ona bakalım denildi. Gidip baktılar, adamın kible tarafına tükürdüğünü görünce selam vermeden dönüp şunları söyledi: “*Bu kişi Peygamberin âdâbından birisini dahi tam manasıyla koruyucu değildir. Nasıl iddia ettiği makamı muhafaza edici olabilir?*”³⁵⁰

İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) ise kendi tarikat yollarının diğerlerine göre üstün olmasının sebebini şöyle açıklar: “*Bu kıymetli yolun üstünlüğü ve bu yolun büyüklerinin yüksekliği, sünnete yapıştıkları ve bid’atlerden kaçındıkları içindir.*”³⁵¹

Fudayl b. İyaz (ö. 185/801) der ki: “*Kim bid’at sahibi ile birlikte olursa hikmetten mahrum kalır.*”³⁵² Ebu Yezid el-Bistâmî: “*Sünneti bilmeyerek bile olsa terk eden kimse veli olamaz. O hâlde sünnetle mücadele edencesine bid’at işleyen kimsenin durumunu sen düşün!*”³⁵³

Tasavvuf büyüklerinin yukarıda aktarmış olduğumuz sözlerine baktığımız zaman tasavvuf ehlinin söz ve fiilleriyle sünnete uymayı şiar edindiklerini, sünnete uymayan şeylerden yüz çevirdiklerini, onlara ehemmiyet vermediklerini ve bid’atlere karşı nasıl hassasiyet içerisinde olduklarını görmekteyiz.

Kısacası, tasavvuf ehlinin yolu Peygamberimizin; “*Sözlerin en hayırlısı Allah’ın kitabı Kur’ân-ı Kerim’dir. Yolların en hayırlısı ise Muhammed (sav.)’in yoludur.*”³⁵⁴ hadisi doğrultusunda takip ettikleri Kur’ân ve sünnet yoludur. Onlar sünnete uymayan şeylerden yüz çevirmişler, Kur’ân ve sünneti uyulması gereken yegâne kaynak olarak görmüşlerdir.

6. AHMED ZERRÛK’UN ZAMANE DERVİŞLERİNE YÖNELTİĞİ TENKİTLER

Tasavvuf ehlinin gayelerden biri sünnet geleneğini korumak, onu muhafaza etmek ve yaşamaktır. Bu anlamda her işlerinde kitap ve sünnete uymayı kendilerine

³⁵⁰ Kuşeyri, *Risâle*, trc. Ali Arslan, s. 60.

³⁵¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 168. Mektup, c. I, s. 209.

³⁵² Şâtıbî, *İ’tisam*, s. 121.

³⁵³ Şâtıbî, *İ’tisam*, ss. 125-126.

³⁵⁴ Müslim, *Müsâfir*, 867; İbn Mâce, *Mükaddime*, 7.

şiar edinen ve şer'î âdâba uymaya özen gösteren sûfiler,³⁵⁵ kendi zamanındaki tarikatlarda ortaya çıkan sünnet ve çizgi dışı uygulamalara karşı tenkitler yöneltmişlerdir.

İlk olarak sûfilerin hatalarını eleştiren mutasavvıflardan birisi de Ebû Nasr Serrâc et-Tusî (ö. 378/988) gelmektedir. Serrâc mutasavvıfların hatalarını *Galatâtu's-sûfiyye* başlığı altında sûfilerin düşmüş oldukları yanılığları tek tek inceleyerek tenkitlerini ayrıntılı bir şekilde dile getirmiştir.³⁵⁶

Ebû Nasr Serrâc (ö. 378/988) sûfilerin yanılıklarını üç grupta toplamıştır:

1. Usul ve esasta hata edenler: Dinin esaslarını gerekli şekilde yerine getirmemekten; sıdk, ihlâs ve marifet azlığından kaynaklanan yanlışlardır.

2. Teferruatta hata edenler: Adap, ahlâk, makamlar ve hâller ile ilgili konularda yanılanlardır. Serrâc bu hataların temelinde hakiki bir mürşide tabi olmama nedeninin yattığını ifade eder.

3. Bilmedikleri için hata edenler: Bu grupta yer alan kimseler ise hatalarını fark edince hemen kendilerini düzeltme yoluna giderler ve sürçmeleri, mertebelerinde bir eksiklik meydana getirmez. Yanlışlıkları, hâl ve vakitlerinde kötüye gidişe yol açmaz; safvetlerine bulanıklık vermez.³⁵⁷

Zerrûk ise kendi zamanındaki bazı sûfilerin söz konusu çizgi dışı uygulamalarına dikkat çekmiş; aynı şekilde onların da dinin emirlerine riayet etmediklerini farz ve vacip gibi şeriatın gerekli olan hükümlerini önemsemeyip hafife aldıklarını,³⁵⁸ sıdktan, basiretten ve ihlâstan yoksun olduklarını³⁵⁹ kendi uymuş oldukları İmâmlarının sözlerini kendi heva ve hevesleri doğrultusunda yorumladıklarını beyan ederek tenkitlerini dile getirmiştir.³⁶⁰ Bu doğrultuda şeyhlik iddiasında bulunan sözde şeyhlerin bozuk itikadî inaçlarından dolayı kendi müntesiplerine ilmi ve ameli yasakladıklarını belirten Zerrûk; kendi aleyhlerinde

³⁵⁵ Azûzî, age., s. 162.

³⁵⁶ Nasr Serrâc et-Tûsi, *el-Lüma' İslam Tasavvufu (Tasavvufla ilgili Sorular-Cevaplar)* trc. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, ss. 416-439.

³⁵⁷ Serrâc, *İslam Tasavvufu*, s. 415; Bedriye Reis, “Gazâlî’ye Göre Sözde Sûfiler ve Yanılgı Noktaları”, Ekev Akademi Dergisi, sy. 17, Bahar 2017, s. 138.

³⁵⁸ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s. 295.

³⁵⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 280.

³⁶⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 279.

olan her türlü ilmi inkâr etmelerini ve kendi amaçları için dine uygun olmayan şeyleri Peygamber Efendimize isnâd etmelerini dalalet olarak nitelendirmiştir.³⁶¹

Zerrûk'un, bu tutumuyla selef-i salihinle tam bir mutabakat içerisinde olduğu görülmektedir. Nitekim Ebû Bekir Muhammed b. Ebû İshâk el-Kelâbâzî (ö. 380/990) ise bu durumu; "...*Nihayet mana gitti, isim kaldı. Hakikat kayboldu, şekil ortaya çıktı. Sonuç olarak hakikati aramak bir süs, onu tasdik etmek bir zinet hâline geldi. Tasavvuftan anlamayanlar sûfilik iddiasına kalkıştı. Sûfilik vasfını taşımayanlar tasavvufla süslenmeye özendi. Tasavvufu kabul ettiklerini dilleriyle kabul edenler, davranışlarıyla bu yolu inkâr etti...*"³⁶² şeklinde ifade eder. Abdulkerim el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) de kendi zamanındaki bazı sûfilerin şekil ve görüntü olarak eski sûfilere benzediklerini ama maneviyat olarak onlardan uzaklaştıklarını, harama riayet etme ve bu hususta titizlik gösterme diye bir şey kalmadığını, verânın yok olduğunu, insanların mal ve makam sevdası içerisinde olduklarını, basit dünyevî amaçlar uğruna dinî hükümleri umursamadıklarını, haram ve helâli ayırt etme gibi hassasiyetleri önemsemediklerini, artık insanların kalplerinde şeriatın hürmet ve saygınlığının kalmadığını açıkça beyan eder.³⁶³ Zerrûk ise sûfî olmadıkları hâlde sûfiler gibi giyinen, yamalı elbise giyip tespih taşıyan, dış görünüşe önem verip maneviyattan uzaklaşan; pullanmış tesbihler, işlenmiş seccade ve baston gibi dünya işlerine koyulup liderliğe ve dış görünüşe önem verip maneviyattan uzaklaşan kimseleri eleştirmiş, bunun da onların dünyaya karşı tutkunluklarından ve toplum üzerindeki menfaatlerine olan aşırı düşkünlüklerinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Ona göre bütün bunlar, cehaletin bir eseridir.³⁶⁴ Benzer bir şekilde Şihâbüddin es-Sühreverdî (ö. 632/1234) de zamane sûfilerin, görünüş olarak önceki sûfilere benzediklerini ama asıl olarak onların yolundan uzak olduklarını belirtmektedir. Sûfî kisvesine bürünüp de amelleri bozuk insanların çokluğuna dikkat çeker.³⁶⁵

Ahmed Zerrûk, kendi tarikat çevrelerinde gördüğü ilmin ve amelin yasaklanmasına,³⁶⁶ Kur'ân okumanın ve Peygamberimizin üzerine salât ve selam

³⁶¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 277, 280; Azûzî, age., s. 223,

³⁶² Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (ta'arruf)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., s. 55.

³⁶³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, haz. Ali Arslan, s. 10.

³⁶⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, ss. 287-291.

³⁶⁵ Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed b. Abdillâh el-Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, Mektebetü'l-İlmiyye, Mısır 1939, s. 4.

³⁶⁶ Azûzî, age. s. 226.

getirilmesinin terk edilmesine,³⁶⁷ şâri'den gelen zikirlerin kendi heva ve heveslerine göre değiştirilmesine,³⁶⁸ kardeşlere hizmet için namazın terk edilmesine, namazda sadece belli sûreleri belli vakitlere hasredilmesine,³⁶⁹ âlimlerin, belli kalıpta ses uyumu şeklinde duâ yaparak duâyı belirli bir kalıba hasretmelerine karşı çıkmıştır.³⁷⁰ Aynı zamanda kendi zamane dervişlerinin sünneti bırakıp, bid'ata koyulmalarını, ehl-i hakk'ı bırakıp ehl-i bâtila uymalarını, her işte heva ve heveslerine göre hareket etmelerini, hakikatleri bırakıp genişlik ve rahat bir yaşam sevdası içinde olmalarını tenkit ederek, zamane dervişlerinin beş hastalığa müptela olduklarını belirtmiştir:

- ‘‘1. İlmi bırakıp cehalete maruz kalmaları.
2. Gürültü ve şamataya kapılmaları.
3. İşlerini hafife almalarını.
4. Tarikatları ile övünmelerine.
5. Gereğini yerine getirmeden fütihat beklentisi içerisinde olmaları’’³⁷¹

Zerrûk'a göre bütün bunların ıslahı bid'atlarla savaşmak, sülûkla ilgili olarak Selef-i Sâlih'in yoluna dönmek, şeyhin müridlerle ilişkisinde, şeyhliğin şartlarına riayet etmek ve sünnete sarılmak; ilmi, geleneksel âdetlerden daha üstün tutmak, kendilerinin meydana getirtikleri hizb ve dualar yerine, Kur'ân-ı Kerim okumak ve şâriden gelen zikirlerle mutlak sûretle bağlı kalmaktır.³⁷²

Yukarıdaki ifadelere baktığımız zaman diyebiliriz ki, sûfî görünümde olup da sûfî olmanın gereklerini yerine getirmeyen, kendi istek ve arzularına tabî olup amelleri yerine getirmeyen gruplara her dönemde rastlamak mümkündür. Daha önceden de dile getirdiğimiz gibi sûfî taifesinin hâlleri Kitap ve sünnet esasları üzerine kurulmuştur.³⁷³ O da sıdk, doğruluk ve ihlâsa dayalıdır.³⁷⁴

³⁶⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, ss. 312, 314.

³⁶⁸ Azûzî, age. s. 193.

³⁶⁹ Azûzî, age., s. 195.

³⁷⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 339-340.

³⁷¹ Azûzî, age., s. 97.

³⁷² Azûzî, age., s. 190.

³⁷³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, s. 3

³⁷⁴ Sühreverdî, age., s. 253.

7. ZERRÛK'A GÖRE SÛFİLERİN BİD'ATLARA YÖNELME SEBEPLERİ

Zerrûk, kendi zamanında tasavvuftan olmadığı hâlde tasavvuftanmış gibi gözüken tezahürlerin aslını ortaya koymuş ve bunun sebeplerini de ayrıntılı olarak açıklamıştır. Zerrûk, sûfîlerin bid'atlara yönelmesinin sebeplerini üç maddede özetlemiştir:

1. İman eksikliği: Zerrûk, bunu şârinin değerinin bilinmemesine, kişinin Peygamberimize uymayı öngören hidayete erdirilmiş bir iman nurundan mahrum oluşuna, heva ve hevesin istek ve arzuların kişiye galip gelmesine bağlamıştır.³⁷⁵

2. Tarikat usullerinin ve âdaplarının bilinmemesi; şeriatın hakikate muhâlif olduğu kanısı.

Ahmed Zerrûk, kendi zamanındaki sünnet çizgisinden çıkan sûfî zümreleri hem eleştirmiş hem de onları bu dünceye sevkeden şeyin kaynağına inerek bid'atlara düşmelerinin sebeplerini tespit etmeye çalışmıştır. O, hiçbir eğitim ve terbiye eğitiminden geçmeyen ve şer'î kaidelere riayet etmeyenlerin kendilerini tasavvufî mârifetin son noktasında görmelerine karşı çıkmıştır.³⁷⁶ Zerrûk'a göre bu durum, kendilerini hakikatin içerisinde görmelerinden kaynaklanmaktadır.³⁷⁷

Zerrûk; zâhirî ilmi, kendi heva ve hevesleri doğrultusunda yorumlamak suretiyle tarikatlardaki böyle bir anlayışı en büyük sorun olarak telakki etmekte ve din dışı söylemlerin çıkış noktası olarak görmektedir. Ona göre böyle düşünceye sahip olanlar, tasavvuf gerçeğini idrak etmekten uzaktır.³⁷⁸

Aslında Zerrûk, bunu bir anlamda tarikat usûl ve âdabları hakkındaki bilgisizliklerine bağlamış, şeriatın zâhirî yasaklarındaki cahillikleriyle açıklamıştır. Onların cahilliği şöyledir: “Onlar, şeriat ile hakikat arasındaki farkı bilmediğinden doğruyu yalanın üzerine bina ettiler. İsbet edenle etmeyi bir tutup, bütün her şeylerle ayırtılamayacak cahillik kattılar. Böylece onlarda dinden çıkan insanların

³⁷⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 257.

³⁷⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 281-285.

³⁷⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 281.

³⁷⁸ Azûzî, age., s. 183.

amelleri peyda olmaya başladı ve küfür batağına saplandılar’’ şeklinde açıklamıştır.³⁷⁹

3. Liderlik sevgisi ve ona götüren sebeplerin zuhur etmesi: Zerrûk’a göre tasavvufta ortaya çıkan bid’atler, genellikle insanların riyasete olan düşkünlükleri ve kendini gösterme (zuhur) istek ve arzularından kaynaklanmaktadır.³⁸⁰

Zerrûk, bid’at ihdas etmenin ve bid’at ihdas edenlere uyan kişilerin yaptıkları yanlışlıklar hakkında asla uygun tashîhi bir imanın olması gerektiğini, Allah’ın hükümlerini araştırıp gerçekleri uygun yollardan öğrenmenin zaruriyetinden bahsetmiş, bunu da ancak fâkih ve kâmil bir şeyhe tabî olunarak mümkün olacağını dile getirmiştir. Ona göre sûfî zümrelerin bid’ate düşmelerinin sebebi Allah’ı gereği tanıyamadıklarından ve Peygamberimize uymayı öngören iman nurunun kaybolmasından dolayıdır.³⁸¹

Bu anlamda diyebiliriz ki, Zerrûk; şeriat ve hakikat makamlarının anlamını ve değerini zayıflatan, hak çizgisinden çıkıp bâtıla uyan, sünneti bırakıp bid’ate koyulan tarikat anlayışına şiddetle karşı çıkmış, tarikatın bizâtihi esaslarını ve yollarını (sülûkunu) bilmenin gerekliliğine dikkat çekerek bunun da Kur’ân ve sünnet temelinde olması gerektiğini de ortaya koymaya çalışmıştır.³⁸²

8. ŞEYHLİKLE İLGİLİ BİD’ATLER

Tasavvuf, insanı Allah’a ulaştırmayı hedefler. Vuslata erebilmek için seyr u sülûk denilen manevi bir yolculuk gerekir.³⁸³ Bu yolculuğu gerçekleştirebilmek için de bir mürşide ihtiyaç vardır. Mürşid, kendisine intisap edenleri istidât ve kabiliyetleri doğrultusunda eğiten ve gerekli olgunluğa eriştiren kimsedir.³⁸⁴ Bu anlamda eğitmeye muhtaç olan kimsenin yapacağı ilk iş, kendisine yol göstermeye muktedir olan kâmil bir mürşidi bulmaktır. Hiçbir kimse bir mürşide bağlanmaksızın

³⁷⁹ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 258.

³⁸⁰ Azûzi, age., s. 222.

³⁸¹ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, thk. İdris Azûzi, ss. 260- 262.

³⁸² Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, ss. 260- 262.

³⁸³ Seyr- u sülûk: Bir rehberin öncülüğünde, Allah’a vuslat için çıkılan maddi ve manevi yolculuk.

Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2012, s. 316.

³⁸⁴ Ömer Faruk Altıparmak, “*Tarikat Geleğinde Mürid-Mürşid İlişkisi*”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Şanlıurfa 2010, sy. 14, s. 37.

bu yolda manevi bakımdan sağlıklı olarak mesafe kat edemez.³⁸⁵ İşte bunun içindir ki, Bâyezîd-i Bistâmî (261/874) buna işaretler, “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır”³⁸⁶ der.

Ebu’l-Kasım el-Kuşeyrî ise müşidi Ebû Ali ed-Dakkak’ın şu sözünü nakleder: *Bir ağaç, kendisini bir diken ve bakanı olmaksızın kendi başına büyüdüğü zaman, yaprak verir, fakat güzel meyve vermez.*”³⁸⁷

Ebû Hafs Şihâbüddîn Muhammed b. Abdillâh es-Sühreverdî (ö. 632/1234) ise bu sözü açıklama mahiyetinde, “*Böyle bir ağacın çöllerde olduğu gibi meyve vermesi mümkündür. Fakat onun bahçelerde yetiştirilen meyvesi gibi tadı olmaz. Bir meyve ağacı bulunduğu yerden başka yere nakledilirse hem tadı tatlı olur. Hem de meyvesi çok olur. Çünkü ehil kişiler tarafından özel muamele yapılmış, emek sarfedilmiştir*”³⁸⁸ der. Sühreverdî’ye göre müşidlik rütbesi makamların en yükseği ve Allah’a davet yolunda Peygamber vekillidir. Ona göre müşit; Allah’ı, kullarına kulu da Allah’a sevdiren, insanları efendimizin yoluna uymaya sevkeden kişidir.³⁸⁹

Diğer sûfilerde olduğu gibi Zerrûk da nefsinin ıslah etmek isteyen ve nefsinin her türlü kusurlarından ve kötülüklerinden arındırmak isteyen sâlikin, şeyhle sohbetinin gerekli olduğunu söyler. Nefsin ıslahını da nefsinin hastalıklarını ve sıkıntılarını teşhis edip tedavi yollarını bilen, kat’î delillere bağlı kalan, sağlam samimi ve candan davranan bir şeyh-i ârifin irşadı ile gerçekleşeceğini bildirir.³⁹⁰

Zerrûk, “*Kavâidü’-tasavvuf*” adlı eserinde nefislere faydalı olan şeyleri kazandırmak için meseleyi derinlemesine kavrayan, keskin bir basiret ve kapsayıcı bir ilme sahip bir şeyhin gerekliliğinden bahseder.³⁹¹ Tarikat esaslarını öğretecek bir şeyhe bağlanmayan kişileri tenkit eden ve büyük sûfilerin görüşlerini benimseyen Zerrûk, Bayazîd-i Bistâmî’nin, “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” sözü ile Ebû Ali ed-Dekkâk’ın, “*Hüdâ-i nâbit olan, kendi kendine biten ağaçların ne yaprağı ne de meyvesi olur*” sözüne şöyle açıklamada bulunur: “*Üstadı olmadan yetişmeye*

³⁸⁵ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2015, s. 185.

³⁸⁶ Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, Hz. Ali Arslan, s. 641.

³⁸⁷ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif (Gerçek Tasavvuf)*, Semerkant Yay., İstanbul 2010, s. 119.

³⁸⁸ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, s. 119.

³⁸⁹ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, s. 119.

³⁹⁰ Azûzî, age., s. 176.

³⁹¹ Şeyh Ahmed Zerrûk, *Kavâidü’-tasavvuf (tasavvufun esasları)*, trc. Muhammed Uysal, Endülüis Kitap, İstanbul 2011, s. 103.

kalkışan mürid de böyledir. Bir şeyhten tarikat eğitimi almadan kendi kendine yetişmeye çalışan kişi, hevasına kapılabilir ve gerekli nüfuzu edinemeyebilir”³⁹² sözüne yer verir.

Zerrûk, “Uddetü’l-mürîd” isimli eserinde, 8/14. asrın sonunda Endülüs sûfîleri ile fukarâsı arasında gerçekleşen mürşid edinmek gerekli midir, yoksa rüsûm ehli olmak ve tasavvuf kitaplarını okumak hakikatin telâkkisi için yeterli olabilir mi tartışmalarının yaşandığını, herkesin bilgisi dahilinde bu konuya cevap verdiğini beyan eder.³⁹³ Endülüslülerin fetvâsına Ahmed Zerrûk da cevap vermiş, şeyhleri tâlim, terbiye ve terakki olmak üzere üç kısımda ele almıştır:

Şeyh ile ilgili olarak Zerrûk, eğer şeyh tâlim şeyhi ise ilmin usullerini ve ilmi nereden alacağını bilen zeki kimseler için kitapların yeterli olacağı kanaatindedir. Terbiye şeyhiyle ilgili olarak ise akıllı, samimi ve dindar kimseler için onunla sohbet etmek yeterlidir. Terâkki şeyhi ile ilgili olarak ise onunla ara sıra buluşup ondan teberrük etmek yeterlidir; fakat bu üç şeyi bir kaynaktan öğrenmek daha tam ve kâmindir.³⁹⁴

Müridin hâliyle ilgili olarak ise Zerrûk, kıt akıllı ve kabiliyetsiz olan kimseler için şeyhin terbiyesinin gerekli olduğu düşüncesindedir. Her ne kadar zeki olan kimseler için kitaplarla yetinilip bazen hedefe ulaşılmış olsa bile kişi kendini beğenme hastalığından kurtulamaz.

Mücâhede ile ilgili olarak ise Zerrûk, takvanın umumluğundan dolayı şeyhe gerek olmadığı, ancak istikametinin derinliği ve inceliğinden dolayı müride kendisi için en uygun sâlih ameli göstermesi bakımından kıt akıllı ve kabiliyetsiz birisi için şeyhin terbiyesinin gerekli olduğu düşüncesindedir. Zeki olanların yükselmesi için her ne kadar kitaplar, bazen hedefe ulaştırmış olsa da kendini beğenme hastalığı müptela olmasından dolayı nefsinin esaretinden kurtulamayacağını düşünmektedir. Bu doğrultuda yükselme ve keşif mücâhadesinde ise kendisine danışacak bir şeyhe ihtiyaç olduğunu dile getirir, delil olarak da Peygamber (sav.)’in, kendisine aniden vahiy gelince Varaka b. Nevfel’in nübüvvet haberleri ve nübüvvetin nasıl ortaya

³⁹² Bkz. İdris Azûzî, age., s. 116; Özköse, “Ahmed Zerrûk Hayatı ve Tasavvufi Düşüncesi” Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 2008, c. XXII, sy. 2, s. 164.

³⁹³ Azûzî, age., 117.

³⁹⁴ Zerrûk, *Kavâidü’l-Tasavvuf*, s. 98.

çıkacağı konusundaki bilgisinden dolayı ona başına gelen olayları arz etmesini gösterir.³⁹⁵

Neticede nefsinin ıslah etmek isteyen bir tâlibin, tarikatta tek başına yol almasının pek hoş karşılanmadığı görülmektedir. Çünkü bu yola rehbersiz çıkan her tâlip, her an şeytanın aldatmacasına kapılıp tuzağına düşebilir. Bu yüzden yola rehbersiz çıkanlara “Rehberi şeytandır” denilmiştir. Böyle kimseler, bahçıvanın bakımından mahrum kalmış; hiç meyve vermeyen veyahut da acı meyve veren bir ağaca benzetilmiştir.³⁹⁶

Yukarıdaki ifadelere bakıldığında nefsinin her türlü kötülüklerinden ve kusurlarından arındırmak sûretiyle ıslah etmek isteyen her sâlikin; Allah’a götüren yolları öğreten ve delil sahibi bir şeyhe bağlanmasının gerekliliği anlaşılmaktadır.³⁹⁷ Ancak, şeyhin de öncelikle Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat çizgisinde sağlam bir inancının olması, Kitap ve sünnete uyması, müridlerin teslimiyet ve sadâkatlerine güvenerek onların haklarını çiğnememesi noktasında uyması gereken birtakım âdap ve şartlara riayet etmesi gerekmektedir. Başka bir şekilde ifade edecek olursak şeyh, bu işi Allah için yapmalı, makam ve mevki kazanmak için yapmamalıdır. Sünnet çizgisini aşmamalı, heva ve hevesine uyup bid’ata kaymamalıdır. Emir ve tavsiyeleri şer’î kurallara uygun olmalı, farzlara ve haramlara riayet etmelidir.³⁹⁸ Müridine şefkatli ve yumuşak davranmalı ve gönül ehli bir babanın çocuğunu terbiye ettiği gibi terbiye etmelidir. Müridten herhangi bir şey istememeli, malından faydalanma cihetine gitmemeli ve onu terbiye ettiği için Allah’tan bir karşılık da beklememelidir. Aksine onun terbiyesini Allah’ın emrine uymak için yapmalı, müridi Allah’tan gelen bir hediye, bir ihsân olarak bilmelidir.³⁹⁹

Ahmed Zerrûk, kendi zamanında şeyhlik makamının âdablarını ve gereklerini yerine getirmediikleri halde kendilerini şeyh olarak addeden insanların çizgiyi aşan ve sınırları zorlayan bazı uygulamalarına şahit olmuş, söz konusu yanlış uygulamaları şu şekilde insanlığın dikkatine sunmuştur:

³⁹⁵ Zerrûk, *Kavâidü’l-Tasavvuf*, s. 98.

³⁹⁶ Reynold A. Nicholson, *İslam sûfîleri*, trc. Mehmet Dağ, Kemal Işık vd. Kültür Bakanlığı Yay, sy. 262, Ankara 1978, s. 33.

³⁹⁷ Abdülkadir Geylânî, *Âdabü’l-müridin (tarikatin esasları)*, trc. Kâzım Ağcakaya, Medine Yay., İstanbul 2012, s. 43.

³⁹⁸ Sühreverdî, age., s. 540; Serrac, age., ss. 443, 475, 491.

³⁹⁹ Abdülkadir Geylânî, *Âdabü’l-müridin (tarikatin esasları)*, s. 49.

1. Şeyhlerin müridlerine değer vermeyip hor görmeleri.

2. İlmi ve ameli yasaklamaları.

3. Virtlerde tembellik ettiklerinde onları oruçla cezalandırmaları. Diğer bir ifadeyle geceleyin uyanıp sonra hizbini okumaktan gözleri kapanan kişinin, o günü oruçlu olarak geçirmesi gerektiğini söylemeleri, bunu da nefsi terbiye etmek cezalandırmak ve geceleyin yapılması gereken amelleri vaktinde ifâ edemeyenleri zorlamak adına yaptıklarını iddia etmeleri.⁴⁰⁰

4. Farz ve vacip gibi şeriatın gerekli olan hükümlerini önemsememeleri.

5. Sadece taraftar toplamaya, niceliğe önem vererek genel bir kaideye dönüştürmeleri. “hidâyet ve irşad” adı altında yolculuğa çıkarak insanları kendi tarikatlarına tabî olmaya davet edip kabul etmeyenleri zorlamaları, küfretmeleri ve karşılaştıkları kimselere karşı da kendi görüşlerini kabul ettirinceye kadar ısrarcı ve hırslı davranmaları. Bunu da kendilerince “*hidâyet ve irşad*” olarak isimlendirip yapmalarıdır.⁴⁰¹

Burada şunu da belirtmemiz gerekir ki, Zerrûk’a göre “hidâyet ve irşad” vazifesi yapacak kişinin Rabb’in yoluna iyilik, güzel söz ve nasihatlerle davet etmesi gerekmektedir. Zerrûk, bunu “Emr-i bi’l-Mâ’ruf ve’n-Nehy-ü ani’l-Münker” çerçevesinde ele almakta ve bozulan toplumu düzeltmek açısından önemli ve gerekli görmektedir. Burada önemli ve üzerinde durulması gereken bir diğer husus da yapmış oldukları yanlış uygulamaları Peygamberimize isnât ederek yapmalarıdır.⁴⁰²

Zerrûk, bütün bu uygulamalara karşı çıkararak, bid’atlerle birlikte hidâyete ulaşamayacağını, çünkü onun bir günah olduğunu ve günahların hiçbir zaman hidâyete götüren bir nûr olmayacağını; dolayısıyla Allah’a davetin ancak vaaz, nasihat, takva ve yaratılmışlardan yüz çevirmek sûretiyle mümkün olacağını belirtmiştir.⁴⁰³

Ahmed Zerrûk, nasıl ki kendi zamanındaki sünnet dışı tasavvufi uygulamalara dikkat çekmiş ve tenkitlerini dile getirmişse aynı şekilde Hacı Osman

⁴⁰⁰ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 294.

⁴⁰¹ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 295.

⁴⁰² Söz konusu hadis şudur: “*Senin elinle bir insanın hidâyet bulması, güneşin üzerine doğduğu her şeyden daha hayırlıdır.*” Buhârî, *Cihad*, 4, 58; Ayrıca bkz. Ahmed Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 296.

⁴⁰³ Azûzî, age., s. 296.

Akfirat⁴⁰⁴ da “Basîretü’s-sâlikîn” adlı eserinde tasavvufun özünde olmadığı hâlde tasavvuftanmış gibi yapılagelen yanlış uygulamaları gözler önüne sermiş, bu konudaki hassasiyetlerini dile getirmiştir. Söz konusu eserde şeyhlerin, “*Biz Allah’ın hâlis kullarıyız. Âlemler içinde sevgilisiyiz*” diyerek nefislerinden emin olduklarını, nefislerinin kusurlarını araştırmadıklarını, en câhil ve bilgisiz olduğu hâlde Kur’ân âyetlerini, hadis-i şerifleri ve şer’i meseleleri te’vil ettiklerini beyan eder.⁴⁰⁵ Bu şeyhlerden bazılarının kendisini zamanın gavısı olarak ilan ettiklerini, bazılarının da Allah’ı inkâr ettiklerini, kalbindeki zındıklık ve tuğyanı izhâr edip insanların kalbini çalmaya gayret ettiklerini, bir kısmının delilsiz ve burhânsız âlim veya meşâyıha hucum ettiklerini, bir kısmının da vahdet-i vücud mezhebi üzerinde olduklarını iddia ettiklerini belirtir.⁴⁰⁶ Aynı zamanda bir kısmının fıkıh kitaplarından yüz çevirdiklerini, kendi istedikleri yolda yürüdüklerini, fıkıh ilimlerinin perde olduğu iddiasında bulduklarını dile getirir. Hatta bazılarının daha da ileriye giderek fıkıh ve fâkihleri tahkir ederek şöyle dediklerini nakleder: “*Evvelce zâhir ile meşgul ve zâhirî âlimlendendi. Sonra ehli hakikatten oldu!*”⁴⁰⁷

Hacı Osman Akfirat aslında şer’î ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufa yönelmek gerektiğini söyler.⁴⁰⁸ İmâm Mâlik (ö. 179/795) de bu doğrultuda, “*Fıkıh öğrenmeden tasavvufa dalan zındık olur*”⁴⁰⁹ der. Zerrûk da fıkıh ile tasavvufun beraberliğine dikkat çekerek, “*Fıkıhsız tasavvuf olmaz, tasavvuf da ancak fıkıh ile olur*”⁴¹⁰ düşüncesindedir. Aslında bu düşünce tasavvufun ilk döneminden itibaren mevcuttur. Gerek Cüneyd-i Bağdâdî’nin sözlerine gerekse Ebü’l-Kasım en-Nasrâbâdî (ö. 367/977) ve diğer sûflerin sözlerine bakıldığında ilimin ve amelin önemine vurgu yapıldığı bariz bir şekilde görülmektedir.⁴¹¹

⁴⁰⁴ Hacı Osman Akfirat (h. 1301) yılında Medine’de doğmuştur. Baba tarafından nesebi Hz. Rasul’e dayanır. Müellif Beykoz’a gelmiş, Hacı Ali Camiinde kırk üç yıl fasılasız görev yapmıştır. Bkz. Hacı Osman Akfirat, *Basiretü’s-Sâlikîn (Erenlerin Kalp Gözü)*, trc. Ali Arslan, Pamuk Yay., İstanbul 1974.

⁴⁰⁵ Hacı Osman Akfirat, *Basiretü’s-Sâlikîn*, s. 13.

⁴⁰⁶ Akfirat, *Basiretü’s-Sâlikîn*, s. 13.

⁴⁰⁷ Akfirat, *Basiretü’s-Sâlikîn*, s. 15.

⁴⁰⁸ Akfirat, age., s. 15-16.

⁴⁰⁹ Zerrûk, *Kavâidü’t-tasavvuf*, s. 40.

⁴¹⁰ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 267.

⁴¹¹ Cüneyd-i Bağdâdî; “... Bizim ilmimiz kitap ve sünnete bağlıdır. Kim ki hadisi dinlemiş, fâkihlerle oturmamış ve edep verenlerden de edebini almamışsa kendisine uyanları fesada uğratar” der. Bkz. Kuşeyri, *Risâle*, hz. Ali Arslan, s. 82; Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 397; Ebü’l-Kasım en-Nasrâbâdî (ö. 367/977) şunu söylemektedir: “*Tasavvufun aslı kitap ve sünnete dört elle sarılmak, heva, heves ve bid’atlara tabi olmamak, şeyhlere hürmet etmeye büyük değer vermek, (Yaratandan ötürü) yaratılanı*

Abdülkâdir Geylânî'ye göre Allah'a gerçek kul olmak; Allah'ın bütün emirlerine boyun eğmek, desinleri ve dedikoduyu bir tarafa bırakıp yasaklarından kaçınmak ve her emrine uymakla mümkündür.⁴¹² Ona göre din şu dört şey ile gider: “Söylediğiniz, işinizi tutmazsa, bilmediğiniz işlere karışsanız. Bilmediğinizi öğrenmez, dolayısıyla cahil kalırsanız. İnsanları bilmedikleri şeyi öğrenmekten alıkoyarsanız.” Ona göre bunlarda müspet bir yol tutulursa kurtuluş olur. Aksi hâlde felakattir. Her cemiyetin muhtaç olduğu şey ilimdir. Ona mani olunduğu zaman yıkılış kaçınılmazdır.⁴¹³ Zerrûk ise Abdülkâdir Geylânî'nin sözüne destekler mahiyette, “*Uddetü'l-mürîd*” adlı eserinde şu ifadelerle yer verir: “*İman şu dört kişiden gitmiştir: Bildikleriyle amel etmeyenler, bilmedikleriyle amel edenler, bilmediklerini öğrenmeyenler ve insanları öğrenmekten alıkoyanlar.*”⁴¹⁴

Hacı Osman Akfırat, fıkıh ilminin tahsilini fuzulî bir iş sayan, “*İlimden gaye marifettir. Bu ise bizde intisap ettiğimizden hâsıl olmuştur*” diyenlere şöyle cevap verir: *Kırklarda ve istiğrak hâllerinde görünen hâller, Allah'ın marifeti olamaz. Çünkü Allah'ın marifetinden gaye Allah'ın emirlerine imtisal etmek ve yasaklarından sakınmak sûretiyle Allah ve Rasulü'ne tam ve kusursuz bir şekilde kemâlî edebi gösterip saygılı olmaktır.*”⁴¹⁵

Akfırat'a göre itikat, amel ve şer'î hükümlerin bilinmesi gerekmektedir. Ona göre bu üçü bir araya gelmedikçe kalbin tasfiyesi ve tezkiyesinin gerçekleşmesi olanaksızdır. Bid'atçı şeyhlerden görülen keşf-ü kerametlerin hepsi kandırmaca olup hakiki değildir.⁴¹⁶

Sühreverdî ise tasavvufun bütünüyle sıdk ve ihlâs üzerine kurulduğunu, kendisinde herhangi bir manevî hâl olmadığı halde hâl iddiasında bulunmanın sadâkâta yakışmayacağını, böyle bir davranışın münâfıklık olduğunu belirtir.⁴¹⁷ Nitekim Zerrûk da kendi zamanındaki cehalet ve dalâlet batağına saplanmış,

---

mazur görmek, vird ve zikre devam etmek, ruhsat ve tevillere göre hareket etmeyi terk etmektir.” Bkz. Şa'rânî, *Tabakatü'l-kübrâ*, s. 180; İlk önce imanı düzeltmek daha sonra farzlara ve vâciplere riayet etmek gerektiğini belirten İmâm-ı Rabbânî de fıkıh bilgisiyle donanmak gerektiğine vurgu yapmış, itikad ve amelin önemine dikkat çekmiştir. Bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 94. Mektup, c. I, s. 141.

⁴¹² Abdülkâdir Geylânî, *Fethu'r-Rabbânî*, Dâru'r-Reyyân et-Türâs, 5. Meclis, s. 33.

⁴¹³ Abdülkâdir Geylânî, *Fethu'r-Rabbânî*, 5. Meclis, s. 34.

⁴¹⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 297.

⁴¹⁵ Akfırat, age., s. 82.

⁴¹⁶ Akfırat, age., s. 115.

⁴¹⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-mearif*, ss. 253-254.

kendilerinde hâl ve makam olmadığı hâlde şeyhlik iddiasında olan, herhangi bir konuda bilgi sahibi olmadan kendilerinin üzerinde olduğu yolun, hakikatin ta kendisi olduğunu iddia eden, âbidleri ve zâhidleri hor görüp, uymuş oldukları İmâmlarının sözlerini kendi heva ve hevesleri doğrultusunda yorumlayan ve kendilerini tasavvufî marifetin son noktasına ulaşmış ve sınırsız sâfiyete sahip olduklarını iddia eden şeyhlerden bahseder.⁴¹⁸

Ahmed Zerrûk, bu konuyla ilgili bazılarının bu türden şeyhlere inanıp onlara uyduklarını, onların da kendilerine tabî olanlara *ilmi ve ameli* yasakladıklarını ve böylece onların hakikatleri kaybetmelerine neden olduklarını, zayıf olanları dalâlete düşürdüklerini ve bütün talebeleri yalan ve yanlış işlere sevk ettiklerini belirtir.⁴¹⁹ Ayrıca Zerrûk, kendilerinde cezbenin zuhur ettiği bir taifeden bahseder ki, onlar, bunu ayırt edilemez bir meziyet ve ulaşılabilecek en üst makamın belirtisi olarak kabul etmektedirler.⁴²⁰

Kendilerinde ilim ve amel olmadığı hâlde, tasavvufî marifetin son noktasında gören bazı sûfî zümrelerin yanlışlıklarını daha iyi gözler önüne sermek adına kısaca hâl ve makam kavramlarına değinmek istiyoruz. Hâl kavramı, genellikle kulun kastı ve iradesi olmadan sevinç, neşe ve hüznün gibi kalbe doğan manalar olarak ifade edilirken, makam ise sâlikin⁴²¹ gayret ve çabasına bağlı olarak tekrar ede ede elde ettiği ahlâk ve edep olarak tarif edilmiştir. Buna göre hâller, makamın yani salih amel ve ibadetler semeresinde elde edilmektedir.⁴²²

Bu anlamda bakıldığında kendilerinde ilim, amel ve ibadet olmadığı hâlde kendilerinde birtakım hâllerin zuhur ettiğini iddia etmek gerçekle bağdaşmamaktadır. Kaldı ki bu konuda sûfîler hassas davranmış, Kur'ân'a ve sünnete ters düşen her ne olursa olsun iltifat etmemişler, asıl olanın keramet değil istikamet olduğunu sık sık dillendirmişlerdir.⁴²³ Bu noktada hâl ve cezbe ile ilgili onlara cevap teşkil edecek

⁴¹⁸ Azûzî, age., ss. 204, 205, 279.

⁴¹⁹ Azûzî, age., s. 280

⁴²⁰ Azûzî, age., ss. 225, 205.

⁴²¹ Göztepe, *Tasavvufta Temel Kavramlar "Hâler ve Makamlar" Kuşeyri Örneği*, C.Ü. Yay., No. 130, Sivas 2012, s. 442.

⁴²² Göztepe, "*Hâl ve Makâmın Analize Yönelik İlk Girişimler*", s. 142.

⁴²³ Göztepe, *Abdulkerim Kuşeyri'de Hâller ve Makamlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 370.

bazı sūfî büyüklerinin sözlerini nakletmek istiyoruz. Süleyman ed-Darânî, “*Hakikate ait bazı keşfî bilgiler, kırk gün süreyle kalbimi sarar, ben iki şahit olmadan ben onların gönlüme girmesine izin vermem. O iki şahit: Kitap ve sünnettir*”⁴²⁴ der. Sehl b. Abdullah ise “*Kitap ve sünnetin kabul etmediği her türlü vecd ve keşf bâtıldır*”⁴²⁵ der.

Kendi tarikat büyükleri zâtların azimet ve takva üzere hareket ettiklerini, ruhsata yönelmediklerini beyan eden İmâm-ı Rabbânî; bir mektubunda şöyle der: “*Hâllerin, vecdlerin İslâmiyete uygun olmasına dikkat ederler. Zevkleri, ma’rifetleri İslâmiyet terâzîsi ile ölçerler. Çocuklar gibi ceviz, kozalak sayılan vecdlere ve hâllere aldanıp da islâmiyetin güzel cevherlerini elden kaçırmazlar. Sûflerin islâmiyete uymayan sözlerine aldanıp bağlanmazlar.*”⁴²⁶ İmâm-ı Rabbânî’ye göre ilham, keşf ve hâl; Kitap’a ve sünnete uygun olmalıdır. Yoksa bir arpa boyu kadar yol alınması mümkün değildir.⁴²⁷ Bu anlamda İmâm-ı Rabbânî; cezbe ehli sūfîlerin, şer’î ahkâma ters düşen ifadelerini galat olarak nitelendirmiş, zayıflığın bir göstergesi olarak saymıştır. Aslolanın ruhsatla değil, azimetle amel edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır.⁴²⁸

Tasavvuf yolundan maksatın ihlâs makamına varmak olduğunu, ihlâs makamına varmak için de Allahâ teveccüh edip O’nun dışındaki şeylerden kurtulmak gerektiğini ifade eden İmâm-ı Rabbânî bu konu ile ilgili şöyle der: “*İslamiyetin üç kısmından biri ihlâstır. Çünkü İslamiyet, üç kısımdır: ilim, amel ve ihlâs. Görülüyor ki tarikat ve hakikat islâmiyetin bir kısmını, ihlâsı elde etmeye yarar. Yani islâmiyetin yardımcıdır.*”⁴²⁹ Abdülkâdir Geylânî’ye göre ise “*Kulun ilk vazîfesi Allaha kul olmak, ameli yerine getirmek ve ihlâs sahibi olmaktır. Kur’ân ile amel etmezseniz, ahirette aleyhinize şahitlik eder*”⁴³⁰ der.

⁴²⁴ Serrac, age., s. 105.

⁴²⁵ Serrac, age., s. 105.

⁴²⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 131. Mektup, c. I, s. 175.

⁴²⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 207. Mektup, c. I, s. 245.

⁴²⁸ Ahmed Cahid Haksever, “*Varoluşsal Kendinden Geçme ve Yansımaları: İmâm-ı Rabbânî’nin Şathiyye Anlayışı Örneği*”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/1, c. III, sy. 5, s. 116.

⁴²⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 40. Mektup, c. I, s. 68.

⁴³⁰ Abdülkâdir Geylânî, *Fethu’r-Rabbânî*, 5. Meclis, s. 33.

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında Zerrûk'un zamanındaki bazı şeyhlerin farz ve türünden olan dinî emirleri hafife aldıkları, ilme, amele ve ihlâsa dikkat etmedikleri, niteliğe değil niceliğe önem verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak, İmâm-ı Rabbânî ve Abdülkâdir Geylânî gibi büyüklerin ilme, amele ve ihlâsa vurgu yaptıkları diğer bir ifade ile nicelikten ziyâde niteliğe önem verdiklerini müşâhade etmekteyiz. Bu noktada Zerrûk'un düşünceleri selefleri ile benzerlik göstermektedir.⁴³¹ Ancak o, kendi zamanındaki Kur'ân ve sünnet çizgisinden çıkan, tasavvufu avâmın kalbini cezbetmek sûretiyle onların malına ve mülküne el koyarak kötüye kullanan insanları görmüş olsa gerek ki, tasavvuf yolunun zor olduğunu, bu yola girenlerin ve bu yolda rehberlik edenlerin az olduğunu dolayısıyla tasavvufun derecesi yüksek olsa bile fikhın daha selâmetli ve bağlayıcı olduğunu, bu nedenle fâkih ve kâmil olan birine tabî olunması gerektiği noktasında daha hassas davrandığını söyleyebiliriz.⁴³²

Nihâyetinde İmâm-ı Rabbânî'nin de dediği gibi hakikat âlemine ancak, iki kanatlı kuş olan *iman* ve *amel* ile uçulabileceğine göre şeyhlik vazifesi yürütenlerin müridlerine ilmi ve ameli yasaklamalarının kabul edilebilir bir tarafı yoktur. Bu bağlamda müride yol gösterecek şeyhin, Ehl-i Sünnet âlimi olması, İslâmiyeti iyi bilmesi ve konulara vakıf olacak derin bilgisinin olması sözleri, işleri, hâli ve tavrı Kur'ân'a ve sünnete uygun olması gerekmektedir.⁴³³ Bu noktada Zerrûk da aynı görüşü paylaşmakta sünnet çizgisinden çıkan şeyhleri tenkit etmekte ve sâlikleri dikkatli olmaya davet etmektedir. Zerrûk'a göre bizâtihi tarikatın esaslarını ve yollarını bilmek gerekir. Bunun da Kur'ân ve sünnet temelinde olması gerektiği düşüncesindedir.⁴³⁴

8.1. İzin istemeye İlgili Bid'atler

Ahmed Zerrûk, kendi zamanındaki bazı müridlerin dinî ve dünyevî işlerini yerine getirirken şeyhinden izin alınması mevzusunun farz olarak telâkki edilmesi gibi sünnet çizgisini aşan yanlış tasavvufî uygulamalarını gözler önünü sermiş, söz

⁴³¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s. 267.

⁴³² Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, ss. 46, 50, 58, 59.

⁴³³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 46. Mektup, c. I, s. 79.

⁴³⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 260-262.

konusu bu yanlışlıklara düşen gruplara karşı da hatalarını bildirerek, şeriat ve sünnet çizgisini aşmamaları konusunda onlara nasihatlerde bulunmuştur.⁴³⁵

Söz konusu yanlış uygulamaları Zerrûk, şu şekilde tespit etmiştir:

1. Şeyhlerin, müridlerine dinî ve dünyevî işlerini yerine getirirken şeyhlerinden izin almalarını şart koşmaları.

2. Kişinin bir başkasının evine girerken kapıda bekleyerek defalarca (sübhânallah) deyip içeriye girmek için ev sahibinden izin istemesi.⁴³⁶

3. Müridlerin kendi zarurî ihtiyacı olan cimâ konusunda bile şeyhinden izin almalarının gerekli olduğu düşüncesi.⁴³⁷

Şimdi bu maddeler çerçevesinde Zerrûk'un görüşlerini irdelemeye çalışalım.

Zerrûk, kendi zamanındaki bazı şeyhlerin, bid'at ve hurafe çıkaracak kadar sınırları zorlamalarını, müridlerin dinî ve dünyevî işlerini yerine getirirken şeyhlerinden izin almalarını zarurî olarak görmelerini, hadlerini aşmak olarak nitelendirmiştir.⁴³⁸ Bu görüşlerini de güya nefislerini bu şekilde terbiye etmek sûretiyle kalp dağınıklığını önlemek adına yaptıklarını söyleyerek “müridin şeyhin yanında gassalın elindeki ölü gibi olması” gerektiği görüşüne dayandırarak yapmalarını, üç yönden yanlış bularak şer'î kurallara uymadığını belirtmiştir.⁴³⁹

1. Sünnete muhâlifdir. Zerrûk, istizân konusunda sahabeden böyle bir şey duyulmadığını ki onların, insanlar içerisinde en hayırlı ve edebe en çok riayet eden insanlar olduğunu, dolayısıyla en çok onların örnek alınması gerektiğini ama sahabenin her işinde değil sadece önemli ve yeni ortaya çıkan işlerinde istişare ettiklerini, bütün işlerinde istişare etmediklerini belirtmektedir.⁴⁴⁰

Örnek olarak evlenme konusuyla ilgili Hz. Peygamberimizin Abdurrahman b. Avf'a (ö. 32/652)⁴⁴¹ yüzünün renginin solduğunu görünce *Evlendin mi?* diye

⁴³⁵ Azûzî, age., s. 198.

⁴³⁶ Azûzî, age., s. 355.

⁴³⁷ Azûzî, age., s. 199.

⁴³⁸ Azûzî, age., s. 198.

⁴³⁹ Azûzî, age., s. 198.

⁴⁴⁰ Rasûlullah (sav.) buyurdu: “İnsanların en hayırlısı benim asrında yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir.” Buhârî, *Şehâdet*, 9; Müslim, *Fadaili's- Sahabe*, 214 (2535).

⁴⁴¹ İslâmiyet'in ilk zamanlarında Hz. Ebu Bekir'in rehberliğiyle, Hz. Peygamber'e ilk iman eden ve cennetle müjdelenen on sahâbîden birisidir. Önce Habeşistan'a sonra da Medine'ye hicret etmiştir. Rasûlullah (sav.), onu Sa'd b. Rebi ile kardeş kılmıştır. Bedir gazvesine ve müteakip gazvelere katılmıştır. İslâm'a ilk giren sekiz kişiden, Hz. Ömer'den sonraki hâlifeyi seçecek altı kişilik şura

sorması⁴⁴² ve Câbir b. Abdullah (ra.)'ın (ö. 78/697)⁴⁴³ evlilikle ilgili rivayetlerini vb. kendisine dayanak olarak kabul eder.⁴⁴⁴

Zerrûk; istîzân konusunda, kendi zamanında bid'at batağına saplanmış bazı zümrelerin, "Biz, bunu âdetimiz olduğu için yapıyoruz" demelerine karşı çıkar. Söz gelimi onların yapmış oldukları bu âdetler, doğru kabul edilse bile dine izâfe edilmesinden dolayı bid'atin karıştığını ve bu gibi dine aykırı konularda ihtilaf etmenin yersiz olduğunu düşünmektedir. Ayrıca o, vaciplerde izin istemenin günah olduğunu ifade ederek, Allah'a isyan olan yerde yaratılmışlara itaat edilemeyeceğini, bu şekilde yaparak Allah'a yakınlık ve onun rızasına talip olmanın mümkün olmadığını belirtmektedir.⁴⁴⁵

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında Zerrûk'un örf ve âdetlere karşı olduğu gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Zira Zerrûk, örf ve âdet cinsinden olan şeylerin yapılmasına karşı değil, dine izâfe edilerek yapılmasına karşıdır. Ayrıca onların, "Mü'minler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir"⁴⁴⁶ âyet-i kerimesini dayanak olarak almalarını eleştirerek özel olan bir durumu özel bir duruma isnât etmenin doğru ve isabetli olmadığını belirtmektedir.⁴⁴⁷

---

meclisinden, sonra da bu meclisin kendi arasında seçtiği üç kişiden biri olup Hz. Osman'ı hâlifeliğe takdim eden kişidir. Bkz. Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr İbn Kesîr el-Dımaşkî el-Kureysî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l fikr 1407/1986, c.VII, s. 163.

⁴⁴² Abdurrahmân ibn Avf'dan rivayetle Hz. Peygamberimiz (sav.); "Hâlin, şanın nedir yâ Abdurrahmân (evlendin mi)?" dedi. O da:

— "Ensârlı bir kadınla evlendim" dedi. Peygamber (sav.):

— "O kadına ne kadar mehr verdin?" dedi. Abdurrahmân:

— "Bir çekirdek ağırlığında (beş dirhem) altın verdim" dedi. Peygamber (sav.):

— "Bir koyunla olsun düğün aşını yap!" buyurdu. Bu hadis Buhârî'nin "Nikah" babında geçmiştir. no: 5072.

⁴⁴³ Asıl adı Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî (ö. 78/697) en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden birisidir. Hicretten on altı yıl önce 607'de Medine'de dünyaya geldi. Hazrecoğulları'nın Benî Seleme kabilesinden olup Ebû Abdurrahman ve Ebû Muhammed künyeleriyle de anılır. Babası Uhud Gazvesi'nde ilk şehid düşen sahâbî Abdullah b. Amr b. Harâm, annesi Rasûlullah'a biat eden kadın sahâbîlerden Enîse (Üneyse) bint Aneme'dir. Nübüvvetin on üçüncü yılında (622) yapılan İkinci Akabe Biati'na babası ile birlikte katılan Câbir yetmiş kişilik heyetin en küçük üyelerinden birisidir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Câbir b. Abdullah", DİA., İstanbul 1992, c. VI, ss. 530-532.

⁴⁴⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 352.

⁴⁴⁵ Azûzî, age., s. 198; Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 352.

⁴⁴⁶ Nur, 24/62.

⁴⁴⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 352; Azûzî, age., s. 198.

2. Küfür ve günahdır. Vacipler konusunda izin almanın küfür ve günah olduğunu, yaratanın uygun görmediği bir konuda kula itaat edilemeyeceğini ifade eden Zerrûk, ‘‘Biz, Allah’ın rızasını bu şekilde umuyoruz’’ deseler bile vacibin terk edilerek mübah görülmesini yanlış bulmuş, Allah’ın razı olmadığı bir şeyle Allah’a yakınlaşamayacağını belirtmiştir.⁴⁴⁸

3. Bu durum bir vacibin zâyi edilmesi veya bir mendubun tahkik edilmesini gerektirir ki Zerrûk, bunu şu şekilde açıklar: Onlar, namazı belirli vaktinin dışına çıkararak dar bir zamana sığdırarak efdal olan ilk vaktini kaçırmışlar veya başını kaçıran cemaatin faziletini kaçırmışlardır. Zerrûk’a göre bunların hepsi şerh ve bunlardan kaçınılması gerekir.⁴⁴⁹

Görüldüğü üzere Zerrûk; kendi zamanındaki bazı şeyhlerin, müridin dinî ve dünyevî işlerini îfâ ederken, bağlı olduğu şeyhinden izin alınmasının şart koşulmasına, diğer bir anlamda farz ve vacip olarak görülmesine karşı çıkmıştır. Bu noktada üzerinde durulması gereken, aynı zamanda bizim de önemli görmüş olduğumuz husus şudur: Zerrûk, istizân meselesine tamamıyla karşı olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü izin meselesini farz veya vacip olmadığı halde farz olarak görüp umumîleştirmek ile farz ve vacip cinsinden bir ibadet varken şeyhin emri doğrultusunda başka işlerle meşgul olup vacibi zâyi etmek arasında ince bir çizgi vardır. İlkinde Allah’ın hükümlerini değiştirmek yani, izin meselesini dine izafe edilerek farz olarak sayılması varken, ikincisinde şeyhin emri doğrultusunda vacipleri hafife almak veya terk etmek dolayısıyla isyan vardır. Normalde izin alınmasında istişare edilmesinde bir sakınca olmaması gerekmektedir. Nitekim daha önce de zikrettiğimiz gibi sahabeden de buna dair uygulamalar vardır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, dinin sabit bir emriymiş gibi genelleştirmek veyahut da dine izâfe etmek sanırım yanlıştır.

Burada üzerinde durulması gereken diğer bir husus da Zerrûk, Mâlikî mezhebine bağlı olması dolayısıyla kendi zamanındaki çizgi dışı uygulamaların önünü kesmek, harama ve kötülüğe giden yolları kapatmak istemiş olacak ki bu noktada daha hassas ve îtinalı davranmıştır.

---

⁴⁴⁸ Azûzî, age., ss. 198-199.

⁴⁴⁹ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 354.

Zerrûk'un karşı çıktığı ve bid'at olarak nitelediği konulardan birisi de kişinin bir başkasının evine girerken kapıda bekleyerek defalarca “Sübhânallah” deyip içeriye girmek için ev sahibinden izin isteme meselesidir.

Zerrûk, mevzû bahisle ilgili Peygamberimizin (sav.) izin konusundaki sâbit sünnetini değiştirdikleri için bunun apaçık bir bid'at olduğu düşüncesindedir. O, sünnette gelen istîzânın üç defa “*Selâmun aleyküm*”⁴⁵⁰ deyip izin isteme, izin verilirse içeri girme, izin verilmezse geri dönme⁴⁵¹ şeklinde olduğunu belirtir.

Konuyu İmâm-ı Şâtibî (ö. 790/1388)'nin yapmış olduğu bid'at tanımını göz önüne alarak ele aldığımızda daha iyi anlaşılır kanaatindeyiz. Nitekim İmâm Şâtibî, bid'ati “*Allah'a daha çok ibadet etmek maksadıyla girilen ve sonradan ortaya konulan ilave ve eksiltme özelliği taşıyan, dini görünümlü bir yol*”⁴⁵² olarak târif etmişti. Bu bağlamda düşündüğümüzde burada hem sünneti değiştirmek hem de bir sünneti öldürmek vardır. Çünkü “*Selâmun aleyküm*” demesi gerekirken “*Sübhânallah*” demesi sünnette geçeni değiştirmek demektir. Bunu da onlar, her ne kadar zikir adına yapmak sûretiyle daha faziletli olarak bilip, Allah'a daha fazla yakınlaşmak adına bunu yapmış olsalar da sünnette gelen değiştirilmiş olduğundan bid'ata düşülmüş olunacaktır.⁴⁵³

Zerrûk, onların yapmış oldukları bu yanlışlıklar hakkında Mu'tezile âlimlerinden Zemâhşerî'nin (ö. 538/1144)⁴⁵⁴ bu konuda zikrettiği bir hadisi⁴⁵⁵ kendilerine dayanak olarak almalarını reddetmiş ve cehaletin göstergesi

⁴⁵⁰ “*Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi farketirip selam vermeden girmeyiniz.*” Bkz. en-Nûr, 24/27.

⁴⁵¹ Ebû Saîd el-Hudrî (ra.)'dan rivayetle Peygamber (sav.) şöyle demiştir: “*İzin istemek üç defâdır. İzin verilirse girersin, verilmezse geri dönersin.*” Bkz. Buhârî, İsti'zân, 13; Ebû Dâvûd, Edep, 127.

⁴⁵² Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî el-Gırnâtî, *i'tisam*, thk. Selim b. İyd el-Hilali, nşr. Dâr İbn Affân-Suudiyye, Tabaatü'l-Ûlâ 1412/1992, s. 50.

⁴⁵³ Zerrûk, onlardan bazılarının kendi arkadaşlarının hanımından içeriye girmek için bu şekilde izin istediklerini, adamın hanımı da cevap olarak kendisine: “*Yürü, neredeyse dişi eşek doğum yapacak*” dediğini ifade eder. Zerrûk'a göre kadının bu şekilde cevap vermesi, çok çirkin bir davranıştır. Ters bir cevap verdiği içinde tesbihin hürmeti (fazileti) de boşa çıkmıştır. Bunu da en büyük işlerden olan tesbihe karşılık vermiştir. Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 355.

⁴⁵⁴ İsmi Zemâhşerî Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ömer'dir. Künyesi Ebû'l-Kasım ez-Zemâhşerî'dir. Keşşaf tefsirinin sahibidir. Ayrıca nahiv ilmine dair el-Mufassal ve diğer bazı faydalı eserlerin de sahibidir. Hadis dinledi. Hadis derlemek amacıyla çeşitli beldeleri dolaştı. Mekke'de mücavir olarak bir süre ikamet etti. Mutezile mezhebine mensuptu ve bunu tefsirinde açıkça ifade etmiş olup bu hususta münazaralar yapmıştır. Bu senede yetmiş altı yaşındayken arefe gecesi Harez m şehrinde vefat etti. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XII, s. 218.

⁴⁵⁵ Bu hadisi araştırdık ama bulamadık.

saymıştır.⁴⁵⁶ Onlara hem nasihat etmek hem de yol göstermek adına sünnetten de delil getirerek şöyle cevap vermiştir: “*Sünnetten daha efdal bir şey yoktur ve bid’atler, şerden başka bir şey getirmezler.*”⁴⁵⁷

Ayrıca Zerrûk, kendi zarurî ihtiyaçlarını yerine getirmek için cimâ konusunda bağlı olduğu şeyhlerinden izin alan bir guruptan bahsetmiş, onların bu konuda izin istemelerinin çirkin bir davranış olduğunu dile getirerek bid’atin uğursuzluklarından saymıştır.⁴⁵⁸ O, cimâ konusunda izin istenilmesine üç yönden karşı çıkmıştır:

1. Şer’î bir zarûret olmadan kişinin böyle bir şeye tevessül etmesi, fuhşiyatın ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir.

2. Kadının sırrını ifşâ ederek, kendisinin üzerinde herhangi bir hak sahibi olmayanların kötü duygularını harekete geçirilmesi düşüncesi ki Zerrûk; bunun hepsinin dinî ve dünyevî olarak zararlı olduğunu, Peygamber (sav.)’in; “*Kadının sırrını ifşa etmek, günahların en büyüğü*” saydığını ve fuhşiyatı yasakladığını belirtmektedir.⁴⁵⁹

3. Herhangi bir mazeret olmadan nefsin istek ve arzuları karşısında şehvetine yenilerek eşyle arasındaki sırrı ifşa etmesine sebebiyet verecektir ki o takdirde eşine sadık davranmamış, ihanet etmiş olacaktır.

Zerrûk’un bu konu ile ilgili görüşlerine bakıldığında müridlerin şer’î bir mazereti yokken cimâ konusunda şeyhinden izin almalarını gerekli görmelerine şiddetle karşı çıktığı görülmektedir.

Bununla birlikte şu hususun da açıklığa kavuşturulması gerektiği düşüncesindeyiz. Âdetlerin ve geleneklerin sünnetle çatışmadığı müddetçe yapılmasında herhangi bir sakınca olmaması gerekmektedir. Burada üzerinde durulması gereken, aynı zamanda Zerrûk’un da dikkat çektiği husus, “*Bu, bizim*

---

⁴⁵⁶ Zerrûk, Mu‘tezile âlimlerinden olan Zemahşerî hakkında “*Hadisteki İmâmların değil, mutezile fırkasının kelamcılarındandır, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaatin İmâmlarını terk etmiştir*” der. Bkz. Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, ss. 355-357.

⁴⁵⁷ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 355.

⁴⁵⁸ Azûzî, age., s. 199.

⁴⁵⁹ Ebû Said el- Hudrî (ra.) rivayetle Rasûlullah (sav.) şöyle buyurdu: “*Kiyamet gününde Allah katında (sorumluluğu) en büyük olan emânet, kişinin başbaşa kaldıktan sonra ifşa ettiği karısının sırrıdır.*” Ebû Dâvût, *Kitabü’l-Edep*, 37 (4870); Müslim, *Nikâh*, 123-124 (1437).

âdetimizdir” diyerek sünneti öldürmek veya değiştirmek pahasına yapılması meselesidir.⁴⁶⁰

Zerrûk’a göre “izin mevzusu” örf, âdet ve gelenek olarak görüldüğü takdirde bile sünnet ölçülerine uymak gereklidir. Örf ve âdetleri sünnetin önüne geçirip sünneti hafife almak veya değiştirmek nasıl ki hoş karşılanmayacak bir şey ise faziletli sayarak yapmak da aynı derecede kötüdür. Buradaki ince bir ayrıntıyı da ifade etmemiz gerekir ki o da şudur. Örf ve âdet cinsinden olan bir şeyin normal bir şekilde yapılması ile dinde olmadığı hâlde dine izâfe edilerek yapılması arasında ince bir fark vardır. Âdet türünden olan şeyleri daha faziletli bilip dine eklenerek yapılması bid’at olarak değerlendirilirken, diğerinde böyle bir niyet ve kastın olmaması halinde herhangi bir sakıncasının olmaması gerekmektedir.⁴⁶¹

Zerrûk, “izin mevzusunu” âdet olarak kabul edildiği takdirde bile insanları hayrete düşürecek garip bir durum olduğunu belirtmiş, şu nâsları delil getirerek söz konusu onların uygulamalarına karşı çıkmıştır. “*Onu duyduğunuzda bunu konuşup yaymamız bize yakışmaz. Hâşâ! Bu, çok büyük bir iftirâdır, demeli değil miydiniz?*”⁴⁶² âyeti ile Peygamber (sav.)’in; “*Ben sizin içinizdeyken, siz Allah’ın Kitabı’yla mı oynuyorsunuz?*” Mahmud b. Lebid (ra.)’dan rivâyetle Rasûlullah (sav.) bir erkeğin karısını üç talakla bir seferde boşadığı haber verilince Rasûlullah (sav.) kızarak ayağa kalktı ve: “*Ben aranızda iken Allah’ın Kitabı’yla mı oynuyorsunuz?*” Bir adam kalktı ve: “*Ey Allah’ın Rasûlü! Onu öldüreyim mi?*” dedi.⁴⁶³

Zerrûk’a göre her şeyi yerli yerince ve sünnet ölçüsünde yapmak esastır. Her ne kadar kendi dönemindeki bazı şeyhler, bu izin konusunu âdet hâline getirmiş olsalar dahi dine izâfe etmeleri sebebiyle hoş karşılanacak bir durum olmadığı ortadadır. Zerrûk da bu konuya dikkat çekmiş, sünneti hafife alarak veya değiştirerek fazilet elde edilemeyeceğini, en büyük faziletin sünnete sarılmak olduğunu beyan etmiş, nâslardan delil getirerek karşı çıkmıştır.

⁴⁶⁰ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 352; İdris Azûzî, age., s. 198.

⁴⁶¹ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, ss. 355-357.

⁴⁶² Nûr, 24/16.

⁴⁶³ Bu hadis sadece Nesâî’nin, “*Talak*” babında geçmektedir. no: 3401.

8.2. Sorumluluk Yüklemele İlgili Bid'atler

Tasavvuf geleneğinin müessesleşmiş hâli olan tarikatların en temel yapı taşlarından birisi de mürşittir.⁴⁶⁴ Mürşid, müridleri tarikatın âdab ve erkânı ile yetiştiren, kendileri de yaşayarak müridlerine örnek olan ve onları bu doğrultuda eğiten önder insanlardır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak Hz. Peygamber'in, ashâbı ile arasında gerçekleştirdiği rehberliği mânen temsil eden örnek şahsiyetlerdir.⁴⁶⁵

Şeyh ile mürid arasındaki ilişkiyi teslimiyet ve sevgi esasına dayalı bir öğretmen-öğrenci ilişkisine benzetebiliriz.⁴⁶⁶ Bu anlamda şeyh, hâl ve davranışlarıyla müridi etkilemekte, ameli ve ahlâkı müride sirayet etmektedir. Çünkü şeyh, mürid için rol model durumundadır. Bu çerçeveden bakıldığında şeyhin önemi daha da artmaktadır. Bu itibarla tasavvuf geleneğinde şeyhin istikamet üzere olması Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat çizgisinde sağlam bir inancının olması, Kitab'a ve sünnete uyma noktasında hassas olması daha büyük bir önem arz etmektedir.⁴⁶⁷ Bu bağlamda Hz. Peygamber'in rehberliğini mânen temsil eden mürşid-i kâmiller; gerek Hz. Peygamber'in beşeri yönünü, gerekse manevî yönünü örnek almışlardır.⁴⁶⁸

Nitekim Hz. Peygamber'in örnek alınması gerektiği hususu birçok âyet ve hadislerde de vurgulanmaktadır. “*De ki, Allah'a ve Peygamber'e itaat edin*”⁴⁶⁹ başka bir âyette *Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir*”⁴⁷⁰ *Sözlerin en hayırlısı Allah'ın Kitabı Kur'ân-ı Kerimdir. Yolların en hayırlısı Muhammed (sav.)'in yoludur.*”⁴⁷¹

⁴⁶⁴ Mustafa Aşkar, “*Niyazi Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*”, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 1998, s. 279.

⁴⁶⁵ Halil İbrahim Şimşek, “*Tasavvufî Düşüncede Hz. Muhammed Algısı*”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 11, sy. 21, Çorum 2012, s. 38.

⁴⁶⁶ Ünver Günay, Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, Erciyes Üniversitesi Yay. No.112, Kayseri 1999, s. 132.

⁴⁶⁷ Sühreverdî, age., s. 540; Serrac, age., ss. 443, 475, 491.

⁴⁶⁸ Halil İbrahim Şimşek, “*Tasavvufî Düşüncede Hz. Muhammed Algısı*”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 11, sy. 21, Çorum 2012, s. 38.

⁴⁶⁹ Al-i İmran, 3/32.

⁴⁷⁰ Haşr, 59/7.

⁴⁷¹ Müslim, *Müsâfir*, 867; İbn Mâce, *Mükaddime*, 7.

Tasavvuf ehli de bu düsturdan hareketle Hâk yoluna girmek isteyen ve tasavvuf hazinesinin zenginliklerinden istifade etmek isteyen her mürid için Kur'ân ve sünneti yegâne kaynak olarak görmüşlerdir.⁴⁷²

Tasavvuf kaynaklarına bakıldığında erken dönemden itibaren bir şeyhte bulunması gereken temel nitelikler üzerinde durulmuştur. Örneğin, Şihâbüddin es-Sühreverdî (ö. 632/1234) “*Avârifü'l-meârif*” adlı eserinde mürşidin riayet edeceği âdablardan bahsetmiş, bunlardan birisinin de mürşidin kendi müntesiplerinden malından, hizmetinden ve ondan herhangi bir yoldan gelecek iyilikten uzak durması gerektiğini beyan etmiştir.⁴⁷³

Biz, sûfilerin sünnete uyma ve bid'arlerden kaçınma hassasiyetleri ile ilgili konulara daha önce değindiğimizden konuyu Ahmed Zerrûk açısından ele almanın uygun olacağı kanatindeyiz.

Ahmed Zerrûk, kendi zamanındaki bazı şeyhlerin Kur'ân ve sünnetin önüne geçen bazı tasavvufî uygulamalarına değinmiş, söz konusu yanlışlıkları şu şekilde gözler önüne sermiştir.

1. Bazı şeyhlerin müntesiplerine ilave sorumluluklar yükleyerek mallarına el koymaları.⁴⁷⁴

2. Bir diğeri ise bazı şeyhlerin gece yapılması gereken amelleri (hizb-vird) yapamayan müridlere karşı nefsi edeplendirmek adına o günü oruçlu geçirmeleri gerektiğini söylemeleridir.⁴⁷⁵

Zerrûk, kendi zamanındaki bazı şeyhlerin maddeye, paraya ve eşyaya önem vererek şeyhliğin âdablarına yakışmayacak tarzda hareket ettiklerini, müridlerine ilave yükümlülükler yükleyerek mal getirmelerini şart koştuklarını belirtir. Bu da müridlerin kendi aralarında rekabete sürükleyerek huzursuzluğa neden olduğunu ve bu işin bir eziyet ve külfet hâline dönüşerek haram yemelerine sebebiyet verdiğini beyan eder. Zerrûk'a göre bu haramdır ve bundan kaçınılması gerekmektedir.⁴⁷⁶

---

⁴⁷² İdris Azûzî, age., s. 163.

⁴⁷³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, s. 541.

⁴⁷⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 372.

⁴⁷⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 387-388.

⁴⁷⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 388.

Ayrıca Zerrûk, onların yapmış oldukları bu yanlışlıkları “*Ey iman edenler! Peygamber’e gizli bir şey söyleyecek olursanız, bu gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Eğer bulamazsanız; muhakkak ki Allah çok mağfiret ve rahmet edicidir*”⁴⁷⁷ âyetine dayandırarak yapmalarının ise daha da vehim bir durum olduğunu belirtir. Söz konusu âyetin hükmünün nesh edildiğini, bu âyetin Rasûlullah (sav.)’in yüce makâmı için inmiş olduğunu, başka bir şeye kıyas yapılamayacağını belirtir. Ona göre onunla kıyas etmek, ancak kötü edep sahibi insanların ve zındıkların işidir.⁴⁷⁸

Zerrûk, kendi zamanındaki bazı şeyhlerin kendi heva ve hevesleri doğrultusunda hareket ederek dünyalık için kendi müntesiplerinden mal talep etmek sûretiyle faydalanmaya çalışmalarına harama ve kötülüğe sürükleyeceği düşüncesinden dolayı karşı çıktığı görülmektedir.

Zerrûk’un üzerinde durduğu aynı zamanda karşı çıktığı hususlardan birisi de bazı şeyhlerin gece yapılması gereken amelleri (hizb-vird) yapamayan müridlere karşı nefsi edeplendirmek adına, o günü oruçlu geçirmeleri gerektiğini söylemeleridir. Zerrûk’a göre bu şeriata aykırıdır. Çünkü bu gibi dini konularda Peygamber dışında hiçbir kimse din adına bir şey söyleyemeyeceğini düşünmektedir.⁴⁷⁹ Dolayısıyla Zerrûk, şeyhlerin kendi müntesiplerine ilave sorumluluklar yükleyerek mal getirmelerini şart koşmalarına karşı çıkmış, bilakis şeyhe hürmetin ve azâmetin mal getirmek sûretiyle olamayacağını; bunun ancak ilim, amel ve hâlde olabileceğini söyleyerek dikkatleri bu yöne çekmiştir. Bu minvalde

---

⁴⁷⁷ Mücadele, 58/12.

⁴⁷⁸ İbn Abbas, konuyla ilgili şöyle demiştir: “*Bu buyruk, Müslümanların Rasûlullah (sav.)’e sıkıntı verecek noktaya gelinceye kadar çokça soru sormaları sebebiyle inmiştir. Yüce Allah, Peygamberinin (sav.) yükünü hafifletmek istedi. Bu buyruğu indirince insanların birçoğu bu işten vazgeçtiler.*” Kuşeyrî ve başkalarının naklettiklerine göre Ali b. Ebi Talib söyle demiştir: “*Allah’ın Kitabı’nda gereğince benden önce kimsenin amel etmediği ve benden sonra da kimsenin amel etmeyeceği bir ayet-i kerime vardır.*” O ayet: “*Ey iman edenler! Peygambere gizli bir şey söyleyecek olursanız, bu gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin*” ayetidir. Rasûlullah (sav.) ile gizlice bir şey konuşacak olursam, bir dirhem sadaka veriyordum. Bitinceye kadar bu böylece sürüp gitti. Sonra bu ayet, bir sonraki âyet olan: “*Yoksa gizli konuşmanızdan önce sadakalar vermekten korkunuz mu?*” buyruğu ile nesholundu. İbn Abbas da böyle demiştir; Allah bu ayeti bir sonraki ayet ile neshetmiştir. Bkz. İmâm Kurtubî Tefsiri, el-Câmiu ahkâmî’l-Kur’ân” thk. Ahmed el-Berdunî, İbrahim Edfiyaş, Daru’l-Kütübü’l-Mısırıyye, Tabaatü’s- Sanî, c. XVII, Kahire 1964, s. 302; Ayrıca bkz. Şihâbuddîn Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif (Gerçek Tasavvuf)*, trc. Dilaver Selvi, Semerkant Yay., İstanbul 2012, ss. 534-535.

⁴⁷⁹ Biz, bu konuyu oruç bahsinde ayrıntılı olarak ele alacağımız için tekrara düşmemek adına bu kadarla yetiniyoruz. Bkz. İdris Azûzî, age., ss. 75-79.

şeyhlerin; müridlere karşı bu tür evhama düşmekten kurtarmanın ve onların üzerinden bu külfeti kaldırmanın gerekliliğine vurgu yapan Zerrûk; aksi takdirde hem şeyhin helâk olabileceğini hem de kendisine tâbî olanları helâka sürükleyeceğinin altını çizmiştir.⁴⁸⁰

Zerrûk'un bu konu ile ilgili düşüncelerini en iyi bir şekilde ortaya koyması bakımından önemli gördüğümüz şu nakli aktarmamızın yerinde olacağı düşüncesindeyiz. Zerrûk, bir adamın Abdu's-Selam b. Meşîş'in yanına gelerek, "*Ey efendimiz, benim üzerime bazı ameller ve sorumluluklar yükle ki, ben onları yerine getireyim*" Şeyh de ona kızarak şöyle dedi: "*Ben Peygamber miyim ki, senin üzerine amel ve sorumluluklar yükleyeyim? Farzlar bellidir. Haramlar da bellidir. Sen farzları koru ve günahları da reddet. Kalbini de dünya isteğinden ve kadın sevgisinden koru. Makam ve şehvet duygusundan da uzak dur. Bunların hepsinde, Allah'ın sana verdiği taksimata kanaat getir*"⁴⁸¹ dediğini nakleder.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Zerrûk'un Kur'ân ve sünnetin önüne geçen bazı tasavvufî zümrelerin yanlış uygulamalarına karşı çıktığı görülmektedir. Aslında Zerrûk'un burada üzerinde durduğu ve asıl karşı çıktığı husus, şeyhlerin; Allah ve O'nun Rasûlünün önüne geçerek müridlere sünnetin ruhuna aykırı bir şekilde sorumluluk yüklemeleri meselesidir. Yani Kur'ân ve sünnette böyle bir uygulama olmadığı hâlde âyet ve hadisleri kendi maddi menfaatleri doğrultusunda, ölçüsüzce yorumlayarak Peygamber adına hüküm koymalarıdır ki bu da ister istemez bid'atin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Ne var ki Zerrûk; naslar tarafından belirlenmemiş bir meselede, şeyhlerin; müridleri terbiye etmek adına bile olsa şer'î kaidelerin dışına çıkarak dinin ön görmediği bir tarzda ilaveler yapmayı uygun görmemektedir.

9. MÜRİDLE İLGİLİ BİD'ATLER

Tasavvuf, her şeyden önce usta-çırak, öğretmen-öğrenci ilişkisine dayalı bir eğitim işidir. Bu nedenle çırağın ustasından, öğrencinin öğretmeninden tam olarak istifade edebilmesi için ona iyice güvenmesi ve onu benimsemesi gerekmektedir.

---

⁴⁸⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 388.

⁴⁸¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 393.

Müridin rûhunu yüceltmeyi iş edinen mürşidin, müridi çok iyi tanınması, ibadet neşvesiyle maddi bir çıkar beklemeden eğitimi gönüllü sürdürmesi temel esaslardandır. Mürid açısından uyulması gereken şartlar ise teslimiyet ile özetlenebilir. Tasavvufî eğitimde mürşide bağlılık, güven ve saygı en üst seviyededir.⁴⁸² Burada bir kişilik kaybı söz konusu değildir. Bilakis, kişiliğin olgunlaşması, gelişmesi ve özgürlüğe kavuşması amaçtır.⁴⁸³ Mürşit olmak için gerekli eğitimi alıp ehil hâle gelen mürşidin göz göre göre şer’î ahkâma aykırı bir şeyi yapması ve emretmesi düşünülemeyeceğine göre saygı ve teslimiyetin diğer kimselere gösterilenden daha ileri olmasında herhangi bir dini sakınca olmaması gerekmektedir. Yeter ki şer’î sınırlar aşılsın.⁴⁸⁴ Kendileri için masumluk belirtisi olmayan sûfîlerin, diğerleri gibi onlardan da günahın küçüğü büyüğü hata ve nisyân sadır olabilir. Bid’ata, harama düşebilir.⁴⁸⁵ İşte bunun içindir ki, İmâm-ı Şâtibî, “Eğer bir şeyin şeriatla temel dayanağı yoksa amel edilmez. Çünkü sünnet bütün ümmet için delildir. Herhangi bir kimsenin ameli ümmetin sünneti için bir delil değildir. Çünkü sünnet hatadan uzaktır. Onun sahibi masumdur. Bütün ümmetin masum olduğuna dair bir delil yoktur”⁴⁸⁶ der. Zira meşâyih şöyle demişlerdir: “Müridlerin, vüsûldan mahrum olmalarının sebebi, usûlü zayi etmeleridir.” Mürid, şüphelerden, zanlardan, sapıklık ve bid’atlerden arınmalı, Allah ile arasındaki itikadı tashih etmekle işe başlamalıdır.⁴⁸⁷

Mürid, öncelikle Allah ile arasındaki akîdesini sağlamlaştırdıktan sonra şeriatla ilgili ilimleri tahsil etmeye koyulmalıdır. Bu bilgileri araştırarak veya yetkili âlimlerden sorarak farzları eda etmeye yetecek kadar öğrenmelidir. Eğer yetkili âlimlerin fetvasında ihtilaf varsa, mürit ihtiyati olarak en uygun görüşe göre amel eder ve ihtilafa düşmez. Çünkü şeriatdaki ruhsatlar, zayıf olanlarla, iş ve güç sahipleri olan kimseler içindir. Sûfîlerin ise Hakk Teâlâ’nın hukukuna riayet etmekten başka meşguliyetleri yoktur. Bunun için derviş, hakikat ve azimet derecesinden şeriatın

⁴⁸² Yüce, *Tasavvuf ve Bid’at*, s. 94.

⁴⁸³ Bkz. Himmet Konur, “*Mesnevî’de Mürîd-Mürşid İlişkisi*”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2005, s. 154.

⁴⁸⁴ Yüce, *Tasavvuf ve Bid’at*, s. 94.

⁴⁸⁵ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 263.

⁴⁸⁶ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 263.

⁴⁸⁷ Kuşeyri, *Risâle*, hz. Ali Arslan, s. 638.

ruhsatları ile amel etme derecesine düştü mü; Allah ile olan akdini fesh etmiş, Allahü Teala ile kendi arasındaki ahdi bozmuş olur.⁴⁸⁸

Zerrûk'a göre müridin kendini başkasından üstün görmesi, nefsinden râzı olması ve sadece kendi şeyhlerinin ilimleri ile yetinilmesi cehaletin ve dalâletin temelidir.⁴⁸⁹ Bunun için Zerrûk şeyhlerin şöyle dediklerini rivayet eder: *Kendisinin hiçbir istek ve arzusu kalmayıncaya kadar iradesini terk etmedikçe, gerçek mürid olamaz.*⁴⁹⁰ İbn Ataullah'ın (ö. 709/1309) "*Hikem*" adlı eserinde şöyle denilmiştir: "*Bütün gaflet, şehvet, masiyetin günahkârlığın esas temeli, kendi nefsini beğenmektir. Her türlü günah, gaflet ve şehvetin temel kaynağı nefisten kaynaklanmaktadır. Her türlü itaat, yakazâ ve iffetin kaynağı ise ondan râzı olmamandır. Nefsinden râzı olmayan bir cahille arkadaşlık yapman, nefsinden râzı olan bir âlimle arkadaşlık yapmandan daha hayırlıdır.*"⁴⁹¹ Şeyhler, "*Sünnete olan bağlılığındaki, ihlâsını kaybeden kimse, amellerinin lezzetini kaybetmiştir. Edep getirmeyen bir lezzet, ancak mağrur olmaya götürür*"⁴⁹² Ebu Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. En-Nûri (ö. 295/907) de "*Tasavvuf nefsin her hazzını terk etmektir*"⁴⁹³ der.

Müride en fazla zarar veren şey ise halkın, kendisine ayrıcalıklı gözle bakmasını istemesidir. Bununla birlikte sırrını şeyhinden gizlememeli, tembellik ve kolaylığı tercih etmemelidir. Ayrıca müridler, makâm peşinde koşmamalıdır. Bu durum aynı zamanda öldürücü bir zehre benzetilmiştir. Yine müridin, mürşidine sülûk başlangıcında muhâlefette bulunması uygun karşılanmayan bir davranıştır. Kuşeyrî bu konu da müridin kalben dâhî olsa, mürşide itirazda bulunmaması gerektiğini belirtir. Nihayetinde mürid, her yönü ile sıkı bir imtihandan geçerek⁴⁹⁴ zâhirini ve bâtınını mamur edip güzelleştirerek olgun insan hâline gelecektir.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸ Kuşeyri, age., s. 641.

⁴⁸⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s. 332.

⁴⁹⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 332.

⁴⁹¹ İbn Ataullah, *Tasavvufî Hikmetler*, haz. Mustafa Kara, Dergâh Yay. İstanbul 2003, ss. 25-26.

⁴⁹² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 333.

⁴⁹³ Kuşeyrî, *Risale*, s. 86.

⁴⁹⁴ Kuşeyrî, *Risale*, ss. 640-642.

⁴⁹⁵ Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf*, s. 530.

Yukarıdaki ifadeler doğrultusunda müridin hem şeyhine hem de nefesine karşı riayet edeceği birtakım âdab ve erkânın olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹⁶ Sûfîlerin en belirgin özellikleri olan edeb ve ahlâk, tasavvuf yolunun esasları ve sûfîlerin en belirgin özellikleridir. Sûfîlere göre her vaktin, her hâlin, her makâmın bir edebi vardır. Diğer bir şekilde ifade edecek olursak, tasavvufun bütünüyle edepten ibaret olduğunu söylemek de mümkündür.⁴⁹⁷ Bu itibarla, Ahmed Zerrûk da müridin seyr-u sülûku boyunca uyması gereken birtakım adâb ve erkândan bahsetmiş,⁴⁹⁸ müride yakışmayan, onun hâlini eksilten ve geriye gitmesine sebep olan söz konusu durumların neler olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Zerrûk'un bu konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Baş olma sevdası içerisinde olması ve kendi özelliklerinin, bir başkası tarafından bilinmek istenilmesi. Zerrûk, bunu riya kavramıyla ilişkilendirir. Dolayısıyla ibadetlerdeki ihlâsa ve gizliliğe vurgu yaparak halkı bırakıp Hakk'a dönmemiz gerektiğini ifade eder. Zerrûk, müridin liderlik peşinden gitmesinin onun hâlinde bir eksikliğe ve geriye gitmesine sebebiyet verdiğini belirterek şöyle der: *“Her kim ki, insanların kendi hâlini bilmesini isterse o, yalancıdır. Kendi amelini Allahü Teala'nın insanlara muttalî kılmasını isteyen kimse ise riyakardır”*⁴⁹⁹ der.

2. İçerisinde bulunduğu hâlin vehmine kapılarak kendi nefesine hüsnü zan beslemek.

3. Nefsin istek ve arzularına uyarak, zamanını boş ve önemsiz şeylerle geçirerek nefsinden gafil olması. Zerrûk, Allah'ı bırakıp nefsin hevasına uyanların gaflet uykusundan uyanarak ibadet ve taat içerisinde olmaları gerektiğini beyan eder.

4. Kalbini Allah'tan başka şeylere bağlamak.

5. Tevillere ve ruhsatlara uyma konusunda geniş rahatlık göstermek.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Bkz. Abdülkadir Geylânî, *Âdabü'l-Mürîdin (Tarikatın Esasları)*, trc. Kâzım Ağcakaya, Medine Yay., İstanbul 2012.

⁴⁹⁷ Tasavvufun Ebu'n-Necîb Sühreverdî, *Âdabü'l-Mürîdîn /Yol Ahlâkı*, Çev. Süleyman Gökbulut, Büyüyenay Yay., İstanbul 2014, s. 201.

⁴⁹⁸ Zerrûk'a göre mürid ve kardeşlik âdâbı beştir:

“1. Kendi aleyhine de olsa emre itaat etmek.

2. Yasaklardan kaçınmak.

3. Herhangi bir kısaltmaya gitmeden imkân nisbetinde sorumlulukların bilincinde olmak.

4. Huzurda da gıyaben de, ölüye de diriye de saygıyı elden bırakmamak.

5. Kendi aklını, ilmini ve liderliğini beğenmekten kaçınmak.” Bkz. İdris Azûzî, age., s. 98.

⁴⁹⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 474.

⁵⁰⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 474-477.

Nefsin; kusur, noksanlık ve kötülüklerle dolu olduğuna, bu nedenle nefsi daima itham altında tutmanın gerekliliğine dikkat çeken Ahmed Zerrûk, salik müridin nefsine uymasını tehlikeli görmüş, büyük bir musîbet ve âfet olarak nitelendirerek⁵⁰¹ nefsinden hoşnut olmanın alâmetlerini şu şekilde açıklamıştır:

- “1. Cehaletin ilmin yerine tercih edilmesi.
2. Her konuşanın sözüne aldanmak.
3. İşlerde aceleci olmak.
4. Tarikatıyla kibirlenmek.
5. Şartlar olgunlaşmadan fetih konusunda aceleci davranmak.”⁵⁰²

Zerrûk, böylesi bir nefsin ıslah edilmesi gerektiğini bunun da nefsin hastalıklarını ve tedavi sürecini bilen sağlam delil sahibi candan davranan bir şeyhle olacağı kanaatindedir.⁵⁰³

Zerrûk, müridin ruhsat ve tevellere yönelerek bu konuda rahat davranması ile ilgili olarak da müridin hâlinde noksanlığa sebebiyet verdiğini, bunun da nefsiyle mücâhade konusunda sabretmeyip kendinin kemâle erdiği düşüncesinden kaynaklandığını belirtir. Zerrûk’a göre bu bid’attır. Hatta küfür ve zındıklığa kadar da gider. Zerrûk’a göre bunların hepsi kendi nefsine yardım ettiğini sandığından ve gerçeği de bâtil zannettiğinden dolayı cehaletin içerisine düşmesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁰⁴ Buna delil olarak da “*Kendisinin nûr olarak gördüğü şeyin karanlık olarak ortaya çıkmasıdır. Bazen öyle olur ki; onların ameli ve çalışmaları boşa gitmiştir*”⁵⁰⁵ ayetini delil getirir.

Sûfîlerin ruhsat ve tevillerle ilgili uyması gereken birtakım âdap ve erkâna ilişkin sözlerine tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren rastlamak da mümkündür. Örneğin Yusuf b. Hüseyin (ö. 304/916); “*Müridin ruhsatlarla meşgul olduğunu gördüğünde bil ki, müridin elinden hiçbir şey gelmez*”⁵⁰⁶ Ebû Abbas ahmed b. Muhammed b. Ata el-Ademî (ö. 309/921); “*Kim ki nefsine şeriatın edeplerini gerekli kılarca Allah onun kalbini marifet nuruyla tenvir eder. Habibi edibine tâbî olmaktan*

⁵⁰¹ Azûzî, age., s. 174.

⁵⁰² Zerrûk, *Usulü't-tarikati's-şâzeliyye*, Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, no. 992.

⁵⁰³ Azûzî, age., s. 176.

⁵⁰⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 476-477.

⁵⁰⁵ Kehf, 18/104.

⁵⁰⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, Hz. Ali Arslan, s. 96.

daha şerefli bir makam yoktur. Tabiidir ki bu, Rasûlullâh'ın emir, söz ve fillerine uymakla olur”⁵⁰⁷ der. Benzer bir şekilde İbn Hafif (ö. 371/982) de bu konuya dikkat çekmiş, müridin ruhsata ve teville yönelmesinin müride zarardan başka şey vermeyeceğini belirtmiştir.⁵⁰⁸

Ahmed Zerrûk, kendi zamanındaki tarikat mensubu bazı kişilerin tarikatlarını daha faziletli görüp diğerlerini eksik ve bâtil olarak kabul etmelerine karşı çıkmış, bunun beş yönden gerçeği yansıtmayacağını beyan etmiştir:

1. Şer’î bir delilin olması gerektiği düşüncesindedir. Zerrûk, bu konu ile ilgili şer’î bir delile ihtiyaç olduğunu, böyle bir iddiada bulunmanın doğru olmadığını, her ne kadar bu şekilde bir iddia da bulunmuş olsalar bile bunu delillendirmeleri gerektiğini söyler. Sırf iddiada bulunmak adına şer’î bir delil olmadan böyle bir şey söylenemeyeceği kanaatindedir.

2. Bazı tarikat mensubu sûfilerin kendilerinin fetih ve nûrlara nâil olduklarını iddia etmeleri ve bunu delil olarak öne sürmeleri. Zerrûk, bu hususun onların idrâkini genelleştirilemeyeceğini ve umûma mâl edilemeyeceğini belirtir.

3. Zerrûk, zevklerin tartışılmaz ve göreceli olduğunu dolayısıyla bu iddia ettikleri şeyin delil olamayacağını ve onların kendi tarikatlarını en faziletli olarak iddia etmelerinin bâtil olduğunu belirtir.

4. Şeyhin mürid halkasının geniş olması. Başka bir şekilde ifade edecek olursak şeyhe tabî olanların sayısının çok olması. Zerrûk’a göre bu delil olarak kabul edilemez.

5. Kesin ve açık delil olmadan şeyhlerin taklit edilmesi. Zerrûk, bunu şeyhe tabî olanların sayıca fazla olmasına bağlayarak açıklamış, tarikatın nicel olarak müntesiplerinin fazla olmasının bir kıstas olamayacağını, aslolanın takva ve ihlâs olduğunu vurgulamıştır.⁵⁰⁹

Bu konuyla ilgili Zerrûk’un görüşlerine baktığımızda tarikatların en üstün ve en faziletli bir şekilde nitelendirilmesine karşı çıktığını ve şer’î bir delilin olması gerektiğine vurgu yaptığını söyleyebiliriz. Öte taraftan Zerrûk, toplumsal huzurun

⁵⁰⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, Hz. Ali Arslan, s. 102.

⁵⁰⁸ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *Tabakatü’l-evliya*, thk. Nureddin Şüreybe Min Ulemai Ezher, Mektebetü’l-Hanecî, Tabaatü’s-Sânî, Kâhire 1415/1994, s. 290.

⁵⁰⁹ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, ss. 334-335.

sağlanması noktasındaki hassasiyetini de göz ardı etmemek gerekir.⁵¹⁰ Bu bağlamda tarikatların en faziletli şekilde ayrılacak kadar sınırlı olmadığını dile getirerek başka tarikata müntesip kişiler arasında huzursuzluğa ve kötülüğe neden olabileceğine dikkat çekmiştir.⁵¹¹ Bu doğrultuda, bu işin tarikat bağlılarınca başka birinin canına ve malına kastetmeye vardırıncaya kadar ileri götürülmesinin vehim sonuçlara yol açacağına vurgu yapmış, böyle bir iddiada bulunmanın yersiz ve boş bir uğraştan başka bir şey olmadığını dile getirmiştir.⁵¹²

Zerrûk'un üzerinde durduğu ve bizim de önemli gördüğümüz bir diğer husus ise şeyhlerin ilme, amele ve şer'î kurallara riayet etmedikleri hâlde müridlerin; *‘Benim şeyhim her şeyi bilir. Benim şeyhim basiret sahibidir’* şeklinde birtakım iddialarda bulunmaları meselesidir. Hatta Zerrûk bu konu ile ilgili bazı tarikat mensubu kişilerin, *‘Eğer gökten melek inse, bu şeyin doğru olmadığını söylese, onun bu sözünü kabul etmezdim ve bizim üzerimize düşen ancak şeyhimize uymak ve onu taklit etmek etmektir. O bizim getirdiğimiz hakikatlerin usûlünü bizden daha iyi bilir. Çünkü o âlimdir’*⁵¹³ dediklerini nakleder.

Ahmed Zerrûk, kendilerinde ilim ve amel olmayan şeyhleri herhangi bir fikhî konuda şer'î delil olmadan dindeki basiret çizgisinin dışına çıktıklarını belirterek onları tenkit etmiş,⁵¹⁴ böyle bir iddiada bulunanlara cevap olarak da basiretin ancak ilim, amel ve edeple mümkün olacağını dile getirmiştir.⁵¹⁵ Zerrûk, dinde basiret sahibi olmanın ve Hakk'ı istemenin gerekli olduğu düşüncesindedir; fakat ilimsiz amelin haram olduğuna inanır ve şu âyeti kendisine delil getirir: *‘Hakkında ilmin olmayan bir şeyin ardına düşme. Muhakkak ki işitme, görme ve idrâk, onların hepsi, ondan mesuldürler.’*⁵¹⁶

Aslında Zerrûk bir anlamda şeyhlerin hem câhil ve bilgisiz oldukları halde fikhî bir meselede hüküm vermeye kalkışmalarına hem de kendi câhilliklerini inkâr etmelerine karşı çıkmıştır. Bundan daha kötü olarak gördüğü husus ise müridlerin bunu bildikleri hâlde bile bile şer'î ahkâma riayet etmeyen, ilimden ve amelden

⁵¹⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 335.

⁵¹¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 335.

⁵¹² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 335.

⁵¹³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 392.

⁵¹⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 392.

⁵¹⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzi, ss. 427-429.

⁵¹⁶ İsra, 17/36.

nasîbini almayan, kendilerini şeyh olarak gören kişilerin peşinden giderek taassup göstermeleridir.⁵¹⁷

Zerrûk'un asıl yakındığı husus ise şer'î bir delil olmadan körü körüne şeyhlerin taklit edilmesi meselesidir. Bu noktada Zerrûk, ilmin önemine işaret ederek ilim olmadan delil olmayacağını ki bunlara uyanların çoğunun ise câhil olduklarını belirtmektedir.⁵¹⁸ Cahil olduğu hâlde kendi bilgisizliğini inkâr edenden ve bâtil üzere taassup gösterenden daha cahil hiçbir kimse olmadığı düşüncesindedir.⁵¹⁹

Zerrûk, Kur'ân ve sünnet üzere olan basiret sahibi bir şeyhe bağlanıp ona teslim olmanın gerekli olduğu düşüncesindedir. Ancak şer'î bir delil olmadan da taassup gösterilerek şeyhlerin taklit edilmesine karşı çıkmaktadır. Bir anlamda şeyhin mertebesini tahkik (doğrulama) edip araştırarak emin olduktan sonra şeyhe bağlanmanın gerekli olduğu düşüncesindedir.⁵²⁰ Bu noktada Zerrûk, bir yandan şeyhlerin basiretli olmaları, Hakk'ın yanında yer almaları gerektiğine dikkat çekerken diğer yandan da sünnet çizgisinden çıkan şeyhler karşısında müridlerin ne yapmaları gerektiğini de ortaya koymaya çalışmıştır. Söz konusu şeyhin istediği ve kastettiği şeyler, dinin emrettiği ilkelere ters düştüğünde Allah'a isyan olan bir yerde kula itaat edilmeyeceğini belirtir.⁵²¹

Bu noktada konumuzu hem zenginleştirmek açısından hem de konumuza örneklik teşkil etmesi bakımından önemli gördüğümüz kendi zamanındaki şeyhlerin ve sûflerin yapmış oldukları hata ve yanlışlıkları tenkit eden Medineli Hacı Osman Akfırat'ın, "Basiretü's-sâlikîn" adlı eserinden bir örnek vermek istiyoruz. Söz konusu kendi zamanındaki sûflerin yapmış oldukları hata ve yanlışlıkları gözler önüne seren Hacı Osman Akfırat, kendi zamanındaki sözde sûflerin cehalet içerisinde yüzerek şeytanın oyuncağı hâline geldiklerini ve kendi şeyhlerini taklit ederek taassup üzere hareket ettiklerini beyan eder. Devamında fâkihleri hor gördüklerini ve ilâhî hükümleri bilmediklerini sözlerine ekler. Bunun sonucunda ise

⁵¹⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 392.

⁵¹⁸ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 393.

⁵¹⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 392.

⁵²⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 394.

⁵²¹ Zerrûk'a göre Hakk'ın murâdını istemek ancak tahkik vasıtasıyla olur. Bu da ancak Hakk'ın emrettiklerini yapmak, Hakk'ın yanında durmak ve bâtili terk etmekle mümkündür. Burada şeyh ile kastedilen şey bildiği ile amel etmek ve bilmediğini öğrenmek içindir. Zerrûk, "Eğer şeyhin istediği ve kastettiği şey Hakk'a muhâlif olursa, o zaman Allah'a isyanda kula itaat edilmez" der. Bkz. Ahmed Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 394.

tarikatların bu câhil sûfilerin eline geçtiğini ehil olanların ise bir kenarda kaldıklarını belirtir.⁵²²

Sünnete sarılmanın ve bid'atlerden kaçınmanın gerekliliğini her fırsatta dile getiren ve birçok mektubunda kendi tarikat yollarının üstünlüğünden bahseden İmâm-ı Rabbânî ise bir mektubunda şöyle der: “*Büyüklerimizin yolu, Allahü Teala'ya kavuşturan yolların en kısasıdır. Başka yolların sonunda ele geçenler, bu yolun başında olanlara tattırılmaktadır. Bunların nispeti, başkalarının nisbetinin üstündedir. Bütün bu üstünlükler, bu yolda sünnete yapışmak ve bid'atten sakınmak bulunduğu içindir...*”⁵²³ Başka bir mektubunda, “*... başka yoldan ilerleyenlerin, en son ele geçirdikleri şeyler, bu büyüklere; daha başlangıçta verilmiş, bunların yolu, bütün yollardan üstün olmuştur...*”⁵²⁴ der.

Konuyu İmâm-ı Rabbânî'nin bu sözleri bağlamında değerlendirdiğimizde İmâm-ı Rabbânî'nin kendi tarikatının üstünlüğünü kabul ettiği görülmektedir. Buna mukabil kendi tarikatı dışındakileri ise eksik ve bâtil olarak saymadığı da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Zerrûk ise sâlikin mensubu olduğu tarikatıyla övünüp kibirlenmesinin ve daha faziletli olduğunu iddia etmesinin yersiz olduğunu ve başka tarikat mensubu kişiler arasında tartışmaya ve övünç meselesi hâline dönüşebileceğini dolayısıyla başka tarikat mensupları tarafından cana ve mala kastetmeye kadar bu işin götürülmesinin küfürle eş değer olduğunu beyan eder.⁵²⁵

Aslında Ahmed Zerrûk, böyle bir anlayışın toplumsal anlamda bozulmaya, fitneye ve fesada sürükleyeceğine dikkat çekmiş olsa gerek ki harama ve kötülüğe giden yolların kapatılması demek olan “sedd-i zerâî” ilkesinin izlerini burada da görmek mümkündür.

Hem fâkih hem sûfî olan Zerrûk'un bu konu ile ilgili yaklaşım tarzına genel manada baktığımızda sünnete uyma konusunda çok hassas davrandığını, dolayısıyla herhangi bir konuyu ele alırken naslara uygun olup olmadığı açısından değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle ister şeyh olsun ister mürid olsun

⁵²² Akfirat, *Basiretü's-sâlikîn*, s. 17.

⁵²³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 131. Mektup, c. I, s. 175.

⁵²⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 168. Mektup, c. I, s. 209.

⁵²⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 335.

her hâlükârda Allah'ın emir ve yasaklarına uyması gerektiğini, Allah'a isyan olan bir yerde kula itaat edilmeyeceğini⁵²⁶ özellikle üzerinde çalışmış olduğumuz eserde güçlü bir şekilde vurguladığı görülmektedir.

10. İNTİSAPLA İLGİLİ BİD'ATLER

Türkçe'de biat olarak kullanılan bu kelime satmak, söz verme amacıyla el sıkma, el alma, satın almak, alışveriş yapmak, anlaşmaya varmak, itaat etmek gibi değişik anlamlara gelmektedir.⁵²⁷ Tasavvufî anlamda ise tâlip denilen mürid adayının şeyhe ve onun vereceği emirlere bağlı kalacağına, haramlardan uzaklaşacağına, helâl ve hayırlara sarılacağına günahlardan tövbe edip bir daha günah işlemeyeceğine dair söz vermesi demektir. Bey'at, intisap, ahit, el alma ve ikrâr terimleri de bu anlamlarda kullanılmaktadır.⁵²⁸

Tasavvufî anlayışta bey'atın temeli Hz. Peygamber'in İslâm'a girmek isteyen kişilerden cihâd, hicret gibi faaliyete katılacakları zaman söz almasıdır. Kur'ân'da Hudeybiye'de bey'at eden sahâbiler övülmekte, onların Allah Rasûlü'ne olan be'yatlerini Allah'a yapılmış bey'at olduğu ifade edilmektedir.⁵²⁹

Hemen hemen bütün tarikatlarda ufak tefek farklılıklar olmakla birlikte gayesi ve yapılış şekli itibariyle bey'at ve intisap aynıdır.⁵³⁰ Tarikata girmek isteyen mürid; önce kendisine uygun bir mürşit arar, gönlünün ısındığı bir şeyh bulunca ona başvurur ve istihâre yapar. Şeyh de kendisine başvuran tâlibin, tarikata girmeye ehil olup olmadığını araştırır. Araştırmalar olumlu sonuçlandığında bey'at ve intisap gerçekleşir. Mürid adayı, boy abdesti alarak temizlenir, iki rekat namaz kılar, şeyhin huzuruna varır ve diz çökerek oturur. Şeyh, tâlibe bütün geçmiş günahlarından tövbe ve istiğfar etmesini telkin eder. Üzerinde kul hakkı varsa bunları ödemesi gerektiğini söyler. Sonra şeyh sağ elini uzatıp müridle musafaha eder. Mürid de şeyhinin söylediklerini dinler ve kendisine söylenenlere riayet edeceğine dair Allah adına söz verir. Allah'ı Rabb, Hz. Muhammed'i Peygamber, Kur'ânı rehber ve şeyhini mürşit

⁵²⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 394, 413.

⁵²⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, c. VIII, ss. 23-26; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2012, s. 75.

⁵²⁸ Osman Türer, "Biat", *DİA.*, c. VI, İstanbul 1992, s. 124.

⁵²⁹ Fetih, 48/10.

⁵³⁰ Türer, *Biat*", *DİA.*, c. VI, s. 124.

saydığını ifade ederek şeyhinin ihvanı arasına katılıp onun sohbetlerine devam etmeye başlar.⁵³¹

Zerrûk'a göre intisap şu şekildedir: Önce şeyh, tövbenin mana ve keyfiyetini izâh eder. Sağ elini müridin sağ eli üzerine koyar. Ona her ikisinin de ahitlerinde ortak olduklarını hatırlatır. Şeyh gözlerini yumar, Allah'ın tövbeleri kabul eden olduğuna dair derin bir tefekküre dalar. Kendisinin ise tövbe edenlerin hidayetine sadece bir vesile olduğunu düşünür. Sesli bir şekilde şunları söyler: “*Eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm. Bismillahi'r-rahmani'r-rahim. Estağfirullahe'l-Azim (üç kez) ve etûbü ileyh. Ve es eluhû en yehdiyenî ilâ mâ yuhibbuhû ve yerdâhu.*” Sonra Peygamber Efendimize salât u selâm getirir ve “*Elhamdülillah*” der. Daha sonra hırka verip zikir telkininde bulunur.⁵³²

Zerrûk, bu konuyla ilgili Ubbâde b. Sâmit (ra.) tarafından rivayet edilen hadisi kendisine delil getirerek Peygamberimiz (sav.)'in şöyle buyurduğunu beyan eder: “*Allah'a ortak koşmayacağınıza, zinâ etmeyeceğinize, hırsızlık yapmayacağınıza, Allah'ın öldürmesini yasak ettiği hiçbir kimsenin canına haksız yere kastetmeyeceğinize dair bana söz verip biat edin ...*”⁵³³ Zerrûk, “söz alırken” bu hadisi tarikat İmâmlarının asıl itibarıyla ele aldıklarını, müride ilave sorumluluk yüklemek ve onu zora sokmak için almadıklarını belirtir. Başka bir söylemle imanın gereklerine sınımsız sarılmaları ve onda herhangi bir zâfiyete ve boşluğa düşmemeleri şeklinde esas aldıklarını söyler.⁵³⁴

Öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir ki Zerrûk, Kur'ân ve sünnet üzere olan basiret sahibi kâmil bir mürşide bağlanmaya karşı değildir. Onun asıl karşı olduğu şey daha önce de ifade ettiğimiz gibi kendilerinde ilmin ve amelin belirtisi olmayan sözde şeyhlere körü körüne bağlanıp taassup gösterilmesidir. Gerçi müridin Allah'a ulaşması için şeyhine teslim olmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Ancak bunu da

⁵³¹ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvut ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2015, s. 186.

⁵³² Azûzî, age., s. 117; Şeyh Zerrûk'un intisap şekli ve keyfiyeti hakkında daha geniş bilgi için *el-Künnâş* isimli eserine bakılabilir. Ahmed Zerrûk, *el-Künnâş*, yazma, el-Hizânetü'l-Âmmetü, no: 1385, vr. 75.

⁵³³ Müslim, *Hudûd*, 41 (1709).

⁵³⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 375-376.

şeyhin bütün yönüyle kâmil bir şekilde ehliyetli olduğunu gördükten sonra olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁵³⁵

Ahmed Zerrûk, kendi zamanında ahit alma ile ilgili sünnet çizgisini aşan ve sınırları zorlayan bazı tasavvufî uygulamalara şahit olmuş, söz konusu bid'at olarak nitelediği yanlış uygulamaları şu şekilde sıralamıştır:

1. Bir kısım tarikat mensubu insanların, kendi şeyhlerinin şöhretinin yeterli olduğu vehmine kapılarak hidâyet adı altında yolculuğa çıkmaları ve bunu da güya halkın hidâyete erdirilmesindeki hırslarına ve çabalarına bağlayarak bu konuda gayretli davranmaları.

2. Sözde şeyhlerin gittikleri yerlerde her türlü hile ve çeşitli yollara başvurup insanları ahit almaya zorlamaları.

3. Dinin emirlerine riayet etmeden, takva ve ihlâs duygusu olmadan, riya, yalan ve hileyle insanları kandırmak sûretiyle kendilerine intisap etmeye çağırmaları.

4. Tövbenin ancak şeyhle birlikte sahih olacağı inancına sahip olmaları.⁵³⁶

5. Amel için şeyhin gerekli olduğunu ve şeyhten söz almadan amelin sahih olmayacağı inancını taşımaları. Zerrûk, şeyhin amele ihtiyacı olmadığı ya da amel ancak ahit aldıktan sonra sahih olacağı inancının, fasit ve bâtil bir inanç olduğunu dolayısıyla nefisle mücâhadede ve tövbede şeyhin iznine gerek olmadığını belirtir.

6. Bazılarının şeyhin masum (günahsız) olduğuna dair inancı müridlere şart koşmaları. Zerrûk, bu konu bağlamında bazı şeyhlerin müridlere vacipleri yerine getirmede müsamaha gösterdiklerini ve haramlardan sakındırmadıklarını ifade ederek birçok konuda onlardan şikâyetçi olduğunu bildirir.⁵³⁷

Aslında şeyhlerin masum olmadıkları ile ilgili düşünce ilk dönemlerden itibaren kaynaklarda zikredilmiştir. Örneğin Kuşeyrî, şeyhlerin masum olduğu inancının müridlerin inanmamaları gerektiği noktası üzerinde durmuş ve müridin

---

⁵³⁵ Zerrûk, “Onlardan sonra birtakım kimseler geldiler ki, bu şeyleri tahrif ettiler ve hükümleri değiştirdiler. Körün zifiri karanlıktaki karanlığa dalması gibi sapıttılar ve sapturdular” diyerek bundan da Allah’a sığınmamız gerektiğini ifade eder. Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, thk. İdris Azûzî, s. 276.

⁵³⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 369.

⁵³⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 370; İdris Azûzî, age., s. 206.

kendisine yüklenen sorumluluklar konusunda da haddi aşmaması ve şer'î ahkâma riayet etmesi gerektiğini bildirmiştir.⁵³⁸

7. Şeyhlerin tövbe aldıktan sonra müridleri âdeta köleleştirmeleri ve bir hizmetçi gibi kullanmaları. Müridin malına el koyup onları dilencilik yapmaya zorlamaları ki bunu da müridin iyiliği ve nefis terbiyesi için yaptıklarını iddia etmeleri.⁵³⁹

8. Dinin emirlerine hiç aldırış etmeden süslü sözlerle konuşmaları ve insanların eleştirisini çekecek kadar ilginç ve garip bir üslûp kullanarak cezb etmeye çalışmaları.⁵⁴⁰

9. Tövbe ettikten sonra ilmin ve amelin yasaklanması. Zerrûk, bu hususun mübahları harama çevirebileceğini yani kötülüklerin ortaya çıkmasına sebebiyet vereceğini belirtir. Zerrûk, burada ilmin ve amelin hafife alınıp ikinci plana itilmesi kastedildiği takdirde ise bunu hiyanet olarak niteler. Zerrûk, bu konu bağlamında kendi zamanındaki bazı çizgi dışı uygulamalara da şahit olduğunu belirtir. Örneğin; Maliki mezhebine muhalefet etmeyi şart koştuklarını ve Allah'ı açıktan gördüklerini söyleyenlere rastladıklarını söyler.⁵⁴¹

10. Şeyhlere aşırı taassup gösterip himmetinin sağlıklı olduğuna olan kat'î inançları. Şeyh, bu himmetiyle vazgeçtiği kişiyi terk etmede, üstlendiği kişiye de vekil olmada önemli bir rol üstlenmektedir. Diğer bir şekilde ifade edecek olursak, şeyhlere taassup gösterilerek şeyhin bir bildiği vardır; o, ne yaparsa doğrudur anlayışına sahip olmak. Şöyle ki, bu inanç gereğince söz konusu şeyhin sevdiği ve dost olarak telâkki ettiği kişiler iyi olacaktır ve kendi müntesiplileri tarafından da iyi olarak sayılacaklardır. Aksine sevmediği ve benimsemediği kişiler ise kötü olarak zannedilecek ve dışlanmaya sebebiyet verecektir. Bu ise şeyhin himmetini ve sevgisini kazanmak için müridleri kendi aralarında bir yarışa ve rekabete sevk edecektir.

---

⁵³⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, thk. Abdulhâlim Mahmud, Mahmud b. Eş-Şerîf, Mahmud b. Eş-Şerîf, Mutâbi'u Müessesetü Dâru'ş-Şu'be, 1989 Kâhire, ss. 626-627.

⁵³⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 370.

⁵⁴⁰ Azûzî, age., s. 228.

⁵⁴¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 372.

Zerrûk da aynı şekilde bu konuya dikkat çekmiş ve bunu insanları iftihara ve rekâbete sevk edecek önemli bir unsur olarak görmüştür. Nitekim Zerrûk, herkesin sadece kendi şeyhinin ve tarikatının doğru yola götürdüğünü, diğer tarikatların ise doğru yola götürmediklerini iddia etmelerine neden olacağını “*Sizin şeyhiniz, bizim şeyhimiz, sizin tarikatınız, bizim tarikatımız*” şeklinde övünmeye ve tartışmaya sebebiyet vereceğini belirtmiş ve ahit almanın doğrusunu, keyfiyetini ve yollarını göstererek uyarılarda ve nasihatlerde bulunmuştur.⁵⁴²

Zerrûk’un üzerinde durduğu ve bizim de önemli gördüğümüz hususlardan birisi de tarikat her işte zor olanı seçmektir. Ecirler, meşakatlere göredir” meselesidir. Zerrûk, bu şekildeki söylemlerde bulunanlara karşı eleştiriler yöneltmiş, onların sözlerinin ‘bâtıl’ bir söz olduğunu, şâyet onların dedikleri gibi olsaydı çoğu amellerin zikir ve imandan daha faziletli olması gerektiğini beyan etmiştir. Ona göre dinî meselelerde ecir ve sevap meşakatlere göre değildir.⁵⁴³ Nitekim Peygamberimiz (sav.); “*Din kolaylıktır. Hiçbir kimse dinin sınırlarını zorlamasın. Din ona galip gelir. O hâlde, orta yolu tutunuz ...*”⁵⁴⁴ Şeyh Ebu’l-Hasan eş-Şazelî, “*Şeyh senin yorulmana değil, rahatına delâlet eden kimsedir.*”⁵⁴⁵ Aynı şekilde şeyhi Abdusselam Meşîş,⁵⁴⁶ Peygamber Efendimizin; “*Kolaylaştırız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz*”⁵⁴⁷ sözüne karşılık olarak şöyle demiştir: “*Başkasının yoluna değil, Allah’ın yoluna delâletçi (rehber) olunuz. Çünkü sana dünya için rehberlik eden kimse seni aldatmıştır. Kim sana amel etmeye rehberlik ederse seni yormuştur. Kim seni Allah’a kılavuzluk ederse, o sana nasihat etmiştir.*”⁵⁴⁸ Diğer bir manada şeyh, senin tabiatına uygun bir şekilde Allah’a ulaşma yollarını gösteren ve sana kılavuzluk eden kimsedir.⁵⁴⁹

⁵⁴² Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 373-374; Azûzî, age., s. 207, 208, 228.

⁵⁴³ Zerrûk, *Kavaidü’l-tasavvuf*, s. 123.

⁵⁴⁴ Buhârî, *İman*, 29; Nesâî, *İman*, 28.

⁵⁴⁵ Abdülvehhâb b. Ahmed b. Aliyyü’l-Hanefî eş-Şa’rânî, *Tabakatü’l-kübra*, nşr. Mektebetü Muhammed el-Kütübî, Mısır h. 1315, c. II, s. 5.

⁵⁴⁶ Ebû Muhammed Abdüsselâm b. Meşîş (Beşîş) el-Hasenî (ö. 625/1228 ?) Tasavvufun Kuzey Afrika’daki en büyük temsilcilerinden biri olup Ebû’l-Hasen eş-Şâzelî’nin şeyhi. Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Şa’rânî ve Münâvî gibi sûfî tabakatta müelliflerinin eserlerinde yer vermedikleri Kuzey Afrikalı bu büyük velîye dair bilgiler, daha çok menkıbelere dayanmaktadır. Bkz. Süleyman Uludağ, “*Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî*”, DİA., c. I, İstanbul 1988, s. 302.

⁵⁴⁷ Buhari, *İlim*, 11 (69).

⁵⁴⁸ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, ss. 375-376.

⁵⁴⁹ Zerrûk, *Kavaidü’l-tasavvuf*, s. 104.

Yukarıda ifade edilen hususları şeyh, mürid ve intisâp bağlamında ele aldığımız takdirde Ahmed Zerrûk, ahit alma konusuyla ilgili dönemindeki bazı yanlış tasavvufî uygulamalara değinmiş, söz konusu bu hakikate aykırı olan bu uygulamaları tespit ederek hem eleştirmiş hem de doğrusunu ortaya koyarak insanlığın hizmetine sunmuştur.

11. İLİMLERLE İLGİLİ BİD'ATLER

İnsanın yaratılış gayesi Allah'ı tanımak, bilmek ve O'na iyi bir kul olabilmektir.⁵⁵⁰ Bu da ancak ilim ve eğitimle mümkündür. Bu anlamda Yüce dinimiz eğitim öğretime, ilme ve irfâna büyük önem vermiş; ilim öğrenmeyi, kadın-erkek her Müslüman'a farz kılmıştır.⁵⁵¹ Hâk ile bâtı, doğru ile yanlış, helâl ile haramı iman ile küfrü birbirinden ayırt etmenin yegâne yolu ilimdir. İlimsiz gidilen yol karanlık, ilimden başka kurtuluş çareleri aramak beyhude bir çaba olacaktır. İnsanlar, cehaletten ancak ilim vasıtasıyla kurtulabilirler. Kur'ân-ı Kerim'de, “*Sakin cahillerden olma*”⁵⁵²; “*Cahillerden yüz çevir*”⁵⁵³ ve “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”⁵⁵⁴ buyurularak ilmin ve âlimin önemine işaret edilmektedir.

İlim konusu kapsam itibarıyla oldukça geniş bir alana sahip olması dolayısıyla hem bu alanın sınırlarını belirlemek hem de farklı ilimlere ait birikimleri sistemli bir şekilde değerlendirmek adına birçok İslâm düşünürü tarafından çeşitli tasniflere tâbi tutulmuştur.⁵⁵⁵ Örneğin Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid el- Gazâlî et-Tûsî (ö.505/1111), ilimleri şer'î ve aklî olmak üzere ikiye ayırmış, şer'î ilimleri de aslî olan tevhid ilmi ve ilmi furu olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Aklî ilimleri ise riyazî ve mantiki ilimler, tabii ilimler ve ilâhî ilimler olmak üzere üç kısımda değerlendirmeye tabi tutmuştur.⁵⁵⁶ Bir başka yerde İmâm-ı Gazâlî; ilimleri şer'î ilimler ve şer'î olmayan ilimler olmak üzere ikili taksime tâbi tutmuş, şer'î ilimleri de tekrar aslî ilimler (tevhid hadis, tefsir) ve fer'î ilim olmak üzere ikiye ayırmıştır.

⁵⁵⁰ Zariyat, 51/ 56.

⁵⁵¹ İbn-i Mâce, *İlim*,17.

⁵⁵² En'am, 6/35.

⁵⁵³ A'raf, 7/199.

⁵⁵⁴ Zümer, 39/9.

⁵⁵⁵ İlhan Kutluer, “*İlim*”, DİA., c. XXII, İstanbul 2000, s. 113.

⁵⁵⁶ İmâm-ı Gazâlî, *Tevhid ve Ledun Risâleleri*, çev. Serkan Özburun, Yusuf Özkan Özburun, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, İstanbul 1995, ss. 81-87.

İmâm-ı Gazâlî'ye göre şer'î ilimler; Kitap, sünnet, icmâ ve sahabe yoludur. Şer'î olmayan ilimleri ise mahmud (övülen) ilimler, mezmum (yerilen) ilimler (sihir-tılsım) ve mübah ilimler (tarih ve şiir) olmak üzere üçe ayırmıştır.⁵⁵⁷ Bir benzer taksimi İbni Haldun'da da görmekteyiz. O da ilimleri aklî ve naklî olmak üzere ikiye ayırmış, naklî ilimleri, Kur'ân (kıraat tefsir), hadis, fıkıh, ferâiz-hilâf-cedel, kelâm-akâid ve tasavvuf olmak üzere beş kategoride incelemiştir. Aklî ilimleri ise mantık, ilâhiyat (metafizik), tabiî ilimler ve astronomi (heyet) matematik, musikî olmak üzere birtakım sınıflandırmaya gitmiştir.⁵⁵⁸ Naklî ilimleri, Kitap ve sünnetle alakalı şer'î ilimler kapsamında içerisinde ele alırken aklî ilimleri ise genel itibarıyla felsefe ve hikmet ilimleri içerisinde değerlendirmektedir.⁵⁵⁹

Tasavvuf kaynaklarına bakıldığında aynı şekilde burada da birtakım sınıflandırmalara gidildiği görülmektedir. Örneğin Şihâbüddin es-Sühreverdî (ö. 563/1168) ilmi, farz ve fazilet olmak üzere ikiye ayırmış; farz olan ilmin, insanın dinî vecibelerini hakkıyla yerine getirmesi için bilmesi gereken ilim olduğunu, fazilet olan ilmin ise ihtiyaç dışı Kitap ve sünnet'e uygun olarak elde edilen ilim olduğunu bildirmiştir. Ona göre Kitap ve sünnete uygun olmayan ve onlardan istifade ile elde edilmeyen bütün ilimler ne çeşit olursa olsun fazilet değil ancak rezalettir. Dolayısıyla ilhamını ve dayanağını Kur'ân ve sünnetten almayan bütün ilimler, ancak dünyada boş zevkleri ahirette de perişanlığı arttırmaktadır.⁵⁶⁰ Şeyh Ebû Talip el-Mekkî de öğrenilmesi farz olan ilmin; İslâmın üzerine bina edildiği şehâdet, namaz, oruç, zekât ve haccın bilinmesi olduğunu belirtmektedir. Bunları bilmek farz hükmündedir ve en az amel edecek kadar bu hükümleri bilmek gereklidir.⁵⁶¹

Farz olan ilim hakkında ihtilaf olduğunu, her fırkanın kendilerine göre bir yol tutup kelâmcı ise kelâmı, fıkıhçı ise fıkıhı, farz-ı ayn⁵⁶² olarak kabul ettiklerini ifade eden İmâm-ı Gazâlî ise ahiret ilmi olarak nitelediği kalbin mezmum hâllerinden olan kibir, riya, cimrilik ve haset gibi kötü huyların mahiyetini, sebeplerini, alametlerini

⁵⁵⁷ İmâm-ı Gazâlî, *ihya*, c.I, ss. 48-49.

⁵⁵⁸ İbn Hâldun, *Mukaddime*, Hz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., 6. bsk., İstanbul 2009, c. II, ss. 56-67.

⁵⁵⁹ İbn Hâldun, *Mukaddime*, s. 67.

⁵⁶⁰ Şihâbüddin Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-meârif)*, trc. Dilaver Selvi, Semerkant Yay., 7. bsk, İstanbul 2010, s. 33.

⁵⁶¹ Şihâbüddin Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf*, s. 35.

⁵⁶² İmâm-ı Gazâlî, *ihyâ*, c.I, s. 43.

ve tedavi çarelerini bilmenin fikha nisbetle daha şerefli ve üstün olduğu düşüncesindedir.⁵⁶³ Bu görüşüne mesned olarak fâkihlerin farz-ı ayn dedikleri hususların dünyevî işleri tanzim etmek için olduğunu, bizim farz-ı ayn dediğimiz hususların ise ahireti düzeltmek için olduğunu söyler.⁵⁶⁴ Ayrıca Gazâlî, zâhirî amellere riayet etmeyen fâkihlerin fetvâsı gereğince nasıl ki pâdişâhların kılıcıyla helâk olacakları gibi aynı şekilde ahiret ilmine de kıymet vermeyenlerin kıyâmet günü mülkün gerçek sâhibi Allahü Teâlâ'nın kahru galebesiyle helâk olacaklarını belirtir.⁵⁶⁵

Yukarıdaki ifâdelerden Gazâlî'nin namaz ve oruç gibi ilmihâl bilgisi olan farz olan ilimlerin öğrenilmesine önem vermediği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Zira, o da nefsinin düzeltmek isteyen her kişinin kendi hâlinin ve vaziyetinin gerektirdiği zâhirî amelleri öğrenmesi gerektiği düşüncesindedir. Ancak, zâhirî amellerin yanında öğrenilmesi gereken en önemli husus ise ekseriyetin ihmâl ettiği kalbin övülen ve yerilen vasıflarını bilmektir.⁵⁶⁶

Konuyu Zerrûk'un görüşleri çerçevesince ele aldığımızda onun ilimleri; *zarûrî*, *hacî* ve *tekmilî* olmak üzere üç kategoride incelediği görülmektedir. Zerrûk, zarûrî ilmin; zorunlu olarak herkesin bilmesi gerektiği düşüncesindedir ve bilinmemesi hâlinde helâk olmaktan emin olunamayan ilim olarak kabul etmektedir. Bu da kişinin bilmesinin zorunlu olduğu farz-ı ayn ilmine tekabül eder. Hacî ilmi ise kaybedilmesi hâlinde bir noksanlığa sebebiyet verdiğini ama helâka da götürmediğini belirtir. Zerrûk'a göre bu bir eksiklik olup farz-ı kifâye türünden olan ilimlere karşılık gelir. Tekmilî ilmi ise insanın faziletini arttıran ilim olarak görür ve mantık, şiir ve belâgat gibi ilimlerin bilinmesini, bilinmemesine göre daha evlâ olarak kabul eder.⁵⁶⁷

⁵⁶³ İmâm-ı Gazâlî, *ihyâ*, c.I, s. 57.

⁵⁶⁴ İmâm-ı Gazâlî, *ihyâ*, c.I, s. 59.

⁵⁶⁵ İmâm-ı Gazâlî, *ihyâ*, c.I, s. 59.

⁵⁶⁶ Gazâlî'ye göre kalbin kötü vasıflarından olan hırs, hased, riya, kibir ve ucb gibi kötü hasletlerin hepsi öldürücüdür. Bunları ihmâl edip, zâhirî amellerle uğraşmak, bedendeki yaraların içini temizlemeden dışını katran ile sıvamaya benzediğini, sokak tabiplerinin yaranın dış kısmını katranlamayı tavsiye ettikleri gibi aynı şekilde mukallid âlimlerin de kalbi temizlemeyi bırakıp zâhir amelleri tavsiye ettiklerini belirtir. Ahiret bilginleri ise yarayı kökünden tedâvi için bâtin temizliğini emrettiklerini ve fenalığı kökünden kesmek istediklerini dolayısıyla zor bir işe talip olduklarını söyler. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *ihyâ*, c.I, s. 103.

⁵⁶⁷ Zerrûk, *Kavaidü't-tasavvuf*, ss.109-110.

Kısa ve özlü bir şekilde ifade etmemiz gerekirse Zerrûk, ibadetlerdeki vacip hükmünde olanları zarûfî, sünnetleri hacî ve mendupları ise tekmiî şeklinde ifade eder. Ona göre bir kimsenin yapmak istediği işin hükmünü bilmeden harekete geçmesi caiz değildir ve herkesin kapasitesine göre genel bir şekilde yapacağı işin hükmünü bilmesi zarurîdir.⁵⁶⁸

Zerrûk, kitap ve sünnetin kapsadığı ilimlerin sekiz tane olduğunu belirtir ve şu şekilde sıralar:

- “1. *Dil ilmi, o Arapçadır.*
2. *Dinler ilmi, o tevhitir.*
3. *Erkan ilmi, o fıkhıdır.*
4. *Bedenler ilmi, o tıptır.*
5. *Hesap ilmi, o yıldızlardır.*
6. *Liderlik ilmi, o siyasettir.*
7. *Kardeşlik ilmi, o muâşeret ilmidir.*
8. *Canlar ilmi (ruh), o tasavvufur.*”⁵⁶⁹

Zerrûk’a göre dinî ve dünyevî ilimlerin aslı ve esası Kur’ân’dan ve sünnetten alınmıştır. Kur’ân ve sünnet, övülmesi gerekeni övmüş, yerilmesi gerekeni yermiş ve yapılması gerekeni emretmiştir. İnsanlar bunu tahsil ederken üç farklı yol tuttıklarını bir grubun mana ile hiç ilgilenmeyerek sadece zâhirî ilme bağlı kaldıklarını ki bunların zâhirî mezhebindeki inkârcılar olduğunu ve kendilerine itibar edilmeyeceğini belirtir. Bir grubun ise hakikatleri birleştirmek ve uzlaştırmak için mananın kendisini araştırdıklarını ve lafzın zâhirîyle yetinmeyip tevil edilmesi gerekeni tevil ettiklerini bunların ise fâkihler ve mana ehlinden tahkike ulaşanlar olduğunu belirtir. Diğer bir grubun ise manaları ispat edip lafızları tahkik ettiklerini, lafzın zâhirî ve mananın bâtınından işaretleri alan tetkik ehli İmâmlar ve mühakkik sûfîler olduğunu ifade eder.⁵⁷⁰

Zerrûk’un felsefe ve mantıkla ilgi görüşlerine baktığımızda filozofun, varlığa hakikati yönünden baktığını ve hakikatleri, bilgisi nispetinde ulaştığı yerde aradığını hep araştırmayla meşgul olduğunu ifade eder. Bunun da fitratı bozulmamış, hâlleri

⁵⁶⁸ Zerrûk, *Kavaidü’l-tasavvuf*, ss.109-110.

⁵⁶⁹ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 439.

⁵⁷⁰ Zerrûk, *Kavaidü’l-tasavvuf*, s. 109.

doğru, güçlü ve sağlam bir düşünceye sahip olan kimseler dışındakiler için, ittibâya zarar verdiğini düşünür. Mantıkçının ise onun daha çok akılla bilinebilecek şeylerin hakikatini ortaya koymaya çalıştığını, bu yüzden ifrat ve tefrit derecesinde işin aslına varamadıklarını belirtir. Zerrûk'a göre genellikle bu ikisinden de tasavvuf yolundan uzak olması sebebiyle kaçınılması gerekir. Ancak, mantık ilminin diğer ilimlerdeki meseleleri tahkik etmek için bir âlet olarak kullanılabileceğini düşünmektedir.⁵⁷¹

Konumuzun esasını teşkil eden Zerrûk'un gayb ilimlerle ilgili görüşlerine değinmeden önce sihir, tılsım vb. gibi kelimelerin ne anlama geldiğini açıklamamızın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Sihirbazların kendi nefislerinde kâinata ve maddi âleme tesir etme ve yıldızların ruhâniyetini kendine çekme hususiyeti vardır. Hâl böyle olunca onlar, onunla maddi şeyler üzerinde tasarrufta bulunmayı amaçlamışlardır. Tesirleri rûhî veya şeytanî kuvvet sayesinde. Nebilerin tesirleri ise İlâhî bir medet ve Rabbânî bir hassa iledir. Kâhinlerin nefislerinde ise şeytanî kuvvetlerle gaip olan hususlara vakıf olma hususiyeti vardır.⁵⁷²

Sihirbazların sahip oldukları nefislerin üç derecesi vardır. Bu dereceleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Sihir: Birinci derecede olan sihirbazların nefisleri herhangi bir âlet ve yardımcı unsur olmaksızın sadece himmet, kalbin teveccühü, dikkatin bir noktaya yoğunlaşması ile tesir meydana getirir. Filozofların sihir dedikleri şey budur.

2. Tılsım: İkinci derecede olanlar feleklerin veya onun unsurların mizâcından veyahut da bir yardımcı sayesinde tesir icra ederler ki, buna tılsım ismi verilmektedir. Derece itibarıyla bu evvelkinden daha zayıftır.

3. Göz bağlama: Üçüncüsü tahayyül kuvvetinde olan tesirdir. Bu çeşitten bir tesire sahip olan şahıs, irade ve kastı ile tüm muhayyile kuvvetlerine yön vererek hayaller üzerinde bir çeşit tasarruf ederek faaliyette bulunur. Maksudı ne ise ona göre hayal kuvvetleri üzerine türlü türlü hayaletler, karaltılar ve sûretler ilga eder. Ruhî gücü ve muhayyile kuvvetiyle önce kendisinde vücuda getirdiği tasavvurları ve tahayyülleri sonra muhatabına telkin eder. Seyirciler, bunları sanki hariçte imiş gibi görürler. Hâlbuki ortada dış âlemde hiçbir şey yoktur. Mesela bazılarının birtakım

⁵⁷¹ Zerrûk, *Kavaidü't-tasavvuf*, s. 103.

⁵⁷² İbn Hâldun, *Mukaddime*, Hz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., 6. bsk., İstanbul 2009, c. II, s. 899.

bahçeler, nehirler ve saraylar gördükleri nakledilir. Hâlbuki ortada böyle bir şey yoktur.⁵⁷³

Görüldüğü gibi İbn Haldun, dışarıdan bir dış destek olmadan yapılan büyü türüne ‘sihir’ derken, dış destek yardımıyla yapılan büyü türüne ‘tılsım’ demek, kişilerin tasavvur ve hayal güçlerini etkileyerek gerçeği bir başka türlü göstermesine de ‘göz bağlama’ demektedir. Ona göre birinci ve ikinci tür sihrin gerçekliğinden söz etmek söz konusu iken, son şıkta yer alan sihrin hiçbir şekilde geçerli bir tarafı bulunmamaktadır. Bu noktada sihrin var olup olmadığı tartışmasına değinen İbn Haldun yok olduğunu söyleyenlerin üçüncü şıkta yer alan sihri; var olduğu yönünde tavır alanların ise ilk iki şıktaki sihri dikkate aldıklarını belirtir.⁵⁷⁴

İbn Haldun, kimya ilminin diğer tabîî ilimlerin kendine özgü yöntemlerinden uzak bir sihir uygulamasından ibaret olduğunu ve geleneksel kimya öğretisinin esas itibariyle ruhânî güçleri kullanarak tabiat âleminde istenilen yönde bazı tasarruflarda bulunmaya dayandığını, dolayısıyla kimya ilminin dinî ve ilmî bir geçerliliğinin olmadığını belirtir.⁵⁷⁵ Ayrıca İbn Haldun, söz konusu bu ilimlerin insanlara zararı dokunması sebebiyle şeriatlar katında metruk olduğunu yani terk edilmesi gereken ilimler olması gerektiğini söyler.⁵⁷⁶

İmâm-ı Gazâlî’ye göre sihir, tılsım ve yıldız gibi ilimler, yerilen ilimler arasında yer almaktadır. Ona göre ilim olmaları bakımından bunları öğrenmek fenâ değilse bile insanlara zararı dokunur. Dolayısıyla fenâlığa ve kötülüğe yol açması nedeniyle mezmumdur.⁵⁷⁷ Gazâlî’ye göre sihir, tılsım ve nücûm gibi ilimler ne dine ne de dünyaya faydası olan bilgilerdir. Bu gibi bilgiler, faydadan çok zarara neden olur ve en kıymetli sermaye olan ömrü bunlara sarfetmekte zarar ve ziyân vardır. Dünyalık için faydalı olduğu sanılan değerlerin zararı, faydasından çoktur. Onun için de bir kıymet taşımaz.⁵⁷⁸

Zerrûk’a göre gizli ilimler ile bazı değersiz metallere altın elde etmeyi amaçlayan, ölümsüz bir hayata iksir denilen sihirli bir madde ile ulaşabileceğini ileri

⁵⁷³ İbn Hâldun, *Mukaddime*, c. II, s. 899.

⁵⁷⁴ İbn Hâldun, *Mukaddime*, c. II, s. 900.

⁵⁷⁵ Ayten Koç Aydın, ‘‘Simya’’, DİA., c. XXXVII, s. 218.

⁵⁷⁶ İbn Hâldun, *Mukaddime*, s. 898.

⁵⁷⁷ İmâm-ı Gazâlî, *ihyâ*, c.I, s. 77.

⁵⁷⁸ Gazâlî, *İhya*, c.I, s. 102.

süren kimya (simya)⁵⁷⁹ gibi ilimler, dünya sevgisinin bir oyunudur ve aklın azlığına delâlet eder.⁵⁸⁰ Zerrûk, söz konusu ilim ile ilgili kendi zamanındaki bazı fukaraların maddi bir çıkar sağlamak amacıyla bu ilme ışık yaktığını ve bununla meşgul olmanın mühim bir husus olduğunu hatta daha da ileriye giderek bunun caiz olduğuna dair fetvâ verdiklerini beyan eder. Zerrûk'a göre bu tür şeyler insanları harama ve kötülüğe sürüklemektedir.⁵⁸¹ Ayrıca Zerrûk, gizli bilgileri ancak kıt akıllı kimselerin talep ettiklerini ve ölümsüzlüğe ulaşmak adına iksir gibi zehirli şeyleri içmenin birçok insanı telef etmeye ve insanı helâka götüreceğini belirtir.⁵⁸²

Zerrûk, muska yazmak ile ilgili İbn Arabi (ö. 638)'nin şu sözüne yer verir: “*İlm-i hurûf, şerefli ilimdir. Fakat dinî ve dünyevî olarak kötülenmiştir.*”⁵⁸³ Zerrûk, ilm-i hurûfun dinî olarak kötülenmesinin sebebini, bu ilimlerle uğraşan kimselerin dünya sebeplerine iyice dalmalarına bağlar ve bu ilimlerle uğraşmanın tevekkül makâmına zarar verdiğini düşünür. Aslında Zerrûk'un bu konu ile ilgili endişesine bakıldığında, temelinde dünyanın imar edilmesine hanel getirecek bir iş olmasının yattığını söyleyebiliriz.⁵⁸⁴

Harf ve sarf ilimleriyle ilgili olarak Zerrûk, bilhassa doğu ehli ve onlara yakın olanların sihir ve büyüün içine düştüklerini dolayısıyla küfür bataklığına saplandıklarını belirtir.⁵⁸⁵ Gaybî ilimlerle ilgili ise bununla meşgul olmanın din ve dünyada bütün fitnelerin anahtarı olduğunu ifade eder. Aynı şekilde yıldız, fal ve kurâ vb. meşgul olmak da bu şekildedir. Zerrûk, buna bel bağlayıp da kurtuluşu ermenin mümkün olmadığını, çünkü onun sonunun Hakk'ın zıddı olan kehânete dayandığını belirtir. Bir kimsenin gaybı bildiğine itikat etmesini ise daha fazla tehlikeli görerek küfürle itham eder ve bu işle meşgul olanlarının akıbetlerinin ise kötü bir şekilde son bulacağını söyler.⁵⁸⁶

⁵⁷⁹ Geleneksel gizli ilimlerde bir sihir tekniğidir. Sonsuz bir zenginlik ve ölümsüz bir hayata ulaşmayı istemektedirler. Bunların ilkine demir, bakır, kurşun gibi değersiz metallere altın ve gümüş elde edilmesi yoluyla, ikincisine de “iksîr” denilen sihirli madde sayesinde ulaşılacağını ileri sürerler. Bkz. Ayten Koç Aydın, “*Simya*”, DİA., c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 218.

⁵⁸⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 487.

⁵⁸¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 489.

⁵⁸² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 490.

⁵⁸³ Zerrûk, *Kavaidü't-tasavvuf*, s. 155.

⁵⁸⁴ Zerrûk, *Kavaidü't-tasavvuf*, s. 156.

⁵⁸⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 493.

⁵⁸⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 495-496.

Genel manada bakıldığında, İmâm-ı Gazâlî gibi Zerrûk da sihir, tılsım ve gaybî ilimlerle meşgul olmanın zararının faydasından daha çok olduğunu, fitneye ve fesâda kapı araladığını, dolayısıyla yerilen ilimler arasında değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte Zerrûk, ister gayb ilimleri olsun ister sihir ve büyü ilimleri olsun bütün bu konuları, üzerinde çalışmış olduğumuz eserinde ayrı ayrı değinmiş, kendi zamanındaki insanların nasıl sihir ve büyü batağının içine düştüklerini, nasıl helâke sürüklendiklerini belirterek insanlığın bundan sakınması gerektiği noktasında düşüncelerini insanlığın hizmetine sunmuştur.⁵⁸⁷

Ayrıca Zerrûk, bu konu bağlamında sadece kendi zamanında cerayan eden sünnet dışı uygulamalara karşı tek bir konuya dikkat kesilmemiş, yanlış gördüğü farklı gruplara ait çizgi dışı uygulamaları da bütün halde tenkit etmekten geri durmamıştır. Bu noktada Ahmed Zerrûk'un üzerinde durduğu aynı zamanda kendi zamanındaki sûfilerin bid'at batağına düşmelerinin sebebi olarak gördüğü hususlardan birisi de ilimden kaçınmaları meselesidir. Zerrûk, bu durumu Kitap, sünnet ve icmâya aykırı görmüştür. “Eğer bilmiyorsanız ilim ehline sorunuz”⁵⁸⁸ “Allah'tan ancak hakkıyla âlimler korkar”⁵⁸⁹ âyetlerini ve Hz. Peygamberimizin; “İlim talep etmek her kadın ve erkeğe farzdır”⁵⁹⁰ buyurduğunu dile getirerek bu uygulamaya karşı çıkmıştır.⁵⁹¹

Zerrûk'un mevzu bahisle ilgili karşı çıktığı hususlardan bir diğeri de kendi zamanındaki bazı iddiacıların ilmi, bâtil rivayetlere dayandırarak onunla amel etmeye zorladıklarını,⁵⁹² kendi aleyhlerine olan her türlü görüşe karşı ilmi “hüccet” kabul ettiklerini ve kendi heva ve heveslerine uyarak yalan yere hadis uydurarak Peygamberimizin üzerine attıklarını belirtir. Bu da bazı haramları helâl saymalarına, dalâlete ve sapıklığın içerisine düşmelerine sebebiyet verdiğini söyler. Aslında Zerrûk, bu duruma düşmelerinin sebebini ise kendilerini hakikatin içerisinde görmelerinden kaynaklanmasına bağlar.⁵⁹³

⁵⁸⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 489-495.

⁵⁸⁸ Nahl, 16/43.

⁵⁸⁹ Fâtır, 35/28.

⁵⁹⁰ İbn Mâce, *Mükaddime*, 17.

⁵⁹¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 310-311.

⁵⁹² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 304.

⁵⁹³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 281, 406; İdris Azûzî, age., s. 223.

Zerrûk, söz konusu ilimden kaçınan ve hadisleri de bâtil bir şekilde yorumlayıp bunu da tasavvuf adına yaptıklarını iddia edenlerin yapmış oldukları uygulamalara karşı tenkitler yöneltmiş ve onların, kendi istek ve arzularına uyarak ilmi kendi amaçları doğrultusunda kullanmalarını bâtil olarak görmüştür. Onların kendilerince bir gerekçe üreterek Allah'ın cahil birini veli edinmesi hâlinde ona öğreteceği düşüncesiyle sözde şeyhlerin taraftarlarına ilmi yasaklamalarını tenkit etmiş, düşmüş oldukları bu yanlışlıktan kurtulmaları için onlara nasihatlerde bulunmuştur. Zerrûk, onların bu iddialarına karşılık ilmin, ancak çalışıp çabalayarak öğrenileceğini, ilimden amaç ise usuller ve marifetler olduğunu söyler.⁵⁹⁴

Zerrûk'un bu konu bağlamında görüşlerine bakıldığında ilmin aslının araştırma ve tahkik ile elde edileceğini ve manevî hâlin temelini teslim ve tasdikten ibaret olduğunu dolayısıyla arifin eğer ilim hakkında konuştuğu takdirde Kur'ân, sünnet ve selefın tatbikatındaki usullerine bakarak konuşması gerektiğini belirtir. Fakat ârifin içinde bulunduğu manevî hâlden konuştuğu takdirde ise bu dereceye ancak onun gibi birisinin ulaşabileceğinden dolayı zevkinin teslim edilmesi gerektiğini ve bu konuda doğru ve yanlışlığına hükmedilemeyeceğini söyler.⁵⁹⁵

Diğer taraftan konumuza hem zenginlik katacağı hem de bir nevi Zerrûk'un düşünceleri ile paralel olması bakımından önemli gördüğümüz, kendi zamanındaki sûfîlerin düşmüş oldukları yanlışlıklara değinen Hacı Osman Akfırat'ın tespitlerinden bir örnek vermek istiyoruz. Kendi zamanındaki zamane sûfîlerin cehalet batağına saplandıklarını, şeytanın oyuncağı hâline geldiklerini ve kendi şeyhlerini taklit edip fâkihleri hor gördüklerini dile getiren Hacı Osman Akfırat, bunun sonucu olarak tarikatın bu câhil sûfîlerin eline geçtiğini, ehil olanların bir kenarda kaldığını⁵⁹⁶ ve câhil dervişlerin nasları inkâr edip bâtinî manaların olduğunu iddia ettiklerini belirtir.⁵⁹⁷ Ayrıca onların en cahil ve bilgisiz olduğu hâlde Kur'ân âyetlerini, hadis-i şerifleri ve şer'î meseleleri tevil ettiklerini beyan eder.⁵⁹⁸ Ona göre

---

⁵⁹⁴ Azûzî, age., s. 191.

⁵⁹⁵ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 70.

⁵⁹⁶ Hacı Osman Akfırat, *Basiretü's-sâlikîn (Erenlerin Kalp Gözü)*, trc. Ali Arslan, Pamuk Yay., İstanbul 1974, s. 17.

⁵⁹⁷ Akfırat, *Basiretü's-sâlikîn*, s. 21.

⁵⁹⁸ Akfırat, *Basiretü's-sâlikîn*, s. 13.

bütün bunların sebebi cahilliktir. Şeriat âlimlerinin tarikatı, cahillerin eline terk etmeleri felâkettir.⁵⁹⁹ Akfırat'a göre tarikatın temeli Kur'ân ve sünnettir.⁶⁰⁰

Yukarıdaki ifadeler doğrultusunda Zerrûk'un bu konuya bakış açısını değerlendirdiğimizde Akfırat'ın düşüncesiyle aynı doğrultuda olduğu ve aynı şeylerden yakındıkları görülmektedir. Burada altı çizilmesi gerektiğini düşündüğümüz hususlardan birisi de ilim ve amel kavramlarıdır. Zerrûk da çoğu yerde ilim, amel ve takva birlikteliğine dikkat çekmiş, bu hususun anlam ve değerini zayıflatan kimseleri ise eleştirmekten geri durmamıştır. Onun, üzerinde çalışmış olduğumuz eserine bakıldığında güçlü bir şekilde ilim, amel ve ihlâs birlikteliğine vurgu yaptığı görülmektedir.⁶⁰¹

İlme, amele ve ihlâsa vurgu yapan Abdulkadir Geylânî ise bir yandan bütün insanlığın muhtaç olduğu şeyin ilim olduğunu dile getirirken, diğer yandan ilme engel olunması hâlinde toplumun yıkılışının kaçınılmaz olduğunu ve aynı zamanda büyük bir felakate neden olacağını belirtir.⁶⁰² Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî (ö. 198/814) ise ilim ile amel arasında bağ kurarak bildiği ile amel edenleri en âlim olarak nitelerken, bildiği ile amel etmeyenleri ise en câhil olarak niteler.⁶⁰³ İmâm-ı Şâfîî, Peygamberimiz (sav.)'in sözünün bir özeti olarak, “*İlim, amelin İmâmıdır. Amel ona tâbi olur*”⁶⁰⁴ demiştir.

Görüldüğü üzere amelin ilme bağlı olduğu, ilmin öncülüğü sayesinde bir anlam ifade ettiği anlaşılmaktadır. Aslında ilk dönem sûfilerine ait ilmin, amel ile kaim olduğuna dair bu sözler, onların bu konudaki görüşlerini anlamamızın temel ilkesini oluşturması bakımından ne kadar da önemli olduğunun da bir göstergesidir. Zira sûfîler; ilmi, çalışıp çabalamakla elde edilen kesbî ilim ve ilhâma dayalı olan vehbî ilim olmak üzere iki kısma ayırmışlar; şer'î ilimleri tahsil etmekle elde edilen ilmi kesbî ilim olarak adlandırdıkları, Allah'ın kulun kalbine ilham etmesiyle hâsıl

⁵⁹⁹ Akfırat, *Basiretü's-sâlikîn*, s. 22.

⁶⁰⁰ Akfırat, *Basiretü's-sâlikîn*, s. 70

⁶⁰¹ İdris Azûzî, age., s. 226,267,296,319,310,311,422,423; Zerrûk, *Kavaidü't-tasavvuf*, s. 47, 53, 54, 55, 60, 234.

⁶⁰² Abdulkadir Geylânî, *Fethu'r-Rabbânî*, 5. Meclis, s. 34.

⁶⁰³ Şihâbüddin Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-meârif)*, trc. Dilaver Selvi, Semerkant Yay., 7. bsk., İstanbul 2010, s. 32.

⁶⁰⁴ Zerrûk, *Kavaidü't-tasavvuf*, s.110.

olan ilme vehbî ilim, diğler tabirle mârifet demişlerdir.⁶⁰⁵ Bu anlamda bakıldığında sufilerin en önemli özellikleri amele verdikleri önemdir. Onlara göre sadece bilmek yetmez, esas olan yaşamaktır. O yüzden sûfiler, tasavvuf ilmine kâl değil, hâl ilmi demişlerdir. Diğler bir ifadeyle yaşayarak, hissederek sûfininin tecrübelerine dayalı olarak sûfinin kalbine doğan bilgilerdir. Buradaki bilgi hâl vasıtasıyla doğmaktadır.⁶⁰⁶

Burada şu hususun altını çizmemiz gerektiği kanaatindeyiz: İlimin; amel ile nasıl ki ayrılmaz ve tamamlayıcı bir ilişkisi var ise aynı şekilde ilim ile hâl arasında da ayrılmayan sıkı bir ilişki vardır. İlim, nasıl ki amel için bir önder ve yol gösterici ise aynı şekilde hâl için de bir yol gösterici ve rehberdir. Zira ilim, emreder veya nehyeder; hâl ise kabul edip onun emrini yerine getirir. Yani hâl; ilimle birlikte bulunmalı aksi hâlde binicisini uçurumdan aşağıya atan azgın binek gibi helâka sürükleyebilmektedir. Bu itibarla sâlik, sülûk yoluna girdiği ilk andan son ana kadar ilme sarılmalı ve ilim yolunu tutmalıdır. Aksi takdirde kurtuluşa ve hidâyete eremeyecektir.⁶⁰⁷

Bu anlamda Zerrûk, ilim ve amel olmayan sözde sûfilerin, kendilerinde birtakım olağanüstü hâllerin olduklarına dair söylemlerini tenkit etmiş, söz konusu tespitlerini yapmak sûretiyle şeriatın hükümlerine önem verilmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Söz gelimi kendi zamanında tasavvuftan olmadığı hâlde tasavvuf adına yaptıklarını iddia ederek ilimlerle uğraşan grupların olduğunu beyan etmesi ve bunları “tevhidin incelikleriyle”, “hâllerle” ve “kendilerinde olan şeylerin dış görünüşüne aldanıp sevinenler” olarak üç sınıfta incelemesi ve her birininin yanlışlıklarını ayrı ayrı açıklayarak ilme, amele ve ihlâsa vurgu yapması, onun kendi zamanındaki çizgi dışı uygulamalara karşı hem hassas olduğunun hem de bu konuda çağın hastalıklarını iyi tespit etmesi bakımından ne kadar da mâhir olduğunun bir göstergesidir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 305.

⁶⁰⁶ Özköse, *Tasavvuf el-Kitabı*, ss. 35-36.

⁶⁰⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn (Kur'ânî Tasavvufun Esasları)*, trc. Ali Ataç, Adil Bebek, Ali Durusoy, Muhammed Deniz, Muharrem Tan, Mehmet Özşenel, İbrahim Tüfekçi, İnsan Yay. c. (I,II,III), ss. 873-874.

⁶⁰⁸ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 204, 205, 225; İdris Azûzî, age., ss., 277, 279, 280, 281, 282, 283.

Ayrıca şu da unutulmamalıdır ki, Zerrûk'un sünnet dışı tasavvufî uygulamalara karşı hem eleştirel bir tavır takınması hem de tasavvufu şer'î sınırlara çekmek istemesi, aynı zamanda onun tasavvufu hak ettiği değere ulaştırmak istediğinin ve tasavvufa ne kadar da önem verdiğinin bir göstergesi saymak da mümkündür.

Netice itibariyle Zerrûk, bütün güzel ilimlerin nûr olduğunu, kötü ilimlerin ise karanlık olduğunu dolayısıyla Allah'a itaat etme konusunda kişiye yardımcı olan ve insana Allah korkusunu aşıl原因an ilmin faydalı olduğunu belirtmektedir. Allah'ı tanıma ve bilme bilgisini de buna dahil eder; ancak Allah'ın hudutlarının aşılması ve haddin bilinmesi gerektiğine de vurgu yaparak nerede durulması gerektiğinin lüzumuna dikkat çeker. Onun, ilk devir sûfilerinden Cüneyd-i Bağdâdî'nin faydalı ilim hakkında soru sorulduğunda, “*Rabbini tanıman, haddini aşmamandır*” sözüne eserinde yer vermesi, aynı zamanda onun bu konudaki görüşlerini yansıtmaları bakımından da ayrıca önem arz eder.⁶⁰⁹

Sonuç itibariyle yaşadığı zamanda bazı cahil sûfilerin sihir, büyü ve fal batağına saplandıklarını dile getiren Ahmed Zerrûk, astroloji gibi şeylerle uğraşarak ona rağbet ettiklerini, bunun sonucu olarak tembelliklerinden dolayı vacipleri ve sünnetleri terk ettiklerini dolayısıyla Müslümanları fitneye ve fesada sürüklediklerini belirtmektedir. Ayrıca Zerrûk, devrindeki insanların sihir, büyü ve fal gibi şeylerle meşgul olmalarının sebebini ise dünyaya aşırı düşkünlüklerine, toplum üzerindeki aşırı menfaat duygusu noktasındaki hırslarına ve câhilliklerine bağlamaktadır.⁶¹⁰

Zerrûk, bir yandan mevzu bahis ile ilgili işte bu şekilde kaygılarını dile getirirken diğer yandan da insanlara faydalı olan kalbin nûrlanmasına yetecek olan ilimleri açıklamış ve şu şekilde sıralamıştır:

1. İman ve tevhit ilmi: Zerrûk, öncelikle saf ve duru bir imana sahip olmanın gerekliliğine vurgu yapar ve hak mezhebi üzere kaide ve esaslarıyla ilgili bilgi edinmenin önemine işaret eder. İhtiyaç olmadığı hâlde çeşitli yorumlarla meşgul olmayı ise kalpleri dağıtması, zihni bulandırması ve imanı zayıflatması sebebiyle zararlı olarak addeder. Ancak, kendisine ilim verilmiş olan şeriatın yardımcısı kâmil

⁶⁰⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 436.

⁶¹⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 287-291.

kimseler ile hasta kalpleri tedavi etmek için sağlam tabiat sahibi kimseleri bunun dışında tutar.

2. Fıkıh ve erkân ilmi: En azı, bilinmesi gerekenlerin şartlarıyla beraber bilmek, en yücesi ise sabit olan ilimleri delil ve illetleriyle tafsilata varıncaya kadar bilmektir. En zararlısı ise meclislerde ilmiyle övünmek, zihni muhâlif şeylerle bulandırmak, yorumlarda geniş davranmak (ölçüyü kaçırmak), kendini beğenmek ve diğerlerine karşı kibirlenip çeşitli hezeyanlarla meşgul olmaktır.

3. Hâl ve tasavvuf ilmi: Hakk'ın ikâme edilmesiyle Rubûbiyetin yüceliğine bir bakıştır. Bütün varlıklardan yüz çevirip Hak ile beraber olmaktır.

4. İzâhat, delâlet, açıklama ve tahkik ilmi: Bunlar Arapça, lügat, hadis, fıkıh ve sûfî ıstılahlarıdır. Zerrûk'a göre garip, anlamı kapalı lafızları bilmek gerekir. Hadis ve tefsir bilmek daha iyi anlamak içindir. Her birinin zâhirî ve bâtınî bir sınırı, bir çıkışı vardır. Bunun zâhirî olanı, kıraat ve gramerciler içindir. Batını ise manayı bilen kimseler ve müfessirler içindir. Onun sınırı fukâhâ ve âlimler, çıkışı ise veliler ve arifler içindir.⁶¹¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki toplumsal bozulmaların arttığı, insanların sihir ve büyü batağının içine düştüğü bir dönemde Zerrûk'un bir çıkış yolu bulmaya çalışması ve bu uğurda çaba sarfedip kurtuluşu ilimde görmesi, bid'atlerden uzak sünnet temelli saf bir din anlayışını oluşturmak istediğinin ve geleceğin inşâsının ilim ve fikir adamlarının sorumluluğunda ön gördüğünün bir göstergesidir.⁶¹²

12. ZİKİR, SEMÂ, MERASİM VE DUAYLA İLGİLİ BİD'ATLER

Zikrin ne demek olduğunu ifade etmeden önce bu başlık adı altında hangi konulardan bahsetmemiz gerektiğini belirtmek yerinde olacaktır. Ele alacağımız konular şunlardır: Şâriden gelen zikirleri değiştirmek, Kur'ân okumayı ve Peygamberimize salâvat getirmeyi terk etmekle ilgili konulara değineceğiz. Ayrıca Zerrûk'un semâ ile ilgili görüşlerine de yer vereceğiz.

⁶¹¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 436-439.

⁶¹² Özköse, "Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi", ss. 177-178.

12.1. Zikir

Sözlükte bir şeyi hatırlayıp muhafaza etmek, hatırlamak, telaffuz etmek ve bir şeye yönelerek ezberlemek gibi anlamlara gelen zikir kelimesi,⁶¹³ namaz, Kur'ân, onur ve şeref gibi manalara da gelmektedir.⁶¹⁴ Bu kelimenin zıttı unutmak ve hatırdan çıkarmak anlamına gelen nisyandır.⁶¹⁵ Allah'ın güzel isimlerinin yanı sıra belli kelime ve ibâreleri günün farklı zaman dilimlerinde, çeşitli miktar ve yerlerde edepli bir şekilde ferdi ya da toplu olarak söylemektir ki, buna virt de denir.⁶¹⁶ Tasavvufi anlamda ise Allah'ı anmak ve unutmamak sûretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş anlamında kullanılır. Tarikat ehlinin ve sûfî cemaatlerin bir yerde toplanıp şeyh veya hâlifesinin gözetiminde belli ibâreleri belirli bir hareket düzeni içerisinde söylemeleridir. Söylenen sözlerin ve hareketlerin ritmik ve ahenkli olması gerekmektedir.⁶¹⁷ Bu şekilde toplu olarak yapılan zikre genellikle semâ, âyin ve hadr gibi isimler; ferdî olarak yapılan zikre ise, lisânın, kalbin, hafînin, ahfânın ve sırrın zikri gibi isimler verilmektedir. Cehri ve hafî olmak üzere iki ayrılır. Tarikatlardaki hafî zikir, genellikle Hz. Ebû Bekir'e; cehri zikir ise Hz. Ali'ye dayanmaktadır.⁶¹⁸ Bir diğer sınıflamaya göre zikir, dilin ve kalbin zikri olmak üzere ikiye ayrılır. Kişi, dil vasıtasıyla daimî ve tesirli bir kalp zikrini elde etmektedir.⁶¹⁹

Zikir, Allah'a giden manevî yolu kolaylaştıracak temel unsur olarak kabul edildiğinden⁶²⁰ hemem hemen bütün tarikatlarda zikir vardır. Ancak bazıları sessiz zikri, bazıları da sesli zikri tercih edip âdâb ve erkânını ona göre oluşturmuştur.⁶²¹ Zikrin sesli veya sessiz yapılması hususunda çeşitli rivayetler

⁶¹³ İbn manzur, *Lisanü'l-arab*, c. IV, s. 308.

⁶¹⁴ Ankebut, 29/45; Kalem, 68/51; Enbiya, 21/10.

⁶¹⁵ Kurtubî, *Câmiü'l-ahkam*, c.I, s. 331.

⁶¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 393.

⁶¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ss. 391-392.

⁶¹⁸ Zikirlerin kökleri ilk hâlifelere kadar uzanmıştır. Peygamber, Medine'ye hicreti sırasında mağarada kendisiyle birlikte olduğu sırada Ebû Bekir'e sessiz zikri öğretmişti, Ali'ye ise sesli zikir verilmişti. Bkz. Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 184. Ayrıca Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 164.

⁶¹⁹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, haz. Ali Arslan, Alperen yay. Ankara 2003, s. 382.

⁶²⁰ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 182.

⁶²¹ Yapılış şekillerine göre her tarikat âyinine ayrı bir isim verilmektedir. Nakşibendiyyenin toplu zikir meclisine Hatm-ı hâcegan adı verilir ve sessizdir. Mevleviyyenin zikri ise semâ diye isimlenir, seslidir, musiki eşliğinde yapılır. Kadîrî, Rifai, Hâlvetî gibi tarikatların zikri de sesli olup, bir kısmı oturarak bir kısmı ayakta topluca icra edilir. Bu meclislerin ayrılmaz bir parçası da besteli olarak okunan

vardır. Her iki taraf da kendilerine âyet ve hadislerden kendilerine dayanak bulmuşlardır. Zira Kur'ân'da Allah'ı içten yalvararak ve korkarak yüksek olmayan bir sesle tesbih edilmesi emredilmiş;⁶²² Hz. Peygamber, “*Namazında sesini yükseltme kısma da ikisinin ortası bir yol tut*”⁶²³ buyurmuş, yüksek sesle tekbir getiren bir cemaati, “*Siz ne sağıra seslesniyorsunuz ne de gaibe*”⁶²⁴ sözleriyle uyarmıştır. Ayrıca bir kutsî hadiste, “*Kulum beni bir toplulukta anarsa ben de onu daha hayırlı bir toplulukta anarım*”⁶²⁵ Allah'ın evlerinden birinde, Allah'ın kitabını okumak ve aralarında müzâkere etmek için toplanan bir grubun üzerine mutlaka sekinet iner, onları rahmet kaplar ve melekler onları kuşatır, Allah onları kendi yanındakiler arasında zikreder”⁶²⁶ buyurmuştur.

Bu rivayet ve uygulamalar, dille zikrin yerine, zamanına ve kişilerin durumuna göre her iki şekilde de yapılabileceğini göstermektedir.⁶²⁷ “*Onlar ki, ayakta iken, otururken ve yanları üzerine yatarken sürekli Allah'ı zikrederler*”⁶²⁸ âyetinden de anlaşılacağı üzere zikrin edasının şekli boyutuyla ilgili müminler serbest bırakılmışlardır.⁶²⁹ Bu düşünceden hareketle her tasavvufî tarikat, bağlı olduğu meşrebe göre farklı zikir usûlünü benimsediğini, eğitim yöntemini ve erkânını ona göre oluşturduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, İmâm-ı Rabbânî kendi tarikat büyüklerinin Kur'ân'a ve sünnete uymayı kendine şiar edindikleri ve bid'atlerden kaçınmak konusunda çok hassas davrandıkları için yüksek sesle zikretmekten bile kaçındıklarını söyler.⁶³⁰

Bu konu bağlamında Zerrûk, Peygamberimiz (sav.) ve sahabe uygulamalarından delil getirerek bayram günlerinde namazdan sonra yüksek sesle getirilen tekbirler ile sınır boylarında ve seferlerde getirilen yüksek sesle icrâ edilen

---

ilahilerdir. Klasik musikimizin ayrılmaz bir parçası olan tekke musıkisi bu atmosferin ürünüdür. Bkz. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı İletişim Yay., Bursa 1922 , s. 56.

⁶²² A'râf, 7/205.

⁶²³ İsrâ, 17/110.

⁶²⁴ Buhârî, *Daavât*, 50, 67; Müslim, *Zikir*, 44.

⁶²⁵ Buhârî, *Tevhîd*, 15, 43; Müslim, *Zikir*, 18, 19.

⁶²⁶ Ebu Davud, *Vitr*, 14 (1455); İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

⁶²⁷ Reşat Öngören, DİA, c. XXXIV, İstanbul 2013, s. 410.

⁶²⁸ Âl-i İmran, 3/91.

⁶²⁹ Hatice Çubukcu, *Sayı Sembolizminin Tasavvuftaki Zikir Sayılarına Etkisi*’, Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi, Kırgızistan 2017, S. 60, s. 12.

⁶³⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 168. Mektup, c. I, s. 209.

zikirlerin, cehrî zikir için toplanmaya delil teşkil ettiği kanaatindedir.⁶³¹ Ona göre zikir, dua ve tilâvet için toplanmak menduptur, her zamanın ve vaktin kendine has bir hükmü vardır. Zerrûk, bunu bazen mübah olan şeylerin yerine ve zamanına göre mendup, yasak, mekruh ya da vacip kılacak şekilde tahsis edilip sınırlandırılması bazen de mendup olan bir hükmün haramlık veya kerâhet olması sebebiyle terk edilmesi şeklinde açıklar. Ona göre zikir için toplanılmasının yasaklanması kendi zamanına mahsus bir sakıncadan dolayıdır.⁶³²

Zerrûk'un bu konu sadedinde her zamanın kendine has bir hükmünün olduğunu, içerisinde bulunulan zamanın gereklerine, şartlarına ve duruma göre hareket edilmesi gerektiğini söylemesi, onun Mâlikî mezhebine bağlı sûfî olması sebebiyle “sedd-i zerâî” ilkesine göre hareket edilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁶³³

Zerrûk, toplu hâlde yapılan zikrin şartını üç grupta sınıflar:

1. Zikrin yapıldığı vakitte onun yapılmasını engelleyecek vacip veya müekket sünnet türünden başka bir amel olmamalıdır. Mesela farz veya vacip türünden bir ibadet varken zikirle meşgul olmak gibi.

2. Zikre şüphe, haram ve mekruh olan şeylerin karışmaması gerekir. İpek gibi haram olan örtünün olması veya insanların kötülüklerini anmak, iftira ve dedikodularla meşgul olmak gibi.

3. Zikrin edeplerine riayet edilmesi gerekir. Zerrûk, bunu zikrin şeriata uygun şekilde olmasına, manasının sahih ve açık olmasına bağlar. Bazen oturulup kalkılsa bile zikrin sekinetle yapıp rakederek ve bağırarak yapılmaması gerektiğini tavsiye eder. Bu şekilde zikir yapanlara, İmâm-ı Mâlik'e sorulduğunda; “*Onlar deli mi?*”

---

⁶³¹ Zerrûk mevzu bahisle ilgili Kavâidü't-tasavvuf adlı eserinde şu hadisleri zikrederek kendisine delil getirir: “*Nefislerinize şefkatli olun. Duada ve zikirde sesinizi alçaltın. Çünkü siz ne bir sağıra ne de burada olmayan birisine sesleniyorsunuz*” Müslim, *Zikir*, 13 (2704); Ebû Dâvud, *Salât*, hadis no: 1526; Yine hendek ehline toplu ve marş şeklinde okumaları karşılığında vermiş olduğu bir cevapta, “*Allah'ım! Âhiret hayrından başka hiçbir hayır yoktur. Ensar ve muhacirleri affet*” Müslim, *Cihad*, 44 (1805); Bkz. Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 146.

⁶³² Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 151.

⁶³³ Mübah veya mendup bir fiilin yasaklanması konusunda insanlar ikiye ayrılır: Seddü'z-zeria görüşünü benimseyenlerin diğer sonradan ortaya çıkması mümkün olan sorunları engellemek için bu sorunlara sebebiyet verecek olan ana şekli yasaklarlar. Bu İmâm Mâlik'in mezhebinin görüşüdür. İkinci grupsa bunu kabul etmez ve sadece yasaklanan şekilde yapılan fiillerin yasaklanmasını söylerler. Bu ise İmâm şafi ve diğerlerinin görüşüdür. Bkz. Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 151.

demiştir. Zerrûk, İmâm-ı Mâlik'in bu sözünü, yasaklamanın daha uygun olacağı düşüncesi ile hareket ederek bu işi kötü görmesi şeklinde izah eder.⁶³⁴

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi sûfiler; zikri, kişiyi Allah'a yakınlaştıran en güçlü bir yol ve manevî kemalâtı tamamlayan temel unsur olarak gördüklerinden⁶³⁵ Allah'ı sürekli zikrederek O'na ulaşabilecekleri düşüncesindedirler. Nitekim ilk dönem sûfilerinden Kuşeyrî; zikri, Allah'a ulaştıran sağlam bir esas ve dayanak olarak görmekte, hiçbir kimsenin, zikre devam etmeden Allah'a ulaşamayacağını belirtmektedir. Kuşeyrî'ye göre, dil ile devamlı zikrederek kalbi de zikredici olmalı ve bu şekilde sülûku hâlindeki vasfı da kâmil olmalıdır.⁶³⁶

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)'ye göre zikir, ibadetlerin özü ve esasıdır.⁶³⁷ Ona göre müridin Kur'ân okuması, zikirdir. Hamd, senâ ve tesbihle meşgul olması, zikirdir. Allah'ın azâmet ve nimetlerinin devamlılığını düşünmesi, zikirdir. Ebû Tâlib el-Mekkî, insanın zikir ve tesbihten uzak durmasını bir kayıp ve kusur olarak görmektedir. Ona göre muhabbetin alameti habibi çok zikretmek ve Mevlâ'nın abdine olan muhabbetinin delili ve Allah'ın mahlûkatına verdiği en faziletli nimetlerinden biridir. Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre cansız varlıklar, Allah'ı zikrederken akıl ve şuûr sahibi insanın O'nu tanımamasını ve O'na itaat etmemesini büyük bir çirkinlik olarak addeder.⁶³⁸

Her zaman ve her yerde daima Allah'ı zikretmek gerektiğini vurgulayan İmâm-ı Rabbânî ise akıl ve düşünmekle kalbin huzura eremeyeceğini dolayısıyla kalbi huzura kavuşturan tek yolun Allahü Teala'yı zikretmek olduğunu söyler. Ona göre Allah'ı devamlı zikretmek, ilk önce bağlılığa sonra kalbi büsbütün saran sevgiye dönüşür ki, bu da kalbin mutmain olmasına ve insanın sonsuz saadetlere ulaşmasına vesile olur.⁶³⁹ Nitekim bu durum bir âyet-i kerimede “*Biliniz ki kalpler ancak zikir ile itminana kavuşur*”⁶⁴⁰ şeklinde ifade edilmektedir.

⁶³⁴ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 153.

⁶³⁵ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 182.

⁶³⁶ Kuşeyri, *Risâle (tasavvufun ilkeleri)*, çev. Tahsin yazıcı, Tercüman 1001 temel eser, İstanbul 1978, c. II, S. 355.

⁶³⁷ Necmettin Ergül, “*Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kütu'l-Kulûb Adlı Eserinde Zikir ve Vird*”, Adıyaman Ü. İlahiyat Fakültesi, XXVII, 2014/2, s. 100.

⁶³⁸ Necmettin Ergül, “*Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kütu'l-Kulûb Adlı Eserinde Zikir ve Vird*”, s. 96, 101.

⁶³⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 92. Mektup, c. I, s. 140.

⁶⁴⁰ Râd, 13/30.

Gazâlî'ye göre de devamlı ve kalp huzuru ile yapılan zikir, kalbe fayda verir. Gafil kalp ile dilden yapılan zikrin faydası azdır. O, diğer ibadetlere nazaran Allah'ı zikretmenin, daha faziletli ve faydalı olduğu kanaatindedir.⁶⁴¹ Nitekim bir âyette “*Kitaptan sana vahyolunanı oku ve namazı kıl; namaz, fuhşiyatı ve kötülüğü nehyeder. Allah'ın zikri en büyüktür*”⁶⁴² buyurulmuştur.

Zerrûk da diğer sûfiler gibi Allah'ı zikretmenin en faziletli olduğunu vurgulamakla kalmamış zikri, Allah'a yakınlaştıran bir yol olarak mülâhaza etmiştir. Ona göre Allah'ı zikretmek ve onun tarafından zikredilmekten daha büyük bir kerâmet yoktur. Ayrıca Zerrûk, zikrin önemini ortaya koymak bakımından pek çok âyeti kitabında zikretmiş, görüşlerini naslar çerçevesince sunmaya gayret göstermiştir.⁶⁴³ Şer'î kaidelerle belirlenmiş zikirleri esas almış, bunun dışındakilere itibar etmemiştir. Dolayısıyla bir yandan naslar tarafından belirlenmiş zikre uymanın gerekliliğine dikkat çekerken, diğer yandan da zikirde tayin edilen sayılara uyulmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.⁶⁴⁴

Bununla birlikte zikrin faziletine inanmış birisi olarak Zerrûk, Allah'ı zikretmeyi terk eden ve şer'î kâidelerle belirlenmiş zikirleri değiştiren sûfî zümrelere de haddini bildirmiş, sünnet ölçülerini aşmamaları konusunda uyarılarda bulunmuştur. Söz konusu sûfî zümrelerin sabah-akşam tesbihlerini değiştirdikleri gibi namaz sonrası zikirleri de değiştirdiklerini, namazların ardından otuz üç defa okunan tesbih, tahmid ve tekbirlere de “*Allah'tan başka ilâh yoktur, ortağı da yoktur*” ile sonlandırdıklarını ve buna da büyük bir husûsiyet atfettiklerini beyan eder.⁶⁴⁵

Zerrûk, şâriden gelen zikirleri değiştirmeyi ve zikre ilaveler yapmayı bid'at olarak niteler. Ona göre her şeyin yerli yerince, zamanında ve şartlarına riayet edilerek yapılması esastır.⁶⁴⁶ Bu anlamda şer'î kaidelerle belirlenmiş zikre uymanın gerekliliğine vurgu yapar. Ancak şâriden mutlak olarak gelen zikrin, yeri geldiğinde

⁶⁴¹ İmâm-ı Gazâlî, *ihyâ*, c.I, s. 869.

⁶⁴² Ankebût, 29/45.

⁶⁴³ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, ss. 140-141.

⁶⁴⁴ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 156.

⁶⁴⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 336-337.

⁶⁴⁶ Şeyh Zerrûk, bunları eleştirirken yaptığı ıslah çağrısında şu delili zikretmiştir: “*Âlimlerden varid olan şu ki, onlara bundan sorulduğunda her zikrin vaktinde ve şâriden gelen lafızlarıyla yapılmasının vacip olduğu yönünde fetva vermişlerdir. Çünkü her hangi bir şeyin sınırını aşmak caiz değildir. Her şeyin bir sınırı ve her şeyin bir yönü vardır.*” Bkz. İdris Azûzî, age., s. 194.

mukayyed zikre nispetle terk edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Yani belirli bir vakitte şunu yapana şu kadar sevap verilir denilmiş ise böyle belirleme yapılmamış zikirler terk edilir.⁶⁴⁷

Bu sözü şu şekilde açıklayabiliriz: Şaşılacak bir iş görüldüğü zaman “sübhane’llâh” demek gibi belli sebepleri, vakitleri ve tesirleri olan mukayyed zikirler, mutlak zikirlerle nisbetle nasıl ki daha sevapsa aynı şekilde mutlak olan zikirlerin, yeri geldiğince mukayyet olan zikirler için terk edilmesi daha faziletlidir. Yani naslarda şu vakitte şu zikri yapana şu kadar sevap verilir denilmiş ise o vakitte böyle bir belirtme yapılmamış zikirler terk edilerek o zikir yapılır.⁶⁴⁸ Mutlak zikrin ne muayyen bir zamanı ne de muayyen bir mekânı vardır. Her zaman her yerde yapılabilir. Nitekim Allahü Teâla bu konuyla ilgili şöyle buyurur: “*Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı zikrederler ...*”⁶⁴⁹

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında Zerrûk’un, zikrin vakti ve zamanı konusunda naslarca tayin edilen esaslara uyularak yapılması gerektiği noktasındaki hassasiyetlerini görmekteyiz. Konuya zikrin değiştirilmesi noktası açısından bakıldığında, yani şâri tarafından belirlenmiş zikirleri değiştirmek ve bir diğerinin sonuna ilaveler yapmak sûretiyle aslını bozmak şeklinde ele alındığında, bid’atin bulaştığı zâten ortadadır. Ancak Zerrûk’a göre her şeyin yerinde, zamanında yapılması esas olduğundan naslar tarafından belirlenmiş mutlak ve mukayyet zikirlerin diğer bir ifadeyle yeri ve zamanı belli olmayan mutlak zikirlerin, o vakte mahsus belirlenmiş mukayyed zikre göre terk edilmesinin daha faziletli olacağı kanaatindedir. Tersini düşündüğümüzde de aynı şekilde mutlak zikrin varit olduğu yerde de ona bağlı kalmanın mukayyet zikre göre daha faziletli addeder.⁶⁵⁰

Öte yandan Zerrûk, Kur’ân okumayı da zikrin bir unsuru olarak görür. İmanın artışı noktasında kalpte doğacak olan itminanı arttıran en güçlü koruyucusu kabul eder.⁶⁵¹ Kur’ân okumayı terk eden, Kur’ân’ın mucizevî özelliklerinin Peygamber

⁶⁴⁷ Zerrûk, *Kavâidü’t-tasavvuf*, s. 157.

⁶⁴⁸ Zerrûk, *Kavâidü’t-tasavvuf*, s. 157.

⁶⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/191.

⁶⁵⁰ Azûzî, age., s. 194.

⁶⁵¹ Zerrûk, Allah’u Teâla’nın; “*Mü’minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O’nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar, sadece Rabb’lerine tevekkül ederler*” (Enfal, 8/2) âyetini kendisine delil getirerek zikrin tesir etmede, Kur’ân tilavetinin de imanın artışı noktasında en faydalı görür. Zikir çekmek sûretiyle kalpte doğacak olan

(sav.)’in ölümü ile yok olduğunu iddia eden sûfi zümreleri de haddi aşmakla suçlar, küfür ve bâtillikle itham eder.⁶⁵²

Zerrûk, Kur’ân’daki, “Mü’minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O’nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar, sadece Rabb’lerine tevekkül ederler”⁶⁵³ âyeti gibi pek çok âyetlerin bu sapık anlayışın ilâcı olduğunu, âlemlerin Rabbi’nin sözünün bir açılıma ve düzeltmeye imkân tanıyorsa, bâtila düşen haricilerin yollarının nasıl bu sapıklıklardan kurtaracağını belirterek çareyi Kur’ân’a ve sünnete uymakta görmüştür. Hâlâ ikna olmamışlarsa, “Kim ki Allah ona bir nûr kılmaz ise ona hiçbir nûr yoktur.”⁶⁵⁴ âyetini zikretmek sûretiyle bu konudaki serzenişini ve üzüntüsünü ifade etmiştir. Buna ilaveten Zerrûk; “Âlemlerin Rabbi’nin sözü bir açılım ve yer edinmeye imkân tanıyorsa, hangi söz ondan daha evla ve dinde daha doğru olur ki? Bâtil ehlinin saçmalıkları, mühlitlerin safsataları ve oyunbazların oyunları, dinden çıkmaların tahrifatları, hidayete erenlerin yollarından ayrılıp salt bâtila dayanıp da şer ve bâtila düşen haricilerin yolları mı?” diyerek sözlerine bunları ekler.⁶⁵⁵

Zerrûk; ıslahatçı görüşlerini ve reddiyelerini desteklemek mahiyetinde Şeyh Seyyid Ebû Medyen’in⁶⁵⁶ (ö. 594/1198); “Bir mürid, istediği her şeyi Kur’ân’da bulana kadar mürid olamaz” sözüne yer vermek sûretiyle müridin durumu bu şekilde olursa, ârifin durumunun nasıl olması gerektiği noktasında okuyucularını ve sâliklerini düşünmeye sevk etmektedir.⁶⁵⁷

Hiç şüphesiz şunu söyleyebiliriz ki, ilmin yetiştiriciliğine, amelin ilim ile ehemmiyet kazandığına inanmış bir sûfi olarak Zerrûk, nasıl ki ilmi terk eden onu

---

tatminkârlığı imanın bir parçası sayar ve o tilavetinde koruyucusu kabul eder. Bkz. Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 312.

⁶⁵² Zerrûk, bu taifenin, “Kur’ân’ın faziletinin ve faydasının Peygamber’in (sav.) vefatıyla ortadan kalkmıştır. Sadece Kur’ân okumanın hükümleri bilmede faydası vardır, ancak sırlar ve ilâhi fetihler konusunda bir faydası yoktur” demelerine karşı çıkmış, bunu bâtilik ve aşırılığın en büyük sebebi olarak görmüştür. Bkz. Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 312.

⁶⁵³ Enfal, 8/2.

⁶⁵⁴ Nûr, 24/40.

⁶⁵⁵ Bkz. Azuzi, age., s. 191.

⁶⁵⁶ Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin’e (ö. 594/1198) nisbet edilen bir tarikat. Şuaybiyye olarak da anılan Medyeniyye, Kuzey Afrika’da ortaya çıkan ilk tarikat olup başta Şâzeliyye olmak üzere bu coğrafyada görülen diğer tarikatlar üzerinde etkili olmuştur. Bkz. Dilaver Gürer, “Medyeniyye”, DİA., c. XXVIII, Ankara 2003, s. 348.

⁶⁵⁷ Azûzî, age. s. 192.

hafife alan sûfî zümreleri ciddi bir şekilde tenkite tâbî tutmuş ise aynı şekilde Allah'ı zikretmeyi terk eden, şer'î kâidelerle belirlenmiş zikirleri değiştiren, Kur'ân okumayı terk eden ve Peygamberimiz (sav.)'e salâvat getirmekten kaçınan sûfî zümreleri de eleştirmekten geri durmamıştır.⁶⁵⁸

Zerrûk, Peygamberimiz (sav.)'e salâvat getirmeyi terk etmeyi mahrumiyetin ve iman zayıflığının en açık göstergelerinden biri saymış, Peygamberimiz (sav.)'e salâvat getirmekten kaçınan gruplara karşı birçok nassı onların aleyhine delil olması bakımından öne çıkararak nasihatlerde bulunmuştur.⁶⁵⁹ Allahü Teâla; “*Şüphesiz Allah ve melekleri, Peygamber'e salâvat getirirler. Ey inananlar! Siz de O'na salâvat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin*”⁶⁶⁰ âyetini Allah'ın ona saygı gösterilmesi ve yüceltilmesi şeklinde değerlendirerek bu işin büyüklüğüne ve önemine işaret ettiğini belirtmiştir.⁶⁶¹

Zerrûk, diğer amellere kıyasla salâvatın ayrı bir özelliğinin olduğuna inanır. Her amelin kabul olacağı veya reddedileceğinin mümkün olduğunu; ama Peygamber (sav.)'e salâvat getirmenin bunun dışında olduğunu dile getirir.⁶⁶² Bu konu sadedinde Şâzeliyye tarikatının temelini birçok değerler üzerine kaim olduğunu, bunların en önemlisinin de Peygamber (sav.)'e salâvat getirmek olduğunu zikreder.⁶⁶³ Bu noktada Peygamber (sav.)'e salâvat getirmeyi zikir gibi önemli görür ve Allah'a yakınlaşmanın vesilesi sayar.⁶⁶⁴ Zerrûk, şeyhi el-Hadremî'nin kendine yazdığı vasiyetinde şöyle dediğini nakleder: “*Senin Allah'ı zikretmeye devam etmen ve Hz. Peygamber (sav.) Efendimize çokça salâvat getirmen gereklidir. Çünkü eğer mürid, mürşit olan bir şeyhe rastlamadıysa; zikir ve salâvat, yükselmek için bir merdiven ve Allah'a götüren bir yoldur.*”⁶⁶⁵ Zerrûk; Kur'ân ve salâvatla ilgili bir yandan nasslar çerçevesince zikrin önemini ve faziletini ortaya koyarken, diğer yandan da şer'î kaidelere bağlılığını ve bu konudaki hassasiyetlerini ortaya koymaya çalıştığını görmekteyiz. Bu doğrultuda naslarla beyan edilen lafızlara bağlı kalmanın önemine

⁶⁵⁸ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 310-326.

⁶⁵⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 314.

⁶⁶⁰ Ahzab, 33/56.

⁶⁶¹ Azûzî, age., s. 192-193.

⁶⁶² Azûzî, age., s. 192.

⁶⁶³ Azûzî, age., s. 193.

⁶⁶⁴ Azûzî, age., s. 193.

⁶⁶⁵ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 141.

vurgu yaptığı gibi hadislerde gelen sayılara uymanın gerekliliğine de vurgu yapmıştır. Bu noktada eksiltme ve çoğaltma yapılmadan zikir sayılarına uymayı temel esas kabul eder. Ancak Peygamberimize salâvat getirirken “*seyyidünâ*” lafzının ilave edilip edilmemesi ile ilgili ihtilaf olduğunu ibadet niyetiyle yapıldığı takdirde ekleme yapılmaması gerektiğini; fakat fazilet kastıyla yapıldığında bir sakıncasının olmadığını belirtir. Bu konu sadedinde İbn Arabî'nin “*Muhammed'e rahmet et*” ilavesi hakkında “*Bu, bid'ate yakındır*” dediğini nakleder.⁶⁶⁶

Zikir, Kur'ân ve salâvat ile ilgili temel çerçevesini çizdiğimiz bu konulara genel bir perspektifle baktığımızda şunları söyleyebiliriz. Gerek zikri değiştirmek veya terk etmek olsun, gerekse de Kur'ân okumayı veya Peygamberimiz (sav.)'e salâvat getirmeyi terk etmek olsun, Zerrûk'un hepsine birden bütün halinde yaklaştığını ve birbirleri arasında sıkı bir ilişkinin olduğuna dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Nitekim o ne Allah'ı zikretmeyi Kur'ân okumaya tercih etmiş, ne de Kur'ân okumayı Peygamberimiz (sav.)'e salâvat getirmeye tercih etmiştir. Nasıl ki ilmin ve amelin kemâle ermesi için naslar çerçevesince önemini açıklamaya çalışmış ise aynı şekilde Kur'ân okumak, salâvat getirmek ve Allah'ı zikretmekle ilgili ayrı ayrı bölümler açarak naslar çerçevesince faziletini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu da onun olaylara karşı hem tek yönlü bir bakış açısı sergilemediğinin hem de sünnete uyma ve bid'atlerden kaçınma konusunda ıslah çabası güderek halkı bu karanlıktan kurtarmak istediğinin bir göstergesidir.

12.2. Semâ'

Sözlükte dinleme, işitme, kulak verme manalarına gelen “semâ” kelimesi, genellikle “şarkı, nağme, musikî, raks” gibi manalara gelmektedir.⁶⁶⁷ Sûfînin zâhirî ve bâtîni şeyleri işitmesi ve işittiğini kalbe aktarmasıdır.⁶⁶⁸ Şiir ve ilâhi dinlemek sûretiyle vecde gelip kendini tutamayarak sağa sola birtakım hareketler yapmak şeklinde tanımlanması da mümkündür.⁶⁶⁹

Kur'ân'ı Kerim'de raks ve mûsikînin aleyhinde ve lehinde herhangi bir delilin olmaması, semâ'yı tartışmalı hâle getirmiş ve âlimler arasında semâ'nın

⁶⁶⁶ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 136.

⁶⁶⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 312.

⁶⁶⁸ Erdoğan Baş, “*Semâ*”, DİA., c. XXXVI, İstanbul 2009, s. 453.

⁶⁶⁹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvut ve Tarikatlar*, s. 187.

mübah mıdır, haram mıdır, yoksa mekruh mudur tartışmasının yaşanmasına neden olmuştur. Aslında bu tartışmaların özünü daha çok mûsikînin Allah'a yakınlaştıran bir ibadet ve taat olarak kabul edilip edilmemesi meselesinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Genel anlamda sûfilerin mûsikînin bu özelliğini kabul ederken, fakih ve muhaddislerin reddettikleri görülmektedir.⁶⁷⁰ Bununla birlikte sûfilerin, Kur'ân ve ilâhi söylemek için toplantılar düzenledikleri de bilinmektedir.⁶⁷¹ Nitekim ilk devir sûfileri meclislerinde, Kur'ân'dan sonra güzel seslilerden Allah ve Rasûlullah sevgisini hatırlatan manzum veya mensur parçalar dinledikleri, nağmeyle okunan bu parçaların mecliste bulunanlar üzerinde etki ettiği ve vecd hâlinin ortaya çıkmasına vesile olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte vecdin etkisiyle meydana gelen nâra ve sayha gibi haykırışlar yapmak, bağırarak ve birtakım ritmik hareketler yapmak semâ hakkında birtakım olumsuz düşüncenin oluşmasına neden olmuştur.⁶⁷²

Cüneyd-i Bağdâdî (ö.298/911) ve Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859) gibi sûfilere baktığımızda ilâhi ve musikî dinlemek anlamındaki semâyı avamın, zahitlerin ve havassın olmak üzere üç dereceye ayırdıklarını görmekteyiz. İlâhi neşveden haberi olmayan avam için semânın haram, riyazât ve mücâhade ehli olan zahitlere mübah ve kalplerin ihyası için âriflerin yaptıkları semânın güzel olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁷³ Zünnûn el-Mısırî, semâ'nın Hak'tan gelen, kalpleri Hakk'a doğru harekete geçiren bir yönünün olduğuna dikkat çeker; ancak doğrulukla onu dinleyen kimselerin buna ulaştığını, nefsi ile dinleyenlerin ise zındık olduğunu belirterek sözlerine bunları ekler.⁶⁷⁴ Ebu'l Abbas el-Hadramî de aynı şekilde Zünnûn el-Mısırî ve diğer sûfiler gibi semâyı bilenler için hakikate ulaştıran bir yol olarak telâkki eder.⁶⁷⁵

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) de semâyı; haram, helâl ve şüpheli olmak üzere üçe ayırmıştır. Nefsânî ve şehvî duygularla yapılan semâ'yı haram olarak görmekte, Hakk'a delâlet eden manaları müşâhade etmek ve ilâhi tecellilere mazhar olmuş bir kalple yapılan semâ'yı ise helâl demektedir. Bununla birlikte kişinin aklî ölçüler içinde kalmak kaydıyla hanımı ve câriyesinden dinlemiş olduğu söz ve

⁶⁷⁰ Uludağ, *İslam Açısından Mûsikî ve Semâ*, İrfan yay., İstanbul 1978, s. 211.

⁶⁷¹ Uludağ, *İslam Açısından Mûsikî ve Semâ*, s. 224.

⁶⁷² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvut ve Tarikatlar*, s. 187.

⁶⁷³ Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 106.

⁶⁷⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, Hz. Ali Arslan, s. 550.

⁶⁷⁵ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 168.

nağmelerin oyun ve eğlence yönünün bulunduğuna dikkat çekerek şüpheli olarak görür.⁶⁷⁶

Şihâbeddin es-Sühreverdî ise (ö. 587/1191) Ebû Tâlib el-Mekkî gibi hakkaniyetle yapılan semânın hakka ulaştırdığını düşünmektedir. Ancak, edep ve şartlarına riayet edilmeden yapılan semâ'ya sıcak bakmamakta ve bu hususta aşırıya kaçmayı uygun görmemektedir.⁶⁷⁷ Semânın bid'at olup olmadığı ile ilgili ise Sühreverdî, herhangi bir sünnetle⁶⁷⁸ çatışmadığını, dolayısıyla bid'at olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir. O, bunu bir meclise girildiğinde ayağa kalkmaya benzetir. Ona göre ayağa kalkmanın âdet olduğu yerlerde nasıl ki ayağa kalkmak, kalplerin hoşluğu ve güzel geçim için gerekli ise tersi de aynı şekilde kalplerde soğukluk ve rahatsızlık hissi yaratacağından ayağa kalkılmasında herhangi bir sakınca görmemektedir.⁶⁷⁹ Bununla birlikte Sühreverdî, kendi zamanındaki insanların durumuna işaret ederek semâ'nın nefislerin ve şehvî arzuların tatmini için bir hastalık hâline geldiğine, bir oyun ve eğlence hâline dönüştüğüne dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir. Bu doğrultuda oyun ve eğlence türü şeylerin, müridlerin manevî kemâlâtını engellediğini aynı zamanda sâdıkların yanında da makbul görülmediğini beyan eder. Ayrıca, semâ'yı arzulayan müridleri tembellikle ilişkilendirmiş, 'tembellikten izler görülmektedir' değerlendirilmesinde bulunmuştur.

Netice itibariyle, Sühreverdî'ye göre şartlarına ve âdaplarına riayet edilerek ve mekruhlarından kaçınılarak yapılan semâ caizdir. Yüce Allah'ın nimetlerini anma ibadet, zikir ve hayırlara rağbet konularında söylenen kasîde, şiir ve ilâhileri reddetmek veya inkâr etmek mümkün değildir. İnkâr edilen husus eğlence ve oyundur.⁶⁸⁰

Kuşeyri (ö. 465/1072) ise “*Onlar, bir bahçede neşelendirilirler*”⁶⁸¹ âyetini kendisine delil getirerek şiirleri, güzel nağmeler ve hoş seslerle dinlemenin temel

⁶⁷⁶ Şihâbüddin Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l- Meârif)*, trc. Dilaver Selvi, Semerkant Yay.,7. bsk., İstanbul 2010, s. 222.

⁶⁷⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l- meârif*, s. 222.

⁶⁷⁸ Rasûlüllah (sav.), Hz. Aliye: “*Yâ Ali, sen benden, ben de sendenim*” deyince Hz. Ali sevincinden sallanmıştır; Rasûlüllah (sav.), Cafer et-Tayyar'a: “*Sen hem yaratılış hemde huy bakımından bana benziyorsun*” deyince Cafer et-Tayyâr raks etmiştir. Bkz. Buharî, *Ashabü'n-Nebi*, 9, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 204.

⁶⁷⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l- meârif*, s. 237.

⁶⁸⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l- meârif*, ss. 221-222.

⁶⁸¹ Rum, 30/15.

olarak mübah olduğunu belirtir. Diğer bir ifadeyle şeriat nazarında mezzum bir tarzı kapsamaz, aynı zamanda dinleyenin, nefsin istek ve arzularının peşinden gitmesine de sebebiyet vermezse, o zaman mübah olduğundan söz eder.⁶⁸² Ayrıca Kuşeyri (ö. 465/1072) semâ'nın mübahlığı konusunda birçok rivayetin olduğunu İbn Cüreyc (ö. 150/767)'in semâyâ ruhsat verdiğini, İmâm-ı Şâfi'nin haram görmediğini; fakat mürüvveti kırııcıdır dediğini belirtir.⁶⁸³

Tasavvuf yolunun sayısız olduğunu, bunların içinde en gerekli ve en uygununun sünnete sarılan ve bid'atlerden kaçınan kendi büyüklerinin yolu olduğunu beyan eden İmâm-ı Rabbânî ise bid'at hususunda son derece hassas bir sûfi olması dolayısıyla bu konu üzerinde çokça durmuş; gerek âyetleri referans göstererek gerekse kendi tarikat büyüklerinin bu konu hakkındaki görüşlerine yer vermek sûretiyle şarkı, kaside, raks, dans etmek gibi oyunları, şuursuz hareket ve sözleri yasakladıklarını belirtmiştir.⁶⁸⁴ Yüksek sesle zikirden bile kaçınan bu büyüklerin raksa, kendinden geçip zıplamaya ve nara atmaya nasıl müsamaha göstereceklerini ifade etmektedir.⁶⁸⁵ “İnsanlardan öylesi vardır ki bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözleri satın alır. İşte onlar için aşağılayıcı bir azâp vardır”⁶⁸⁶ âyetini teganni ile okumayı yasak etmek için indiğini söyler.⁶⁸⁷ Ona göre semâ ve raks, oyundan ibarettir.⁶⁸⁸

Görüldüğü üzere İmâm-ı Rabbânî ve mensubu olduğu tarikat büyüklerinin semâ konusunda çok hassas davrandıklarını ve semâyâ sıcak bakmadıklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte İmâm-ı Rabbânî, semânın bazı şartlarının olduğunu ileri sürmesi, başlangıçta olan müridlere şartlarına uygun olsa bile vecdin ve semânın zararlı olduğunu söylemesi,⁶⁸⁹ şartlarına uyulduğu takdirde zarurî hâllerde bazı kimseler için semâyâ müsamaha gösterilebileceği düşüncesi bizde uyanmaktadır. Nitekim İmâm-ı Rabbânî, yolun başındakilere (mübtedi) semâ'yı uygun görmezken,

⁶⁸² Kuşeyrî, *Risâle*, Hz. Ali Arslan, s. 545.

⁶⁸³ Kuşeyrî, *Risâle*, Hz. Ali Arslan, s. 546.

⁶⁸⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 168. Mektup, c. I, s. 209.

⁶⁸⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 266. Mektup, c. I, s. 380.

⁶⁸⁶ Lokman, 31/6.

⁶⁸⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 266. Mektup, c. I, s. 380.

⁶⁸⁸ İmâm-ı Rabbânî'ye göre Semâ', ilâhî, mevlid ve kasîde ve Kur'ân-ı Kerîmi tegannî ile okuyanları dinlemek demektir. Raks ise eli, ayakları tempo ile oynatmak ve dans etmek demektir. Bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 285. Mektup, c. I, s. 418.

⁶⁸⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 285. Mektup, c. I, s. 417.

erbab-ı kulûb kimseler için semâ ve vecdin bunlara yardımcı olacağını kanaatindedir. Başka bir ifadeyle semâ mübtedî kimselerin yükselmesine mani olurken sıkı riyazetler ve ağır mücahedeler yardımı ile ilerleyebilen kimseler için semâ ve vecdin faydalı olduğu görüşündedir.⁶⁹⁰

Zerrûk, semâ'nın mübahlığı ile ilgili naslardan delil bulmaya çalışmış, düşünlerde ve bayramlarda semâ'nın (şarkı söyleme) mübahlığına dair nistan delil olduğunu; ancak bu durumun sadece ona has olup mutlak anlamda semâ'nın mübah olduğuna dair delil olamayacağını ifade etmiştir. Keza bunun, semâ' sûretinde şiir söylemenin de mübah olduğuna dair delil teşkil etmeyeceğini de belirtmektedir. Ona göre zaruret olmadıkça semâ'da şüphe vardır; oyuna, eğlenceye ve bâtila benzemesinden dolayı ondan kaçınılması gerekmektedir. Ancak zarurî hâllerde yapılırsa mübahtır.⁶⁹¹ Ayrıca Zerrûk, İmâm-ı Mâlik'e bu konuda soru sorulduğunda, “*Bilmiyorum, fakat bizim oradaki ehli ilim bunu inkâr etmiyor ve bu işi yapmaktan da vazgeçmiyorlar. Onu ancak aptal, nâsik ve sert tabiatlı câhilden başkası inkâr etmiyor*”⁶⁹² şeklinde cevap verdiğini nakletmektedir.

Diğer yandan Zerrûk, semânın müzik âletleriyle yapıldığı takdirde ittifakla haram olduğunun da altını çizmiş, aynı zamanda bu konu etrafında bid'atlerle ilgili görüşlerine de yer vermiştir. Dolayısıyla kişinin Allah'a yakınlaştırmayan şeyleri yakınlaştırıcı olarak inanmasını başka şekilde ifade edecek olursak, naslarda bir hüküm olmadığı hâlde hüküm türetmeyi bid'at olarak görmektedir. Bunların hepsinin dayanacağı bir aslın ve delilin olması gerektiğini, aksi hâlde dalâlete sapacaklarını haber vermektedir. Zerrûk'a göre semâ', sûfilerde zaruret hâlinde mübah görülen bir ruhsattır. Genel olarak şartlarıyla birlikte yerine getirilmeli, aksi takdirde yasaklanmalıdır.⁶⁹³

Zerrûk'a göre zarûret hâlinde mübah olan şey ancak zaruret miktarınca ve şartlarına riayet edilerek yapılması gerekmektedir. Bu anlamda Zerrûk, semâ'nın yapıldığı zamana, mekâna ve kimlerle birlikte yapılacağına dikkat çekmiş, semâ'nın yapıldığı vakitte şer'î olarak yapılması gerekli olan farz ve vacip türünden bir şey

⁶⁹⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 285. Mektup, c. I, ss. 417-418.

⁶⁹¹ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 157.

⁶⁹² Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s.158.

⁶⁹³ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s.159.

varken ruhsat olarak gördüğü semâ'ya yönelmemek gerektiğini belirtmiştir. Eğer semâ' yapılacaksa ki, o takdirde doğru bir niyet, selâmete ermiş bir kalp ve içerisinde bulunulan hâlin galebesi ile yapılmalıdır. Diğer bir tabirle kendinden geçme hâlinde iken raks ve buna benzer hareketler yapılması gerektiğini düşünmektedir. Aksi hâlde galebeden değil de riya ve gösteriş sebebiyle yapıldığı anlaşıldığı takdirde bunun yanlış bir iş olduğunu ona hatırlatılması gerektiğini belirtmektedir.⁶⁹⁴

Görüldüğü üzere Zerrûk, vecd hâli gelmeden vecde gelmiş gibi göstermeyi doğruluktan saymamaktadır. Vecd hâlinin etkisiyle raks edenleri inkâr etmektense mazur görmeyi daha hayırlı görmektedir. Yani kişinin vecdi kendisinde ilim, amel ve hâl kazandıracak bir mana mülâhaza etmeye götürüyorsa ki bunu hakikatten ve manadan kabul etmektedir.⁶⁹⁵

Zerrûk'un semâ' ile ilgili düşüncelerine genel anlamda bakıldığında semâ'yı zaruret hâlinde mübah ruhsatlardan saymakla birlikte daha çok semâda şüphe olduğu ve onun sakıncaları üzerinde durduğu görülmektedir. Onu bu düşünceye sevkeden düşünce ise sonradan gelen muhakkik sûfler ve fukahanın çoğunun semâ sebebiyle bid'at işleme ve dalâlete düşme korkusundan dolayı semânın yasaklığı konusunda ittifak etmeleridir.⁶⁹⁶ Bu düşünce doğrultusunda Zerrûk'un semâda şüphe olduğu ve onun sakıncaları üzerinde durduğunu göz önüne aldığımız takdirde semâ meselesine bir anlamda sedd-i zerâi açısından yaklaştığını söyleyebiliriz. Ona göre her şey aslına uygun bir şekilde yapılmalı ve istikamet ölçüsünden şaşılmamalıdır.

Genel manada bakıldığında şartlarına uyularak yapılan semâ' sûflerin ekserisinin kabul ettiği bir durumdur. Bununla birlikte belli bir aşamaya gelmiş müridler ile ariflerin, semâ' yapmaları neticesinde manevî feyizlere ulaşacağı hususunda sûflerin önde gelenleri hemfikir gibi gözükmektedir.⁶⁹⁷ Bu anlamda bakıldığında semâ'nın, ekseriyetle sûfler tarafından benimsendiği ve insanı Allah'a yakınlaştıran bir unsur olarak görüldüğünden mevlevîlik gibi bazı tarikatların semâ'yı tarikatlarının esas haline getirdikleri hâlde nakşilik gibi bazı tarikatların

⁶⁹⁴ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 165.

⁶⁹⁵ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 168.

⁶⁹⁶ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 162.

⁶⁹⁷ Göztepe, *Hâller ve Makamlar*, s. 495.

semânın dini değerini inkâr etmemekle birlikte sistemlerinde semâ'ya yer vermediklerini söyleyebiliriz.⁶⁹⁸

12.3. Duâ

Çağırarak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek anlamına gelen dua; kulun bütün benliğiyle Rabbine yönelmesi, O'na hâlini arz etmesi, O'ndan yardım dilemesidir⁶⁹⁹ Dua, insan ruhunun daraldığı ve sıkıntılı olduğu zamanlarda ihtiyaç duyduğu, fırtınalı havalarda gemilerin sığındığı bir liman gibidir. Dolayısıyla her insan, kul olduğu için duaya gereksim duymakta, kendi acizliğini Rabbine arz etmek sûretiyle Allah ile iletişim kurma ihtiyacı hissetmektedir.⁷⁰⁰

Allah ile kul arasındaki bu ilişki Kur'ân-ı Kerim'de; “*Rasul'üm! De ki duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin?*”⁷⁰¹ “*Rabbimize tazarru ve korkuyla dua edin. Allah, haddi aşanları sevmez*”⁷⁰² “*... Bana dua edince, duâ edenin duâsına cevap veririm ...*”⁷⁰³ şeklinde ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerim'de dua, ibadetle ilişkilendirilerek kulluğun hem bir gereği olarak görülmüş hem de temel esaslardan biri olarak kabul edilmiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz (sav.) buna işaret ederek ibadetin özünün dua olduğunu bildirmiştir.⁷⁰⁴

Tasavvuf açısından değerlendirdiğimizde dua, sünnetle belirlenen şekliyle icrâ edilmekle birlikte sûfiler, bir yandan duanın mahiyeti üzerinde dururken diğer yandan duanın kabul edilmesinin şartları ve dua ederken uyulması gereken âdab ve erkân üzerinde de durmuşlardır. Bu anlamda sûfiler, yaptıkları duaların önemli bir kısmında Allah'a hamdü senâ ederek, O'nun ululuğunu, ilmini, lütfunu ve rahmetini düşünerek dua etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise hâllerini Allah'a arz ederek acizliklerini dile getirmişlerdir.⁷⁰⁵

⁶⁹⁸ Uludağ, *İslam Açısından Müsîkî ve Semâ*, s. 391.

⁶⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 111; Osman Cilacı, “*Dua*”, DİA., c. IX, İstanbul 1994, s. 529.

⁷⁰⁰ Göztepe, *Hâller ve Makamlar*, s. 394.

⁷⁰¹ Furkân, 25/77.

⁷⁰² Araf, 7/55.

⁷⁰³ Bakara, 2/186.

⁷⁰⁴ Peygamber Efendimiz (sav.) “*Dua, ibadetin özüdür*” buyurmuştur. Bkz. Ebû Dâvûd, *Vitir*, 23 (1479).

⁷⁰⁵ Süleyman Uludağ, “*Dua*”, DİA., c. IX, İstanbul 1994, s. 535.

Diğer taraftan konuya duâ ve bid'at çerçevesince yaklaştığımız takdirde, diğer konularda olduğu gibi dua konusunda da Zerrûk'un; nasları dikkate alarak ve sünnet ölçüsünü muhafaza etmek sûretiyle dua edilmesinin gerekliliğine vurgu yaptığını, duâda belli kalıplara bağlı kalmak ve aşırıya kaçmak gibi kimi bid'ati çağrıştıracak hususlar üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz.⁷⁰⁶

Bu itibarla Zerrûk, şeriatta olmadığı hâlde duada aşırıya kaçmayı ve duayı belli bir kayda bağlayarak sınırlandırmayı uygun görmemiştir. Bu noktada Zerrûk, âlimlerin dua yaparken aşırıya gittiklerini ve yeni kalıplar üreterek özel çeşit dualar yaparak külfete girdiklerini dolayısıyla bu gibi davranışların yasaklanması gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁷⁰⁷

Zerrûk'a göre seleften böyle bir uygulama gelmediğinden dolayı duada bazı kalıplara bağlı kalmaktan sakınılması gerekmektedir. Duayı belirli bir şekle ve kafiyeyle bağlı kalarak bir kayda bağlamanın insanı külfete sokacağını, bunda da huzur olamayacağını ifade etmektedir. Bunun yanında, ihtiyaç durumuna göre belli bir duanın diğer bir duaya tercih edilmesinde ve onun çokça okunmasında bir sakıncanın olmaması gerektiğini düşünmektedir. Temeli sağlam ve açık olduktan sonra kendisine veya kardeşlerine hayır kapılarının açılması için dua edilmesinde herhangi bir sakıncanın olmadığını, dolayısıyla caiz olduğunu belirtmektedir.⁷⁰⁸ Aynı şekilde kâfiyeli bir şekilde dua etmekten de sakınılması gerektiğini, duada; secinin diğer bir anlamda kelimeler arasındaki ses uyumunun yasaklandığını,⁷⁰⁹ hatta bazı âlimlerin bunu duada aşırılık olduğu yönünde tefsir ettiklerini beyan eder.⁷¹⁰ Kendisine delil olarak da Abdullah bin Mağfel (ra.) adlı sahabenin şu hadisini delil getirir: “Allah'ım! Senden cenneti, hûrilerini, saraylarını vs. istiyorum. Sana ateşten, zincirlerden, bağlayanlardan vs. vs. sığınırım” bunun üzerine babası onu, bundan nehyederek dedi ki: “Bu duada aşırılıktır. Ancak Allah'tan cenneti dile ve ateşten de ona sığın. Eğer sana cenneti verirse içindekileri de verir ve eğer seni ateşten korursa

⁷⁰⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 339-340.

⁷⁰⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 339-340.

⁷⁰⁸ İdris Azûzî, age., s. 195.

⁷⁰⁹ İbn Abbâs (ra.) irşâd emri olarak şöyle demiştir: *Duadan da secili nevini bırak da böylesinden sakın! (Zihnini böylesiye meşgul etme!) Çünkü ben Rasûlullah (sav.)'den ve sahâbilerinden secili ve kaafiyeyle dua ile meşgul olmadıklarını bilmişimdir. Yâni onlar bunu değil de ancak secili ve kâfiyeli sözlerden çekinmeyi yapıyorlardı.*” Buharî, *Kitâbü'd-Daavât*, 19.

⁷¹⁰ İdris Azûzî, age. ss. 339-340.

içindekilerden de korur."⁷¹¹ Ona göre en iyi dua; huzur ve ihtiyaç hâlinde zorda iken yapılan duadır.⁷¹²

Yukarıdaki ifadeler bağlamında Zerrûk'un duâ konusuyla ilgili yaklaşımını genel bir şekilde değerlendirdiğimizde ibadetin özü olarak kabul edilen duada bile sünnet ölçüsünü muhafaza etme noktasındaki hassasiyetlerini ve bu konuda ifrâda vardırıncaya kadar aşırı davranmanın yanlışlığını, sünnetten delil getirerek ortaya koyduğunu görmekteyiz.

Bu itibarla, Zerrûk'un bu konu ilgili gerek yaklaşım tarzındaki ifadelerdeki yasaklayıcı tavrı olsun gerekse duada ifrada kaçmayı yukarıda zikredilen hadis çerçevesince delilleriyle birlikte sünnete aykırılığını gözler önüne sermesi olsun hepsini birden göz önünde bulundurduğumuz takdirde bu konuda aşırıya gitmeyi bid'at olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

13. İTİKADÎ KONULARLA İLGİLİ BİD'ATLER

İman, sözlükte inanmak, tasdik etmek manalarına gelir. Terim olarak ise dil ile ikrâr ve kalp ile tasdik etmek demektir.⁷¹³ Hz. Peygamberin, Allahü Teala'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümleri tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak demektir. İmanın hakikati ve özü kalbin tasdikidir.⁷¹⁴ Nitekim bu durum şu âyet-i kerimelerde açıkça görülmektedir: *"Allah, kimi doğru yola iletmek isterse, onun kalbini İslâm'a açar..."*⁷¹⁵ *Ey Peygamber, kalpleri iman etmediği hâlde, ağızlarıyla inandık diyenler veyahut küfür içinde koşuşanlar seni üzmesin..."*⁷¹⁶ Peygamberimiz (sav.) de; *Allah cennetlikleri cennete, cehennemlikleri cehenneme koyacak, sonra da*

---

⁷¹¹ Ebû Davûd, *Salât*, 368 (1480); İbn Mâce, *Dua*, 12 (3864); Bu hadisi Ebû Dâvud, "*Tahâret*" kısmında başka bir lafızla tahric etmiştir. Ebû Neâme (ra.)'dan nakledilir ki; Abdullah b. Muğaffel, oğlunun; *"Ey Allah'im muhakkak ki ben senden cennete girdiğimde sağ tarafındaki beyaz köşkü istiyorum"* diye dua ettiğini duyunca şöyle demiştir: *"Allah'tan cenneti iste ve cehennem ateşinden de O'na sığın (yeter). Zira ben Resûlullah (sav.)'i ileride bu ümmet içinde abdestte ve duada aşırılık yapacak bir topluluk gelecektir"* buyururken işittim. Bkz. Ebû Davûd, *Tahâret*, 45 (96).

⁷¹² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 339-340.

⁷¹³ Curcani, *Tarîfat*, s. 40.

⁷¹⁴ Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu vd., *İlmihâl*, TDVY., s. 68.

⁷¹⁵ En'âm, 6/125.

⁷¹⁶ Mâide, 5/41.

bakın kalbinde hardal tanesi kadar imanı olan birisini bulursanız, onu cehennemden çıkarın diyecek’,⁷¹⁷ buyurmuştur.

Yukarıdaki âyetlerden de anlaşılacağı üzere imanın özünün kalbin tasdiki olduğu görülmektedir. Bununla birlikte iman ile amel arasında sıkı bir ilişkiye dikkat çeken âyetlere raslamak da mümkündür. Örneğin Allah’a iman edenlerin ve sâlih amel işleyenlerin cennete gireceği⁷¹⁸ yine aynı şekilde ahiret gününe ve Peygamberlere indirilenlere iman edenlerin ve namazı dosdoğru kılanların kurtuluşa ereceği⁷¹⁹ ifade edilmiştir.

İslâm akâidi açık, kapalıktan uzak, zamana, mekâna, fert ve toplumlara göre değişmemekle birlikte aynı zamanda bölünme ve parçalanma kabul etmeyen, her türlü aşırıktan, ifrat ve tefritten uzak, Kur’ân ve Ehl-i Sünnet inancına ve tevhit esasına dayalı bir inanç sistemidir. İslâm inanç esasının en temel özelliği Allahü Tealâ’nın bir, eşsiz, her şeyden münezzeh ve benzersiz olmasıdır. Diğer bir ifadeyle İslâm’da ne Tanrının insana benzetilmesi vardır ne de insanın tanrılaştırılması vardır.⁷²⁰ Bu anlamda, itikat esaslarının her türlü aşırıktan, ifrat ve tefritten uzak, bid’at ve hurafelerden arınmış saf bir akîdeye dayalı bir imana sahip olmak daha da bir önem arz etmektedir. Nitekim ilk önce sahih bir imana sahip olmanın önemine dikkat çeken İmâm-ı Rabbânî, hakikat âlemine ancak iki kanatlı iman ve amel sayesinde ulaşabileceğini ifade etmiştir.⁷²¹ Ona göre sâlike ilk önce lazım olan şey itikadını düzeltmektir. Bunun yolu da Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat âlimlerinin anladıkları itikada sahip olmaktan geçer.⁷²²

Ahmed Zerrûk da aynı şekilde İmâm-ı Rabbânî gibi bida’t ve hurafelerden arınmış; asla uygun, sağlam bir imanın olması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁷²³ Bu doğrultuda kendi zamanında tasavvuftan olmadığı hâlde tasavvuftanmış gibi gözükten yanlış uygulamaları hem eleştirmiş hem de sebeplerini ayrıntılı bir şekilde

⁷¹⁷ Buhârî, *İman*, 15; Müslim, *İman*, 82.

⁷¹⁸ Bakara, 2/82; Nisâ, 4/57.

⁷¹⁹ Bakara, 2/2-5.

⁷²⁰ Tefik Yücedoğru, “*İtikad Esasları ve Özellikleri*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.XV, sy.1, Bursa 2006, s.182-185; Mehmet Bulut, *İmân ve Mâhiyeti*’, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. XI, İzmir 1998, s. 35-36.

⁷²¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 94. Mektup, c. I, s. 141.

⁷²² İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, 286. Mektup, c.I, s. 420.

⁷²³ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, ss. 260- 262.

inceleyerek bida't çukuruna düşmelerini sağlıklı bir itikadî anlayıştan uzak kalmalarına bağlamıştır.⁷²⁴

Bununla birlikte Zerrûk, kendi zamanındaki farklı inanç yapısına sahip özellikle, “vücut ve ispat”⁷²⁵ konusunda kendilerinde bir özelliğin olduğuna inanan, doğrularını batılılardan daha üstün gören,⁷²⁶ bazı sıfat ve amellere hususiyet atfedip velilerin masum olduğuna inanan, son olarak da hakikati üzerinde sadece şekil üzerinde durup, batılı yaşantının kendilerine bir ayrıcalık kazandıracağına inanan grupların varlığına dikkat çekmiş ve bunları beş grupta incelemeye tabî tutmuştur.⁷²⁷

Öncelikle şunu belirtelim ki, Zerrûk'un; fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf gibi ilimleri kendinde toplaması ve bu konuda yetkin bir sûfi olması nedeniyle ifadelerindeki ağırlığı tarafımızca hissedilmektedir. Bu düşünceden hareketle Zerrûk; itikat başlığı adı altında kendilerinde vücut ve ispat konusunda bir özelliğin ve ayrıcalığın olduğunu iddia eden grupların varlığı derken neyi kastettiğini genel anlamda tahlil ettiğimizde ilme ve amele önem vermeyen, kendilerini tasavvufî mârifetin son noktasında gören fenâ ve vusul iddiasında bulunan sözde sûfi zümreleri kastettiğini düşünmekteyiz.⁷²⁸

Nitekim Zerrûk, onların herhangi bir konuda bilgisi olmadığı hâlde kendilerinin üzerinde olduğu yolun hakikatin ta kendisi olduğunu iddia ettiklerini, abidleri ve zâhidleri hor gördüklerini ve kendi İmâmlarının sözlerini kendi heva ve heveslerine göre yorumladıklarını belirtmektedir.⁷²⁹ Ayrıca Zerrûk, burada ilimden ve amelden yoksun, ihlâsa değil şekle önem veren, yapıp ettiklerini tasavvuf adına

⁷²⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss 260- 262; Azûzî, age., s. 181.

⁷²⁵ Vücûd: Arapça, var olmak varlık ve bulmayı ifade eden bir kelime. Sâlik beşerî vasıtalarından fâni olunca Hakk'ı bulur. vücûd ile ilgili üç terim daha vardır ki Tevâcüd: Kendiliğinden olmaksızın, sâlik'in zorlamasıyla elde edilen bir hâldir. vecd: Aşkla cezbeye düşmek ki, kendiliğinden olur. Vücûd: Vecd ve tevâcüdün ötesindedir. Hak ile Hak olmak. Vücûd makamındaki sâlikin vecd ve tevâcüde iltifatı yoktur, zira vücûd, vecd ve tevâcüden üstündür. Kısaca, hakikat sultanı ortaya çıkınca, beşerî vasıfların yok olmasına vücûd denir. İspat ise sabit kılmak demektir. Mahv'ın zıddıdır. Kulluk hükümlerini yerine getirmeyi ifade eder. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri sözlüğü*, s. 191, 383.

⁷²⁶ Doğunun sâlihlerinin hâlleri zikredildiği zaman güzel olarak kabul eden ancak Fas'ın sâlihleri zikredildiğinde onların hâllerini kabul etmeyen ve bu inanca sahip grup.

⁷²⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 230, 414-418.

⁷²⁸ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 273-284.

⁷²⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 279.

yaptıklarını iddia eden kimseleri sapıklıkla itham etmiş, inançlarının bozuk olmasından kaynaklandığına işaret etmiştir.⁷³⁰

Zerrûk, ‘‘Kavâidü’t-tasavvuf’’ isimli eserinde itikat konularını rubûbiyet, nübüvvet ve ahiret olmak üzere üç başlıkla ele almış, rubûbiyet meseleleriyle ilgili sûfîlerin tenzihe inandıklarını ve teşbihi reddettiklerini belirtmiştir. Zerrûk, ister rubûbiyet ile ilgili konularda isterse nübüvvet ve ahiretle ilgili konularda olsun anlaşılması güç, müşkil lafızların bâtila bakan yönünü yalanladıktan sonra bu gibi lafızları Allah’a havale edilmesi dolayısıyla yorum yapılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre anlamı kapalı meselelerde detaylara girmeden naslarda nasıl zikredilmişse, o şekilde Allah’a iman etmek gerekmektedir.⁷³¹

Zerrûk, bu konu sadedinde İmâm-ı Şâfi’nin; ‘‘Allah’tan gelene O’nun murat ettiği gibi iman ettik, Rasûlullah’tan gelenlere de O’nun murat ettiği gibi inandık’’ sözünü nakleder. Yine aynı şekilde İmâm-ı Mâlik’in; ‘‘İstivâ malumdur. Keyfiyeti ise akılla anlaşılmaz. Ona iman etmek vaciptir ve onun hakkında soru sormak bid’attir’’ sözünü rubûbiyet meseleleriyle ilgili anlaşılması zor olan meselelerin hepsine cevap teşkil ettiğini söylemektedir.⁷³² Ona göre şer’î metinlerde şüpheli ve zan ifade eden manası belirsiz ve anlamı kapalı ibarelerin olmasını ise akıl, zihin ve inançların imtihanı olarak telâkki etmektedir.⁷³³

Görüldüğü gibi Ahmed Zerrûk, müşkil lafızlarda naslardan geldiği şekliyle Allah’a iman etmenin gerekliliğine dikkat çekmiş, anlamı belirsiz, kapalı ibârelerin te’vil edilmesini akıl ve inancın imtihanı olarak görmüştür.

Diğer yandan Zerrûk, kendi zamanındaki itikadî yönden Ehl-i Sünnet inancıyla bağdaşmayan, çeşitli zümrelere ait sapık inançların varlığına da dikkat çekmiş, Kur’ân ve sünnet doğrultusunda cevaplar vererek ıslah gayesi içerisinde sünnet dışı gördüğü hususları şu şekilde tespit etmiştir.

1. Kur’ân’ın faziletinin ve faydasının Peygamber (sav.)’in vefatıyla ortadan kalktığına itikat eden grup.⁷³⁴

⁷³⁰ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 277.

⁷³¹ Zerrûk, *Kavâidü’t-tasavvuf*, s. 79.

⁷³² Zerrûk, *Kavâidü’t-tasavvuf*, ss. 79-80.

⁷³³ Zerrûk, *Kavâidü’t-tasavvuf*, ss. 79-80.

⁷³⁴ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 312.

2. Hızır (as) ve onun gibileri gaybı bilen olarak gören, garip hayaller ve akıl almaz hikâyelerle onlar gibi davranmaya çalışan grup.⁷³⁵

3. Velilerin masum olduğuna inanan grup.⁷³⁶

Zerrûk, Kur'ân okumaktan kaçınan aynı zamanda Kur'ân'ın hükümlerinin ve özelliğinin Peygamber (sav.)'in ölümü ile yok olduğunu iddia eden bu grupları aşırıya gitmekle itham etmiş, bu fikri ve iddiayı; bâtil ve küfür olarak değerlendirmiştir.⁷³⁷ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Zerrûk, olaylara Kur'ânî çerçeveden bakmaktadır. Dolayısıyla onların şu Kur'ân âyetlerini görmeleri hâlinde bu sapıklıklarından ve bâtil itikatlarından döneceklerini düşünmektedir. “*Biz Kur'ân'dan, mü'minler için şifâ ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zâlimlerin ise Kur'ân, ancak zararını artırır.*⁷³⁸; *Müminlere şifâ ve rahmet olarak Kur'ân'ı peyderpey indiririz. Zâlimlerin de ancak hüsrânlarını arttırır. Onunla dalâlete de hidâyete de çok kişi varır. Onunla ancak fâsıklar dalâlete düşer.*”⁷³⁹

Zerrûk'un karşı çıktığı meselelerden birisi de Hızır (as) ile Musa (as)'ın yolculuğunu kendilerine delil getirmek sûretiyle bazı sûfilerin Hızır (as)'dan hükümler aldığını, hatta Hızır (as)'ın denizde yaşayan bir kavim olan Kenan oğullarına gönderilmiş bir Peygamber olduğunu iddia etmeleri konusudur. Zerrûk'a göre bu küfürdür ve dalâletin içine düşmek demektir.⁷⁴⁰ Zerrûk, Hızır (as)'dan bazı hükümler geldiğini farz etsek bile Peygamber Efendimizin getirdiği şeriatın bütün şeriatları neshettiğini ve aksi bir inanca sahip olmanın insanın icmâ ile küfre girmesine sebebiyet verdiğini söylemektedir.⁷⁴¹

Bu arada şunu da ifade etmeliyiz ki Zerrûk, dindeki her bir artış ve noksanlığı bid'at olarak gördüğünden bütün bu hususların dinde dayanağı olmayan bâtil bir örnek olduğuna dikkat çekmiş ve itikatta ziyadeleşme anlamı taşıyacağından reddetmiştir.⁷⁴² Bu bağlamda değerlendirdiğimizde dinde olmayan bir şeyi dine izâfe etme anlamı taşıyacağından bid'at olarak değerlendirdiğini söyleyebiliriz.

⁷³⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 282.

⁷³⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 230, 414-418.

⁷³⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 312.

⁷³⁸ Bakara, 2 /26.

⁷³⁹ Zümer, 39/22.

⁷⁴⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 204, 205, 282.

⁷⁴¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 283.

⁷⁴² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 282.

14. VELÂYETLE İLGİLİ BİD'ATLER

Velâyet; sâdık, yardımcı, dostluk, bir başkasının işini üstlenmek ve yöneltmek anlamlarına gelmektedir. Velinin çoğulu olan evliya kavramı ise genellikle Allah dostları hakkında kullanılan bir kelimedir.⁷⁴³ Tasavvufî anlamda ise Allah tarafından durumu sevk ve idare eden, Allah'a ibadet ve taatını koruyup gözetken kimse demektir.⁷⁴⁴ Diğer bir anlamda ise Allah'ın kulunun,⁷⁴⁵ kulun da Allah'ın velisi⁷⁴⁶ olmasıdır. Yani Hakk'ın kulunu, kulun da Rabb'ini dost edinmesi hâlidir. Nitekim bu durum Kur'ân-ı Kerim'de; “Allah, müminlerin velisidir”⁷⁴⁷ *Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir*”⁷⁴⁸ *O, sâlih kullarının durumunu yürütür*”⁷⁴⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Tasavvuf ehli, velinin üç alameti olduğundan bahsetmiştir. Buna göre bir bireyin/sâlikin veli olarak nitelendirilebilmesi için Allah ile meşgul olması, Allahü Tealâ'ya firar etmesi ve üzüntüsünün de Allah için olması gerekmektedir.⁷⁵⁰ Bu konu ile ilgili Peygamber (sav.)'e velilerden sorulduğunda; “Görüldüklerinde Allah Teâlâ'yı hatırlatan kimselerdir”⁷⁵¹ buyurmuştur.

Velâyet; “velâyet-i amme” ve velâyet-i hâssa” olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Velâyet-i amme, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için gayretli olan bütün müminleri kapsarken, velâyet-i hassa, sülûk erbâbının Allah'a vasıl olmasıyla ilgili bir hususiyetliği de içerisinde barındıran havas insanları kapsamaktadır. Bu aynı zamanda kulun kendinden fânî olup Hakk'ta baki olmasını ifade etmektedir.⁷⁵² Velâyet-i amme de, dinin farz ve vacip derecesindeki emirleri edâ etmek için bir çabalama ve gayret gösterme söz konusu iken, velâyet-i hassada ise farz ve vacip amelleri yerine getirmekle birlikte zikir, tefekkür, murâkebe ve Allah'tan gafil

⁷⁴³ Ebu'l-Kâsım el-İsfahânî, *el-Müfradat fî garîbü'l-kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dâru'ş-Şâmiye, Tabaatu'l-Ûlâ, Beyrût 1412, s. 885; Zebîdî, *Tâcul-ârus*, nşr. Dâru'l-Hidâye, c. XXXX, s. 241242.

⁷⁴⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, thk. Abdulhâlim Mahmud, Mahmud b. eş-Şerîf, Mutâbî'u Müessesetü Dâru'ş Şu'be, 1989 Kâhire, s. 436.

⁷⁴⁵ Âl-i İmran, 3/68.

⁷⁴⁶ Enfal, 8/34.

⁷⁴⁷ Bakara, 2/257.

⁷⁴⁸ Yunus, 10/62.

⁷⁴⁹ A'raf, 7/196.

⁷⁵⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, hz. Ali Arslan s. 438.

⁷⁵¹ İbn Mâce, Zühd, 4.

⁷⁵² Molla Câmî, *Nefahâtü'l-Ûns*, s. 9.

olmama hâli vardır ki bu hâl, Allah'ı görüyormuşçasına kulluk şuûruna ulaşmış kişilerin hâlidir. Kurbiyyet ve huzur hâli de bu makamdadır.⁷⁵³

Nitekim ilk dönem sûfilerinden İbrahim b. Ethem (ö. 161/778 ?) veliyi Allah'tan başka her şeyden yüz çeviren, dünyaya ve ahirete rağbet etmeyen kimse olarak tarif etmektedir. Ona göre Allah'tan başka şeylere rağbet etmek, Hakk'tan uzaklaşmak demektir. Zira Allah sevgisinin gerçekleşmesi, kalbin mâsivâdan temizlenmesiyle mümkündür.⁷⁵⁴

Ebû Ali Cürcânî'ye göre ise veli; kendinden fânî olup Hakk'ın müşahadesinde bâkiliğe eren, konuştuğunda kendinden haber vermeyen ve Allah'tan başkasıyla beraber olmaya katlanamayan kimsedir.⁷⁵⁵

Veli, Allah'ın ünsiyetini ve yakınlığını kazanmış, ihsân makamına ulaşmış Allah dostudur. Bu noktada veli, her ne kadar Allah'ın dostu ve sevgili kulu olduğu ifade edilmişse de hatadan ve günahattan korunmuş değildir. Bu durum aynı zamanda veliler masum mudur, değil midir tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Nitekim Kuşeyrî bu konuya değinmiş, Peygamberlerde var olan vacip sıfatları göz önüne alarak konuyu izah etmeye çalışmıştır. Ona göre veli masumdur” sözü ile Peygamberlerde var olan vacip sıfatlar kastediliyor ise böyle bir sıfatın velide bulunmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte “veli mahfuzdur” sözü ile günahlarda ısrar etmez manası kastediliyor ise bunun evliyânın vasfı olmasında da bir sakınca görmemektedir.⁷⁵⁶ Aynı şekilde Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) velilerin de günah işleyebileceğini, onlardan da şer, fesad, âfet ve hata zuhur edebileceğini; ama bunda ısrar etmeyip Allah'a rucû' ve tevbe ettiklerini, bununla birlikte günah işlememek demek olan ismet ve masumiyyetin Peygamberlere mahsus olduğunu söylemektedir.⁷⁵⁷

Öyle anlaşılıyor ki, velilerin de günaha ve hataya düşmeleri mümkündür, ancak onların günahlarında ısrarcı olmayıp hemen tevbe ettikleri ve bundan da Allaha sığındıkları açıkça görülmektedir. Hakk, onları günaha düşmekten değilse bile

---

⁷⁵³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 201.

⁷⁵⁴ Câmî, *Nefahâtü'l-üns*, s. 10.

⁷⁵⁵ Câmî, *Nefahâtü'l-üns*, s. 10.

⁷⁵⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, hz. Ali Arslan, s. 570.

⁷⁵⁷ Kuşeyrî, *age.*, s. 570.

düştükleri günahı ısrar etmekten korumaktadır.⁷⁵⁸ Peygamberlere nispetle bir velinin, bin yıl ömrü olmuş olsa ve bu süre içinde manevî kemalâtta devamlı yükselse sonunda bir Peygamberin ayak topuğuna bile varamamaktadır. Yani peygamberler masum olup günah işlemezken, veliler de aynı şey söz konusu değildir.⁷⁵⁹

Ahmed Zerrûk ise bu konuyu itikat edenlerin çeşitleri bölümünde ele almış, mevzu bahis ile ilgili çeşitli grupların görüşlerine yer vermiştir. Örneğin bir grubun velilerin beşeri olarak bütün özelliklerden sıyrılıp ismet'' yani günahsız olduğuna inandıklarını, başka bir grubun ise sâdatlarından gelen bereketleri yasakladıklarını diğer bir grubun bunun tam aksine velinin yaptığı her şeyi yanlış olsa bile kendisine mübah saydıklarını belirtmiştir.⁷⁶⁰

Zerrûk'a göre bütün bunlar sapıklıktan başka bir şey değildir. Bu durum içerisinde olanlar ya asi olur ya kendi nefesine yenik düşmüş ya da bunu devam ettirerek günaha dalmış, neticede fasık duruma düşmüş olacaklardır.⁷⁶¹

Zerrûk, yaşadığı zamanın sorunlarına ayna olmuş bir sûfidir. Dolayısıyla o, çizgi dışı düşüncelere karşı duyarsız kalmamış, bir sistem bütünlüğü etrafında görüş ve düşüncelerini açıklamıştır. Kısacası iman noktasındaki bir zafiyetin ciddi sorunları da beraberinde getireceği muhakkaktır. Zerrûk da bunu görmüş olacak ki bu konuya dikkatleri çekmiş, iman noktasında yanlış gördüğü hususları tenkit etmekten geri durmamıştır.

15. İBADETLERLE İLGİLİ BİD'ATLER

İbadet; itaat etmek, boyun eğmek ve kulluk etmek anlamlarına gelmektedir.⁷⁶² Terim anlamı ise Allah'a tazim ve saygı göstermek O'nun bize vermiş olduğu nimetlere karşı şükretmek demektir.⁷⁶³ Allah (cc) bizleri en güzel şekilde yaratmış,⁷⁶⁴ her türlü nimetleri istifademize sunmuş, karşılığında da bizlerden

⁷⁵⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 379.

⁷⁵⁹ Özköse (ed), *Tasavvuf el-Kitabı*, s. 443.

⁷⁶⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 415.

⁷⁶¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 415.

⁷⁶² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri sözlüğü*, s. 293.

⁷⁶³ Saffet Sancaklı, ''Hz. Peygamber'in İbadetlerde Öngördüğü i'tidal ve Kolaylık Anlayışı'', Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sy. 9, c. IX, Bursa 2000, s. 378.

⁷⁶⁴ Secde, 32/7.

kulluk görevlerini yerine getirmemizi istemiştir. Kaldı ki insanın bu dünyaya gelmesindeki asıl gayesi de Allah'a ibadet etmek ve O'na iyi bir kul olabilmektir. Bu, aynı zamanda yaratanın da bizden istediği bir durumdur. Nitekim Allahü Teâla Kur'ân-ı Kerimde; “*Ben, cinleri ve insanları sadece bana ibadet etsinler diye yarattım*”⁷⁶⁵ Başka bir âyette “*Sana ölüm gelinceye kadar rabbine ibadet et*”⁷⁶⁶ buyurmaktadır.

İslâm; iman, ibadet ve ahlak olmak üzere üç temel esas üzerine kurulmuş dindir. Nitekim bu husus Cibrîl Hadisi'nde iman, İslâm ve ihsan⁷⁶⁷ olmak üzere üç boyutta özet bir şekilde ifade edilmiştir. Diğer semavi dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de ibadetler büyük bir öneme sahiptir. İbadetlerde Allah'ın rızasını, hoşnutluğunu kazanmak ve O'nun yakınlığını arzulamak temel amaçlar arasında sayılmaktadır. Bu noktada ibadetlerin şekli boyutundan ziyade huşû, ihlâs ve ihsan boyutu ayrıca bir önem arz etmektedir. Bu bakımdan sûfiler de Allah'a ibadet etmeyi, onun rızasını kazanmayı ve O'na yakınlaşmayı temel gaye edinmişler, farz ibadetleri yerine getirmenin yanında “*Allah'ın kulun gören gözü, işiten kulağı olurum*”⁷⁶⁸ hadisi mücibince bir yandan nafile ibadetlere ayrı bir önem verirken diğer yandan da Hakk yoluna girmek isteyen ve tasavvuf hazinesinin zenginliklerinden faydalanmak isteyen her mürid için Kur'ân ve sünneti başvurulması gereken yegâne rehber olarak görmüşlerdir.⁷⁶⁹

Tabi burada üzerinde durulması gereken nokta belirli şekillerden ve sembollerden oluşan ibadetlerin kime ve neye göre, ne kadar ve nasıl yapılması meselesi konumuzu hem şekillendirmesi hem de konumuza istikamet çizmesi açısından önem teşkil etmektedir. Yani burada asıl olan “*Dinimizde kim sonradan yeni bir iş ortaya çıkarırsa, o dinden değildir ve reddedilmiştir*”⁷⁷⁰ hadisi doğrultusunda dinde olmadığı hâlde dine yeni bir şey eklemek veya eksiltmek meselesidir ki, bu ister inanç alanında olsun isterse de ibadet alanında olsun fark etmemekte ve bid'at olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki bu hadis, aynı zamanda

---

⁷⁶⁵ Zâriyat, 51/56.

⁷⁶⁶ Hicr, 15/99.

⁷⁶⁷ Buhâri, İman, 1.

⁷⁶⁸ Buhârî, Rikak, 38.

⁷⁶⁹ Azûzî, age., s. 163.

⁷⁷⁰ Buhari, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 17,18. Ayrıca bkz. İbni Mace, Mukaddime, 2.

Zerrûk'un gerçekleştirmek ve başarmak istediği ıslahat girişiminin temelini oluşturmaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Zerrûk, sünnet çizgisini aşan yanlış tasavvufî uygulamaları gözler önünü sermiş, söz konusu bu yanlışlıklara düşen tasavvufî zümrelere karşı da hatalarını bildirerek şeriat ve sünnet çizgisini aşmamaları konusunda nasihatlerde bulunmuştur. Eserlerinin pek çok yerinde bid'at ve tehlikelerine değinen Zerrûk, kaidelerinden birinde şu tespitite bulunmaktadır: *“İbadetin kemali ona riayet ve onu muhafaza ile olur. Bu da zâhirî ve batınî ölçülerine dikkat etmekle olur. İbadetlerde ne aşırılığa gidilir ne de tefrite varılır. Yakınlık arzusu ile ifrat eden ibadetini zayi eder, tefrit eden de ibadetinde bid'ata kayar.”*⁷⁷¹ Aynı şekilde Zerrûk, *“Kavâidü't-tasavvuf”* isimli eserinde de bu konuya dikkat çekmiş, ifrat ve tefrit arasında orta bir yolda olmak gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁷²

Zerrûk'un bu konu ile ilgili düşüncelerine baktığımızda ibadetlerdeki her bir artışa karşı çıktığı gibi eksiltmeye de karşı çıktığı aynı zamanda bid'at olarak nitelendirdiği görülmektedir. Bu bakımdan ifrat ve tefrit arasında orta çizgide olmayı en güzel iş saymaktadır.⁷⁷³ Zira bu husus gerek âyetlerde gerekse hadislerde açıkça ifade edilmektedir. Allahü Teala; *“Harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar”*⁷⁷⁴ *“... Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut”*⁷⁷⁵ buyururken Peygamber Efendimiz (sav.) de *“İşlerin hayırlısı orta yolda olanıdır”*⁷⁷⁶ *Allah katında amellerin en makbulü az da olsa devam üzere yapılanıdır”*⁷⁷⁷ buyurmuştur.

Zerrûk, bu konu sadedinde kendi devrindeki cehaletin içine düşmüş bazı sûfî zümrelerin sıdktan ve ibadetten yoksun bir şekilde, şer'î şerife aykırı tutum sergileyerek bid'atlere yönelmelerine karşı çıktığı gibi, aynı şekilde Allah'a

⁷⁷¹ Azûzî, *Ahmed Zerrûk*, s. 172.

⁷⁷² Değişik sûfî çevrelerin ibadet hayatında ortaya çıkardığı bid'atlara yönelik eleştirisini şu şekilde ortaya koymaktadır: *“Kendisine emredilenlerde ifrata kaçmaması, kendisine yasaklananları gözünde büyütmemesi ve mendub işleri ihmal edip eksiltmemesi kulun vazifesidir.”* Bkz. İdris Azûzî, age., s. 169.

⁷⁷³ Azûzî, age., s. 169.

⁷⁷⁴ Furkan, 25/67.

⁷⁷⁵ İsrâ, 17/110.

⁷⁷⁶ Azûzî, age., s. 169.

⁷⁷⁷ Buhârî, *İman*, 32.

yakınlaşmak ve itaat etmek kastıyla dine eklenen fazladan işlere koyulmalarına da karşı çıkmış, söz konusu sûflere yönelik eleştirilerini üç maddede özetlemiştir:

- “ 1. *Farz ve vacipleri ihmal etmeleri.*
2. *Haram ve yasaklara doludizgin koyulmaları.*
3. *Mendub ve müstehapları yerine getirmekte ifrata kaçmaları.*”⁷⁷⁸

Burada şunu belirtmemiz gerekir ki Zerrûk; dinin ön gördüğü ibadet anlayışına ters düşecek bir şekilde ibadetlerde aşırıya kaçıp, bu aşırılığın kendisini Allah’a daha fazla yakınlaştıracığına inanmayı hem bid’at olarak görmüş, hem de vesveseden kaynaklandığını ifade etmiştir. Onun aslının da sünneti bilmemezlikten ve zihin karışıklığından kaynaklandığını belirtmiştir. Ona göre böyle bir vesvesenin giderilmesi gerekir, bunun yolu da ancak zikiridir.⁷⁷⁹

Bunun yanında Zerrûk, dinde şeriatın sınırlamadığı esasları sınırlandırmaya kalkmayı da bid’at olarak görmektedir. Örneğin vaktinde eda edilemeyen bir orucun kazâ edilirken sabah namazından önce niyet edilme zorunluluğu, cenaze namazından önce Fatıha Sûresinin okunması ve namazlara özgü virdlerin belirlenmesi gibi. Aynı şekilde namazda kıraatı Kur’ân’dan astronomiye dair ayetlerden okumak ve ikinci namazında Burûc Sûresini okumanın kişiyi birtakım musibetlerden alıkoyacağını iddia etmek de bu bابتandır.⁷⁸⁰

Netice itibariyle Zerrûk, ibadetlere bid’at bulaştırmadan Kur’ân’ın ve sünnetin ruhuna uygun ifrat ve tefritten uzak bir ibadet anlayışını ön görmektedir. Dolayısıyla Allah’a daha fazla yakınlaşmak ve itaat etmek adına bile olsa sûfi zümrelerin dine eklenen fazladan işlere koyulmalarına, şer’î şerife aykırı tutum sergilemelerine karşı çıkmış, dinin sınırlandırmadığı bir şeyi sınırlandırmayı bid’at olarak nilendirmiştir. Bu noktada “*Peygamber, size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir*”⁷⁸¹ âyetine uygun bir ibadet anlayışını ortaya koymaya çalıştığını ve bu uğurda ıslah gayesi içerisinde olduğunu söyleyebiliriz.

⁷⁷⁸ Azûzî, *Ahmed Zerrûk*, s. 169.

⁷⁷⁹ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf (tasavvufun esasları)*, trc. Muhammed Uysal, Endülüs Kitap, İstanbul 2011, s. 118.

⁷⁸⁰ Azûzî, *age.*, s. 170.

⁷⁸¹ Haşr, 59/7.

15.1. Tahâret

Sözlükte temizlenmek, arınmak anlamına gelen tahâret kelimesi, terim olarak maddî ve manevî pisliği gidermek anlamına gelmektedir.⁷⁸² Daha çok fıkıh dilinde kullanılan bu kelime hadesten tahâret’’ ve necâsetten tahâret’’ olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Hadesten tahâret, manevî kirlilik anlamına gelen abdestsizlikten, cünüplükten ve hayızdan temizlenme anlamına gelirken necâsetten tahâret ise vücud, elbise ve ibadet yerinin kirden ve pislikten temizlenmesi anlamına gelmektedir.⁷⁸³

Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hz. Peygamber’in hadislerinde temizliğin önemi ve gerekliliği üzerinde çokça durulmuş, bazı ibadetler için temizlik ön şart sayılmıştır.⁷⁸⁴ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de; “Allah, tövbe edenleri ve temizlenenleri sever”,⁷⁸⁵ buyurularak Allah’ın temizlik konusunda titizlik gösterenleri sevdiği haber verilmiştir.⁷⁸⁶ Peygamberimiz (sav.) de konu ilgili, “*Temizlik, imanın yarısıdır*”,⁷⁸⁷ “*Namazın anahtarı, temizliktir*”,⁷⁸⁸ buyurarak temizliği imanla ilişkilendirmiş, temizliğin insanlar için taşıdığı öneme işaret etmiştir.

Her konuda olduğu gibi tahâret ve abdestte de şer’î âdâba ve sünnete uymaya azami ölçüde titizlik gösteren sûfîler, zâhirî temizliklerine önem verdikleri gibi aynı şekilde bâtinî temizliklerine de önem vererek bu konuda çok hassas davrandıklarını göstermişlerdir. Bu; onların, sadece ilmin müsaade ettiği ölçünün ötesindeki zâhirî temizlik hususundaki titizlikleri değil, aynı zamanda bâtinî temizlikleri konusundaki titizlikleridir.⁷⁸⁹ Bu arada şunu da hemen belirtelim ki zâhirîne önem verip de bâtinına önem vermeyenlerin, temizlik konusunda çok hassas ve aşırı titiz davrandıkları da bilinmektedir. Öyle ki; onlar, şeriatın müsaade etmesine rağmen yalın ayak yere basan kimseyi hoş görmezken, dinîni harap edecek kin ve gafletle konuşmalarına hiç aldırmadıkları görülmektedir. Aynı şekilde elbiselerine bir pislik bulaşıldığı zaman canlarının sıkılması, hemen temizleme telaşı içerisinde olmaları,

⁷⁸² Salim Öğüt, “*Tahâret*”, DİA, c. XXXIX, İstanbul 2010, s. 382.

⁷⁸³ Öğüt, “*Tahâret*”, DİA, s. 382.

⁷⁸⁴ Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın, *İlmihâl*, TDVY., İstanbul 1998, c.I, s. 183.

⁷⁸⁵ Bakara, 2/222.

⁷⁸⁶ Bakara, 2/125; Tevbe, 9/108; Hac, 22/26.

⁷⁸⁷ Müslim, *Tahâret*, 1.

⁷⁸⁸ Tirmizî, *Daavât*, 4.

⁷⁸⁹ Sühreverdi, *Avârifü’l-meârif*, s. 383.

buna mukabil kalblerindeki kibir, gurur, ucûb, riya ve nifaka aldırış etmemeleri en göze çarpan temel özellikler arasında yer almaktadır. Sühreverdî'ye göre bu titizlik nefisten, ilmin azlığından, yüksek derecedeki âlim ve sıddıkların sohbetinden mahrum olmalarından kaynaklanmaktadır.⁷⁹⁰

Dinimiz, her hususta ölçülü olmayı emrettiği gibi tahârette ve abdeste de ölçülü olmayı emretmiş, aşırıya kaçmamayı bizlere tavsiye etmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi de tahâret konusunda vesveseye kapılmak ve suyu aşırı kullanmak en başta gelen örnekler arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda İbrahim b. Ethem vesvesenin ilk önce tahârette baş gösterdiğini dile getirmektedir. Gazâlî de aynı şekilde vesvesenin ilk önce taharete ortaya çıktığını ifade etmekle birlikte tahârette iken suyu haddinden fazla aşırı kullanmanın akıl zayıflığından ileri geldiğini öne sürmektedir.⁷⁹¹ Dolayısıyla istibrada en hafif davranan kimseyi en fâkih olarak görürken vesveseye düşmeyi ise anlayışı ve kavrayışı kıt olarak telâkki etmektedir.⁷⁹² Bu minvalde hemen şunu da ifade edelim ki Zerrûk da tahârette hafif davranmayı en uygun davranış şekli olarak görmektedir.⁷⁹³

Zerrûk; abdest alırken, avam tabakasından bazı cahil insanların vesveseye kapılarak suyu aşırı kullanmaları gibi muhtelif konulara dikkat çekmiş, suyu gereğinden fazla kullanmak sûretiyle sünnet ölçüsünü kaçırmalarına karşı çıkmıştır. Su kullanmada aşırıya gitmenin abdestteki avamın cahilliklerinden olduğunu dile getiren Zerrûk, bu konuda aşırıya gitmeyi ve bunu dinden zannetmeyi bid'at olarak görmektedir. Ona göre abdestte sünnet olan husus az su kullanmak olup hafif davranmak en uygun olanıdır.⁷⁹⁴ Buna ilavaten abdest alırken suyu yüze çarpmayı, alnın altından dökmeyi ve suyu uzva ulaştırmadan el silkelemeyi de avamın cahilliklerinden saymaktadır. Zerrûk, bunun mesh olduğunu, yıkamak anlamı taşımayacağını, dolayısıyla boşu boşuna kuru olan yerin ovalamanın faydası olmayan bir iş olduğunu bildirmektedir.⁷⁹⁵

⁷⁹⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, s. 383.

⁷⁹¹ Gazâlî, *İhyâ*, c.I, ss. 203, 362.

⁷⁹² Gazâlî, *İhyâ*, c.I, s. 351.

⁷⁹³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 578.

⁷⁹⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 578.

⁷⁹⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 578.

Zerrûk, aynı şekilde kulakları meshederken ve ayakları yıkarken de bu konuda vesveseye düşüldüğünü dolayısıyla kulağından kan çıkartıncaya kadar kulakları ovalamayı ve ayaktaki parmak araları ve boğumları, kıyas ve tarifin dışına çıkacak şekilde abartarak yıkamayı da aşırılık olarak değerlendirmiş, bunun da akıl bozukluğu ve acele etmekten kaynaklandığını ileri sürmüştür.⁷⁹⁶

Diğer taraftan Zerrûk, bu konu bağlamında istincanın abdestle birleştirilmesi, abdest sırasında teşehhüd getirilmesi ve yüzü yıkama esnasında tekbir getirilmesi gibi konular üzerinde durmuş, bütün bunların avamın abdestteki cahilliklerden olduğunu bildirmiştir. İstincanın abdestle birleştirilmesiyle ilgili İbn Ebî Zeyd'in (ö.386/996) *Risâle*'sinde uyarıları olduğunu⁷⁹⁷ abdest esnasında teşehhüd getirilmesi ve yüzü yıkama esnasında tekbir getirilmesiyle ilgili de Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî (ö. 676/1277))'nin "Hilyetü'l-ebrar" isimli eserinde âlimlerin tekbir ve teşehhütle alakalı sözlerini reddettiklerini yazdıklarını nakletmiştir.⁷⁹⁸ Ayrıca Zerrûk, abdest azaları üzerine tertiplenen zikirlerin de avamın cahilliklerinden olduğunu İmâm Nevevî ve İbn Arabî'nin bunu reddettiklerini bildirmiş, İbn Arabî'nin; "Abdest; evvelinde besmele, ahirinde de teşehhülden başka kendisinde zikir olmayan bir ibadettir" sözüne yer vermiştir.⁷⁹⁹

Zerrûk'un, diğer konularda olduğu gibi taharet konusunda da sünnet ölçüsünü muhafaza eden bir yaklaşım içerisinde olduğu görülmektedir. Bu itibarla, abdest esnasında suyu gereğinden fazla kullanmak suretiyle aşırıya gitmeyi ve bunu dinden zannetmeyi bid'at olarak değerlendirmektedir. Bu noktada mevzu bahisle ilgili yanlış gördüğü bazı hususları gün yüzüne çıkarmış, halkın bu konudaki cahilliklerini dikkatlerimize sunmuştur.

15.2. Namaz

Sözlükte dua etmek, ibadet etmek, başışlanma dilemek, yalvarmak anlamına gelen namaz, terim olarak tekbirle başlayıp selâmla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadeti ifade etmektedir.⁸⁰⁰

⁷⁹⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 579.

⁷⁹⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 577.

⁷⁹⁸ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 577.

⁷⁹⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 577.

⁸⁰⁰ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", DİA., c. XXXII, İstanbul 2006, s. 350.

Namaz, Allah'a yönelmek, onun huzurunda olmak ve ondan gayrı her şeyden yüz çevirmektir.⁸⁰¹ Zikirler, dualar, namazlar ve niyazlardan maksat; kalbi mâsivadan koparıp Allah'a yöneltmektir. Diğer bütün şeyler, bu gayenin elde edilmesine ancak birer vasıta olmaktadır.⁸⁰²

Namaz kul ile Rabb'i arasında bir bağ ve yakınlık vesilesidir. Bu noktada kula düşen namazda huşu içerisinde olmaktır.⁸⁰³ Nitekim bir hadisi şerifte, “Allah, bir şeye tecelli edince, o şey Hakk'a boyun eğer”⁸⁰⁴ buyurulmaktadır. Sühreverdî ise bu hadisi “Her kim ki namazda Allah ile irtibatı sağlayabilirse, üzerinde ilâhi tecelli nûrlar parlar ve huşu sahibi olur. Kurtuluşa erenler ancak namazda huşu sahibi olanlardır”⁸⁰⁵ şeklinde yorumlar.

Kur'ân-ı Kerimde ısrarla namaz kılınması emredilmiş,⁸⁰⁶ namazın müminlere vakitli olarak farz kılındığı⁸⁰⁷ bildirilmiştir. Bunun yanında namazın riyadan uzak bir şekilde olması gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede “Yazıklar olsun, o namaz kılanlara ki onlar, namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar”⁸⁰⁸ buyurulmaktadır. Yine “... Şüphesiz namaz insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir. Allah yaptıklarınızı bilir”⁸⁰⁹ buyrulmuştur.

İmâm-ı Rabbânî'ye göre namaz, İslâmın beş şartından biri ve dinin beş esasından ikincisidir. Aynı zamanda ruhun gıdası, kalbin ilacı ve müminin miracıdır. Bununla birlikte İmâm-ı Rabbânî, namazın hakikatinden ancak kâmil ruhların anlayacağını,⁸¹⁰ tasavvuf yolunda olan birçokları kendilerine namazın hakikati bildirilmediği için çareyi başka şeylerde aradığını ve maksadlarına kavuşmak için başka şeye sarıldıklarını belirtir. Hatta bu yolda olanlardan bir kısmının; namazı, bu yolun dışında tutmak suretiyle orucu namazdan üstün tuttuklarını söyler.⁸¹¹ Bu

⁸⁰¹ Serrac, *Lumâ*, s. 153.

⁸⁰² Cavit Sunar, *Anahatlarıyla İslam Tasavvufî Tarihi*, s. 80.

⁸⁰³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 387.

⁸⁰⁴ Nesâî, *Küsf*, 16; İbn Mâce, *İkâme*, 152.

⁸⁰⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 387.

⁸⁰⁶ Bakara, 2/83, 83, 110; nisa, 4/77, 103; En'am, 6/72.

⁸⁰⁷ Nisa, 4/103.

⁸⁰⁸ Mâûn, 107/4-5.

⁸⁰⁹ Ankebût, 29/45.

⁸¹⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektubât*, 261. Mektup, c.I, s. 343.

⁸¹¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektubât*, 261. Mektup, c.I, s. 344.

noktada İmâm-ı Rabbânî; Muhyiddîn İbnü'l Arabî (ö. 638/1240)'nin, oruçta yememek ve içmemek olduğu için Allah'ın sıfatları ile sıfatlanmak, aynileşmek ve yakınlaşmak; namazda ise ibadet eden ile ibadet edilen ayrılığı olduğu için O'ndan uzaklaşmak anlamındaki sözünü, ilâhî aşk sarhoşluğunda söylenmiş bir söz olduğunu dile getirir. Namazın hakikatinden anlamayanların; ruhlarını teskin etmek için dermanı semâ ve nağmede aradıklarına bundan dolayı raksa ve dansa sarıldıklarına dikkat çeker.⁸¹²

Öyle anlaşılıyor ki İmâm-ı Rabbânî, Muhyiddîn İbn Arabî (ö. 638/1240)'nin namazda başkalaşmak, ayrışmak; oruçta ise Allah'ın sıfatları ile sıfatlanmak ve yakınlaşmak anlamındaki sözü için ilâhî aşk sarhoşluğunda söylenmiş bir söz olduğunu söylemekle, bir nevi onun vecd hâlini de kabul ettiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan namazın anlam ve değerinden bihaber olan, yani namazın hakikatinden anlamayan kimselerin başka şeye yönelmek sûretiyle huzuru başka yerde aramanın yanlışlığına da dikkat çeker. Bu bağlamda Hasan el-Basrî'nin manevî zevkin namaz, zikir ve Kur'ân okumakla elde edileceğini; aksi hâlde kapının kapalı olduğu sözünü nakletmek herhalde yerinde olacaktır.⁸¹³

Sûfîler ise daha önce de ifade ettiğimiz gibi namaz, oruç vs. gibi ibadetleri Allah'a yakınlaştıran birer vesile olarak görmektedirler. Özel anlamda ele aldığımız takdirde namaz da böyledir. Bu düşünceden hareketle sûfîler, namazın bir yandan huşu, ihlâs ve manevî boyutuna önem verirken diğer yandan namazla ilgili edeblere söz konusu namazın farzlarını, sünnetlerini, âdâbını, fazilet ve nevâfilini bilmenin gerekliliğine de işaret etmişlerdir.⁸¹⁴ Bunun yanında namazın makbul ilk vaktini kaçırmamak için namaz vakti gelmeden hazırlanmayı da edepten saymışlardır.⁸¹⁵

Yukarıdaki hususları ifade ettikten sonra Zerrûk açısından konuyu ele aldığımızda onun; namazı hafife alan, anlam ve değerini zayıflatan düşüncelere karşı çıktığı görülmektedir. Öyle ki; bir başkasına hizmet etmek için bile olsa, namazın kaçırılmasına müsaade etmemiştir. Bu konu sadedinde Zerrûk, fakirlerin durumlarıyla ilgilenirken namazları kaçırıp ve kaçırdığı namazları da kazâ etmeyen

⁸¹² İmâm-ı Rabbânî, *Mektubât*, 261. Mektup, c.I, s. 344.

⁸¹³ Kuşeyrî, *Risâle*, hz. Ali Arslan, s. 386.

⁸¹⁴ Serrac, *Lumâ*, s. 153.

⁸¹⁵ Serrac, *Lumâ*, s. 158.

grupları eleştirmiş, bu iki durumu büyük bir musibet olarak görmüştür.⁸¹⁶ Bu noktada bazı fâkihlerin her ne kadar namazı terk edenin kâfir olacağını bu sebeble tevbe ettikten sonra sakıt olacağı sözünü söyleseler de bu hususun uzak bir görüş olduğunu ve âlimlerin bu görüşü tahkik edemediklerinden bunu kabul etmenin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Ona göre kaçırılan namazları kazâ etmek, tevbeden sonra vaciplerin başında gelmektedir. Nâfileler ile ilgili ise nâfilelerin farzın yerine geçemeyeceğini belirterek “*Sûfîler aldanmasınlar. Bu görüşte olanlara İmâm Malik karşı çıktı. Bu yüzden onlara düşen bir an önce kaçırdıkları namazları kazâ etmeleridir*”⁸¹⁷ hususuna dikkat çekmiştir.

Zerrûk; bu konu ile ilgili âlimlerin Arafat’ta vakfede iken akşam namazının mı, yoksa yatsı namazının mı hangisinin takdim edileceği konusunda iki vacibin kuvvetli olması hasebiyle ihtilafa düştüklerini ifade etmiş, hâl böyleyken fakirlere hizmet gibi benzeri işlerde de namazı terk etmenin nasıl mümkün olacağını dile getirmek suretiyle bizleri bu konuda düşünmeye sevk etmiştir. Bu doğrultuda Zerrûk, düşüncelerini nâsa ve birçok âlimin görüşlerine atfederek temellendirmeye çalışmış; nasları ve âlimlerin görüşlerini kendine dayanak kabul etmiştir.⁸¹⁸

Örneğin Zerrûk, Ebû Hafs Haddâd en-Nîsâbûrî (ra.)⁸¹⁹ büyük insanlardan birisi olduğunu, ezani işittiği zaman ezana icabet etmek için başka işi bırakıp elindeki çekici fırlattığını nakleder.⁸²⁰ Ayrıca İmâm-ı Mâlik’in rivâyetine göre Hz. Ömer (ra.) valilerine yazdığı; “*Benim nezdimde en mühim işiniz namazdır. Kim onu kılarsa, (korursa) ve kılmaya devam ederse dinini korumuş olur. Kim de onu zayi derse başka bir şey için daha fazla zayi olur*”⁸²¹ sözüne yer verir.

---

⁸¹⁶ Azûzî, age., s. 197.

⁸¹⁷ Azûzî, age., s. 197.

⁸¹⁸ Azûzî, age., s. 349.

⁸¹⁹ Ebû Hafs Amr b. Seleme el-Haddâd en-Nîsâbûrî (ö. 260/874) melâmet ve fütüvveti dair fikirleriyle tanınan Nîşâburlu sûfî. Nîşâbur civarındaki Kurdâbâd köyünde doğdu ve burada yaşadı. Babasının adı çeşitli kaynaklarda Mesleme, Sâlim, Seleme (Selme) şeklinde kaydedilmiştir. Ümmî olduğu ve Arapça bilmediği yolundaki rivayetlere bakılırsa Arap olmadığı ve öğrenim görmediği anlaşılır. Kendisinden ilk defa Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) Târîhu Nîsâbûr adlı eserinde bahsetmiş, daha sonra Sülemî’nin Risâletü’l-Melâmetiyye ve Tabakatü’s-sûfiyye’si ile müteakip tabakat kitaplarında çoğu birbirinin aynı olan bilgiler verilmiştir. Mesleği dolayısıyla “Haddâd” (demirci) diye tanınmıştır. Bkz. Tahsin yazıcı, “*Ebû Hafs el-Haddâd*”, DİA., İstanbul 1994., c.X, s. 127-128.

⁸²⁰ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 349.

⁸²¹ Muvatta, *Vukûtü’s-salâh*, 6.

Bu kapsamda Zerrûk'un bu konu ile ilgili görüşlerine bakıldığında bir başkasına hizmet için dahi olsa namazın kaçırılmasını fasit bir inanç olarak kabul etmekte ve haram olarak görmektedir. Kaldı ki, bir başkasına hizmet etmek için namazı terk etmenin çizgiyi aşmak ve batıl olduğu zaten ortadadır. Zerrûk da buna dikkat çekmiş; insanı, namazdan alıkoyan hiçbir işe Allah'ın bereket bırakmayacağını bildirmiştir. Aynı zamanda 'dinin direği'⁸²² olarak kabul edilen namazın, tüm hayrın ve temkinin aslı olduğunu söylemeyi de ihmal etmemiştir.⁸²³

Diğer taraftan Zerrûk'un üzerinde durduğu aynı zamanda karşı çıktığı hususlardan birisi de namazda sadece belli sûreleri okuyarak kıraati belli vakitlere göre sınırlandırılması meselesidir. Zerrûk, söz konusu konuyla ilgili bazı tasavvufi zümrelerin namazda sadece belli sûreleri okuyarak kendilerini sınırlandırdıklarını dolayısıyla her namazda birinci rekâta Fatiha'dan sonra özel sûreleri okuduklarını; örneğin sabah namazında Şems Sûresini, öğle namazında Zilzal Sûresini, ikinci namazında Kurayş Sûresini ve yatsı namazlarında Kadir Sûresi ile ikinci rekatta da hep İhlâs Sûresini okuduklarını beyan eder. Zerrûk, bu taifenin kendilerini bu şekilde sınırlandırmalarına karşı çıkmış ve bunun açık bir şekilde bid'at olduğunu, sünnetin genel bir tarifile geldiğini ve Seleften de hiçbir kimseden böyle kayıtlı bir bağlayıcılığın gelmediğini ifade etmiştir.⁸²⁴

Zerrûk, namazda kıraatı belirli bir kayda bağlamayı Kur'ân ve sünnetten yoksun, mesnetsiz olarak görmekte ve çirkin addetmektedir. Birincisi Peygamberimizden bu şekilde bir uygulama gelmediğini belirterek uydurma ve bid'at olduğunu, ikincisi sünnette gelenin bazı yerlerde uzatma ve kısaltma şeklinde geldiğini, dolayısıyla onların bunu terk etmek sûretiyle sünnete aykırı davrandıklarını belirtir. Söz konusu yanlışlıklarını ise sünnette gelenin sabah ile öğlenin uzun aralıklarla kılınması gerektiğini belirtirken onların yaptıklarının sabah namazında Şems Sûresini, öğle namazında da Zilzâl Sûresini okumayı sürdürmekle bu sünneti terk ettiklerini belirtir. Ayrıca ikinci ve yatsıda sünnet olan hususun orta tutulması gerektiğini; ancak onların ikinci de Kureyş Sûresi, yatsıda da daima Kadir Sûresini

⁸²² Muaz İbn Cebel'den rivayetle Peygamber (sav.) Muaz'a şöyle buyurdu: "Bu (din) işinin başını, direğini ve zirvesini sana haber vereyim mi? Evet, ey Allah'ın Rasulü!" dedim. "Dinle öyleyse" buyurdu ve açıkladı: "Bu dinin başı İslâm'dır, direği namazdır, zirvesi cihattır" buyurdu. Tirmîzî, İman, 8 (2616).

⁸²³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 347-349.

⁸²⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 341.

okumakla bu sünneti de terk ettiklerine dikkat çeker.⁸²⁵ İkinci rek’atta sadece İhlâs Sûresini okumalarına gelince, bunu yaparken de değerli bir sahabenin Peygamber (sav.)’e İhlâs Sûresini sevdiğini iletmesi üzerine Peygamber (sav.) onu cennetle müjdelemesi⁸²⁶ hadisine bağlı kalma adına yaptıklarını belirten Zerrûk; bu durumda o sahabeye uyulamayacağını olayın sahibi olduğunu belirtir. Eğer ona uyulması gerekirse öncelikle selefin bunu yapması gerektiğini belirtmekte ve seleften de böyle bir uygulama gelmediğini bildirmektedir.⁸²⁷

Zerrûk’un; sahabeden böyle bir rivayet gelmesine rağmen bid’at olarak görmesini şu şekilde izah etmek de mümkündür. Öncelikle Zerrûk’un yaşadığı zamana göz attığımızda, bid’at ve hurafelerin yaygın olduğu bir dönemde yaşamış olması dolayısıyla toplumun daha fazla kötüye gidişatını önlemek için daha hassas davrandığını söyleyebiliriz. Aslında Zerrûk; böyle bir uygulamanın genelleştirilerek, dinde sabit bir hükümmüş gibi algılanmasına karşı çıkmaktadır. Belki de kendi zamanındaki toplumsal sorunların daha da kötüye gitmesini engellemek için olaya sedd-i zerâî açısından bakmış da olabilir. Şu da var ki Peygamberimizin; sahabeye, her rekâtte ihlâs Sûresini okumasının sebebini sorduğunda sahabenin de “*Ben, o sûreyi okumayı seviyorum*” diye cevap vermesiyle ilgili vurgulanmak istenen hususun; İhlâs Sûresini okuması mı, yoksa sevmesi mi ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur.

Diğer yandan Zerrûk, o kimselerin namazda belli sûreleri okumaya bağlı kalmalarına iten unsurun, yaptıkları işlerin uzayın bazı hareketlerine tatbik edilmesinin uygunluğunun güzel olduğuna inanmalarından kaynaklandığını ifade etmiş; felsefeye benzediğini söyleyerek reddedilmesi gerektiğini ve itibar edilmeyeceğini vurgulamıştır.⁸²⁸

⁸²⁵ Azûzî, *Ahmed Zerrûk*, s.195.

⁸²⁶ Hadis metni şöyledir: Hz. Enes (ra.)’dan yapılan rivayette demiştir ki: "Ensardan bir adam Küba mescidinde onlara İmâmlık yapıyordu; ne var ki ne kadar bir sûreye başlarsa, onlar için namazda yine aynı sûreyi okurdu. Şöyle ki, ‘*Kul Huvallahu Ahad*’ sûresiyle başladı ve namaz bitinceye kadar hep ona devam etti, sonra da onunla beraber bir sûre de okuyordu. O bunu hemen her rekâtte yapıyordu. Peygamber (sav.) Efendimiz’e geldiklerinde olup biteni ona haber verdiler. Bunun üzerine Peygamber (sav.) ona sordu: "*Her rekâtte bu sûreyi okumana seni iten nedir?*" O şöyle cevap verdi: "*Şüphesiz ki ben o sûreyi seviyorum!*" Peygamberimiz (sav.): "*Onu sevmen seni Cennete sokacaktır!*" Tirmîzî, *Kur’ân’ın Faziletleri*, 11 (2901).

⁸²⁷ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 342.

⁸²⁸ Azûzî, *age.*, s. 196.

Yine Zerrûk, onların her ne kadar Peygamber (sav.)'in Cuma günün sabah namazında Secde Sûresi ve Dehr/İnsan Sûresi,⁸²⁹ Cuma namazını Cuma Sûresi ve Ğâşiye⁸³⁰, Bayram namazını A'la ve Şems Sûresi,⁸³¹ Kûsuf namazını dört uzun sûreyle ve sabah namazını Kâfirun ve İhlâs Sûresiyle⁸³² kıldığını ifade etmiş olsa da bunun yanlış olduğunu, mutlak tayin edildiği zaman mutlak olarak ele alınması gerektiğini ve kayıtlı olarak tayin edildiği zaman da bağlayıcı kabul edilmesi gerektiğini, dolayısıyla onların yaptıklarının hepsinin bir kayıt olduğunu belirtirek sınırın aşılması gerektiğine vurgu yapmıştır.⁸³³

Gerek başka bir iş için namazın terk edilmesi gerekse namazdaki kıraati belirli sureleri okuyarak bir kayda bağlayıp sınırlandırma meselesi olsun, bütün bunlara Zerrûk'un hem karşı çıktığı hem de âyetlerden ve sünnetten delil getirerek yanlışlığını ortaya koyduğu görülmektedir.⁸³⁴ Bu itibarla, “*Peygamber, size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının*”⁸³⁵ âyeti ile Peygamber (sav.) Efendimiz “*Neyi terk etmiş ise o bağışlanmıştır*” hadisini, onun sünnet anlayışını en iyi bir şekilde yansıtmaları bakımından önemli görmekteyiz.

15.3. Oruç

Arapça da ‘savm’ kelimesi ile ifade edilen bu kelime, lügatta mutlak çekinmek ve kaçınmak anlamına gelmektedir. Terim olarak, belirli bir niyet ile fecrin doğuşundan güneş batımına kadar olan süre içinde yemek, içmek ve cinsel ilişkiden kaçınmak anlamına gelmektedir.⁸³⁶

⁸²⁹ Buharî, *Kitabu'l-cuma*, 9 (891); Müslim, *Cuma*, 879.

⁸³⁰ Nu'mân b. Beşîr'den rivayetle şöyle demiş: “*Rasulü'llah (sav.) Bayramlar ile Cumâ'da A'lâ ve Ğâşiye Sûrelerini okurdu. Bayramla Cuma aynı güne tesadüf ederse, bu sûreleri her iki namazda okurdu.*” Müslim, *Cuma*, 878.

⁸³¹ Nu'mân b. Beşîr'den rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (sav.) iki bayramda da A'lâ ve Ğâşiye sûrelerini okurdu. İbn Mâce, *Kitâbu'l-ikâme*, 157 (1281).

⁸³² Müslim, *Kitâbu'l-ikâme*, 102 (1148).

⁸³³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 344.

⁸³⁴ Azûzî, *age.*, s. 196.

⁸³⁵ Haşr, 59/7.

⁸³⁶ İzzeddin Kâşânî, *Tasavvufun Ana Esasları (Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye)*, (ed.) Ersan Günör, Küba Kitap, Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No:1622, İstanbul 2010, s. 329.

İslâm dininin en önemli ibadetlerinden birisi de oruçtur.⁸³⁷ Nitekim orucun farz olduğu hususu, “*Ey iman edenler! Sizden evvelki ümmetlere oruç farz kılındığı gibi, size de farz kılındı; umulur ki korunursunuz*”⁸³⁸ âyet-i kerimesinde açıkça görülmektedir. Diğer yandan orucun manevî anlamda pek çok faydasının da olduğu bilinmektedir. Bu konuya geçmeden evvel hemen şunu belirtelim ki, diğer ibadetlerde olduğu gibi oruçta da Allah’a yakın olmak ve onun ünsiyetini kazanmak temel amaçlar içerisinde yer almaktadır. Bu anlamda sûfiler de Allah’ın emirlerini yerine getirmeye gayret göstererek onun ünsiyetini ve kurbiyyetini kazanmaya çalışmışlar, Kur’ân ve sünnet üzere olma noktasında âzamî titizlik göstermişlerdir.⁸³⁹

Ayrıca orucun nefsi terbiye ve tezkiye etmede en önemli yöntem olduğu gibi insanın ahlâkını güzelleştiren ve kötülüklerden alıkoyan bir tarafının da olduğu gözlerden kaçmamalıdır. Bir hadiste Peygamberimiz (sav.), “*Kim yalan konuşmayı ve yalan dolanla iş yapmayı terketmezse, Allah, o kimsenin yemesini, içmesini bırakmasına kıymet vermez*” buyurmuştur.⁸⁴⁰ Aynı şekilde Abdulkâdir Geylânî de bu konuya dikkat çekmiş, gündüzün oruç tutup gece oruçla bağdaşmayan tutum ve davranış içerisinde olanların ellerine açlık ve susuzluktan başka bir şey geçmeyeceğine dikkat çekmiştir.⁸⁴¹

İmâm-ı Gazâlî ise *avam*, *havas*, *ahassü’l-havas* olmak üzere orucu üçe ayırmış; yemek, içmek ve cinsi münasebetten sakınmanın ‘avamın’ orucu olduğunu, avamın orucuna dikkat etmekle beraber gözünü, kulağını, dilini ve bütün âzâlarını günahahtan korumanın ‘havasın’ orucu olduğunu; avam ve havassın orucundaki hususlara riayet etmekle birlikte kalbini bütün dünyevî şeylerden sıyrarak bütün varlığıyla Allah’a yönelmek, O’ndan başka her şeyden yüz çevirmek sûretiyle tutulan orucun ‘ahassü’l-havas’ın orucu olduğunu söyler.⁸⁴²

⁸³⁷ Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur: “*İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in (sav.) Allah’ın elçisi olduğuna şehâdet etmek, beş vakit namaz kılmak, oruç tutmak ve hacca gitmek.*” Bkz. Buhari, *İman*, 1; Tirmizî, *İman*, 3.

⁸³⁸ Bakara, 2/183.

⁸³⁹ Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, ss. 53, 123, 131.

⁸⁴⁰ Buhârî, Savm, 8; Edeb, 51.

⁸⁴¹ Abdülkâdir Geylânî, *Fethu’r-rabbânî*, s. 85.

⁸⁴² İmâm-ı Gazâlî, *ihya*, c. 1, s. 659.

Gerek âyetlere gerekse sūfîlerin bu konudaki sözlerine bakıldığında orucun ahlâki yönüne vurgu yaptıkları; orucun sadece yemekten, içmekten ve şehevî arzulardan geri durmaktan ibaret olmadığını ifade ettikleri görülmektedir.

Şu da bilinmelidir ki genel anlamda ibadet, özel anlamda oruç şeklinde ifade edecek olursak Yaratan ile yaratılan arasındaki bağı kuvvetlendiren en yüksek ve en şerefli bağ ibadetlerdir diyebiliriz. Bu anlamda orucun da hem nefsi terbiye ve tezkiye olsun hem de O'nun yakınlığını arzulamak noktasında olsun önemi yadsınamaz. Tabîî burada Kur'ân ve sünnetin ruhuna uygun bir şekilde bid'atlere bulaşmadan ibadetleri yerine getirmek daha da bir önem arz etmektedir. Zerrûk da bu noktada ibadetlere bid'at bulaştırmadan Kur'ân'ın ve sünnetin ruhuna uygun ifrat ve tefritten uzak bir ibadet anlayışını ortaya koymaya çalışmış ve bu uğurda sünnet çizgisinden çıkan tasavvufî zümrelere karşı tenkitlerini sıralamıştır. Bunlardan birisi de kendi zamanındaki bazı şeyhlerin; geceleyin uyanan sonra hizbini okumaktan gözleri kapanıp virdlerini yapamayan kimselere karşı, o günü oruçlu geçirmesi gerektiğini söylemelerine bunu da güya nefsi edeplendirmek, cezalandırmak ve geceleyin yapılması gereken amelleri vaktinde ifa edemeyenleri zorlamak mahiyetinde olduğunu iddia etmelerine karşı çıkmış ve üç yönden caiz olmadığını ifade etmiştir.⁸⁴³

Bu bağlamda Zerrûk, farklı mizaç ve karektere sahip olan nefisleri aynı terbiye usûlü ile terbiye etmenin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda her gıybet ettiğinde bir gün oruç tutan kişinin bu hastalığından kurtulamadığını; ama her gıybet ettiğinde bir sadaka verince bu alışkanlığından vaz geçtiğini söyler. Diğer yandan Zerrûk, cezanın ancak acı veren şeylerle olması gerektiğini ve her nefse ceza verilmesinin yanlış olacağını bildirir. Zerrûk, bu konu sadedinde kefarete ve zorlama ile ilgili hususlar üzerinde durur. Yani şeyhin, gece kalkan müridlerin virdlerini yerine getirirken uyumaları hâlinde buna kefarete olarak onları, o gün oruç tutturmak için zorlamalarını hem usul açısından hem de fer'î açısından sünnete uygun görmemektedir.⁸⁴⁴

⁸⁴³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 360-361.

⁸⁴⁴ Azûzî, *age.*, s. 160.

Usul açısından ‘şunu yapana bunu yapmak gereklidir’ sözü ile izah eder. Yani Allah ve Rasûlünden başka hiçbir kimsenin böyle bir şeyin diyemeyeceğini ki yapılması hâlinde bunun en kötü bid’atler içerisinde yer aldığını ifade eder.

Fer’î bakımından, Peygamber (sav.)’in “*Kim geceden vitri kaçıtır, onu kuşluk vakti ve zeval vakitleri arasında kılsa sanki gece kılmuş gibi ve onun geçirdiği uykusu da onun için sadaka olmuş olur*”⁸⁴⁵ hadisini kendilere dayanak almalarını ise bu hadise, atıfta bulunarak şar’iden bu konuda genel bir hükmün sabit olduğunu; ancak onun izni olmadan tahsis yapılmasının caiz olamayacağını ki yapılması hâlinde bunun da bid’at olacağını ifade eder.⁸⁴⁶

Hal böyle olunca Zerrûk; bazı şeyhlerin müridlerini terbiye etmek için geceleyin uyanan sonra hizbini okumaktan gözleri kapanıp virdlerini yapamayan kimseleri o günü oruçlu geçirmesi gerektiğini, bunu da nefsi terbiye etmek, cezalandırmak ve geceleyin yapılması gereken amelleri vaktinde ifa edemeyenleri zorlamak adına yaptıklarını iddia etmelerini, Allah ve Rasûlü’nün çizmiş olduğu hududun dışına çıkmakla suçlamış; Peygamberimizin (sav.) onu herhangi bir hâl ve durum şeklinde ayırmadığını “*Kim ki herhangi bir namazı unuttur ve uyursa, onun vakti onu hatırladığı zaman kılsın. Bunun bundan başka kefareti yoktur*”⁸⁴⁷ şeklindeki hadisini zikrederek karşı çıkmıştır.⁸⁴⁸

Burada şu hususun da açıklığa kavuşturulması gerektiği düşüncesindeyiz. O da nefsin oruç ile terbiye edilmesi meselesidir. Yukarıdaki ifadelerden Zerrûk’un; oruçla nefsin terbiye ve tezkiye edilmesine karşı çıktığı gibi bir anlam çıkarmak son derece yanlış olacaktır. Onun düşüncesine baktığımızda farz olan ibadetlerle ilgili ziyadeliğe kaçmadan onun hatırlanıldığı zaman hemen ifâ edilmesi gerektiğini, nâfilelerle ilgili ise orucu, genel anlamda olmasa da terbiye için bir yol ve yöntem olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz. Aslında Zerrûk; burada şeyhin, müride en layık

⁸⁴⁵ Müslim, *Kitâbüs-Salâh*, 142 (747); Başka bir hadiste Ebu Said el-Hudrî (ra.)’den rivayetle Rasûlullah (sa) şöyle buyurdu: “*Her kim vitrini kılmadan uyuya kalır veya onu unutursa hatırladığı zaman kılsın.*” Bu hadis Ebû Dâvûd’un, “*Vitir*” babında geçmektedir. Hadis No: 143; Zerrûk, bu konu adı altında; “*O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir*” âyetini zikreder. Furkan, 25/62.

⁸⁴⁶ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 361-363.

⁸⁴⁷ Enes b. Mâlik’den naklen rivayetle Rasûlullah (sav.): “*Her kim, bir namazı unutursa, onu hatırladığı zaman kilversin. O namazın bundan başka keffâreti yoktur*” buyurmuşlardır. Müslim, *Kitabü’l-Mesâcid*, 314, c.I. s.477.

⁸⁴⁸ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, ss. 362-363.

ve en uygun ameli seçmesi bakımından onun ferasetine ve basiretine bağladığı ve bu konudaki tecrübesine bıraktığı da ortadadır. Durum buyken Zerrûk'un hassas davrandığı ve üzerinde durduğu husus, bunun dinin bir genel kuralıymış ve sabit bir emriymiş gibi görülerek genel geçer olarak kabul edilmesine karşı çıktığını söylemek sanırım isabetli olacaktır.⁸⁴⁹

Netice itibarıyla Zerrûk, ibadetlere bid'at bulaştırmadan Kur'ân'ın ve sünnetin ruhuna uygun ifrat ve tefritten uzak bir ibadet anlayışını ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla Allah'a daha fazla yakınlaşmak ve itaat etmek adına bile olsa sûfi zümrelerin dine eklenen fazladan işlere koyulmalarına ve şer'î şerife aykırı tutum sergilemelerine karşı çıkmış, dinin sınırlandırmadığı bir şeyi genel bir kural addetip bağlayıcı kabul etmeyi bid'at olarak nilendirmiştir. Zerrûk'a göre ibadetleri ve dinî vecibeleri yerine getirmek esastır, ancak din adına hüküm koyma yetkisi Allah ve Rasûlü'ne aittir. Bu minvalde Zerrûk, nefislerin farklı mizaca sahip olduğunu, her nefse aynı terbiye usûlüyle terbiye vermenin yanlış olacağını, gece virdlerini yerine getiremeyen müridlere kefarete olarak o günü oruçlu olarak geçirmelerini emretmelerini sünnete aykırı bulmuş, kefarete ve zorlama örneğini dile getirerek bunların ya sünnete işaret edildiği üzere ya da şer'î esaslara aykırı olmayan bir seyirle gerçekleştirilmesini öngörmüştür.⁸⁵⁰

16. NAFİLE VE FAZİLETLE İLGİLİ BİD'ATLER

Sözlükte ziyâde, ilave, fazlalık gibi anlamlara gelen nâfile'' kelimesi dini terim olarak farz, vacip ve sünnet ibadetler dışında kişinin daha fazla sevap kazanmak için kendi isteğiyle yaptığı malî ve bedenî ibadetleri ifade eder. Bu anlamda bir hadisi kudside; *“Kul farz ibadetlerle Allah'a yaklaştığı gibi nâfile ibadetlerle de Allah'a yaklaşmaktadır. Hem o kadar yaklaşır ki Allah, kulunun gören gözü, işiten kulağı konuşan dili, hisseden kalbi olur”*⁸⁵¹ buyurulmuştur. Tabîdir ki kişi, bu mertebeye ulaşmak için hakkın velisi ve dostu olma yolunda nâfile namaz, oruç, zikir ve tespih gibi ibadetlere çokça önem vermesi gerekmektedir.⁸⁵²

⁸⁴⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 362.

⁸⁵⁰ Azûzî, age., s. 171.

⁸⁵¹ Buhârî, *Rikak* 38.

⁸⁵² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 269.

Farz ibadetleri yerine getirmekle Allah'ın muhabbeti hâsıl olduğu gibi nâfile ibadetleri yerine getirmek sûretiyle yakınlık kazanılır. Nitekim Ebü'l-Kasım en-Nasrâbâdî (ö. 367/978) de “*Sünnete tabi olmakla marifet hâsıl olur, farzları yerine getirmekle yakınlık elde edilir ve müstehaplara dikkat etmekle de muhabbet hâsıl olur*”⁸⁵³ sözüyle buna işaret etmektedir.

Gürüldüğü üzere nâfile ibadetlerin Allah'a olan bağlılığı arttırdığı, yakınlaştırdığı ve O'nunla muhabbeti sağladığı noktasında önemi inkâr edilemez. Ancak, burada üzerinde durulması gereken husus ise nâfile ibadetlerin, farz ve vacip ibadetlerin önüne geçirilerek ihmal edilmesidir. Nitekim İmâm-ı Rabbânî bu konuya dikkat çekmiş, nâfile ibadetlerin bir farzın terk edilmesine sebep olduğunda onun ibadet olmaktan çıkacağını ve günah olacağını bildirmiştir.⁸⁵⁴ Yapılması serbest olan şeylerin farz ve vaciplerin yapılmasına engel teşkil etmemesi gerektiği üzerinde duran İmâm-ı Rabbânî⁸⁵⁵, İslâmiyetin emrettiği zekâtın bir kuruşu dinin emrettiği yere vermenin binlerce altın sadaka vermekten ve hayır yapmaktan katkat ziyâde olduğunu bunun tam tersinin ise nefsi öldüreceğini düşünmektedir. Yine bu anlamda dinin emri doğrultusunda bayram günü oruç tutmayı yiyip içmeyi ve kendiliğinden senelerce oruç tutmaktan daha faydalı görmektedir.⁸⁵⁶ Ona göre nâfile ibadetler, farz ibadetlere nazaran denizde bir damla mesabesinde olup hiç hükmündedir.⁸⁵⁷

Zerrûk'un yukarıda zikredilen husus ile ilgili görüşlerine bakıldığında öncelikle kişinin (sûfinin) farz ve vacipleri yerine getirmesi, daha sonra mendup ve müstehapları yerine getirmesi gerektiğine dikkat çektiği görülmektedir.⁸⁵⁸ Bu noktada aşırıya gitmeyi bid'at olarak görmüş,⁸⁵⁹ en iyi yolun Peygamberimizin söylediği gibi orta yol olduğunu beyan etmiştir.⁸⁶⁰

Zerrûk, bu konu babında nâfileleri ve faziletleri yerine getirirken farkında olmadan bazı haramların içine düşülebileceği üzerinde durmuş, farz ve vacipleri önemsemeyip ihmâlkâr davranarak nâfile ibadetlere çokça ağırlık verilmesi ve bu

⁸⁵³ İzzeddin Kâşânî, *Tasavvufun Ana Esasları*, s. 415.

⁸⁵⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 124. Mektup, c. I, s. 170.

⁸⁵⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 73. Mektup, c. I, s. 113.

⁸⁵⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 52. Mektup, c. I, s. 88.

⁸⁵⁷ Akfirat, *Basîretü's-sâlikîn*, ss. 255-257.

⁸⁵⁸ Azûzî, age., s. 169; Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 137.

⁸⁵⁹ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 93.

⁸⁶⁰ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 124.

konuda çokça çaba sarfedilmesi gibi konulara değinmiştir.⁸⁶¹ İnsanların birçoğunda faziletlere uymanın, onu sevmenin ve onunla kurtuluşa ereceğine inanma (vehmi) hayalinin baskın geldiğini belirten Zerrûk,⁸⁶² haram ve günahlara devam etmekle kurtuluşa erilemeyeceğini önce bunların giderilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁶³

Zerrûk, çokça nâfile ibadetlerle meşgul olan kimselerin durumunu şu şekilde izah ederek eleştiride bulunmaktadır: *“Onlardan birinin gece boyu ibadetlerle geçirdiğini görürsün ama bir kimsenin hacetini (ihtiyacını) giderdiğini görmezsin. Yüzlerce sadaka verdiğini görürsün; fakat malının zekâtını verdiğini görmezsin. Bütün zaman oruç tuttuğunu görürsün fakat bir Müslüman’ın şeref ve haysiyetini ve hakkını yemekten de geri durmaz. Gece gündüz Allah’ı zikreder fakat dininden bir mesele öğrenmez. Aksine bunu nefisine daha ağır bulur.”*⁸⁶⁴

Zerrûk’un bu konu ile ilgili görüşlerini yansıtmaları bakımından önemli gördüğümüz şu nakli aktarmanın yerinde olacağı düşüncesindeyiz: *“Seleften bazı kimseler, ibadeti namaz ve oruç olarak değil, haramdan ve giybetten sakınmak olarak isimlendiriyorlardı. Bu zamanda insanların en çok muhtaç olduğu şey giybeti terk etmek, yalanı bırakmak, bilhassa alış-verişte hainlik etmemek ve buna benzer şeylerdir. Her kim dinine kıymet verirse, ona her şey kolaylaştırılır. Kimde dinine kıymet vermezse ona her şey zorlaştırılır.”*⁸⁶⁵

Zerrûk, bu bağlamda İbn Atâullah İskenderî⁸⁶⁶, Muhammed b. Ebu’l Verd (ö. 263/876 ve Seriyü’s-Sekatî⁸⁶⁷ gibi pek çok sûfînin sözlerini eserinde yer vermiş, Allah’ın; doğru ve Hakk’a uygun olmayan hiçbir ameli kabul etmeyeceğini bildirmiştir.⁸⁶⁸

⁸⁶¹ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 512.

⁸⁶² İbn Atâullah İskenderî, *Hikem-i Ataiyye*, Hz. Mustafa Kara, Dergah yay., İstanbul 2003, s. 42.

⁸⁶³ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 512.

⁸⁶⁴ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 512.

⁸⁶⁵ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 513.

⁸⁶⁶ İbn Atâullah İskenderî de İmâm-ı Rabbânî de olduğu gibi bu konular üzerinde durmuş, farzlarda tembellik göstermeyi nâfileler de aşırıya gitmeyi nefsin heva ve heveslerine uymanın alemlerden saymıştır. Bkz. İbn Atâullah İskenderî, *Hikem-i Ataiyye*, Hz. Mustafa Kara, Dergah yay., İstanbul 2003, s. 42.

⁸⁶⁷ Seriyü’s -Sekatî de şunları söyler: *“Allah’ı bilen kimse yaşadı, dünyaya meyleden kimse hedefi şaşırды. Ahmak kişi gece gündüz boş işlerle gidip durandır. Akıllı kimse ise kendi kusurlarını iyice araştırıp görebilendir.”* Bkz. Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 513.

⁸⁶⁸ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 513.

Zerrûk, bunun yanı sıra Recep ayının, ilk cuma gecesi, Şâbanın on beşinci gecesi, Recebin yirmi yedinci gecesi, Ramazanın vedası, aşure namazı, kabir, anne baba ve haftalık namazları gibi sonradan ortaya çıkarılan şeyler üzerinde durmuş, hepsinin uydurma olduğunu ve Peygamberimize atılmış bir iftiradan başka bir şey olmadığını; dolayısıyla itibar edilmemesi gerektiğini vurgular. Ona göre kişi mühim olanı tercih etmesi ve bâtil rivayetlerle gelen bir şeyi tercih etmemesi gerekmektedir. Bunu, fazileti belli olan bir şeyin, bâtil bir şeye tercih edilmemesi şeklinde ifade etmekte mümkündür. Aslında Zerrûk'un bu konu ile ilgili düşüncesine bakıldığında bir iş yapılırken en önemlilerden başlanarak ehemden mühime doğru gidilmesinin daha isabetli olacağı fikrinde olduğunu söylemek herhalde yerinde olacaktır.⁸⁶⁹

Bunun dışında Zerrûk, nâfile namazı cemaatle kılmak mevzusu üzerinde durmuş; mezmum ve mekruh bid'atler içerisinde yer aldığını, Serahsî ve Helvânî gibi benzeri fâkihlerin, terâvih ve güneş tutulması namazı hariç olmak üzere nâfile namazı cemaatle kılmanın mekruh saydıklarını ifade etmiştir.⁸⁷⁰ Burada hemen şunu belirtelim ki İmâm Rabbâni de Zerrûk gibi benzer bir şekilde nâfile namazları cemaatle kılmayı mekruh görmüş, bid'at olarak nitelendirmiştir.⁸⁷¹

Öte taraftan Zerrûk, tekbir ile salâvatı şerifenin birleştirmeleri hususuna değinmiş, namazdan sonra tekbir getirilmesinin ihtilaflı bir konu olduğunu; ama bununla amel edenlerin İbn Abbâs'tan rivayetle⁸⁷² nakledilen hadisi delil getirerek eleştirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Buna mukabil tekbir ile salâvatı birleştirmeyi cumhura muhâlefet olarak değerlendirmiş, bundan da kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁷³

Netice itibariyle Zerrûk'un; farz ve vacip türünden bir ibadet varken kişinin nâfile ibadetlere yönelip farzlarda gevşeklik gösterilmesine karşı çıktığı görülmektedir. Aslında Zerrûk'un bu konudaki düşüncesine baktığımız zaman nâfilelere önem vermek suretiyle bir farzın ihmal edilmesi dolayısıyla harama düşülmesi endişesinin yattığını söyleyebiliriz. Bu doğrultuda, nâfile ibadetlere çokça önem verilip sıra dininin öğrenilmesine gelince bundan kaçınıldığını söylemesi, aynı

⁸⁶⁹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 499.

⁸⁷⁰ Yüce, *Tasavvuf ve Bid'at*, s. 99.

⁸⁷¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 131. Mektup, c.I, s. 176.

⁸⁷² Zerrûk, bu konu ile ilgili kendisine delil olarak İbn Abbas'tan rivayet olunan; “*Biz, Rasûlüllah (sav.)'in namazının bittiğini tekbirle anlardık*” hadisini zikreder.; Bkz. Müslim, *Mesâcid*, 120 (583).

⁸⁷³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 381.

şekilde bâtil rivayetlerle geleni gece gündüz yapılmasına önem verilip fazileti belli olan ilmin terk edilmesi gibi konulara değinerek izah etmeye çalışması onun bu konuda ne kadar da hassas olduğunun bir göstergesidir.

Bununla birlikte Zerrûk, nafil ibadet yapma adına sünnette yeri olmayan aşure namazı, kabir, anne baba ve haftalık namazlar gibi benzerlerin ortaya çıkarılmasını bid'at olarak görmüş, fazileti belli olan bir şeyin bâtil bir şeye tercih edilmemesi gerektiğini mühim olanın daha öncelikli olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Kısa ve öz olarak ifade edecek olursak, Ebû Hayr el-Aktâ (ö. 342/953)'nın; “*Hiçbir kimse Allah'ın kitabına Rasûlüllah'ın sünnetine yapışmadan, Rasûlüllah'ın edebini boynuna gerdanlık yapmadan ve farzları ede edip ümmetin sâlihlerinin sohbetinde bulunmadan şerefli bir makama varamamıştır*”⁸⁷⁴ bu sözü, aynı zamanda Zerrûk'un düşüncelerini yansıtmaları bakımından da önemli görmekteyiz.

17. ÖRF VE ÂDETLERLE İLGİLİ BİD'ATLER

Eski duruma dönmek, tekrarlamak, üst üste yapmak ve alışkanlık hâline getirmek anlamlarına gelen âdet kavramı, toplum nazarında genel kabul gören hayatımıza yerleşmiş, aynı zamanda uygulama alanı bulmuş davranış biçimleri şeklinde tanımlanmaktadır. Örf kavramıyla da ufak tefek farklılıklar olsa da çok yakın anlam içerisinde olduğu, toplum açısından düşündüğümüzde de çoğu zaman birbirleriyle aynı anlama gelecek şekilde kullanıldıkları görülmektedir.⁸⁷⁵ Ancak her ne kadar yakın anlam içerisinde olsalar da âdet ve geleneklere göre örfün; daha dar anlam ihtiva ettiği, İslâm hukuku açısından düşündüğümüzde ferî deliller içerisinde yer alması bakımından da daha meşru yönünün olduğu gözlerden kaçmamalıdır.⁸⁷⁶ Bu anlamda örf; toplum tarafından benimsenmiş, dince de iyi kabul edilen davranış kuralları olarak da ifade edilebilir.⁸⁷⁷ Bu tanımdan yola çıktığımızda davranışların bir kısmı dine dayandırılarak yapılması mümkündür. Nitekim usulcüler, Peygamberimiz (sav.)'in; “*Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir*” hadisini

⁸⁷⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 116.

⁸⁷⁵ Kemal Sandıkçı, “*Gelenek-Görenek, Örf -Âdet ve Törenin İslâm dinindeki Yeri ve Önemi*”, Atatürk Ü. Kültür ve Gösteri Merkezi ve İlahiyat Fakültesi Oku Amfisi, Erzurum 2010, s. 30.

⁸⁷⁶ Kemal Sandıkçı, “*Gelenek-Görenek, Örf -Âdet ve Törenin İslâm dinindeki Yeri ve Önemi*”, s. 30.

⁸⁷⁷ Alaaddin Yanardağ, “*Örf ve Adetler Sosyolojisi*”, İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 9, İğdir 2017, s. 41.

delil almışlar, nasların olmadığı yerde başvurulacak bir kaynak olarak görmüşlerdir.⁸⁷⁸

Temel özelliklerini ortaya koymaya çalıştığımız örf ve âdet kavramını bu şekilde izah ettikten sonra konuyu Zerrûk çerçevesince ele almak uygun olacaktır. Her şeyden önce şunu belirtmemiz gerekir ki, her toplumun kendine göre âdetleri ve gelenekleri vardır. Bu âdet ve gelenekler, dinle bağlantılı olduğu gibi tamamen dinden bağımsız da olabilmektedir. Bu anlamda İslâm dininin benimsediği ve tasvip ettiği örf ve âdetler, teşvik edilirken dine ters düşen âdetler de yerilmiştir. Yani dine uygun olmayan âdetler, âdet haline gelip genel kabul görmüş olsa bile bundan sakınılması gerekmektedir. Bundan daha kötüsü ise bazı âdetlerin ve geleneklerin dinden olmadığı hâlde dindenmiş gibi zannedilerek yapılagelmesi bir başka sorun olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim Ahmed Zerrûk; sûfî zümrelerde ortaya çıkan dinden olmadığı hâlde dindenmiş gibi yapılagelen farklı tasavvufî uygulamalara dikkat çekmiş, geniş bir perspektiften bakarak bir bütün halinde görüş ve düşüncelerini açıklamıştır. Bu konu bağlamında Zerrûk'un üzerinde durduğu aynı zamanda yanlış gördüğü tasavvufî uygulamaları şu şekilde sırlayabiliriz:

1. Saygı için ayağa kalmak.
2. Musafaha yapmak.
3. Bazı âdetlerin yaygınlaştırılarak değiştirilmesi.
4. Bilen bir kimse varken namazın hükümlerini bilmeyen kimselerin öne geçirilmesi.
5. Bazı şeyhlerin müntesiplerinin normal işlerinde kendilerinden izin alınmasını şart koşmaları.

Zerrûk, saygı için ayağa kalkma ile ilgili din ehli olup da önünde eğilip bükülmemek şartıyla bazı âlimlerin buna cevaz verdiklerini nakleder. Buna mukabil Peygamberimiz (sav.)'in; “*İnsanların kendisini ayakta dikilip beklemesini seviyorsa, cehennemdeki yerini hazırlasın*”⁸⁷⁹ hadisine işaret ederek sahabelerin

⁸⁷⁸ Alaaddin Yanardağ, “*Örf ve Adetler Sosyolojisi*”, s.46.

⁸⁷⁹ Ebû Dâvut, Edep, 151-152 (5228); Ebû Miclez'den demiştir ki: “*Bir gün Hz. Muaviye, Hz. İbn Zübeyr'le Hz. İbn Amir'in buldukları yere girdi de İbn Amir hemen ayağa kalktı, İbn Zübeyr ise oturmaya devam etti. Bunun üzerine Hz. Muaviye İbn Amir'e hitaben: Otur ayağa kalkma! Çünkü ben Rasûlullah (sav.)'i: 'İnsanların kendisi için ayağa kalkmasından hoşlanan kimse cehennem ateşin de*

Peygamberimizi gördüklerinde ayağa kalkmadıklarına dikkat çeker ve ayağa kalkmayı çirkin olarak görür. Bununla birlikte Zerrûk, bunun dinde olmadığı hâlde dinden saymayı da daha kötü bir iş olarak telakki eder.⁸⁸⁰

Musafaha yapma, hırka giyme ve ahit alma ile ilgili de çeşitli rivayetler olduğunu aynı zamanda Hz. Peygamberimizin bu konu ile ilgili birçok sahabeye hırka giydirmesinin ve ashabından biat almasının birtakım sırları içerisinde barındırdığını dile getiren Zerrûk, bu gibi konularda ihtilaf olduğunu dolayısıyla inkâr edilemeyeceğini, diğer taraftan zan ifade ettiği için bunu yapmak lazımdır da denilemeyeceğini belirtir.⁸⁸¹

Zerrûk, musafaha yapmayı güzel olarak görürken el öpmeyi dünyevî arzular gütmeden yapıldığı takdirde onun caizliğine dair fetvalar verildiğini; buna karşılık meşhur olan görüşün mekruh yönünde olduğunu ifade eder.⁸⁸² Şihabeddin es-Sühreverdî ise sûfilerin tevbe ve istiğfardan sonra şeyhlerin elini öpme âdetlerinin yapılageldiğine dikkat çekmiş, bunun caiz olduğunu ifade etmekle birlikte kişide nefis, benlik ve büyüklenme gibi duyguların hâsıl olması hâlinde elini öptürmekten kaçınması gerektiğini söylemiştir.⁸⁸³

Musafaha meselesiyle ilgili Hz. Peygamber'in (sav.) bir sahâbînin, "*Bizden biri kardeşi veya arkadaşıyla karşılaştığında saygı için eğilebilir mi, sarılıp onu öpebilir mi, elini tutup tokalaşabilir mi?*" şeklindeki sorularından ilk ikisine olumsuz, üçüncüsüne olumlu cevap verdiği nakledilmektedir.⁸⁸⁴ Bunun yanında Rasûlüllah'ın yolculuğa çıkan bir kimseyle vedalaştığı zaman onun elini tuttuğuna, o bırakıncaya kadar da elini bırakmadığına ve onun için dua ettiğine dair rivayetler de mevcuttur.⁸⁸⁵

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Zerrûk'un musafahaya sıcak baktığını, hatta buna dair rivayetleri düşündüğümüzde sünnet olarak gördüğünü

---

yerini hazırlasın' derken işittim', dedi.'" Bkz. Tirmizî, *Edeb* 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 91, 93.

⁸⁸⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 382.

⁸⁸¹ Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf*, s. 184.

⁸⁸² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 387.

⁸⁸³ Sühreverdî, *age.*, s. 146.

⁸⁸⁴ Tirmizî, *İstizân*, 31.

⁸⁸⁵ Tirmizî, *Daavaât*, 44; Ayrıca bir hadisi şerifte; "*İki Müslüman karşılaştığında tokalaşıp Allah'a hameder ve ondan bağışlanma dilerse, daha oradan ayrılmadan Allah Teâla her ikisini de affeder*" buyurmuştur. Bkz. Ebû Dâvûd, *Edeb*, 153 (5211).

söyleyebiliriz. Dolayısıyla Zerrûk, bu konuyla ilgili sünnette olmayan bazı tasavvufi uygulamalara değinmiş, söz konusu şeyhle musafaha edilirken alını onun elinin üzerine koyup şeyhin parmak uçlarına dokunmayı sünnete aykırı görmüş, sünnet olan hususun elin ele geçmiş olması ve elini güçlü şekilde tutması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁸⁸⁶ Ayrıca Zerrûk, ne sünnette ne de âlimlerden böyle bir musafaha şeklinin görülmediğini; el öperek alının, elin üzerine değdirilmesinin secdeye benzer bir durum olduğunu gerekçe göstererek haram olduğunu altını çizmiştir. Zerrûk'a göre başın eğilmesinde zâten bir şüphe vardır, üstüne üstlük haram olan bir şeyin namazda oturan insanların üzerine musafaha yapmak ve bunu da dine izafe etmek daha çirkin bir davranıştır.⁸⁸⁷

Diğer taraftan Zerrûk; davul, zurna, yemek ve müzik gibi benzeri âdetlerin yaygınlaştırılması gibi konular üzerinde durmuş, bunun mübah olduğunu, buna karşılık damadın evine zikir getirilerek gidilmesini ve cenazede zikir getirilmesini ise uygun olmadığını belirtmiştir. Gerekçe olarak da eğer böyle bir uygulama olsaydı selefi sâlihinin bundan geri kalmayacağını göstermiştir. Aynı şekilde şeyhin kapısında bekleyip çıkıncaya kadar zikredilmesini, defî hacetini giderinceye kadar onun beklenilmesini ve namazdan (cenaze) önce Fatiha Sûresinin okunulmasını da bu katagoride değerlendirmiştir.⁸⁸⁸

Bu konu babında Zerrûk'un üzerinde durduğu aynı zamanda tenkit ettiği hususlardan birisi de âlim bir kimse dururken namazın hükümlerini bilmeyen câhil kimselerin öne geçirilmesi meselesidir. Zerrûk; Peygamberimiz (sav.)'in; "*Lâ ilâhe illallah diyen her kimsenin arkasında namaza durunuz*"⁸⁸⁹ hadisine dayandırılarak cahil kimselerin namazda öne geçirilmesine karşı çıkmış, her ne kadar her iyinin ve kötünün arkasında namaza durulmasına cevaz verildiği ifade edilmiş olsa bile

⁸⁸⁶ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 304.

⁸⁸⁷ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, ss. 366-367.

⁸⁸⁸ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 383.

⁸⁸⁹ Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayetle Rasûlullah (sa.) şöyle buyurmuştur: "*İyi olsun kötü olsun her müslüman İmâmın arkasında namaz kılmanız üzerinize (düşen) kaçınılmaz bir görevdir. (Hatta o İmâm) büyük günahlar işlemiş bile olsa. İyi olsun kötü olsun (ölen) her müslümanın üzerine cenaze namazı kılmak farzı kifayedir. Büyük günahlar işlemiş olsa bile.*" Bkz. Ebû Dâvût, *Kitabü'l-Cihad*, 35, hadis no: 2533; *Salât* 63; "*La ilahe illallah diyen kimsenin arkasında namaz kılın ve yine la ilahe illallah diyen kimsenin cenaze namazını kılınız!*" Bkz. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *Süneni'd- Darekutnî*, thk. Seyyid Abdullah Haşim yemeni el-Medenî, nşr. Dâru'l Marife, Beyrût 1966/1386, c. 2, s. 56.

mezheb İmâmlarının bu konuda farklı görüşlerde olduğunu⁸⁹⁰, fasıklıkta eşit olsalar dahi her zaman en layık olanın en öncelikli olması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁸⁹¹

Bunun dışında Zerrûk, müridi müptelâ olduğu hastalıktan kurtarma adı altında yaptıklarını iddia ederek bazı şeyhlerin, basit ve önemsiz işlerde bile şeyhten izin alınmasını müride şart koşmalarını eleştirmiş; bunun sünnete aykırı olduğunu bu gibi şeylerin şeyhin tasarrufuna bırakılmayacağını beyan etmiştir.⁸⁹² Zerrûk, bunun âdet olarak kabul edilse bile dine izafe edilmesinden dolayı kendisine bid'atin karıştığını düşünmektedir.⁸⁹³

Zerrûk'un bu konuyla ilgili görüşlerini âdet ve bid'at tanımı çerçevesince ele aldığımız takdirde genel anlamda İmâm-ı Şâtibî'nin yapmış olduğu bid'at tanımında yer alan dinî görünümlü bir yol⁸⁹⁴ tabiriyle de ilişkili olduğu görülmektedir. Yani nasıl ki dinden olmağı hâlde dine yeni şeyler eklemek veya dinden bir şeyler çıkarmak bid'atsa, aynı şekilde örf ve âdetlerin dindenmiş gibi sayılarak dine izafe edilmesi de aynı şekilde bid'attır. Kaldı ki Zerrûk da şeyhinden izin alınması mevzusunun farz olarak telâkki edilmesi gibi sünnet çizgisini aşan yanlış tasavvufî uygulamalara dikkat çekmiş, bunun âdet olarak kabul edilmiş olsa bile bid'atin karıştığını ifade etmiştir.⁸⁹⁵

18. KILIK- KIYAFETLE İLGİLİ BID'ATLER

İslâm dinini doğru anlamanın aynı zamanda doğru yaşamının yegâne yolu Kur'ân ve sünnete uymaktan geçmektedir. Dolayısıyla mümin söz, eylem ve âdetlerinde Peygamber (sav.)'e uymayı şiar edinmesi gerektiği gibi giyim-kuşam

⁸⁹⁰ Cemaate namaz kıldırarak kimsede ne gibi şartların aranacağı konusu fıkıh mezheplerine göre farklılık göstermektedir. Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî fâkihleriyle İbn Hazm dahil birçok müctehid, bu konuda Hz. Peygamber'in, İmâm dindar ya da fâcir olsun arkasında namaz kılınabileceğini bildiren hadisini fâsıkın İmâmlığının mekruh sayılmakla birlikte kural olarak câiz olduğunu söylemiştir. Hanbelî ve Şia fâkihleri ise ayrıca dindarlık (adalet) şartından söz ederek fâsıkın İmâmlığının câiz olmadığını ileri sürerler. Ancak Hanbelîler de cuma ve bayram namazlarında bu şartı aramamışlardır. Bkz. Salim Ögüt, "İmâm" DİA., c. XXII, İstanbul 2010, ss. 188-190.

⁸⁹¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 381.

⁸⁹² Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 385.

⁸⁹³ Azûzî, age., ss. 198; Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 352.

⁸⁹⁴ İmâm-ı Şâtibî, bid'ati "Allah'a daha çok ibadet etmek maksadıyla girilen ve sonradan ortaya konulan ilave ve eksiltme özelliği taşıyan, dini görünümlü bir yol" tarif etmiştir. Bkz. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî el-Gırnâtî, *i'tisam*, thk. Selim b. İyd el-Hilali, nşr. Dâr İbn Affân-Suudiyye, Tabaatü'l-Ülâ 1412/1992, s. 50.

⁸⁹⁵ Azûzî, age., ss. 198-199.

kılık kıyafet konusunda da Peygamberimize uymayı kendisine şiar edinmesi gerekmektedir. Nitekim Rasûlullah (sav.) ümmetini kılık kıyafet ve dış görünüş bakımından müşriklere benzemekten alıkoymuş; “*Kim bir kavme benzerse, onlardandır*”⁸⁹⁶ hadisiyle de Müslümanları uyarmıştır. Ayrıca sahih bir hadiste de bir kimse bir topluluğa benzer, ahlâk ve takva olarak hâlâ onlara ulaşamadıysa Hz. Peygamber ona; “*Sen sevdiğinle berabersin*”⁸⁹⁷ buyurmuştur.

Zerrûk, bu benzemeyi sevginin delili olarak değerlendirmektedir. Bu nedenle hile, aldatma ve gururlanma kastedilmediği takdirde velilerin giyindiği gibi giyinmenin caiz olduğunu belirtir. Bunun yanında Zerrûk, yamalı elbise giyinmeyi dünyaya tutkunluğun defedilmesinde en büyük yardımcı olarak görürken, kibri gideren ve hakka en yakın olması bakımından da en büyük yardımcı olarak telakki etmektedir.⁸⁹⁸ Öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir ki bir müridin giyim-kuşamdaki dikkat edeceği en önemli husus, onu helâl yoldan temin etmesi, gösterişten uzak olması, temiz olması ve Allah için giymesidir. Ölçüsü de avret yerini örtecek kadar bir elbisenin giyilmesidir.⁸⁹⁹

Ahmed Zerrûk, bu konu bağlamında kendi zamanında sünnet dışı gördüğü söz konusu yamalı elbise giyen, tespih taşıyan, icmâ ve kıyasın verdiği ruhsatlardan faydalanıp kendilerini süslü şeylerle süslemeyi yaygın hale getiren tasavvufî zümrelere karşı bir yandan tenkitlerini dile getirirken diğer yandan da bu zümrelerin pullanmış tespihler, işlenmiş seccadeler ve bastonlar gibi şeylerle meşgul olduklarını dünya ve sebeplerine dalarak cehalet ve dalalet batağına saplandıklarına dikkat çekmiştir.⁹⁰⁰ Dolayısıyla bu sûfî zümrelerin kendilerince bir gerekçe üreterek bir kimseye uymak için onlara benzemenin yeterli olduğunu iddia etmelerine karşı çıkan Zerrûk, onların birtakım kıyafetlere bürünmek sûretiyle sûfilere benzemeye çalışma geyreti içerisinde olmalarını bâtil olarak nitelendirmiş ve tembellerin sığınacağı bir dayanak olarak görmüştür.⁹⁰¹

---

⁸⁹⁶ Ebu Davud, *Libas*, 4.

⁸⁹⁷ Buhârî, *Edeb*, 96(6169); Müslîm, *Birr*, 165 (2640).

⁸⁹⁸ Zerrûk, *Kavaidü't-tasavvuf*, s. 170.

⁸⁹⁹ Kuşeyî, *Risâle*, Hz. Ali Arslan, s. 455.

⁹⁰⁰ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 287.

⁹⁰¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 287.

Zerrûk'un birtakım kılık kıyafetlere bürünerek sûfi olunamayacağına vurgu yaptığı aynı zamanda şekilciliğe karşı çıktığı görülmektedir. İlk dönem sûfilerinden Ebû Nasr es-Serrâc (ö. 378/988) da bu konuya dikkat çekmiş, galatü's-sûfiyye başlığı adı altında yünlü ve yamalı elbiseler giyen bir grubun varlığından bahsetmiş, giyim kuşam ve benzeme yoluyla ehl-i hakikatin hâllerine ulaştığını sananların yanlışlıklarını bildirmiştir.⁹⁰² Benzer bir şekilde Kuşeyrî (ö. 465/1072) de sözde zamane sûfilerin şekil ve görüntü olarak eski sûfilere benzediklerini buna karşılık maneviyattan uzaklaştıklarına vurgu yapmıştır.⁹⁰³

Bununla birlikte Zerrûk; kendi yaşantılarında birtakım sınırlandırmalara giden ve elbiselerini yün ile sınırlandıran bir grubun varlığına dikkat çekmiş,⁹⁰⁴ onların giyim- kuşamda beyaz yün elbiseye bağlı kaldıklarını, yeşil sarık taktıklarını aynı zamanda fes takıp musafaha etmek istedikleri zaman sarığı açtıklarını belirtmiştir. Diğer taraftan Zerrûk, Arapların sarıklarının kat kat olduğunu, o derin sarığın ise acemlerin ve Lût kavminin giydiği şey olduğunu ve Peygamber (sav.) Efendimizin acemlerin kıyafetlerini giymeyi yasakladığını dolayısıyla bundan da uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁰⁵ Ayrıca bu grubun ilim ve yaşantı açısından kendini şeyhten daha efdal gören kişiyi cahâletle suçladıklarını belirten Zerrûk, 'şeyh ziyaretini' şart koştuklarını da sözlerine eklemeyi ihmal etmemiştir.⁹⁰⁶

Dahası Zerrûk; kendi zamanındaki çizgi dışı fikirlere sahip bazı zümrelerin, sakalın alt kısmını traş etmeyenlere karşı bir çıkışta bulduklarını, bunu da vacip olarak gördüklerini, makasla yapılan saç tıraşını bilmediklerini iddia ettiklerini belirtmiştir.⁹⁰⁷ Böyle yapmalarının sebebini de hem kendi yaptıkları her şeyin faziletli olduğuna inandırmak hem de bunu bahane ederek kendileri gibi olmayan kimselere karşı suizanda bulunarak saldırmak şeklinde izah etmiştir. Zerrûk, bunun

⁹⁰² Serrac, *el-Lumâ*, s. 423.

⁹⁰³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, Hz. Ali Arslan, s. 10-11.

⁹⁰⁴ Azûzî, age., s. 228.

⁹⁰⁵ İbn Ömer'den rivayet olduğuna göre Rasûlullah (sav.); "*Kendisini bir kavme benzetmeye çalışan kimse o kavimendir*" buyurmuştur. Ebû Dâvut, *Libas*, 4 (4031); Abdullah b. Amr'da rivayetle Rasûlullah (sav.); "*Doğrusu bunlar kâfirlerin giysilerindedir. Onları giyme.*" Müslim, *Libas*, 29-31; Ali b. Ebî Tâlib (ra.)'dan rivayet olduğuna göre Rasûlullah (sav.) ipekli elbise, asfurla boyanmış elbise giymeyi, altın yüzük takınmayı ve rükûda Kur'ân okumayı yasaklamıştır. Bkz. Ebu Davud, *Libas*, 9 (4044); Ayrıca Bkz. Buhari, *Libas*, 25; Müslim, *Libas*, 11, 21.

⁹⁰⁶ Mürid, bu ziyarette şeyhe hediyeler ve bağışlar sunacaktır.

⁹⁰⁷ Makasla yapılan saç tıraşının bilmediklerinin aslı yoktur.

dine ve dünyaya zarar verdiğini, vacip değil de mendup olduğu konusunda ihtilaf olmadığını önemi üzerinde durmuş ve onların bu şekilde hâl ve tavırlar içerisinde olmalarını sapıklık olarak nitelendirmiştir.⁹⁰⁸

Burada şunu da ifade etmeliyiz ki, kanuyla ilgili Hz. Peygamber ve ashabının sakallarını traş ettiklerine dair hiç bir kayıt olmadığını; buna mukabil sakalının ucundan ve yanlarından aldığına dair rivayetleri görmekteyiz.⁹⁰⁹ Nitekim bir hadiste Peygamberimiz (sav.); “*Bıyıkları çok kısaltın, sakalları ise bırakın, müşriklere muhalefet edin, bıyıkları kısaltın, sakalları çoğaltın, bıyıkları kesin ve sakalları bırakın. Böylece Mecusilere benzemeyin*”⁹¹⁰ buyurarak müminlere sakal bırakmayı tavsiye etmiştir.

Zerrûk, bu konu ile ilgili Hz. Ömer’in sözüne yer vererek Mecusilerin âdetlerinden olduğu gerekçesiyle yasakladığını ve bid’at olarak nitelendirdiğini dolayısıyla Hz. Ömer’in bu uygulamasına dayanarak bazı kimselerin de sakal altını tıraş etmenin haram olduğuna dair görüş belirttiklerini nakleder.⁹¹¹

Yine Zerrûk, bu zümrenin; bir adamın Peygamberimizin yanına gelerek “*Ben Müslüman oldum*” onun da *Kendinden küfür kıllarını at*”⁹¹² hadisini kendilerine delil olarak tevbenin ancak traş olduktan sonra kabul olunacağına dair söylemlerini eleştirmiş; bunun haricilerin sıfatlarından olduğunu bundan da kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.⁹¹³

Hz. Peygamberimiz, ileride ümmetim içerisinde anlaşmazlıklar ve bölünmeler yaşanacağını, bu bölünmeler neticesinde bir grubun ortaya çıkacağını ki bu grubun; ağzı güzel laf yapacak ama işlerinin bozuk olacağını, Kur’ân okuyacak ama gırtlaklarından geçmeyeceğini aynı zamanda okun yaydan çıktığı gibi dinden

⁹⁰⁸ İdris Azûzî, age., s. 389-390.

⁹⁰⁹ Tirmizî, *Edeb*, 17.

⁹¹⁰ Buharî, *Libas*, 64; Müslim, *Taharet*, 54.

⁹¹¹ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, s. 390.

⁹¹² Bu hadise baktığımız zaman, Resûlullah (sav.)’in yeni müslüman olan bu zata “*Kendinden küfür kıllarını at*” buyurması umûma şâmil olmadığını görmekteyiz. Yani İslama yeni giren herkesin traş olması şart değildir. Çünkü bazı bölgelerdeki gayr-i müslimlerin başlarını değişik bir biçimde traş ederlerdi ve kendilerine has bir alamet olarak başlarının bir yerindeki saçlarını uzatırlardı. Mesela, Mısır ve Hindistan’da durum böyle idi. İşte Rasûlullah (sav.)’in kesilmesini emrettiği kıllar bu tipteki saçlardır. Bkz. Ebû Davud, *Tahâret babı*, Hadis no. 356, Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi, çev. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yay., İstanbul trs. “*Yeni Müslüman Olan Kimseye Gusletmesi Emrolunur.*” babı “*Temizlik*” bölümünde 356. no’lu hadisin açıklamasında geçmektedir.

⁹¹³ Zerrûk, *Uddetü’l-mürîd*, ss. 390-391.

çıkacağını bildirmiştir. “Onların alâmetleri nedir?” diye sorulduğunda Peygamberimiz (sav.); “Saçlarını kökten traş etmeleridir”⁹¹⁴ buyurmuştur.

Netice olarak diyebiliriz ki müellifimiz benzeme kavramını sevgi kavramı ile ilişkilendirdiği aynı zamanda bunu peygamberimizin hadisine⁹¹⁵ atıfta bulunarak sevginin delili olarak saydığını müşahade etmekteyiz. Bu yüzden olsa gerek ki Zerrûk’un bir yandan velilerin giyindiği gibi giyinmeyi caiz olarak görürken bir yandan da ilim, takva ve amel boyutuna dikkat çekerek kuru bir şekilciliğe karşı çıktığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında ilk dönem sûfilerinden Kuşeyrî ve Serrac gibi sûfilerle hemen hemen aynı şeylerden yakındıklarını söyleyebiliriz.

Bunun ötesinde Zerrûk, sakal altını traş etmekle ilgili konunun üzerinde çokça durmuş, bunun gereklimiş gibi gösterilmesine karşı çıkarak sünnete uymanın gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu anlamda baktığımızda Zerrûk’un tenkit ettiği sûfi zümrelerin genelinde âyet ve hadisleri kendi hevesleri doğrultusundan yorumlayarak Peygamberimize isnat etmeleri en göze çarpan özellik olarak karşımızda durmaktadır.

19. YEME- İÇMEYLE İLGİLİ BİD’ATLER

İnsanın temel sorumluluklarından ve görevlerinden birisi de Allah’a kulluk etmektir. Kişinin Allah’a olan sorumluluklarını ve kulluk borcunu yerine getirebilmesi için de ilim ve amele ihtiyacı olduğu muhakkaktır. Bu ilim ve ameli yerine getirebilmesi için de sağlam bir vücudun olması tartışmasız gereklidir. Vücudun sağlığı ise kuşkusuz ihtiyaç kadarıyla yiyerek ve susuzluğunu gidererek sağlanır. Bu, aynı zamanda canlıların yaşamını idame ettirebilmeleri için de zarurî

⁹¹⁴ Ebu Said el-Hudri ile Enes İbn Malik’den rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav.): “İleride ümmetim içerisinde anlaşmazlıklar ve bölünmeler olacaktır. (Bu bölünmeler neticesinde ortaya çıkacak olan) bir cemaat güzel laf edecek ama işleri bozuk olacak, Kur’ân okuyacaklar da (okudukları Kur’ân) gırtlaklarını geçmeyecek. (Onlar) İslâmiyetten okun avı delip geçtiği gibi çıkarlar, (atılan ok yay üzerindeki) yerine gerisin geri dönmedikçe (onlar da dinlerine) dönmezler. Onlar Müslümanların ve yaratıkların en şerlileridir. Onları öldüren veya onlar tarafından öldürülen kimselere müjdeler olsun. (Sözü geçen bu şerli kimseler öyle kimselerdir ki, insanları) Allah’ın kitabına çağırırlarsa da o kitaptan (yanlarında bilgi adına hatırı sayılır) bir şey yoktur. (Ya da o kitapla pek ilgileri yoktur.) Onlarla savaşan kimse Allah’a onlardan daha yakın olur.” buyurdu. (Bunun üzerine orada bulunanlar) “Ey Allah’ın Rasûlü, onların alâmetleri nedir?” diye sordular; “Onlar, saçlarını kökten traş eden kimselerdir” buyurmuştur. Bkz. Ebû Dâvud, *Sünnet*, 30 (4765).

⁹¹⁵ Buhârî, *Edep*, 96 (6169); Müslim, *Birr*, 165 (2640).

olarak görülmüştür. O hâlde, yenilen ve içilen şeyler de ibadete yardımcı olduğu ve din için zarurî olduğu için dinden sayıldığını söylemek de mümkündür.⁹¹⁶

Yiyecek içecek konusunda dikkat edilmesi gereken en temel hususiyetlerden birisi de onun helâl yoldan temin edilmesidir. Bundan da anlaşılmaktadır ki dinin yasaklamadığı her nimet Allah tarafından kullarına bir rahmet olarak müsaade edilmiş helâl nimettir. Bu aynı zamanda sûfilerin yemek yemedeki edeplerinden de sayılmaktadır.⁹¹⁷ Bu konuyla ilgili Abdülkâdir Geylânî'nin şu sözünü aktarmak yerinde olacaktır. “*Haram yemek kalbini öldürür. Helâl yemek ise varlığına can katar. Bir lokma vardır, kalbini karartır. Bir lokma vardır, derûnuna nurlar saçar. Bir lokma vardır, yeyince dünyaya dalarsın. Bir lokma vardır, yeyince bu âlemin ötesine geçersin, ama bunlardan daha üstün bir lokma vardır ki, onu yiyen dünyayı da ahireti de bırakır. İşte bu lokma seni tabiatın yaratıcısına ulaştırır*”⁹¹⁸ der.

Sûfilerin yemekteki edeplerden birisi de nimet verenin asıl sahibini görmek, ondaki ilâhi kudret ve rahmeti müşahade etmektir. Yine yemeğe başlamadan önce elleri yıkamak da bu edeplerden sayılmaktadır. Nitekim Rasûlüllah (sav.); “*Yemekten evvel elleri yıkamak, yoksulluğu giderir*” hadisi yemekten önce elleri yıkamanın önemine işaret etmesi bakımından da önemlidir. Özetle yemekten önce elleri yıkamak nimeti edeple karşılamak demek olduğundan, bu da nimete şükür sayılmıştır.⁹¹⁹

Sûfiler, Allahü Teâla'nın; “*Üzerine Allah'ın ismi anılmayan şeyleri yemeyiniz*” âyet-i kerimesini tefsir ederlerken bir yemeğin ancak evvelinde besmele çekilerek Allah'ın ismi zikredilerek yenilebileceğini söylemişlerdir. O hâlde yemekten önce besmele çekmek sûfî için farz hükmünde olup yemeğin vazgeçilmez edebi olarak görülmüştür. Bu nedenle sûfiler; yeme ve içmenin genelde nefsin arzularından kaynaklandığını görmüşler ve onun ilacının yemeğin başında Allah'ı zikretmek olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁹²⁰

⁹¹⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-maarif*, s. 437; Ebû Hamid el-Gazâlî, *İhya-i ulûmi'd-din*, Dârul Mârif, Beyrut trs., c. II, s. 2.

⁹¹⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-maarif*, s. 439.

⁹¹⁸ Abdülkâdir Geylânî, *Fethur-rabbânî*, s. 180.

⁹¹⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-maarif*, s. 440.

⁹²⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-maarif*, s. 440.

Zerrûk; gaflette olan bir kimsenin her lokmada “*bismillah*” demesini ve lokmayı yuttuktan sonra “*elhamdülillah*” demesini iyi ve güzel olarak görmektedir. İbnü'l-Hac Abderî (ö. 737/1336) ise “*Bu iyidir; fakat yemeğin başında besmele çekmek, sonunda da başka ilave yapmadan elhamdulillah*” demek sünnettir”⁹²¹ demiştir. Zerrûk’a göre yemek yerken bir kimsede gaflet hâli var ise onun her lokmada besmele çekmesi daha efdaldır.⁹²²

Zerrûk, yemekten sonra naslarda herhangi bir delil olmadığından Fatıha ve Kurayş Sûrelerinin okunmasını ise çirkin olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla delil olmadığından dolayı din ehlinin buna bağlı kalmasını bid’at olarak görürken, eğer nimeti vereni hatırlamak ve şükretmek için ise bunun olumsuzluğuna dair herhangi bir delil olmadığını dolayısıyla bunun okunmasının yapılmayan şeye göre daha hayırlı olduğunu ve bunun açıklamasının bazen terk edilerek bazen de delil getirilerek tayin edildiğini belirtir.⁹²³

Ayrıca Zerrûk’un; bu konu bağlamında üzerinde durduğu hususlarından birisi de Ramazan haricinde oruçlu olur da akşam yemeğini yatsıya ertelemekle ilgili meseledir. Zerrûk’a göre oruçta iftarda acele etmek, sadece Ramazana mahsus bir sünnet değil, aynı zamanda Ramazan haricinde de yapılması gereken bir husustur.⁹²⁴ Zerrûk’a göre yemeğin sünneti yemekte konuşmak, Yatsı namazından sonraki sünnet ise konuşmayı terk etmektir.⁹²⁵

Sühreverdî de aynı şekilde sünnete uyup iftarda acele etmenin gerekliliğine dikkat çekmiş, akşam ile yatsı arasını ibadetle ihya etmek isteyen kimselerin, hemen kuru üzüm veya hurma atıştırılabileceğini bildirmiştir.⁹²⁶ Nitekim Peygamberimiz (sav.), “*Kullarım içinde bana en sevimli olanlar, iftarda acele edenlerdir*”⁹²⁷ buyurmuştur. İmâm Rabbanî de Peygamberimizin iftarda acele ettiğini ve sahurunu geciktirmeye önem verdiğini belirtir.⁹²⁸

⁹²¹ Zerrûk, *Kavaidü't-tasavvuf*, s. 119.

⁹²² Zerrûk, *Kavaidü't-tasavvuf*, s. 118.

⁹²³ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 383.

⁹²⁴ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, 363.

⁹²⁵ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 365.

⁹²⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, s. 432.

⁹²⁷ Buhari, *Savm*, 30; Müslim, *Sıyam*, 45.

⁹²⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 45. Mektup, c.I, s. 78.

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapacak olursak sûfiler; giyimde, kuşamda, yemede, içmede, ibadette Kur'ân ve sünnete uymaya gayret göstermişler, bid'atten âzamî şekilde kaçınmışlardır. Peygamberimizin güzel gördüklerini güzel, çirkin gördüklerini çirkin görmüşlerdir. Nitekim bu durum Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896)'nin; “*Bizim yolumuz altı esas üzerine bina edilmiştir. Allah'ın Kitab'ı ve Rasûlü'nün sünnetine sarılmak, helâl yiyecekler yemek, sıkıntı ve azaları gidermek, günahlardan kaçınmak, tövbe etmek, hak ve hukuka riayet etmektir.*”⁹²⁹ sözünde açıkça kendini göstermektedir. Bununla birlikte tasavvuf ehlinde de diğerleri gibi günahın küçüğü büyüğü sadır olabilir. Onlar da unutulabilir, hata edebilir ve bid'ata kayabilirler. Eğer düşünce ve uygulamaları sünnete dayanıyorsa onlara uyulur, dayanmıyorsa uyulmaz. Çünkü herkesin sözünden ve amelinden daha çok uyulmaya layık olan sünnettir. Şüphelendiğimiz, anlayamadığımız bir konu varsa, kitap ve sünnete bakarak tahkik eder, şer'î delillerini bulamadığımız amellerine uymayız. Ama hüsnü zanla bakıp tenkit de etmez tevakkuf ederiz.⁹³⁰ Dolayısıyla Ahmed Zerrûk da sünnetten daha efdal bir şey olmadığını bid'atlerin şerden başka bir şey getirmeyeceğini dile getirerek sünneti önceleyen bir tavır sergilemiştir.⁹³¹

⁹²⁹ Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, *Tabakatü's-sûfiyye*, thk. Mustafa Abdül Kadir Atâ, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Tabaatü'l Ülâ, Beyrût 1419/1998, s. 170; Abdülvehhab eş-Şe'rânî, *Tabakatü'l-kübrâ*, s. 114.

⁹³⁰ Yüce, *Tasavvuf ve Bid'at*, s. 99-100.

⁹³¹ Zerrûk, *Uddetü'l-mürîd*, s. 355.

SONUÇ

İslam âleminin meşhur sûfi ve fâkihlerinden biri olarak bilinen Ahmed Zerrûk, siyasî buhranların, iç karışıklıkların yaşandığı, bid'at ve hurafelerin kol gezdiği bir dönemde yaşamıştır.

Zerrûk döneminde Fes, birtakım hurafe ve bâtil inançlarla çalkalanmaktaydı. Bu dönem pek çok tasavvuf ekollerinin belirginleştiği, buna bağlı olarak tarikat, zaviye ve şeyhlerin çoğaldığı bir dönemdi. Fitne ve fesadın arttığı, bid'at ve hurafelerin yaygınlaştığı, pek çok tarikat ve zümrelerin bid'at batağına saplandığı bir dönemde Ahmed Zerrûk, bir ıslah projesi hazırlamış, “*uddetü'l-müridi's-sâdik*” isimli eserini kaleme alarak bir çözüm yolu üretmeye çalışmıştır.

Hem ilmî hem de sûfi kişiliği ile tanınan Ahmed Zerrûk, bizlere oldukça hacimli, zengin, çeşitli ve çok sayıda eseri mîras bırakmıştır. Her birisi özel araştırma ve incelemeyi gerektirmektedir. Bizim bu tezimizde temel aldığımız ve çalışmamıza kaynaklık eden eseri *Uddetü'l-müridi's-sâdik* isimli eseridir.

Zerrûk, bu eserinde kendisini sûfi addeden bid'at ehli kişilerin ciddi bir sülûk eğitiminden geçirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Hâl ve makamdan uzak oldukları hâlde, hâl ve makamlara dair söylemlerde bulunan, kendini seçkin gören, kendinde bir hususiyet ve bir özellik olduğunu iddia eden bid'at ve heva ehli sûfîleri şiddetle eleştirmektedir.

Tarikatların bid'at, hurafe ve dine aykırı tutumları benimseyerek toplumda derin yaralar açmaya başlaması karşısında Zerrûk'un yegâne derdi, dikkatleri bu yöne çekmek ve karşı bir duruş sergilemektir. Döneminin en fazla ihtiyaç duyduğu şey ise saf ve duru bir itikat, derin tefekkür, güçlü marifet ve sağlam bir ilme sahip olma yetisidir. Böylesi nitelikleri kazanmaya sevk eden *Uddetü'l-müridi's-sâdik* isimli eserinin bir diğer ismi *Nehyü ani'l-havâdis ve'l bid'at* şeklindedir. Zira o bu eserinde farklı eserlerden istifade etmiş, yüz on civarındaki konuyu eserinde yer vererek özet hâlinde sunmaya gayret göstermiştir. Tek yönlü bakış açısı sergilememiş, Kur'ân ve sünnetin ruhuna uymayan bütün uygulamalara karşı çıkmıştır.

Kendi zamanındaki kimi tarikat mensuplarının hakikatleri bırakıp genişlik ve rahat bir yaşam sevdası içinde ruhsata koyulduklarını, her işte heva ve heveslerine göre hareket ettiklerini, davalarına sadık kalmadıklarını dile getiren Zerrûk, şeriat ve hakikat makamlarının anlamını ve değerini zayıflatan hak çizgisinden çıkıp bâtıla uyan, sünneti bırakıp bid'ate koyulan tarikat anlayışına şiddetle karşı çıkmıştır. Bu minvalde tasavvuftan olmadığı hâlde tasavvuftanmış gibi gözüken tezahürlerin aslını ortaya koymuş ve bunun sebeplerini tafsilatlı olarak açıklamıştır. Bunu da tarikat usûlünü bilmemek ve tahkiki bir iman nurundan yoksun oluşuna bağlamıştır. Ona göre tasavvufta ortaya çıkan bid'atler, genellikle insanların riyasete olan düşkünlükleri, niceliğe, gösterişe önem vermeleri ve kendini gösterme (liderlik sevdası içerisinde olmaları) istek ve arzularından kaynaklanmaktadır.

Zerrûk, felsefî sisteme özgü bir fikrî ekol temsilcisi değildir. Onun düşüncesine baktığımız zaman, bir yandan yaratılışa ve ontolojiye dair yaklaşımları ele alırken, diğer yandan seyr-u sülûk, ahlâk ve amele dair görüşlerle ilgili yaklaşımlarını da ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu görüşleri ile kendisi tam anlamıyla yetkin bir tasavvufî düşüncenin temsilcisi sayılabilir. Böylesi bir ekolü meydana getiren bu görüşlerin tamamı Cüneyd-i Bağdâdî'nin ifadesiyle "Bizim yolumuz, Kur'ân ve sünnetle kayıtlıdır" anlayışının tazahürü niteliğindedir.

Tasavvufu ihsan ve güzellik kavramlarıyla açıklayan Zerrûk, fıkıhla tasavvufu birbirinden ayırmamış, birini diğerine tercih etmemiştir. O ne fıkıh uğruna tasavvuftan ne de tasavvuf uğruna fıkıhtan vazgeçmiştir. Hayatı boyunca takvaya sarılmayı, sünnete tabi olmayı, kötü huylardan sakınmayı, daima Allah'tan razı olmayı, her zaman Allah'a dönüş yapmayı ve O'na yönelmeyi kendine şiar edinmiş ve Şâzeliyye tarikatının usûlünü ve adabını bu kaideler çerçevesince sistemleştirmiştir.

Hayatı boyunca sünneti ihya etmek isteyen ve bid'atlerle mücadele eden Ahmed Zerrûk, tasavvuf içerisindeki bozulmalara karşılık ilme, amele ve nefis terbiyesine önem vermesi, onun bid'at anlayışının bizzat hayata, uygulamaya tatbik edilmesi gerektiğinin göstergesidir. Bid'atlerle savaşmadan, onunla mücadele etmeden tasavvufun öz kaynaklarına, saf hâline dönemeyeceğini savunur. Onun

temel gayesi ilmin ve amelin yasaklandığı, cahilliğin, bağınazlığın ortaya çıktığı bir dönemde ilmi yeniden hâkim kılmak, bid'atleri sünnetten ayırmak, amele ve ahlâka önem vermek ve tasavvufu aslî hüviyetine kavuşturmak. Bu çerçeveden bakıldığında Zerrûk'un ıslahat hedefleri ile temel kaynaklarda belirtilen ıslahat hedefleri arasında bir bütünlük arz ettiği görülmektedir. Zira onun amacı Sünnî tasavvufu egemen kılmak ve tasavvufî terbiyenin de Sünnî tasavvuf çerçevesinde gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Onun için Zerrûk, tasavvuf içerisinde meydana gelen yanlışlıkları sadece eleştirmekle kalmamış, doğrusunu onlarla nasıl mücadele edileceğini Kur'ân ve sünnetten dayanaklar getirerek ortaya koymaya çalışmıştır.

Zerrûk'un gerçekleştirmek ve başarmak istediği ıslahat girişimi, Peygamber Efendimizin; *“Dinimizde kim sonradan yeni bir iş ortaya çıkarırsa o dinden değildir ve o reddedilmiştir”* hadisinde öngörüldüğü üzere sonradan ortaya çıkarılan asılsız, mesnetsiz tutumların ortadan kaldırılışına yöneliktir. Ona göre ibadetlerde ne aşırılığa gidilir ne de tefrite düşülür. Yakınlık arzusu ile ifrat eden ibadetini zayi eder, tefrit eden de ibadetinde bid'ata kayar. Bu doğrultuda sûfîlerin Allah'a daha fazla yaklaşmak ve itaat etmek kastıyla dine eklenen fazladan işlere koyulmalarına karşı çıkmış, ifrat ve tefrit arasında orta yolda olunması gerektiğinin altını çizmiştir.

Zerrûk, dinden olmadığı hâlde dine izâfe edilen âdetlerle bid'at arasında bağ olduğu inancındadır. Onu bu düşünceye sevkeden şey ise kendi zamanındaki bazı sûfîlerin dünyevî işlerini yerine getirirken *“Bu, bizim âdetimizdir”* diyerek âdetlerini ve geleneklerini dine izâfe etmeleri ve bunu dinin bir genel kuralıymış gibi görmeleridir. Buna göre Zerrûk, şer'i delillere aykırı olmayan âdetlerin ve geleneklerin yapılagelmesine değil, dinin sabit bir emriymiş gibi telakki edilerek dindenmiş gibi görülmesine karşı çıkmış, bid'at olarak nitelendirmiştir.

Zerrûk, yaşadığı dönemin sorunlarına ayna olmuş bir sûfidir. Bu anlamda kendi zamanındaki toplumsal bozulmalara karşı halkın daha da kötüye gidişatını önlemek adına iyiliği yaygınlaştırmak ve zararı def etmek için Mâlikî mezhebinin sık kullandığı sedd-i zerâi ilkesine yer yer işlerlik kazandırdığı görülmektedir. Bu bağlamda bir kimsenin mensubu olduğu tarikatını en faziletli sayarak kibirlenmesini, başka tarikat müntesiplerince bunu tartışmaya dönüştürerek insanların canına ve malına kastetmeye vardırıncaya kadar ileriye götürülmesini küfür olarak

nitelendirmesi en açık göstergelerinden birisidir. Nitekim onun, *Udetü'l-müridi's-sâdik* adlı eserinde bid'atin tarifini, çeşitlerini, ölçülerini ve özelliklerini ayrı ayrı ele alıp açıklaması onun bu konuda ne kadar ihtisas sahibi olduğunun ve bid'atleri tanıma yollarının gayet iyi bildiğinin göstergesidir.

Yapmış olduğumuz bu çalışmanın tasavvufu hem ilmî açıdan araştıranlar için hem de pratik olarak yaşayanlar için ufak da olsa bir ışık, bir yol gösterici olacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- AHMED B. HANBEL *el-Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire trs.
- AHMED B. EL-FÂRÛKÎ ES-SÎRHÎNDÎ İmâm-ı Rabbânî, *mektûbat tercümesi*, trc. Hüseyin Hilmi Isık, Hakikat Kitap Evi, 5. Baskı, C. I, İstanbul 2008.
- AKFIRAT Hacı Osman, *Basiretü's-Sâlikîn (Erenlerin Kalp Gözü)*, trc. Ali Arslan, Pamuk Yay., İstanbul 1974.
- ALTIPARMAK Ömer Faruk, “*Tarikat Geleğinde Mürid-Mürşid İlişkisi*”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Şanlıurfa 2010.
- AŞKAR Mustafa, *Niyazi Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 1998.
- AZÛZÎ İdris, *eş-Şeyh Ahmed Zerrûk Ârâuhü'l-İslahıyyetü tahkiku ve dirâse 'Uddetü'l-Mürides- Sâdik'*, Matbaatü'l-Füdâle, Muhammediye 1998.
- ATTAR Feridüddin-i, *Tezkiretü'l- Evliya*, çev. Mehmed Zahit Kotku trs.
- ATEŞ Süleyman, *Kitabu Uyubi'n-Nefsi ve Mudavatuha (Nefsin Kusurları ve Bunların Tedâvi Yolları)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, sy. 3, Ankara 1977.
- ARI Mehmet Sâlih, “*Selâvî*”, DİA., C.XXXVI, İstanbul 2009 (ss. 359-360).
- BAŞ Derya, “*Zerrûk*”, DİA., C. XXXIV, İstanbul 2013 (ss. 297-300).
- BAŞ Erdoğan, “*Semâ*”, DİA., C. XXXVI, İstanbul 2009.
- BOZKURT Nebi, “*Tokalaşma*”, DİA., C. XXXI, Ankara 2012.
- BUHARÎ Muhammed b. Ebû Abdullah, *Sahih-i Buhari*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dâr-ı Devgin Necâ, tabaatü'l-ûlâ, Dımeşk h. 1422.
- BEYRÛTÎ Mahmûd, *el-Maksidü'l-Esmâ fi Şerhu es-Mâ'illâhi'l-Hüsnâ*, Telif Ahmed Zerrûk, Tabaatü'l- Ülâ, Dımaşk 2004.
- CERAN İsmail, “*Merîniler*”, DİA., C. XXIX, Ankara 2004.
- CURCÂNÎ Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn Şerif, *Kitâbü't-Ta'rifât*, thk. Cemâatu'l-Ulemaü bi-İşrâfi'n- Nâşir, Dâru'l-Kitabu'l-İlmiyye, Tabaatü'l- Ülâ, Beyrût 1403/1983.
- CEBECİOĞLU Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2004.

- ÇELİK Ali, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*, Beyan Yay., İstanbul 1997.
- ÇUBUKCU Hatice, *Sayı Sembolizminin Tasavvuftaki Zikir Sayılarına Etkisi''*, Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi, Kırgızistan 2017.
- ÇAKMAKLIOĞLU Mustafa, *Muhyiddin İbnü'l-Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi*, Marifetin ifadesi Sorunu, Ankara Üniversitesi S.B.E. Temel İslam Bilimleri Doktora Tezi, Ankara 2005.
- DÂREKUTNÎ (ö. 385/995), Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Süneni'd-Darekutnî*, thk. Seyyid Abdullah Haşim yemeni el-Medenî, nşr. Dâru'l Marife, C. II, Beyrût 1966/1386.
- DAVUDOĞLU Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, trs.
- DİMEŞKÎ Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım b. Sülemi, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Masâlihi'l-Enam*, nşr. Mektebetü'l -Külliyâtü'l-Ezheriyye, Dâru'l- Kütübü'l-İlmiyyeti, C. II, Beyrut/Kâhire 1414/1991.
- DİMAŞKÎ Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb b. el-Hasan, el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhi HamsîneHâdisen min Cevamii'l-Kelim*, thk. Şuayb el- Arnavût, İbrahim Bacis, Müessesetü'r-Risâle, Tabaatü's-Sabia, C. I, Beyrût 1422/2001.
- DÖNMEZ İbrahim Kâfî, Seddi Zerâî, DİA. C. XXXVI, İstanbul 2009.
- EBU'L-ÂLÂ AFİFÎ, *Tasavvufî İslam'da Manevi Devrim*, trc. H. İbrahim kaçar, İbrahim Sülün, Risale Yay., İstanbul 1996.
- ET-TÛSÎ Ebû Nasr Serrâc, *el-lüma' islâm tasavvufu (tasavvufla ilgili sorular-cevaplar)* trc. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, istanbul 1996.
- EBU DAVUD Süleyman bin Eşas bin İshak bin Beşir, *Sünen-İ Ebu Davud Terceme Ve Şerhi*, çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yay., İstanbul trs.
- EBU'L-BEKÂ EL-HANEFÎ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş- Muhammed el-Mısrî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut trs.
- ENSÂRÎ el-MISRÎ Ebû Hafis Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed, *Tabakatü'l-Evliya*, thk. Nureddin Şüreybe Min Ulemai Ezher, Mektebetü'l-Hanecî, Tabaatü's-Sânî, Kâhire 1415/199.
- ERGÜL Necmettin, *Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kütu'l-Kulûb Adlı Eserinde Zikir ve Vird''*, Adıyaman Ü. İlahiyat Fakültesi, XXVII, Adıyaman 2014/2.

- GAZÂLÎ et-TÛSÎ Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed (ö. 505/1111), *İhyau- Ulumiddin*, Dâru'l-Mârife, C. III, Beyrut trs.
- GAZÂLÎ et-TÛSÎ Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed (ö. 505/1111), *ihya'u Ulûmi'd-Dîn*, trc. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., C. I, İstanbul 2002.
- GAZÂLÎ et-TÛSÎ, *Tevhid ve Ledun Risâleleri*, çev. Serkan Özburun, Yusuf Özkan Özburun, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, İstanbul 1995.
- GENÇ Mustafa, *Sünnet Vahiy İlişkisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış) Doktora Tezi, Konya 2005.
- GEYLÂNÎ Abdülkadir, *Âdabü'l-Müridin (Tarikatın Esasları)*, trc. Kâzım Ağcakaya, Medine Yay., İstanbul 2012.
- GEYLÂNÎ Abdulkâdir, *Fethu'r-Rabbânî*, Dâru'r-Reyyân et-Türâs trs.
- GÖZTEPE Yüksel, *Abdulkerim Kuşeyri'de Hâller ve Makamlar''*, Ankara üniversitesi S.B.E., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- GÖZTEPE Yüksel, *Tasavvufta Temel Kavramlar "Hâler ve Makamlar" Kuşeyri Örneği*, C.Ü. Yay., No. 130, Sivas 2012.
- GÖZTEPE Yüksel, *"Hâl ve Makâmın Analinize Yönelik İlk Girişimler"*, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII/2, Sivas 2008.
- GÜNAY Ünver, Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*, Erciyes Üniversitesi Yay. No.112, Kayseri 1999.
- GÜRER Dilaver, *"Medyeniyye"*, DİA., C. XXVIII, Ankara 2003.
- HAKSEVER Ahmed Cahid, *Varoluşsal Kendinden Geçme ve Yansımaları: İmâm-ı Rabbânî'nin Şathiyye Anlayışı Örneği''*, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. III, sy. 5, Çorum 2004/1.
- HARRÛBÎ Muhammed b. *el-Üns fî Şerhi Uyûbi'n-Nefs*, thk. Muhammed İdris Tayyib, Dâru'l-Kitâb el-İlmiyye, Beyrut 2011.
- İSKENDERÎ İbn Atâullah, *Tasavvufî Hikmetler (Hikem-i Atâiyye)*, haz. Mustafa Kara, Dergâh Yay. II. bsk, İstanbul 2003.
- İBN HÂLDUN *Mukaddime*, Hz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., 6. bsk., C. II, İstanbul 2009.
- İBN MANZÛR Ebu'l- Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim b Ali, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sadır, C. XIII, Tabaatu's-Sâlise, Beyrut 1414/1994.

- İBN FÂRİS Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ el-Luğavî, *Mücmelu'l-luğa*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan, Beyrut 1986.
- İBNÜ'L-ESÎR Ebu's-Seâdât Mecuddîn el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihaye Fi Garibü'l-Hadis Ve'l-Eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî-Mahmud Muhammed et-Tanâhî, C. II, Beyrût 1399/1979.
- İBN KAYYIM el-CEVZİYYE, *Medâricü's-sâlikîn (Kur'ânî Tasavvufun Esasları)*, trc. Ali Ataç, Adil Bebek, Ali Durusoy, Muhammed Deniz, Muharrem Tan, Mehmet Özşenel, İbrahim Tüfekçi, İnsan yay. C. (I,II,III), s. 873-874.
- İSFAHÂNÎ, Ebu'l- Kasım el-Hüseyn b. Muhammed el-Ma'ruf bi'r-Rakıb, *Müfradât fi Garibü'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed- Dâvudî, nşr. Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiye, Tabaatu'l-Ülâ, Dimaşk1412/1991.
- KANDEMİR M. Yaşar, *Câbir b. Abdullah''*, DİA., C. VI, İstanbul 1992 (ss. 530-532).
- KÂŞÂNÎ İzzeddin *Tasavvufun Ana Esasları* (Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l Kifâye), (ed.) Ersan Günör, Küba Kitap, Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No:1622, İstanbul 2010.
- KARAMAN, BARDAKOĞLU vd., Hayrettin, Ali, *ilmihâl*, TDVY., C.I, İstanbul 1998.
- KARA Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Yeni Yüzyıl Kitaplığı İletişim Yay., Bursa 1922.
- KELÂBÂZÎ *Doğuş Devrinde Tasavvuf (ta'arruf)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2016.
- KUŞEYRÎ, *Risâle (tasavvufun ilkeleri)*, çev. Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, C. II, İstanbul 1978.
- KUŞEYRÎ, *Risâle*, thk. Abdulhâlim Mahmud, Mahmud b. eş-Şerîf, Mutâbi'u Müessesetü Dâru's-Şu'be, 1989 Kâhire.
- KURTUBÎ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Şemseddin, el-*Câmiu Ahkami'l-Kur'ân''* thk. Ahmed el-Berduni, İbrahim Edfiyaş, Daru'l-Kütübü'l-Mısıriyye, Tabaatü's- Sani, C. XVII, Kahire 1964.
- KURTUBÎ Şeyh Sebiku'd-Dîn, *Tezkîretü'l- Kurtubiyye, bi-Şerhi's-Şehy Ahmed Zerrûk*, nşr. Ahmed Osman Ahmîde, Trablus trs.

- KONUR Himmet, “*Mesnevî’de Mürîd-Mürşid İlişkisi*”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2005, s. 154.
- KOÇ AYDIN, Ayten, “Simya”, DİA., C. XXXVII, İstanbul 2009.
- KUŞEYRÎ Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, Hz. Ali Arslan, Alperen Yay. Ankara 2003.
- KUŞEYRÎ Abdülkerîm bin Havâzin bin Abdülmelik bin Talhâ bin Muhammed Nişâbûrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyrî*, thk. Abduhâlim Mahmud, Mahmud b. Eş-Şerîf, Mutâbi’u Müessesetü Dâru’ş-Şu’be, 1989 Kâhire.
- L. BİLGE Mustafa, “İbn Abdüsselâm ed-Der’î” DİA., C. XIX, İstanbul 1999.
- MEDENÎ Ebu Abdillâh Mâlik bin Enes bin Mâlik bin Ebî Âmir b Amr el-Asbahî, *Muvatta Mâlik Biru’yeti Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, thk. Abdü’l-Vehhâb Abdüllatîf, Mektebetü’l-İlmiyye, Kâhire 1962.
- MÜRTEZA Bedir, “Sünnet”, DİA., C. XXXVIII, İstanbul 2010.
- NECMETTİN Ergül, *Ebû Tâlib el-Mekkî’nin Kütu’l-Kulûb Adlı Eserinde Zikir ve Vird’*, Adıyaman Ü. İlahiyat Fakültesi, XXVII, 2014/2, s. 100.
- SAHİH-i MÜSLİM Ebu’l- Hasan el-Kuşeyrî, thk. Muhammed Fuât Abdu’l-Bâkî, Dâr ihyâu’t- Tûrâse’l-Arabî, Beyrût trs.
- ÖZEL Ahmet Murat, Şazeliyye”, DİA., İstanbul 2010.
- ÖĞÜT Salim, “İmâm”, DİA., C. XXII, İstanbul 2000 (ss. 188-190).
- ÖZKÖSE Kadir, *Mağrib’de Tasavvuf*, Cumhuriyet Üniversitesi yay. no. 144, Sivas 2013.
- ÖZKÖSE Kadir, *Ahmed Zerrûk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XII, S. 2, Sivas 2008, (ss. 164-142-299).
- ÖZKÖSE Kadir “*Mağrib Müslümanlarının Hac Organizatörlüğünü Yapan Tarikat: Salihîyye Tarikatı ve Asafî Ribatı*”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/1 – Sivas 2007.
- ÖZKÖSE Kadir, *Tasavvufî Hikmet ve Risâleler* (Ebû Medyen Şuayb el-Ensârî), Ensar Yay., Konya 2008.
- ÖZKÖSE Kadir, *Senûsiyye Tarikatı (Libya’da Tasavvufî Hayat)*, Ensar Yay., II. Bask., Konya 2008.

- ÖZKÖSE (ed.), Kadir, *Tasavvuf el-Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara 2012.
- REİS Bedriye “*Gazâlî’ye Göre Sözde Sûfiler ve Yanılgı Noktaları*”, Ekev Akademi Dergisi, sy. 17, Bahar 2017.
- REYNOLD Nicholson, *İslam sûfileri*, trc. Mehmet Dağ, Kemal Işık vd. Kültür Bakanlığı Yay, sy., 262, Ankara 1978.
- SANDIKÇI Kemal, “*Gelenek-Görenek, Örf -Âdet ve Törenin İslâm dinindeki Yeri ve Önemi*”, Atatürk Ü. Kültür ve Gösteri Merkezi ve İlahiyat Fakültesi Okıç Amfisi, Erzurum 2010.
- SARMIŞ İbrahim, *Şeytan Üçgeni (Bid’at-Teveşşül-Şefaât)*, Düşün Yay. İstanbul trs.
- SCHİMMELE Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, Kabalıcı Yay., İstanbul 2001.
- SUNAR Cavit, Ankara Ü.İ.F. Yay., sy. 143, *Anahatlariyle İslam Tasavvufu Tarihi*, Ankara 1978.
- SÜNEN-İ EBÛ DAVÛD, Çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yay. İstanbul trs.
- SÜNEN-İ NESÂİ, trc. Abdullah Parlıyan, trs.
- SÜHREVERDÎ Şihâbüddin, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü’l- Meârif)*, trc. Dilaver Selvi, Semerkant Yay., 7. bsk., İstanbul 2010.
- SÜHREVERDÎ Ebu’n-Necîb, *Âdâbü’l-Mürîdîn /Yol Ahlâkı*, Çev. Süleyman Gökbulut, Büyüyenay Yay., İstanbul 2014.
- SÜNENİ’D- DAREKUTNÎ, thk. Seyyid Abdullah Haşim yemeni el-Medenî, nşr. Dâru’l Marife, Beyrût 1966/1386, C. 2, s. 56.
- SÜLEMÎ Ebû Abdurrahmân, *Tabakatü’s-Sûfiyye*, thk. Mustafa Abdül Kadir Atâ, Dâru’l Kütübü’l- İlmiyye, Tabaatü’l Ülâ, Beyrût 1419/1998.
- ŞA’RÂNÎ Abdülvehhâb, *Tabakatü’l- Kübrâ*, trs.
- ŞÂTİBÎ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî, el-*Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan el-Selman, nşr. Dâr İbn Affân, C. IV, Tabaatü’l Ülâ 1417/1998.
- ŞÂTİBÎ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmîel-Gırnâtî, *İ’tisam*, thk. Selim b. İyd el-Hilali, nşr. Dâr İbn Affân-Suudiyye, Tabaatü’l Ülâ 1412/1992.

- ŞEVKÂNÎ Muhamed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah, *İrşâdu'l-Fuhul İlâ Tahkiki'l Hakka Min İlmi'l Usul*, thk. Şeyh Ahmet Azv İnâye, Dimeşk 1999.
- ŞİMŞEK Halil İbrahim, “*Tasavvufî Düşüncede Hz. Muhammed Algısı*”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 11, sy. 21, Çorum 2012.
- ŞÜKÜROV Qiyas, “*Vattâsiler*”, C. XXXXII, DİA., İstanbul 2012.
- TÂNEVÎ Eşref Ali hz. Zaferullah Dâvûdî, Ahmed Yıldırım, *Hadislerle Tasavvuf*, Ümran Yay: 25, İstanbul 1995.
- TENİK Ali, *Zerrûk el-Fâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşünceleri*, H.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 1998.
- TOSUN Necdet, Veysel Karânî” DİA. C. XXXXIII, İstanbul 2013.
- TÜRER Osman, Biat” DİA., C. VI, İstanbul 1992.
- ULUDAĞ Süleyman, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yay. İstanbul 2012.
- ULUDAĞ Süleyman, “*Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî*”, DİA., C. I, İstanbul 1988.
- ULUDAĞ Süleyman, *Bûnî*”, DİA. C. VI, İstanbul 1992.
- ULUDAĞ Süleyman , “*Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî*”, DİA., C. I, İstanbul 1988.
- ULUDAĞ Süleyman, “*Dua*”, DİA., C. IX, İstanbul 1994.
- ULUDAĞ Süleyman, *İslam Açısından Mûsikî ve Semâ*, İrfan yay., İstanbul 1978.
- ULAÇ Tahir, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yay., III. bsk.İstanbul 2011.
- YANARDAĞ Alaaddin, “*Örf ve Âdetler Sosyolojisi*”, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 9, Iğdır 2017.
- YAŞAROĞLU M. Kâmil, “*Namaz*”, DİA., C. XXXII, İstanbul 2006.
- YILMAZ Hasan Kamil, *Tasavvuf Meseleleri*, Erkam Yay. İstanbul 2011.
- YILMAZ Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay. İstanbul 2015.
- YAZICI Tahsin, “*Ebû Hafs el-Haddâd*”, DİA., C.X, İstanbul 1994 (ss. 127-128).
- YARAN Rahmi, “*Bid'at*”, DİA., C. VI, İstanbul 1992.
- YÜCE Abdülhakim, *Tasavvuf ve Bid'at*, Nil yay., İstanbul 2000.
- ZEBÎDÎ Muhammed Murtezâ el-Huseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mecmûatü mine'l- Muhakkikîn, Dâru'l- Hidaye, C. XXXV, trs. (ss. 228-230).
- ZEMAŞERÎ CARULLAH, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu'l-Belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnü's-Sûd, Beyrût 1998.
- ZERRÛK Ahmed, *en-Nasîhatü'l-kâfiye*, nşr. Kays b. Muhammed Âlu's-Şeyh

- Mübarek, Tabaatü'l-Ûlâ, Riyad 1993.
- ZERRÛK Ahmed, *Ta'liku Alâ Mukadiâtüş-Şüşteri*, Dirasetü ve Tahkikü, el-Mustafa Liğafirî, Tabaatü'l- Ûlâ 2012.
- ZERRÛK Ahmed, *Şerhü'l-Akîdetü'l-Îmâmu'l-Gazâlî*, thk. Muhammed Abdul Kâdir Nassâr, Tabaatü'l-Ûlâ, Kahire 2007.
- ZERRÛK Ahmed, *İ'tinâ-ül-Fevâid Fi't-Tenbiyehû alâ Maânî Kavâidü'l-Akâidi'l-Gazâlî*, thk. Şerif el-Mursî, Dâru'l-Afâkî'l-Arabiyyeti, Kahire 2011.
- ZERRÛK Ahmed, *Usulü't-Tarikati's-Şâzeliyye*, Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Tekelioğlu, no. 992.
- ZERRÛK Ahmed, *Risâle fî Usulü't-Tarika*, Yazma Eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli, no. 2450.
- ZERRÛK, Şeyh Ahmed, *Kavâidü't-Tasavvuf (tasavvufun esasları)*, trc. Muhammed Uysal, Endülüs Kitap, İstanbul 2011.
- ZERRÛK Ahmed, *Şerhu'l- Ehadi Aşera Ale'l-Hikemi'l-Atâiyye*, haz. Nazarhammâd, Dâr İbn Hazm, Tabaatü'l-Ûlâ 2011/1436.
- ZERRÛK Ahmed, *Kitâbü'l-Îanne*, thk. Ali Fehmi Haşim, ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Kitab, trs.
- ZERRÛK el- FÂSÎ Ahmed, *Şerhu'l- Ehadi Aşera Alâ Hikemü'l-Atâiyye*, Dâr İbn Hazm, Tabaabatü'l Ûlâ, Lübnan 2011.
- ZERRÛK Ahmed, *el-Künnâş*, yazma, el-Hizânetü'l-Âmmetü, no: 1385, vr. 75.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mesut UZUN
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 05.12.1983 /ERBAA
e-posta : mesut__uzun__60@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Anadolu Üniversitesi	2010
Lisans	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	2016
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	-

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2004	Diyanet	İmâm-Hatip
2018	Diyanet	Görevlendirme

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS ( ) ÜDS ( ) TOEFL ( ) EILTS ( )